Ex dono Cl. Viri Vincentii Calà Metrop.nae Ecclesiae Can.ci amicorum meorum suavissimi atque optimi

4-8

ALEXII SYMMACHI MAZOCHII

IN MVTILVM

CAMPANI AMPHITHEATRI

TITVLVM

Aliasque nonnullas Campanas Inscriptiones

COMMENTARIVS

EDITIO SECVNDA AVCTIOR.





NEAPOLI CIↃIↃCCXCVII.

EX REGIO TYPOGRAPHIO VINCENTII VRSINI
PUBLICA AUCTORITATE.

VINCENTIVS CALA' OSSORIVS DE FIGVEROA

ERVDITO LECTORI.

Magna illa nominis celebritas, quam ALEXIVS SYMMACHVS MAZOCHIVS, ex quo primum rem litteratorum publicam attigit, consequutus est; quamque postea tot aliis egregiis sane operosisque editis voluminibus ad ultimum paene spiritum sustinuit; non aliunde certe profluxit, ut opinio mea est, quam a bona fama atque existimatione, quas excitavit hoc primum specimen suarum lucubrationum, quod denuo edimus; vix enim credibile est, quot litteratae caveae plausibus exceptum illud fuerit simul ac publicam lucem aspexit (1). *Atque hinc factum ut avide unde unde expetitum, distractis brevi omnibus exemplaribus, non post multos annos rarissimum evaserit* (2). *Interea temporis MAZOCHIVS, cum ad suum studium libros evolveret, si quid ad suum Commentarium exornandum, augendum, expoliendum occurrebat, statim id, tamquam materiam usui futuram ad alteram editionem, quam mente conceperat, in plagulam festinanter relatum ad oram libri, ut suus erat mos, adlinebat.*

(1) Habeo in forulis fasciculum epistolarum magni nominis ea aetate doctorum virorum partim ipsi Mazochio scriptarum, partim Iosepho a Capua Capycio uno ex Campanis Sexviris, quo potissimum aucto re & hortatore huius Commentarii laborem sibi Mazochius sumpserat; in quibus epistolis credibile non est quot effusissimis praeconiis eum librum sint prosequuti. Illum autem litterarum fasciculum, ne ingratus in felectissimum amicorum videar, fateri cogor me debere humanitati & erga me benevolentiae Francisci Danielis Regii Historiographi, Regiaeque Herculanensis nostrae Academiae a secretis; qui praeclaram doctrinam atque omnigenam eruditionem suavissimis moribus, exemplo huic aetati opportunissimo, mirabiliter insevit. Qui etiam auctor & fundus fuit, ut earum epistolarum alias integras, aliarum lacinias tantum ad rem facientes publicarem, quod & heic post praefationem praestiti

(2) Fuit enim vero opus illud anno 1737 a Iohanne Poleno recusum Tom. V *Novi Supplementi Vtriusque Thesauri Romanarum & Graecarum Antiquitatum*: sed nova illa editio haudquaquam sitim explere poterat eruditorum hominum, quam opus vere aureum civerat, cum insanissimus sumptus illius Thesauri etiam ditiores deterreat.



nebat. Sed tamen cum litterariis occupationibus, quibus quoad vixit alligatus fuit, nunquam se expedire quiverit, eam editionem aliud ex alio ita quotidie retardavit atque impedivit; ut eam cogitationem prorsus deposuisse mihi affirmaverit, cum anno fere antequam evanesceret (3), *importunitate mea expugnatus, id tandem a se extorqueri pro summa eius humanitate paternoque illo amore, quo me a puero fuerat prosequutus, passus est, ut exemplar illud tot schedulis farcitum mihi committeret; ut ea omnia ad alteram digererem editionem, suisque locis apte disponerem, suos tamen oculos subitura antequam prelo committerentur. Atque utinam id ex desiderio & voto meo cessisset, ut ea scilicet editio, ipso vivente ac vidente, instrueretur; ea profecto additamenta, & praesertim tractationem illam in fine Cap. I, in qua* de Campani Aerarii viribus *agit, nunc opimiora haberemus, nec fortasse desideraremus etiam aliud auctarium* de Magnitudine Campana, *quod in animo habuisse colligo ex aliquibus schedulis, in quas aliqua Strabonis loca ad rem bellissime facientia comportaverat* (4). *Sed pessimo publico totum illud consilium defluxit. Dum enim relego librum, meque illi opellae comparo, MAZOCHII memoria atque acies tot laboribus ac vigiliis detrita primum sensim languescere coepit, atque hebescere, ac tandem penitus obtusa est; qui casus me omnino fregit, ab illoque labore prorsus avocavit; non enim committendum puta-*

(3) Quadriennio antequam decessisset id evenisse & memoria teneo, & litteris consignavit Compater meus Cl. V. Nicolaus Ignarra Regius S. Scripturae interpres, Herculanensis Academiae Socius, Regii Principis Siciliarum Praeceptor, & nunc in Metropolitano Capitulo Neapolitano carissimus & amicissimus collega in Mazochii Vita, quam eleganter ornateque, hoc est more suo, anno 1772 conscripsit. Decessit autem Mazochius prid. Id. Sept. 1771.

(4) Vtrumque colligo ex eo, quod tres schedulas hac illac libro suo agglutinatas comperio, in quarum una pag 63, propositum habet lemma: *AD CAMPANAE COLONIAE AERARII VIRES*: in altera vero schedulà pag 20 adscribitur thema: *AD CAMPANAE COLONIAE MAGNITVDINEM*: tertia denique pag. 89 titulum praefert: *AD COMMENTARIVM DE MAGNITVDINE CAMPANA*.

putabam, ut liber ille novis additamentis locupletatus vivo quidem Auctore, sed sibi non constante, tamquam furtivus, nec cum bona parentis gratia dimissus exiret. Itaque totum illud consilium abieci, & longissimo sane tempore nulla alia de illa editione cogitatio subiit. At non multis ab hinc annis, cum ex gravissimo morbo evasissem; atque domi otiosus, uti fit, forulos excutiendo tempus fallerem, quod in graviores occupationes impendere summa virium imbecillitas non sinebat; in illud incidi volumen, quod olim ὁ μακαρίτης mihi tradiderat digerendum. Quod cum in manus sumpsissem nescio quos subiectos mihi igniculos sensi, quibus concitatus statim ac vires amissas revocare coepi, me ad illud opus instruxi, quod paucis mensibus absolutum ad editionem adornavi. Atque id fuit totius eius facti consilium & narratio. Nunc quid ego in hac instruenda editione praestiterim, paucis accipe.

Ea mihi praecipua cura fuit, atque in eo omne studium collocavi meum; ut non solum quascumque plagulas certis locis destinatas, ibidem apponerem; sed etiam ut celeriter adumbratas, in quibus auctor festinus digitum non ad paginam, sed ad materiam intendens aliquid alleverat, suis in sedibus collocarem. In quo perficiendo quanta mihi cura atque industria opus fuerit; iis aestimandum relinquimus, qui forte fortuna tale aliquid periclitati sunt. Heic autem ex eo quod dixi nollem alicui in suspicionem venire, me in iis chartulis recensendis aliqua usum libertate; cum illud sancte ac sincere affirmare possim, me non nisi ipsissima Auctoris verba, quo spectare videbantur, inseruisse, nec nisi bis aut ter coniunctionem aliquam, aut unum alterumve verbum, quibus ad res, ut ita dicam, ferruminandas opus habebam, de meo addidisse: quod si cuipiam in dubium venire poterit, hunc ad ipsum auctoris autographum

phum provoco, quod ad sempiternam memoriam in Regiam Bibliothecam clementissimo REGE FERDINANDO IV (5) *benigne adnuente, absoluta iam editione, hisce diebus intuli. Atque heic loco, ut ego quidem iudico opportunissimo, Lectorem monitum volo, ut ea additamenta non nisi tamquam primam rerum structuram atque adumbrationem subito, ut succurrebat, mente conceptam reputet, quae ultimam auctoris limam atque accurationem opperiebantur. Etsi enim illud MAZOCHIO peculiare ac prorsus singulare fuerit, ut quaecumque expedite ac celeriter funderet, ita sibi rerum ordine ac verborum delectu constarent, ut non ex tempore concepta, sed diu meditata videantur; est tamen aliquid in his additionibus, dicam enim ut res est, non omnino absolutum, quod fortasse importune interpellatus interruptum reliquit. Huius rei perspicuum occurrit exemplum pag. 71 in eo additumento, quod incipit:* Turbat tamen *&c. quo in loco cum sibi ipse obiecisset Tacitum & Servium* restaurandi *sive* instaurandi *verbum de aedificiis etiam usurpasse, quod ipse ab ullo probo latinitatis scriptore factum negabat, de Servio obiectionem solvit verbis illis:* Sed vereor ut idoneus testis habendus sit quincti saeculi scriptor; *de Tacito tamen saeculi primi & ineuntis secundi scriptore, & Iureconsultis, Iu-*

(5) Ecce tibi codicillorum exemplum, quos huiusce Regiae voluntatis sponsores, sanctissimus & integerrimus senex Marchio, inquam, Carolus Demarchus, qui, cum omni genere virtutis, tum maxime existimatione innocentiae, Regis & multitudinis raro quidem exemplo maxima gratia floreat, nullam sibi iuvandi litteras omnesque artes ingenuas elabi de manibus occasionem patitur:

Avendo fatta presente al Re la rappresentanza di V. S. Illustrissima relativa all' esibizione di un esemplare dell' opera del fu Canonico Mazzocchi su l' Anfiteatro di Capua arricchito di varie giunte e supplementi autografi, che la rendono oltremodo pregiata, e quanto lo stesso originale; mi ha la M. S. ordinato di manifestarle il suo Real gradimento; e di soggiugnerle, come fo, ch' Ella potrà trasmettere in questa Real Segreteria l' esemplare suddetto, per mandarsi al Maggiordomo Governadore onde conservarsi nella Real Biblioteca. Di Real ordine partecipo a V. S. Illustrissima questa Sovrana risoluzione per sua intelligenza, e per l' adempimento Palazzo il dì 15 di Dicembre 70.

CARLO DEMARCO.

Iustino ; & Inscriptione Telesina , quos ibidem ex Vossio sibi obiicit , ne verbum quidem . Ex quo vides id tantum ad memoriae adiumentum festinanter adnotasse ; atque hoc in causa fuit , quamobrem angulatis uncinis ea includenda ad distinctionem diligenter accuraverim . Ea porro additamenta , quae auctor ipse in priore editione non sine quadam excusationis praefatione (6) in finem reiecerat, in suo loco ac sede nullo adbibito discriminante signo collocavi ; quae signa, ut dixi, tantum apposui, ut postumos partus ab iis discerneres, qui vivo patre in lucem editi fuerunt .

Notulas praeterea prioris editionis margini hac illac singulatim aspersas in unum agmen coactas in cuiuscumque capitis fronte turmatim praecedere iussi, primum ut me ad huius saeculi elegantiam , quae in litteraturam etiam irrepens , eum usum exclusit , accommodarem ; deinde quod facilis esset coniectura , ita MAZOCHIVM ipsum fuisse facturum , si suo aevo liber hic recudi contigisset ; & re quidem vera eum morem in libris omnibus postea editis servavit . Atque hoc me compulit, ut Romanos numeros nunc primum paragraphis appingerem, notularum numeris respondentes ; ut facilis earum esset rerum investigatio, quae promissae in ipsis cuiusque capitis foribus prostant .

Deinde nec illud omittendum, me in Indice ea etiam addi-

(6) Eam , quoniam in hac editione locum habere non potuit , ne tibi depereat, heic habe :

LECTORI

Impune diem consumpserit ingens
Telephus ? aut summi plena iam margine libri
Scriptus, & in tergo , nec dum finitus, Orestes.

Nam etiamne , inquis , additamenta ? Atqui his certe , inquam , non fuisset opus , si perfecto iam elimatoque hoc Commentario , tum demum de eo publicando cogitassem . Verum dum haec pessimo consilio (sed ita res erat , faciundum fuit) *inter quotidianae typographi instantiae obstetricias manus , tamquam disiecti membra poëtae , frustillatim enitimur ; & nonnulla , sat scio , prodierunt , quibus si diuturnior lambendi cura accessisset , haud dubito quin forma concinniore conspicerentur : non pauca vero incogitantem praeteriuere ; quae ad calcem non inutiliter apponi iussimus in eorum gratiam , queis visum fuerit*

Meas esse aliquid putare nugas .

addidisse , quae in novis supplementis continentur : quaeque ut facile ab iis diiudicare possis ac distinguere , quae ab auctoris manu processerunt , italico , ut vocant , charactere operas typographicas exprimere iussimus .

Antequam vero te dimittam etiam illud monendus es , humanissime Lector , me in locum illius notationis , quae in prima editione nonum & octogesimum tuebatur locum (7) *illud substituisse* schediasma : De redemptoribus , arbitratu , & probatione operum publicorum *in eadem notatione promissum* (8), *quod inter autographas MAZOCHII chartas inveni , quas pro vetere amicitia , & sua in me benevolentia multis ab hinc annis humanissime dono dedit Philippus eius fratris filius , quem admirabilis abstinentia , iustitia , dexteritas , & praesertim facilitas in audiendo , lenitas & fortitudo in decernendo ex patrui institutione summa docilitate haustae , omnium magistratuum gradus incredibili celeritate praetergressum , tandem*

(7) In hac nostra editione nunc notatio illa in numerum 107 incideret , sub eoque numero schediasma eius vicarius procedit .

(8) Illud quidem schediasma Mazochius iam informaverat , cum hic Commentarius ad finem properaret ; sed in aliud tempus alioque in opere distulit edendum , ut ab ipso disces in ea ipsa adnotatione in cuius locum schediasma illud suffecimus , quamque proinde heic transcribimus : *Etsi EXACTOR OPERVM PVBLICORVM nullo in alio quod sciam marmore occurrit : tamen quid exigere opus apud veteres significarit , ex veteribus scriptoribus satis intelligimus . Cic. pro dom* Quid , *inquit* , operum publicorum exactio ? Quid inscriptio nominis tui ? *Columella lib* 1 , *cap.* 7 : Nulla est autem maior vel nequissimi hominis custodia , quam operis exactio . *Atque id quidem explicate ac plena oratione Plinius X , epist.* 85 , exigere rationem operis *dixit* : Exigendam esse a Dione rationem operis , antequam reip. traderetur , quod aliter fecisset ac debuisset . *Et habet exactor respectum ad redemptorem : ille opus* exigere , *hic* tradere *dicebatur . De sartis tectis exigendis multa habet Tullius lib.* I *in Verr. Ac ne plura* : exactor operum publicorum , *is est , qui in sexcentis aliis inscriptionibus* curator operum publicorum *appellatur . Et quod in Campano marmore additur* ET (*supple ἐκ τοῦ κοινοῦ Exactori*) *Theatri . A FVNDAMENTIS : sic etiam dicitur , ut alibi saepissime* curator aedium sacrarum , riparum , cloacarum , pontis , viarum sternendarum , *&c. Illud autem A FVNDAMENTIS eo est additum , quia , absque hoc additamento exactor sartorum tectorum theatri intelligi potuisset . Plura super hac re non addam , ne lectori sim incommodo , quem ne nimia iam prolixitate offenderem , schediasma , quod modo de ea re conscripseram , ubi etiam* de redemptoribus , arbitratu & probatione operum publicorum *mihi agitur , nolui praelo committere ; quod brevi fortasse dabitur , cum Campanae omnes Inscriptiones in unum volumen cogentur .*

dem ex Regiae Camerae Summarum Rationum Locumtenente, sanctioris Senatus Sacri Regii Consilii Princeps, universis plaudentibus ordinibus, renunciatus fuit postridie Non. Apr. superioris anni 1795.

Vnum restat quo te, patientissime Lector, plane obtundam, nec verbum amplius addam. MAZOCHIVS Cap. IV huius Commentarii, in quo epigraphen Satelliae illustrat; vicem eius marmoris valde dolet, quod corruptum ex lapicidae affirmatione credebat; sed hoc falsum fuisse, dum in his eram, monuit me Cl. V. Franciscus Daniel, quem iterum honoris & amicitiae caussa nomino, qui in suo Museo, quod pro flagrantissimo in litteras amore in Suburbano suo Casertano triginta annorum spatio, nullis laboribus, nullisque parcens sumptibus litteratis marmoribus cumulatissime instruxit, epigramma illud ex non multum dissito pago Casapullae advectum asservari affirmavit. Hoc te ignorare nolebam. Vale . . . .

ILLVSTRISSIMIS AC GENEROSISSIMIS
CAPVAE SEXVIRIS

IOSEPHO A CAPVA CAPYCIO
CAROLO MAROTTAE
: : : : : : : : : : : : : : : : : : :
IOH. BAPTISTAE VENTRILIAE
NICOLAO CICERI
DOMINICO MAZZARELLAE

ALEXIVS SYMMACHVS MAZOCHIVS

QVod de Campano hoc tota Europa celeberrimo Amphitheatro nihil admodum ante Longobardica tempora proditum litteris inveniatur, & mirantur plerique noſtrum, & vero etiam vetuſtis ſcriptoribus quandoque ſuccenſent. Quanquam nihil illi, quamobrem ſint magnopere reprehendendi, commeruerunt: propterea quod ex tanto auctorum veterum veluti incendio paucae, quae ſuperant, reliquiae, adeo etiam truncatae ac lacerae ad nos pervenerunt; fruſtra ut futuri ſimus, atque adeo iniuſtiſſimi, ſi tam mutilos ſcriptores, ac vix nonnullos tertia ſui parte ſuperſtites dicere teſtimonium coëgerimus. Vt ecce accuratiſſimus ille rerum Romanarum ſcriptor Dio Caſſius cum Capuae fixiſſet domicilium, ibique ſuam hiſtoriam conſcripſiſſet: fieri vix poteſt, quin aliqua ſuorum voluminum parte huius Amphitheatri mentionem inieciſſet. Sed luculentiſſima viri magni opera maximam partem deſiderantur; eaque potiſſimum, quibus Caeſaream complectebatur hiſto-

historiam. Ita antiquis omnibus altum silentibus, illud unum optare veniebat in mentem, ut inter tot litteratos lapides, qui quotidie deteguntur, ille potissimum in conspectum, lucemque hominum prodiret, qui huic tanto operi titulus exstitisset. Quoties, Illustrissimi Proceres, tellurem, quam pedibus proculcamus, pellucidam fieri cupiveramus; ut quo tandem recessu illud quantivis pretii monumentum delitesceret, perspiceretur? Itaque (quid enim moror?) post quam illa quamlibet mutila Inscriptio ex Amphitheatri ruderibus est educta nuperrime, dici vix potest quanta gratulatio consecuta sit universorum, tum eorum potissimum, qui rerum antiquarum studio delectantur. Vestra vero, praestantissimi Sexviri, quanta cura fuit, ut pretiosa illa antiquitatis lacinia ne periret? Nam & viro docto Francisco Ciccarellio, qui marmoris illud frustum e lapicidarum omnia corrumpentium ictibus servavit, gratias egistis: nihil vero antiquius habuistis, quam ut illud spectatissimo Civitatis loco ad memoriam posteritatis exstaret. Quare omnis, mihi credite, secutura aetas gratias vobis aget, vestraeque laudes vigebunt praeconio saeculorum omnium, tamdiu quidem certe, quamdiu monumentum illud a vobis servatum sera posteritas intuebitur. Pulchrum enim vero ac decorum est principibus civitatis tueri ac fovere litteras, eaque una cogitatione opes, deliciasque posteriores ducere: tum vero ea monumenta, quibus patriae consignantur origines, religiose ac sancte servare longe omnium praeclarissimum, eorumque fascium potestate, quos concredidit vobis Patria, dignissimum. Atqui non custodistis vos tantum illud; verum etiam tanquam clari honoratique viri reliquias, sic marmoris illud

lud frustum quodam veluti honore mausolei prosecuti estis: nimirum ut non tuenda haec modo, verum etiam in honore habenda esse sentiant universi. Vtinam vero hanc mentem Deus immortalis civibus Campanis omnibus daret; ut elogia, quae post tot allatas a barbaris vastitates adhuc aetatem ferunt, eo saltem in pretio haberent, quo apud cultiores Italiae civitates esse intelligimus. Nam cuius est insaniae in ea marmora, quibus maiores nostri res suas ad aeternitatis memoriam transmiserunt, debacchari; iisque per summam iniuriam in frusta concisis aut ostiorum antas communire, aut, nequid foedius dicam, scalarum gradus, retractionesve instruere; quibus cimeliis virorum principum gazae ditiores evaderent? Vtinam providentia vestra, qua de hoc fragmento tam bene meremini, ceteris in posterum religionem iniiciat; ne vetera huius Vrbis epigrammata fabrorum committant securibus; atque adeo ne hoc, quantulumcumque illud est, quod e stupenda Amphitheatri mole vix adhuc restat, in cuius reliquiis demirandis exteri homines tantopere defixi haerent, vix ut inde avellantur; quassare & convellere per summum scelus, quod hactenus factum doluimus, porro persistant. In hoc nervos omnes atque vim vestrae auctoritatis exserite, non modo ne impune iis sit, quicunque illud in posterum violatum iverint; verum etiam ut sarta tecta eius operis & quantivis locentur, & vero etiam exigantur: neve committite, ut illae pauculae veluti a maximo naufragio tabulae, vivis ac videntibus vobis, insulsissimorum hominum parricidio discerpantur. Sed nae ego ineptissimus hominum, qui curarum vestrarum alacritati spatia, quae conficiat, quibusve sese coërceat, definire ausim.

Iam vero, quod mihi negotium dediſtis, ut illud Inſcriptionis fragmentum a me ſuppletum, iuſto etiam aliquo Commentario illuſtrarem; comitas ea veſtra fuit, & quaedam de me pronior exiſtimatio; pro qua tum gratias ago, tum vero, quibus potiſſimum verbis utar, non invenio: mihimet vero ipſe de hoc honore gratulor, quem longe ampliſſimum veſtro de me iudicio ſum conſecutus. Et vero cum pergratum mihi, perque iucundum eſt in rerum perſcrutatione veterum volutari; tum de patriis potiſſimum originibus commentari longe omnium iucundiſſimum: ad quae ſponte mea propenſiſſimum, mandata veſtra tantopere incitaverunt; ut veluti currenti ſtimulos admoviſſe videamini. Atque in eo quidem quid praeſtiterim, doctorum hominum eſto exiſtimatio: ne dum meum hoc levidenſe munus apud vos verbis ornare ſatago, in ipſo orationis veſtibulo videar inſolentius gloriari. Verum, quidquid hoc eſt opuſculi, quod in veſtro nomine apparet, quamque illud cunque hominum pro ſuo quaeque captu atque ingenio aeſtimantium nanciſcetur opinionem: veſtri me tamen ordinis, quo nihil amplius, nihil illuſtrius in hac olim principe, terrarumque imperio digniſſima, nunc quoque tamen non ultimi nominis Civitate eminere poteſt, favor atque auctoritas unice confirmabit. Quamobrem opus vobis ſuſceptum perfectumque auctoribus, vobis potiſſimum ipſis, generoſiſſimi Proceres, ſiſtitur ac dicatur: mecum vero agi praeclariſſime exiſtimabo, ſi ad ceteras Vrbis noſtrae excutiendas origines; quod equidem ante hos aliquot annos non deſtiti facere; veſtra in primis, quae poteſt apud me plurimum, excitaverit approbatio.

LE-

LECTORI BENEVOLO.

DVM haec typis ederentur, cumque, uti ſaepe fit, opus in manibus creſceret, multo certe magis quam praedixeram, ſcio me admirationi non paucis, nonnullis etiam ioco ac ludibrio fuiſſe, quaſi vero laureolam in muſtaceo quaeſierim: dum in una illuſtranda Inſcriptione, quo iure, quaque iniuria nihil non infarciendo, moli potius, quam legentium commodo ſtuduerim. Quibus ut brevi reſpondeam: iam primum omnium hoc ſcire volo univerſos, in noſtrorum hominum haec commodum ſcribi; a quibus inire gratiam multo iuſtius fuit, quam, nequa ſatietate exteri homines diſtenderentur, ſatagere. Deinde cur Cardinali Noriſio (cui litterae univerſae quando unquam invenient parem? ita in uno efformando totam ſe videtur impendiſſe natura) ſed eruditiſſimo Card. Noriſio cur non hoc vitio vertitur, qui tam ſpiſſum volumen in duobus Piſanis elogiis exponendis inſumſerit: mihi (ſi modo fas eſt magnis componere parva) lis intentatur, qui non pauca Vrbis noſtrae epigrammata non magno hoc Commentario ſim proſecutus? Iam vero homines faſtidioſos, quibus debent haec noſtra ludibrium, prodire & coram dicere cauſſam iubeo, ecquid in hoc Commentario deprehenderint (tametſi ſecum ſi qui haec muſſitant, nego eos ullam ſcriptionis huius laciniam lectitaſſe) quod non iure optimo poſitum fuerit. Hoccine illos offendit, quod de colonia Capua, totque adſcriptis in eam ſupplementis fuſius diſſeruerim? An aut ἀπροσδιόνυσος ea tractatio fuit; aut omnino nullo operae pretio obſcura antea res ſuo lumini eſt reſtituta? Dedicationibus, inquis, tam copioſe tractandis, aliiſque non paucis digreſſionibus ſuperſederi poterat. Atqui ego nunquam ivi inficias, quin una alterave pagella ſatis & Amphitheatri titulus explanari, & ſupplementi ratio reddi potuiſſet. Verum ubi ſemel conſtitutum fuit, quae paucae nunc ſeorſum prodeunt Inſcriptiones, eas non parce ac ieiune; ſed, qui meus amor in patriam, atque in ornatiſſimum magiſtratum, qui me huic operi admovit, obſervantia, affluentius aliquanto tractari: in eo, inquam, cum eſſem; nihil eorum ferme omiſſum fuit, quae quidem inter ipſam typographicam feſtinationem in mentem venire potuiſſent. Et norunt eruditi omnes plus otii ſaepe requiri ad eorum, quae cum quodam impetu funduntur, poſtquam ille calor deferbuit, dele-

ctum

ctum instituendum, ut quid admittere, quid respuere debeas, tecum statuere possis; quam ad implendam utramque paginam. Iam vero illam de dedicationibus diatribam domi hoc ipso tempore mihi natam cur praetermitterem? Sic tamen a reliquo seiunxi opere, cuique ut liberum sit eam legendo praetervehi. Sic ceteris quoque digressionibus factum fuit, quas plurimum in notationibus seposui; ut & praeteriri facile possent; & tamen si quid vel novitate allicere, vel cuicui usui esse possent, eorum gratia non periret. Adhaec quod, antequam hoc, quod adhuc ex Amphitheatro superest, non tam temporis, quam, ut confidentissime dicam, hominum corrumpat iniuria, quam equidem potuerim totius operis tum ichnographiam, tum orthographiam cum secutura aetate feci communem: spero me non ingratam navasse operam eruditis. Quid demum magnopere peccatum fuit, aut quid commerui, quod amphitheatrali eo quocunque labore defunctus, de Theatro etiam nostro cogitarim, eiusque rei gratia tria non amplius marmora exposuerim? Nam quoniam nostrae demum aetati hoc debebatur, nostri ut Amphitheatri auctor cognosceretur: erat quoque praeclarum non ignorare quis THEATRI A FVNDAMENTIS (uti loquitur inscriptio) exstruendi curator exstitisset; tum quis REDEMPTOR PROSCENI, & quo anaglyptum illud spectaret, quod una cum Amphitheatri titulo sub uno eodemque fornice ad S. Eligii visitur. Adiunxi quoque tertium eiusdem generis epigramma, ex quo, praeter cetera commoda inde ad φιλομύσους redundatura, intelligeretur, quam ab antiquissimis temporibus scenicorum studio Campani tenerentur, quando in pagis etiam prope centum ante ortum Servatoris annis theatra publice exstruebantur. Spero me vel morosissimis reprehensorum caussam probasse: cupio quidem certe. Vtinam vero illud praestare possim, ut opus censoribus, quorum eius operis exigendi ius fasque erit, ita perfectum atque probatum tradam, nihil ut sint improbaturi, omnia vero, tanquam ex lege dicta operi faciundo facta, comprobaturi veniant. Sed si in aedificiorum operibus exigendis columnas ad perpendiculum exigi posse negat Tullius (*), quanto magis in his operibus philologicis, ubi solis saepissime coniecturis veritas exploratur, danda est venia, si minus omnia, tanquam aurum ad obrussam, sic ad certae rationis iudicium exiguntur.

DO-

(*) Lib. I in Ver. n. 51 . . . .

DOCTORVM VIRORVM
DE CAMPANO AMPHITHEATRO TESTIMONIA.

ACTIVS SINCERVS SANNAZARIVS epigrammaton lib. II.

Dicite semidei, silvarum numina, Panes,
Et si qua adventu es nympha fugata meo:
Cui licuit tantas saxorum evertere moles,
Quas iam disiectas vix nemora alta tegunt?
Hisne olim sueta est cuneis Campana iuventus
Amphitheatrales laeta videre iocos?
Nunc ubi tot plaususque hominum, vocesque canoras,
Tot risus, tot iam gaudia, tot facies?
Scilicet, heu fati leges! rapit omnia tempus:
Et quae sustulerat, deprimit ipsa dies.

ANTONIVS SANFELICIVS in aureo opusculo de origine & situ Campaniae pag. 26 nuperae editionis notis illustratae Neap. 1726.

De quo (Campagno agro) *Poeta cum felicis terrae signa indicasset*
Talem dives arat Capua, *georg.* II, 224.
Opulenta erat, cum ille georgica canebat: nihil tamen ad illam Capuam, quae ad immortalem sui memoriam publicorum operum erexit spectacula. Exstant ex iis duae Amphitheatri moles opere Dorico, tam vastae, eaque architectura; ut nemo sit, qui primo eius aspectu non obstupescat; nam quamvis immanium barbarorum ferro incendiisque lacera & corrupta, triumphantis tamen urbis repraesentant imaginem. Non longo hinc intervallo, non tam effuso sumtu, sed absoluta itidem arte visitur tribus porticibus amplissima cryptoporticus, quae tam longo aevo contra vim temporis resistit. Adscripsissem integra, ni rimis fatiscerent parietes, nive testudines stillicidiis essent obnoxiae: dignum profecto opus, quod sartum tectum locetur. Animi caussa huc Campani patricii ad antemeridianam inambulationem conveniebant, promeridianasque sessiones, ubi otiosas diei horas, quavis caeli exclusa iniuria, transigebant. Circa haec loca aratro passim eruuntur prisci aeris, argenti, auri pulcherrima numismata, tum doctissimorum manu artificum scalptae gemmae, parioque e marmore elegantissima signa, praestantissimae Civitatis deliciae.

Idem

Idem Carminum Iuvenilium lib. III, de Campano Ampitheatro carm. VI.

Immanem quisnam molem, quis grandia saxa
Aequavit Caeli nubibus aligeris?
Montibus impositos montes quae deinde ruina
Deiicit e Caeli nubibus aligeris?
Celsa giganteis manibus fabricata superba est
Machina, forma tamen Daedaleo ingenio.
Mirati sunt Graeci impostum Pelio Ossam,
Impia gens Superis cum fera bella ciet:
Hoc opus egregium miretur Graecia, summo
Quod vicit rupes vertice Thessalicas.
Auricomus nunquam Phoebus spectavit Eoo
A Gange ad Gades, Herculeumque mare.
Campani hic plausere olim iuvenesque senesque;
Et festo resonant alta Tifata sono.

IVSTVS LIPSIVS in libello de Amphitheatris, quae extra Romam cap. I, Capuae Amphitheatrum vocat *magnificum, & e solido marmore.*

LAVRENTIVS SCHRADERVS in Monumentis Italiae pag. 258. *Eius* (Capuae) *magnificentiam ruinae ostendunt, in quibus aurea, argentea, aenea numismata, gemmae, marmora, aliaque luxus indicia quotidie ab incolis effodiuntur. Inter ruinas praeter cetera insigne Amphitheatrum marmoreum, quod quatuor porticus videtur habuisse, quarum extrema* (non tantum extrema, sed & altera quae pone sequitur) *ex ingentibus quadratis lapidibus fuit non calce caementove, sed ferro plumboque compactis. Ingressus patuit locis duobus, qui adhuc paene integri sunt, & visuntur bina capita marmorea, unum viri, alterum mulieris.*

Tum de Cryptoporticu statim haec subiicit:
Praeterea fornices quidam subterranei ita deducti, ut si quartus adderetur, quadrangulum efficerent: habuit in universum fenestras XCVI *lumen superne praebentes, ianuas triginta. Lati sunt etiam & ampli; sed ad quem usum exstructi sunt, incertum est. Exstat inter vineta etiam portae unius locus, & sive templi sive thermarum vestigia, ubi nunc est monasteriolum Capuccinorum. Totus autem ille locus, qui habitatur, & qui Capuae nomen habuit, nunc S. Mariae dicitur, a templo ibi exaedificato, duobus a Capua nova milliaribus habitata.*

In

In CAMILLI PEREGRINII senioris Capuae primicerii manu exaratis poëmatibus exstat hoc de Amphitheatro carmen, quo Capuam loquentem sic facit:

S' Eroi, se Dei questi superbi marmi
Di sì gran mole insin' al Cielo alzaro;
Ch' al mondo, d' ogni maraviglia a paro
Già poteo di valor loda recarmi:
Ne le ruine sue, ch' a tomba farmi
Di gloria mille e mille anni restaro
Salde a l' offese ognor del tempo avaro,
E di barbare genti al foco, a l' armi,
Vie piu ch' in carte del mio antico stato
La potenza si legge, e lo splendore;
Non le delizie pur, le pompe e gli agi.
Emula fui di Roma; e se del core
A l' ardir non ostava immobil fato,
Foran piu chiari i miei Guibelli, e' Magi.

GEOGRAPHIAE BLAVIANAE To. VIII, p. 175.

Visuntur hodie eius (Capuae) *altero ab nova Capua lapide peringentes ruinae . . . eae sunt portae semirutae, Amphitheatrum, quod aliquo modo describit Laurentius Schraderus in Italiae monumentis; immensa porticuum, thermarum, aedificiorumque publicorum rudera: praeter haec longa vastaque aquarum receptacula subterranea, & castella; quae, qualis & quanta fuerit antiqua Vrbs, abunde testantur. Capitolii Capuani mentio apud Suetonium in Tiberii principis vita cap.* 40.

PETRVS LASENA in *Gymnasio Neapolitano* p. 137 postquam a Tyrrhenis Campanis ludos gladiatorios Romam derivasse ex Nicolao Damasceno (cujus locum gratulor a viro docto eodem modo intellectum, quo nos p. 128, 129 interpretati sumus) demonstrasset; subiungit in hunc modum:

Onde di vantaggio parmi dover affermare, nel modo che sopra abbiam conchiuso del nostro Ginnasio, che il famoso Anfiteatro Capuano, di cui è ancora qualche notabile avanzo, fosse il modello, e l' esempio anche del più magnifico, che sia poscia in Roma stato ammirato; e ciò con più probabile congettura, che dell' anfiteatro Veronese non abbia fatto il Saraina. Ma io tutte queste, & altre cose a ciò attenenti, lascio di proposito a PELLEGRINA PENNA, (Camilli Peregrinii iunioris Antiquitates Campanas, quas postea ignis absumsit, designat), *a cui l' istoria di cotesta Città sia soggetto particolare.*

CAMILLVS tamen PEREGRINIVS iunior ad Campanae coloniae tempora, contra quam Lasena senserat, opus Amphitheatri retulit: haec enim habet in *Campania Felice* p.723:

Di così alta nuova felicità di Capua (colonia) *non mostrano aver avuta notizia quei nostri Capuani, che nel secolo passato si persuasero (e n' è rimasta la medesima opinione a' presenti) che i suoi maggiori edificii, e singolarmente il marmoreo Anfiteatro, non possano essere stati opere, che de' tempi della sua antica emulazione co' Romani. Ma di sentenza così disfavorevole a' geminati meriti della patria, & al vero può essere manifesto disinganno, per lasciar ogni altra più lunga considerazione, che nè men essa Roma prima di Augusto era di nobili edificii ornata, come da lui poi fu resa;* ut iure sit gloriatus (*per usar le parole di Suetonio nel cap.* 28 *del lib.* 2) marmoream se relinquere, quam lateritiam accepisset. *Et l' anfiteatro Romano, ch' è tuttavia per molta parte in piede, alla cui pianta è del tutto simile, benchè di misure alquanto minori, quella del nostro, non fu opera d' altri, che dell' Imperator Tito. Ma di queste cose distesamente converrà ragionarsi in altro molto più opportuno luogo.*

Vir doctissimus postremis his verbis peculiare opus indicat, quod de Amphitheatro scripserat, de quo Paschalis in calce *hist. primae Ecclesiae Capuae* p. 116 ait: *Servabatur inter haec* (incensa Peregrinii opera) *quindecim digesta per capita de Amphitheatro pereradita tractatio.* Quin & ipse Peregrinius idem opus designat in *Camp. Fel.* p. 117 his verbis: *I quali* (anfiteatri) *solean collocarsi per la loro lunghezza da settentrione verso mezzo giorno, per rendergli alquanto men noiosi ne' caldi estivi, come dichiareremo altrove.*

VINCENTIVS ZITIVS Campanus
[Poesie Liriche] pag. 354.

Machina eccelsa, Anfiteatro altero,
Qual benchè rotto in cento parti e cento;
Pur rassembri dell' arte almo portento,
Del tempo ad onta ingiurioso e fero.
Ammiro in te del secolo primiero
De' nostri Eroi l' ingegno e l' ardimento;
E dal tuo muto favellare i' sento
L' alta possanza de l' antico impero.
Liete vantinsi pur l' alme Latine
Di terme, d' obelischi e di teatri,
Maraviglie del mondo, opre divine:
Che i lor fregi appo i tuoi son vili, ed atri;
Benchè ingombro ne stii fra sterpi, e spine,
Anfiteatro onor d' Anfiteatri.

CAE-

CAELESTINVS GVICCIARDINVS in *Mercurio Campano* perhonorifice de hoc Amphitheatro loquitur, fcripto quoque in illud epigrammate: qui nunc liber non eft ad manus (*).

IOHANNES MABILLONIVS vir mira eruditione ac modeftia in *Itinere Italico* haec habet pagina, ni fallor, 103:

Capuae veteri, quae altero milliari a nova diffita eft, adiacet Amphitheatrum, quod quadraginta millia fpectatorum capiebat (numerum iftum fpectatorum Mabillonius e Pafchali defumsit: fed si Flavium amphitheatrum LXXXVII millia ex P. Victore capiebat, paullo infra hunc numerum in noftro fpectare potuerunt). *Cryptoporticus centum octoginta columnarum triquadrato ordine conftructa* (haec quoque ab eodem Pafchali ficta ad libitum) *nunc etiam prifcam aedificii magnificentiam parietes reliqui oftentant. Ecclefia maior aliquid itidem retinet venerandae antiquitatis.*

Demum Galliarum lumen illud BERNARDVM DE MONTFAVCON, virum fatis fuorum luculentiffimorum operum praeconio celeberrimum, quo pacto praeterire poffum? Is in *Diario Italico* edito an. 1702 initio cap. 22 haec habet:

In Capuae veteris veftigiis fiftimus parumper fpectandis, maxime Amphitheatri ruderibus: quod quidem uni Romano Colifeo magnificentia, amplitudine & ornamentis paullum concedebat; ceteris vero, quorum hodie veftigia comparent, longe praeerat: quatuor architectonices ordinibus perinde atque Romanum decorabatur. In primi five inferioris ordinis epiftyliis capita numinum egregie caelata vifuntur bodieque: in fecundi icones ab umbi-

(*) Ne Guicciardini teftificationem defideres, eam tibi fubiicio ex pag. 22: *Sed novae Capuae iam vale dicto iter ad laevam arripiamus, antiquae & a tot faeculis everfae, unum quod fupereft veftigium, obfervaturi. Amphitheatrum illud eft inepta vulgi appellatione* Virilaffi *vocitatum. Operis fuit Corinthii, immanibufque faxis compactum. Vepres nunc & fpineta quaquaverfum illud occupant, unde cum nobiliffimi aedificii fortem, non minus quam* Campanorum *fortunam immanibus faxis veluti contectam deplorarem, Iacobum Sannazarium fequenti ad Amphitheatrum Campanum epigrammate, libuit imitari:*

Fulferat haec auro, mox fluxit arena cruore,
Quam lapidum vili fragmine tecta lates.
Semirutos arcus aequataque pegmata Caelo
Argento & ftatuis expoliata vides.
Caefaris hic fedes fuit, hic fubfellia patrum,
Hae caveae claufas continuere feras.
Vifere fi renuis tantum fcelus, hofpes, abito
Parce oculos lacrimis contemerare tuos.
Grande fcelus caedes pleno fpectaffe theatro,
Grandius at vacuum gente videre locum.
Sola fedet Nemefis *fatiataque fanguine tandem*
Morfibus extremis marmora dura vorat.

Solitudinem loci ubi contemplatus fuerit hofpes & numerofiffimas cryptas obfervaveris, eam in fententiam deveniet, Capuam effe ruinarum fegetem, fortunae ludibrium, & non ignobile temporis trophoeum. Non procul ab Amphitheatro nobile Sanctae Mariae, ut vocant, oppidum fuper veteris Capuae ruinis apparet, quo luftrato, recta via ad VII M. P. Averfa, novi nominis civitas, occurret &c.

umbilico eorundem numinum inerant ; in tertii epistyliis integrae statuae erectae (hanc distributionem capitum, protomarum, & integrarum statuarum a Paschali videtur sumsisse vir summus: sed integrae statuae nullae hactenus mihi visae, & dubito, an summis arcubus commode aptari potuerint) *quod ornamenti genus a Romano Coliseo aberat : eratque sane res admodum singularis, totam veterum numinum turbam uno circuitu germana singulorum forma dispicere. Ambitus exterior ingentibus saxis constat, interiora vero lateritia sunt. Quae supersunt reliquiae, in dies amoventur, variisque usibus pro libidine destinantur. Qua die istac iter habuimus, primi ambitus lapides eruebantur sternendae publicae viae. Haud procul Amphitheatro erigitur triumphalis Arcus iam ornamentis spoliatus suis, quem perinde atque Amphitheatrum extra muros veteris Capuae fuisse narrant. Cetera nobilissimam antiquam urbem spectantia accurate descripta sunt in veteris Capuae ichnographia simul & scenographia studio & opera Caesaris Costae olim Archiepiscopi Capuani edita, & typis data Neapoli anno* 1676 (a Ioh. Petro Paschali (*)) *additis rerum & monumentorum explicationibus.*

AVCTORIS DE EODEM.

Ere quae vacuo cernis pendentia saxa,
Et male congesta rudera magna strue,
Clivorumque orbes, quos graminis herba pererrat,
Horridaque indecori germine dumus habet:
Hic astris propiora reflexilis Amphitheatri
Culmina se aëriis nubibus abdiderant.
Campana bis plebes gradibus, sanctusque senatus
Vtriusque illecti muneris illecebris
Plaudebant, seu cum diro Samnite secutor,
Cum Thrace aut Gallus compositus batuat:
Seu Myrmilloni carmen, non te peto, piscem
Galle peto, quid me Galle fugis? *canitur:*
Millia seu, quotquot fictis rudis instruit armis,
Committi placeat densa humeris paria.
Pegmata quid memorem modo contingentia Caelum;
Repere humi nexus mox resoluta suos?

Cer.

(*) Heic Mazochius memoria labitur, non enim Iohannes Petrus editor huius ichnographiae fuit, sed Augustinus Paschalis.

Cernere iam videor rictu indignante leones,
Audire atque ursos, ac genus omne feras
Frendere, & indomito spumas agere ore cruentas.
Vae, sontes animae, quas fuga nulla manet!
Quis tamen, o cives, furor est haurire cruorem
Luminibus, caedem & plausibus excipere?
Verum olim haec fuerint. Nam quo nunc ludicra, quo nunc
Tot pompae, quo tot nunc abiere neces?
Nec caveae de mole super, nisi triste cadaver,
Et bustum, cineri quod parat ipsa suo, est.
Quaeque supercilio feriebat sidera, turpe
Heu iacet, agricolae ludibrium & pecori.
Quid tantum mortale genus virtute superbis
Aut opibus? quid non proterit hora fugax?

CLA.

CLARORVM VIRORVM TESTIMONIA DE AVCTORE ET OPERE
IOSEPHI A CAPVA CAPYCII

COm' altamente, ALESSIO, il tuo penſiero
S' innoltra a penetrar l' interna parte
De' ſecoli vetuſti; e con qual' arte
Diſcerne, involto d' atra nebbia, il vero!
D' ovre eccelſe, onde ben degna d' impero
Fu l' alma Patria, alla Città di Marte
Emula un tempo, le veſtigia ſparte
Traggi di Lete omai tacito e nero;
Di letizia, e d' onor con atti adorni
L' ombre de' Padri antiche e venerande
Farti corona intorno, e dirti or parmi:
Siccome, ALESSIO, illuminando i marmi,
Di noi ravvivi alta memoria, e grande,
Viva il tuo nome eterno in chiari giorni.

Ad illuſtriſs. ſexviros Camp. de Amphitheatro tuendo.

VOi, ch' a l' alma Città, pria donna altera
Del felice terren reggete il freno,
De gli anni ad onta or ravviſate appieno
Del Campano ſplendor l' immagin vera.
L' ampio immenſo COLOSSO (*) o quant' egli era
Di rupi adorno, anzi che marmi, il ſeno!
Quante immagin d' Eroi lui 'n guardia aveno!
Qual d' eccelſe colonne eletta ſchiera!
Pur miratelo, ahi viſta acerba e dura!
Squallid' or giace, e depredato e vinto
Da barbaro furor, dal tempo avaro!
Ecco a Voi ſi rivolge, a Voi la cura
Ne commette la Patria: ah non ſia eſtinto
Segno di ſuo valor unico e raro!

IA-

(*) Campanum Amphitheatrum ſaepe *coloſſum* Erchempertus appellat, cujus locos vide in hoc opere pag. 157, 161, & not. 101, vide etiam not. 93.

IANVARII MAIELLI

Metropol. Ecclesiae Neapol. Canonici

AD IOSEPHVM A CAPVA CAPYCIVM.

CHiaro spirto gentil, ch' alta fortuna
Del duro calle di virtù non parte;
Cui par non vide in lieta sorte, o bruna
L' emula gente al popolo di Marte.
Ben la futura età per Voi quest' una
Maraviglia vedrà d' ardire, e d' arte;
E i fatti egregii, ch' or ALESSIO aduna,
Sovra 'l marmo serbar le dotte carte.
Mentre ambi intenti a ristorare i danni
Siete dell' opre auguste, onde fu adorno
Più ch' altronde, e felice il terren nostro;
Non fia che sparga obblio tenebre intorno
A l' alma patria; e dal furor degli anni
Securo andrà l' immortal nome vostro.

NICOLAI CAPASSI

In Gymnasio Neapol. primarii Iuris Interpretis.

BEn da queste del tempo eccelse spoglie,
Ov' a l' occhio il pensier contende il vero,
Scorgi, ALESSIO, di Capoa il grande impero,
E più di lui, che tutto doma e scioglie:
Ma qual di Febo diè su sparte foglie
La Vergine Cumana il senso intero;
Tal de la prisca età tuo 'ngegno altero
Da ciechi infranti marmi il ver raccoglie.
Or la superba mole, e i saldi monti
Indarno al Ciel la nobil Donna ergeo,
Se guasta l' armi del fier Veglio han l' opra;
Sol tuoi pensieri a chiare imprese pronti
Dolce di madre amor destar poteo;
Perchè l' alte memorie obblio non copra.

NICOLAI CYRILLI

In Neapol. Gymnasio primarii Medicinae Professoris.

ΤΟῦτο κυνηγετικὸν το θέατρον, ὁδοιπόρ', ὁ λεύσσεις,
Στήσατο μὲν Κάπυος παμβασίλισσα πόλις.
Α'λλὰ διασπασθὲν, πυμάτης παραπλήσιον ἤδη
Ὠρης, σῶσε δυοῖν δῖα σαοφροσύνη.
Καὶ γὰρ ἀπ' Αὐςριακῆς πάτριον ποτὶ γαῖαν ἱκάνων
ΚΑΠΥΚΙΟΣ, κλείους κηδόμενος πατρίδος,
Δυσσεβέων ἀνδρῶν τάς χεῖρας ἔερξεν ἀνηλεῖς
Πρός τάδε τ' ἀρχῆς μνήματα μαινομένων.
ΜΑΖΟΧΙΟΣ δ' ἡμίπτωτον πάλ' ἔδειμε γραφῆσιν,
Οὔτε βίλω ἐχθρῶν δειδιὸς, ουτε χρόνου.
Εὖ μάλ', ὅσον γαρ τ' ἀρχῆς σημεῖα παλαιῆς
Ζήσεται, οὐ Καπύης λησόμεθ' αὐτονόμου.

QVam molem mirare astris capita alta ferentem,
Capyadum stitit hanc imperiosa domus.
Quam nisi servasset virtus praeclara duorum,
Iam discerpta diu membra solo aspiceres.
Alter ab Austriacis patrias delatus ad oras
CAPYCIVS, decori ut prospiceret patriae,
Audaces hominum contra haec monumenta furentum
Imperii, oppressit continuitque manus.
Alter semirutam instaurat, sibi nil metuentem,
MAZOCHIVS, longi a temporis invidia.
Quamque diu imperii haec stabunt vestigia prisci,
Haud Capuae nomen nox taciturna premet.

GA-

GALEOTTI IVNIANI

Metropol. Ecclesiae Campanae Canonici.

Ergone quae celso moles surgebat Olympo,
Corruit? heu Superi quale scelus luitur!
Semisepulta solo squalent simulacra Deorum,
Trunca aures, truncis naribus atque comis;
Quae lapicida ferox medio inter rudera nactus,
Laedere crudeli vulnere non dubitet.
Gloria Campani sic concidit Amphitheatri,
Quo nihil in toto pulchrius Orbe fuit;
Moenia uti Babylon, ut diruta templa Quirinus
Vidit, ut excidium Troia perusta suum.
Pyramidum pars magna, Pharus Pharus illa, Colossus
Quem Rhodos aequavit nubibus, en ubi sunt?
Omnia ad occasum properant: rapit omnia saecli
Vis; operi & magno magna ruina manet.

ALOISII M. COMI

Metropol. Ecclesiae Neapolitanae Canonici.

Marmora quid peredis, quid & aera, annosa vetustas;
Nec sacros trepidas perdere dente lares?
Cuncta vores avido licet ore; irridet edaces
Vna tuas tandem pagina docta minas.
Campani moles quae corruit Amphitheatri,
Saevitiae fuerint nota tropboea tuae.
Quid tamen infelix tanti profeceris auctor
Criminis, in melius versa ruina docet.
Clarius illa (viden?) rediviva e funere surgit;
Et sua, MAZOCHIO vindice, fata novat.
Hoc duce, quae patriis contenta superbiit oris,
Implebit geminum nomine Solis iter.
Hac mercede placet, tanti est cecidisse: superstes
Aevo dum poterit nobiliore frui.

A V C T O R E S
Actorum Litterarior. Lipsiensium.

MENSE IVNIO MDCCXXVIII pagg. 267, seqq.

Alexii Symmachi Mazochii Metrop. Eccl. Campanae Canon. Theol. in mutilum Camp. Amphitheat. titulum, aliasq. nonnullas Campanas inscriptiones Commentar. Neap. apud Fel. Musc. 1727 4 *Maj. Alph.* 1 *pl.* 2½ *Tab. aen.* 2.

NOn sine insigni voluptate festivam hanc doctissimi MAZOCHII lucubrationem perlegimus; materiae iucunditate, doctrinae criticae apparatu, & viriiis gravisque sermonis elegantia certatim commendandam. Erutum inter Campani Amphitheatri rudera mense Septembri 1726 fragmentum marmoreum fuerat ad totius forte operis Titulum spectans; praegrandibus litteris consignatum, altum tres pedes Romanos, quatuor latum, quod una cum supplementis Cl. editoris adiecta tabula exhibet. Huius veluti redemptor extiturus Noster, doctum hunc aggressus est Commentarium, praemissa de Campani Amphitheatri mentione a viris doctis iniecta praefatione, in octo capita distributum. Cap. 1 priores elogii lineas illustraturus iustam fere Coloniae Capuam deductae, Campanaeq. urbis historiam complectitur. Antiquis temporibus Municipii iure gavisa est Capua postquam T. Veturio Calvino, & Sp. Postumio Coss. An. V. C. 419 civitas data fuerit Campanis. Suis ergo Capua utebatur legibus & sacris, iunctaq. connubiis Romanis erat, donec ab Hannibale A. V. C. 542 devicta in praefecturae formam redigeretur. Iugo igitur Romanorum accepto, Praefectus, qui iura daret per annos 152 eo mittebatur quotannis, saepiusq. per idem spatium Capuam deducebatur colonia. Et prima quidem a Bruto patre illius, qui Caesarem interfecit ea circiter tempestate, cum Sylla in Mithridaticum bellum intento faedissima Marianorum per Italiam grassarerur dominatio. Altera L. Cornelii Syllae fuit, quam Sigonius de iur. Ital. III, 4 cum Bruti Colonia miscuit. Iniuste quidem ex mente Auctoris, cum Brutus Cives dederit, Sylla milites; ille praefecturam sustulerit, hic retinuerit. Postea P. Servil. Rullus Trib. pleb. legem promulgavit, ut Capuam in coloniam quinque colonorum millia adscriberentur, iisq. & Campanus ager, & Stellatis divideretur. Sed Cicero obstitit, cui proinde & statua a Campanis dicata fuit, simulq. patris Urbium appellatio communi religione tributa. Quadriennio tamen exacto A. V. C. 694 legem C. Iul. Caes. pertulit. Enata hinc *Iulia Colonia* celeberrima quidem, non tamen prima colonorum deductio, quam & elogium nostrum memorat, quaeq. cives veteranos nempe milites attulit inter civiles adeo numeranda, neutiquam militares. Trucidato Caesare, impari idem successu a M. Antonio tentatum, felicius vero ab Oct. Aug. qui supplementa tandem Coloniae adscripsit. *Felix* vocatur Colonia, quod a Sylla Felice primum constituta fuerat, non a Campania felice, cum is Campaniae titulus tantam non ferat aetatem. Sigonius hic emendatur Campanam Syllae deductionem l. c. sollicitans, & labefactans, propinaturq. coniectura eam forte omnem Coloniam a Sylla fuisse deductam, quae *Iuliae Felicis* nomine celebratur in monumentis. *Augustae*

gustae cognomentum ex S. C. Campanae Vrbi impositum. Tribus enim ab Oct. Augusto vicibus vel deducta eo iterum colonia, vel renovata vetus est. Semel ex Triumvirali lege, hinc Octavii ipsius iussu; tandem, quo noster titulus respicit, post Actiacam victoriam. Hinc cl. Auctor *duo auctaria* intercalat, quorum prius de Campana Pertica, eiusq. praefecturis terrisq. agit. *Pertica* agrario nomine universum territorium novis assignatum Colonis., notat. *Praefectura* vero quidquid deficiente Coloniae solo ex alterius oppidi finibus decisum *perticae* adiungitur. Limes perticae septentrionalis alias *Kardo;* orientalis *Decumanus* dicebatur. In Campano autem agro *Kardo* orientem, & *Decumanus* meridiem spectabat. Hic ad mare usque longissime explicabatur, ille vero brevior erat. *Alterum auctarium* circa Campanae Coloniae terminos litteratos occupatur, quorum quatuor incertae tamen originis cl. Auctor reperit. Quod si hariolationibus dandum aliquid existimat, eos post confecta civilia bella iussu Imp. Caesaris defixos esse. Succedit de tempore extructi Amphitheatri, & Campani aerarii viribus disputatio. Natales Amphitheatri ad tempora coloniae, non Reipub. Campanae cl. Auctor refert. Ligneum illud ante vel lateritium fuisse putat quam conderetur marmoreum, a Capuae coloniae aerario demum excitatum. Coloniae enim cuivis peculiare aerarium erat, quod reditus ex praediis publicis, poenae, haereditates, legata, donationes, & principum liberalitas augebant. Praeerant eidem Quaestores Coloniarum, vel Praefecti aerario, qualis Campaniae Calenus obtigerat, spectabantq. huc Kalendarii curatores publicam coloniae summam foenori dantes, singulisq. kalendis extorquentes usuras. Campanum certe aerarium pingue admodum praediis fertilissimis erat. Terra Gnosia apud Cretenses triginta scutatorum millia quotannis Reip. Campanae reddebat, quae Lucani amplissimi agri, & Leucogaei collis proventibus perpetuo augebantur. Reliquos tituli versus c. II & III expendunt. *Hadrianum* legendum esse monet, quod excitandis, reficiendisq. operibus plurimum is impenderit, stupendumq. extruxerit Nemausense amphitheatrum. Incidit operis huius architectura in extremos Hadriani annos, eos forte, cum (Tillemontio arbitro) A. C. 119 in Campaniam succederet, deq. reficiendo cogitaret amphitheatro. Mors tamen eundem praevenit, unde filio Antonino ob insignem erga caeremonias publicas curam & religionem Pio dicto, plura parentis aedificia dedicanti, consummantiq. relinquenda fuit operis dedicatio. Ansam hinc arripit doct. Autor lepida, doctaq. quam interposuit, *diatriba de dedicationibus* fusius agendi. Conferre praecipue ea iubet, quae Gutherius de vet. iur. pontif. III, n. 12 docet, quibus supplementa saltem se scribere profitetur. In veram dedicationis notionem, primo statim loco sollicite inquirit, eamq. a consecratione omnino differre tuetur. Utraque, ait, sine altera peragi poterat. Consecratio praecedebat modo, modo sequebatur; imo in detestationem quandoque consecratio fiebat, dedicatio nunquam. Patuit tamen subinde latius dedicationis vocabulum consecrationem suo quoq. ambitu complexum. Proprie vero dedicare nihil aliud erat, quam primo fabricae usu eam secuturis dicare addicereq. usibus. Sequiori latinitati idem illud *encaeniare* dicebatur. Apud Graecos ἐγκαινίζειν, & καθιερῶν occurrit; illud dedicare, hoc consecrare notat. Nec ignota Hebraeis dedicatio quod collatis Scripturae locis Deut. XXI, 5, Ps. 29 (30) 1, Neh. XII, 27, Dan. III, 2, ostenditur. Vetus Latium primo cuiusvis rei usu eam dedicari dixit. (Dedicare namq. a cel. Facciolati in ed. Calepini Lexici adoptatum merito exulat.) Frequentiora id docent marmora, scriptaque recentiorum quoque comprobant. Sic *togam in funus dedicare* est novae togae usum in funere inchoare; *dedicare in censum* est incepta rei possessione eam in censum defer-

deferre; *rudem carinam dedicare* est novam, & mare non dum expertam ponto committere &c. *Sub ascia dedicare monumentum* quae in Lugdunensibus saepe agris formula reperitur, non ut Gutherius, & Fabrettus exponunt sepulchri mediocritatem velnti unius asciae, qua calx subigitur ope, sine ullo instrumento λαξευτικῷ absoluti innuit; sed potius sepulchrum recens extructum antequam perfectum fuerat, dumque fervet adhuc fabrorum opus, cadavere illato encaeniare notat. Exposita dedicationis voce, illi enarrantur ad quos templorum publicorumq. operum dedicatio pertinuit. Penes II. viros id fuisse Guther. statuit, castigatus a Nostro. Plebiscito namq. olim praeficiendus erat qui dedicaret opus, dedicantiq. tribuebatur, ut nomen suum inscriberet etiamsi aedificasset alius. Magna inde dedicandi ambitio, donec post Claudii fata ad principes lege regia illud officium transiret. Profecti hinc saepius Roma sunt Imperatores ad aliquid dedicandum, vel etiam alteri imperatorio nomine dedicandi potestatem indulserunt, cuius rei in Ecclesia Rom. vestigia monstrat cl. Aut. *Consecrationem* ordo tangit certis ritibus, conceptisq. formulis a Gutherio, Brissonioq. traditis peragendam. Cavendum in primis erat ne verbulo aberraret, qui consecrabat Pontif. & ne quicquam emota, perturbataq. mente ab eo fieret, singulis fere bonis consecrandis peculiaris lex erat ex docta Ant. Van. Dalen. *de Consecrat.* & huic commentatione addiscenda. Disceptatur praecipue, an *opera publica solemni ritu sacrata fuerint?* quod de Romanis ob summam Pontificii iuris apud veteres inscitiam affirmare dubitat Noster. Melius de Graecis hac ex parte religiosioribus sentiens. In eo tandem definit *res sacras* consecratas, *sanctas* vero dedicatas saltem fuisse. Singularum autem rerum, bibliothecarum scilicet, aedium, viarum &c. *dedicatio* anniversariis solennibus celebranda, vel epulis absolvebatur, seu coena recta esset, seu sportulae; vel nummis ea lege dispensatis, ut vescerentur in publico cives. Cap. IV aliud amphitheatrale epigramma exponit per eadem haec tempora repertum:

SATELLIA . M. F. ANVS
APODYTERIVM AD NOVITATEM R. . estituit.
EPSITYLIS. CETERISQVE MARMORIBVS O. . rnavit.

Obscura est gens Satellia. Epistylium Noster per architrabem exponit, quam ligneam ante, prima omnium marmoream fecerat Satellia. Docte praeterea de apodyteriis balnearum, & gymnasiorum, h. e. cellulis illis ubi loturi, vel gladiaturi vestes deponebant, & ubi gladiatores mortui sepeliebantur, ac conficiebantur semivivi, quorum desperata erat curatio; de *catabulo*, seu clausura animalium ubi detinebantur, & ad crudelitatem in bestiarios erudiebantur eadem; deque *ludo gladiatorio* disserit. Cap. V Campanorum in omne ludorum genus, gladiatorios in primis studium describit; adeo nimirum in eos proni erant, nulla ut mensa satis apparata censeretur, ad quam non aliquot gladiatorum paria committerent. Cap. VI & VII Campani Amphitheatri antiquam recentioremq. faciem appellationes, fata, Capuaeq. obsidiones, dominosq. tradit. Cap. VIII de scenicis Campanorum ludis ac theatro, eorumq. in ludos studio praecipit, *legemq. paganam pagi Herculanei* ex veteri elogio integra commentatione exponit. Adiecta est iucunda in *Campani proscenii* rudis scalpturae aliquod *anaglyptum* exercitatio. Exhibet illud Deorum statuas per angulos ubi urinam facere solebant arcendae immunditiei causa dispositos, quod ex angue appicto Noster divinat. v. Pers. Sat. 1. *Lucceius* nimirum, cognomento *Peculiaris*, *Redemtor*, qui sarctum tectum, mundumq. omni parte tuebatur proscenium, pellibus victimarum in Campano

Ca-

Capitolio ex more aedis (Virgil. Aeneid. VII , 87) incubans per quietem admonitus reparavit proscenium, hocque *anaglyptum ex Biso* , h. e. ex viso fecit. Sistit vero haec tabula ex mente cl. Auctoris a Mabillonio , & Paschali abeuntis 1) *machinam versatilem*, (tympanum forte) a calcantibus hominibus , velut duobus tympanotribis versatum , attollendis , demittendisq. ponderibus aptam cum *trochlea*, & *ductario fune* , qui circa tympanum advolvitur , *columnaque* prisci operis in fundamenta novi aedificii reponenda. Adest proxime 2 (*imaguncula humi sedens cum malleo, & scalpro*, Lucceium peculiarem, vel Architectum referens. Adstat 3) *Minerva* hastata, galeato, & cristato vertice cum Medusae capite in pectore, Pallas illa μηχανῖτις, manum machinae bono omine admovens. Porro 4) *Iupiter* μηχανεὺς assidet superne nudus, inferne tectus, diadematus, fulmen dextra, sinistra sceptrum crassiusculum ῥόπαλον tenens . 5) *Diana* sequitur itidem μηχανῖτις, alte succincta , tutelare Campanis numen , Minervae Iovique in Campano Capitolio Dea σύνναος . Hanc 6) *Genius* excipit , imposito epigrammate indicatus, *publicus* videlicet , eodem plane habitu , quo in Traiani , & Hadriani numismatibus occurrit indutus. 7) *Serpens cristatus* superest , vel διακριτικὸν Capuae simulacrum , cuius olim cives a serpentum frequentia Ophici , Opici , Opsci , & Osci appellati fuere , vel etiam Dei topici solemne signum . Index tandem Mazochiani operis restat , quem *additamenta* praecedunt , multa veterum loca , titulos varios , mores antiquorum , instrumenta , formulas , voces , aeque ac opus ipsum illustrantia , in quibus omnino habebunt , quod exerceat ingenium , critici. Praeclare ad ultimum de reliquis , quas perpolit doctissimus Auctor, lucubrationibus criticis , *commentario* in primis *de originibus* Campanae Urbis , quem p. 57 expectare iubet , ominamur.

IOHANNES POLENVS

In Praefat. ad V To. Novor. Supplementor. utriusque Thesauri pag. XVI, seq.

CVm inter rudera Amphitheatri Campani marmoreum litteratum fragmentum erutum fuisset , statim ac illud vidit, plane intellexit Auctor noster , eam partem ad totius operis Titulum pertinere . Inde autem Commentarii (qui in octo tribuitur capita) conscribendi orta est occasio. Principio Titulum sive elogium integrum MAZOCHIVS restituturus , diligentem Coloniarum , quae Capuam a Romanis deductae fuerunt , pluriumque rerum ad eandem Vrbem spectantium , historiam persequitur, multaque luce veritatis perfundit . Tum versus Tituli supplet atque restituit; simul agens de Campani aerarii viribus , & de tempore extructi Amphiteatri (ut plura etiam habet VII capite de Amphitheatro Campano per sequiora saecula) necnon III capiti doctam elegantemque de *Dedicationibus* diatribam interseruit. Deinde vero alterius *Amphitheatralis Epigrammatis* exemplo ea, quae constituerat de Tituli sui redintegratione atque restitutione, confirmat. Ac non modo erudita , verum etiam ad eruditionis divitias augendas apta, Campani Amphitheatri descriptione opus suum exornat.: neque praetermittit peculiaria quaedam , eademque praestantia ; quae ad Campanum apodyterium , catabulum, & gladiatorium ludum pertinere videbantur. Cuius gladiatorii ludi studio praesertim flagravisse Campanos , ostendit ; qui ceteros etiam cuiusvis generis ludos

dos magna cum voluptate spectabant. Quamobrem Capuae & Theatrum fuit, & quaedam superstites adhuc extant eiusdem reliquiae. De quo Theatro (postremo in capite Commentarii) non minus, quam de Scenicis Campanorum plura Noster in medium affert.

SCIPIO MAFFEIUS

Epistola XI. Antiquit. Galliae Selectarum Ludovico Antonio Muratorio data.

Docte hunc de dedicationibus locum pertractare memini ALEXIUM MAZOCHIUM, cuius de Campano Amphitheatro Commentarium frustra heic (*Lugduni scilicet, ubi tunc versabatur Maffeius*) perquisivi.

PETRUS IANONIUS

In epistola ad Iosephum a Capua Capycium.

Vienna 6 Settembre 1727.

L'Opera del Canonico MAZZOCCOLI mi fu mandata dal Signor Niccolò Cirillo per l'ultimo procaccio, per presentarla al Signor Cavalier Garelli, come feci. Non ebbi tempo di leggerla; ma scorsi alcuni fogli; e mi parve degna di ogni commendazione, siccome feci col Signor Cavaliere; ricordandomi di quanto V. S. Illustrissima mi avea già informato di questo soggetto. Può immaginarsi quanto mi sarà caro riceverne un esemplare per me, per avere maggior agio di ammirarne la dottrina e l'erudizione; di che non meno a V. S. Illma, che al Signor Canonico rendo grazie . . . . .

Vienna 3 Gennajo 1728.

IL libro del Signor Canonico MAZZOCCO quanto più si legge, tanto più piace, ed è molto stimato dagli amatori delle antichità; ed avendone parlato col Signor Appostolo Zeno, mi dice che non ha veduta cosa più esatta e dotta in questa materia (1). Se non avesse il Signor Matteo Egizio posto mano ad una Dissertazione sopra il famoso Senatusconsulto, scolpito in tavola di bronzo, e mandato dal Principe di Tiriolo a S. M. che ora lo serba come una cosa più rara del suo Museo; io dissi al Signor Cavalier Garelli, che niun altro potea uscir con onore in questa impresa, che il Signor Canonico, avendone dati saggi ben distinti nella restituzione dell' inscrizione dell' Anfiteatro di Capua. Si aspetta ora questa Dissertazione manoscritta; e forse potrebbe venir congiontura di valersi anche in ciò del valore e perizia del Signor Canonico, ch'io la stimo maggiore dell' altro: e questo è il mio giudizio, che posso dare con tutta ingenuità, e senza adulazione alcuna . . . .

CA-

(1) Optimam opinionem, quam de MAZOCHIO habere Zenum testatur Iannonius, ipse Zenus confirmat in Epistola ad Cardinalem Quirinum quam habes pag. 394. Vol. VI suarum epistolarum, in qua MAZOCHIUM praedicat: *Celebre letterato, che a comune giudizio è uno di quegli, che presentemente col loro sapere fan più d' onore all' Italia e ne sostengono il decoro*,

CAROLVS MAIELLVS

ad eundem.

Roma 22 Settembre 1727.

AL pregio dell' eruditiſſima Opera *de Amphitheatro Campano*, degnò del nome e della dottrina dell' Autore, ſi aggiugne l' onore, che V. S. Illuſtriſſima ſi degna di farmi, con donarmene un eſemplare; e la gentilezza delle eſpreſſioni, con cui ſi compiace di accompagnare un sì bel dono. Per l' uno dunque e per l' altro rendo a V. S. Illuſtriſſima infinite grazie: e congratulandomi con la celebre ed inſigne ſua patria, che abbia tra' ſuoi figli chi ſappia e ſi adoperi con ſomma lode a ravvivarne e conſervarne le glorioſe memorie; reſto facendo a V. S. Illuſtriſſima divotiſſima riverenza . . . .

FRANCISCVS BLANCHINIVS

ad eundem.

Roma 4 Ottobre 1727.

NEl prezioſo regalo del libro, che mi vien conſegnato con il pregiatiſſimo foglio di V. S. Illuſtriſſima egualmente ſpicca la generoſa degnazione, per cui ha voluto, ſenza mio veruno merito precedente, farmi provare la ſorte di dedicarle la mia umiliſſima ſervitù, nel porgerle i più oſſequioſi ringraziamenti; e la copioſa erudizione del Signor Canonico Mazzocchi; il quale ha onorata la patria, e lo ſtudio di antichità con una delle più riguardevoli opere, che ſiano ſtate in queſto genere pubblicate. La ſolidità de' penſieri, la felicità dell' interpetrazione, la proprietà dell' elocuzione, e la copia delle notizie iſtoriche collocate a' ſuoi luoghi, di cui l' Autore arricchiſce coteſto celebre Teatro Capuano, meritava un così degno Mecenate, qual' è V. S. Illuſtriſſima, per darle il pubblico lume con quel decoro che ha fatto. Me ne congratulo vivamente ſeco, vedendo che ſi mantenga in queſto fiore con le memorie dell' opere Romane ancora lo ſtile felice de' tempi de' Ceſari: e le rendo umilmente grazie di avermi con queſto dono data occaſione di apprendere dalla ſublimità dell' ingegno e dalla ſodezza de' penſieri dell' Autore tante nobili cognizioni; e inſieme di provare la ſorte di dedicare a V. S. Illuſtriſſima la mia umiliſſima ſervitù; che ſempre più reputerò felice, ſe mi confermerà con l' onore de' ſuoi comandi il pregio di eſſere perpetuamente . . . . .

IVSTVS FONTANINIVS,

ad Auctorem (2).

Roma 4 Ottobre 1727.

Monsignor nostro Arcivescovo Maiello mi ha favorito il Libro di V. S. Illustrissima sopra l'Anfiteatro di Capoa; e glie ne sono molto obbligato, perchè mi ha fatto conoscere un dottissimo scrittore. Ho letto il libro dettato con maestria, e con franca penna. Dapertutto lo veggo accurato, composto con molta attenzione e penetrazione, elegante, in somma libro onorevole a V. S. Illustrissima ed a tutta l'Italia; e perciò da me letto con sommo godimento; avendo particolarmente osservato come snoda l'antica formola *sub ascia dedicare*, e molte altre cose degne di osservazione, e come bene supplisce l'Iscrizione dell'Anfiteatro (3). Me ne rallegro per tanto con V.S. Illustrissima, e le rendo copiosissime grazie di sì caro dono, avendo anche con molto piacere osservato come spiega il bassorilievo di Lucceio. Vorrei che questa sua Opera non fosse la sola da Lei composta; ma che mettesse mano a farne dell'altre, perchè la sua gran capacità può riuscirne felicemente, e insegnare al pubblico molte cose ignorate; e per quel che si vede dalle stampe, io non saprei in cotesto Regno trovare un par suo. Gradisca le mie candide espressioni; e avendo io nuovamente pubblicati due miei piccioli Comentarj, le ne mando i frontespizj; riserbandomi a mandarle i libri stessi in qualche propria occasione (4). Aggiungo che non era punto bisogno che si scusasse di aver messe tante belle cose nella sua Opera; mentre anzi ne dee esser da tutti ringraziata. E con pregarla a riputarmi per suo buon servidore ed amico obbligatissimo mi confermo per sempre. Mi scordava di dirle che Monsignore Maiello mi ha dati gli altri due esemplari da mandare a Padova e a Venezia con le due lettere appresso. I due Signori da lei favoriti sono amici miei; ma se mi permettesse io vorrei impiegar meglio i suoi regali, mandandogli a Firenze uno al Signore Senator Buonarrotti uomo dottissimo in queste materie, come apparisce da' suoi libri stampati, e l'altro al Signore Antonfrancesco Gori, che ultimamente ha pubblicato un tomo di antiche Inscrizioni. Questi due valentuomini faranno buon uso del suo libro; laddove gli altri due, benchè eruditi in certe materie, non lo farebbono. Prenda in buona parte la mia confidenza; benchè non farò nulla senza il suo riverito consenso; e di nuovo resto . . . . .

BER-

(2) Hinc merito MAZOCHIVS inter illustres homines recensetur, cum quibus litterarum commercium Fontaninio fuit, quorum catalogus in eius Vita contexitur.

(3) Quibus heic laudibus MAZOCHIVM Fontaninius cumulat, eas publice iterat in Opere *De Italico Eloquentia*, in quo hunc Commentarium *bellum librum* appellat: eodemque loco plagii Marchionem Maffeium insimulat; quod correctionem, quam Noster feliciter procuderat ad Acta SS. Perpetuae & Felicitatis, quamque in hac editione habes pag. 120, tamquam suam obtruserit; de qua criminatione Maffeius purgare se nititur in *Examine* eiusdem operis *Italicae Eloquentiae* pag. 78.

(4) Commentariola, quorum titulos MAZOCHIO Fontaninius mittit, aut ego fallor, aut certe fuerunt duo illa opuscula eo ipso anno 1727 ab ipso edita, quorum unum *Discus Argenteus Votivus* titulum praefert, alterum *De Corpore S. Augustini*

BERNARDVS GIACCHVS
ad Iosephum a Capua Capycium.

Arienzo 25 Ottobre 1727.

HO io ritardato per qualche tempo a ringraziare V. S. Illustrissima, come ora infinitamente e di tutto il mio spirito la ringrazio dell' umanità singolare, onde si è degnata far superba la mia picciolezza, con l' onoratissimo dono del libro intorno all' Anfiteatro e ad altre belle memorie di cotesta ragguardevolissima Città; perchè mi è paruto giusto di leggerlo prima, e agiatamente considerarlo: la qual cosa le dico in verità essermi venuta fatta con tanto piacere, con quanto V.S. Illustrissima, che di qualchesiesi il meglio conosce il valore dell'Opera, può per se stessa immaginare. Il dotto e giudicioso Autore non solamente che merita molta lode per aver ridotte in bell' ordine, e vestite di leggiadrissimo arnese della pura Romana favella le varie cose in più libri seminate e sparse; ma assai più per la savia e luminosa critica, onde le ha a meraviglia rischiarate. Io mi rallegro quanto è il dovere e con V.S. Illustrissima e con cotesto per me veneratissimo Pubblico del seguire a produrre questi uomini valorosi in lettere, di cui in ogni stagione è stato fecondo: e resto . . . . .

NICOLAVS FORLOSIA
ad eundem.

Vienna agli 8 Novembre 1727.

NOn prima di ora ho potuto io ed accusar la ricevuta della Dissertazione, di cui mi avete favorito, il che già saputo avrete dal Signor Antonio; e rendervene le dovute grazie; imperciocchè ho voluto leggerla esattamente; e trovo che e per la lingua e per lo giudizio fine, per l' uso della buona critica, per le nuove osservazioni, e per la varia lettura dell' Autore possa lodarsi francamente, e compararla con le più erudite somiglianti scritture . . . . .

IOHANNES VIGNOLIVS
ad eundem.

Roma 6 Ottobre 1727.

TRoppo singolare è l' onore, che dalla gentilezza di V. S. Illustrissima mi vedo adesso dispensato col prezioso dono, che si è degnata farmi giugnere, anche per parte di cotesto Illustrissimo Magistrato, dell' Opera così erudita del Signor Canonico Mazzocchi; il quale con tanta eleganza; e con sapere non ordinario ha saputo degnamente adempiere le parti di buon letterato suo pari, e corrispondere insieme al merito di cotesta nobilissima e splendidissima Città nella illustrazione e dichiarazione che ha fatta de' celebri suoi antichi monumenti,

 e del-

e delle note e riguardevoli sue prerogative. Io, come non lascio di rallegrarmene col suo dottissimo Autore; così pure ne rendo a V. S. Illustrissima ed a cotesto inclito Magistrato le più vive e divote grazie, che posso; restando in me frattanto un particolar desiderio di potermi render meritevole e degno di tanto onore; con impiegarmi in servigio delle Signorie Vostre; affine di andar soddisfacendo in qualche parte alle obbligazioni, nelle quali per atto di lor connaturale bontà han voluto costituirmi; onde la prego ad essermi anche liberali dell'altro onore, che può derivarmi da' loro stimatissimi comandamenti: e con ogni ossequio mi dichiaro . . . . .

PHILIPPVS BONAROTIVS

ad eundem.

Firenze 14 Ottobre 1727.

MI è pervenuta per mezzo del Signor Abate Seratti la settimana scorsa la gentilissima di V. S. Illustrissima del 1 Agosto, ed insieme la dotta ed elaborata Dissertazione sopra il Titolo di cotesto Anfiteatro, e sopra altre Inscrizioni antiche della loro nobilissima Città. Per più capi resto confuso, per i singolari onori che accompagnano questo dono. Sono però a supplicare la bontà sua di portare i miei più sinceri ringraziamenti agli Illustrissimi Signori del Magistrato, i quali si sono compiaciuti, ad insinuazione del Signor Biagio Garofolo, dotto veramente, ma per altro mio forse troppo parziale ed amico, di specialmente favorirmi. Porto finalmente alla sua degnissima persona, la quale mi ha inviato sì bello e singolar dono, i più sinceri ringraziamenti. E resto rassegnandomi . . . . .

LVDOVICVS ANTONIVS MVRATORIVS

ad eundem.

Modena 23 Gennaro 1728.

NOn prima di ora ho potuto rispondere allo stimatissimo foglio di V. S. Illustrissima, perchè io volea pure il piacere di leggere il Comentario del Signor Canonico Mazzocchi, ch'Ella con tanta generosità ha voluto inviarmi. Questo l'ho ricevuto solamente ora; e per tanto ora eccomi a pagarle quel tributo, che le debbo, cioè a renderle infinite grazie del dono fattomi; dono prezioso in se stesso per l'erudizione scelta dell'Autore, e poi maggiormente tale perchè io non so d'averlo meritato per conto alcuno . . . . .

IDEM

IDEM
ad Auctorem.

Modena 13 gennaro 1728.

HO ben io portato al Signor D. Giuseppe di Capua Capece i divoti ringraziamenti, ch' io gli dovea pel carissimo dono da lui fattomi della bell' Opera di V. S. Illustrissima; ma mi sarebbe restato un gran rimorso al cuore, se non avessi anche attestato, siccome ora fo, a Lei il gradimento di sì prezioso dono, e non le partecipassi la stima singolare, che ho conceputa del di lei felice ingegno, e raro sapere. Allorchè io considero gli scritti di Cammillo Pellegrino juniore, veggo un genio maraviglioso, ch' esige venerazione da tutti. Lodato Dio che Capua seguita a produrre talenti di sì buon metallo; e fra questi mi dia pur Ella licenza ch' io annoveri il suo; che ben lo merita l' erudizione rara, il genio felicemente critico, e lo stile sì spiritoso e leggiadro, che osservo nel suo Comentario. Adunque con essolei vivamente mi rallegro, ancora per aver cominciato a conoscere in V. S. Illustrissima un letterato capace di sostenere l' onore, non dirò solamente della sua nobil patria; ma dell' Italia ancora. Però animo a produrre ciò ch' Ella ci fa sperare intorno alle Antichità di Capua, e di cotesle felici contrade. Il saggio ch' Ella ne ha dato fa troppo desiderarne la continuazione. Ora io per la stima, che fo di cotesta sua erudita fatica, ben volentieri mi farei indotto a metterla nella mia Raccolta; ma la prego di perdonarmi s' io nol fo; perchè non s' accorderebbe col mio disegno ed impegno fatto col Pubblico, di dar solamente storie ed opere composte prima del 1500. Se v' è entrato il Pellegrino, è stato per le memorie da lui raccolte de' secoli bassi; e quel dippiù, che vi si è messo, è stato per risparmiare a i letterati la fatica di cercare il testo de' di lui opuscoli, divenuti oramai troppo rari. Il sito proprio di esso suo Comentario era la Raccolta grande fatta dal Vander Aa in Ollanda; ed io ne voglio scrivere colà, acciocchè se mai vi si facessero delle giunte, questo, che tanto lo merita, v' abbia luogo (5). Del resto andrò io cercando le congionture di fare in altra guisa conoscere a Lei ed al Pubblico la somma stima, che ho conceputa del di Lei valore, anche a titolo di gratitudine; giacchè Ella con tanta benignità ha voluto far onore anche al mio nome. Mi protesto io intanto uno de' suoi ammiratori, e bramoso di comparire quale ora con tutto lo spirito e l' ossequio mi dico = Se non avesse peranche inviata copia dell' opera sua a i Giornalisti di Venezia, bisogna inviarla per onore anche dell' Italia; e io, occorrendo, la servirò di buon inchiostro appresso que' Signori, se trasmettesse a me la copia suddetta.

SCI-

(5) Inseruit postea hoc Opus anno 1737 Joannes Polenus in *Supplemento Utriusque Thesauri Antiquitatum Romanarum & Graecarum*, ut diximus.

SCIPIO MAFFEIVS

ad Iosephum a Capua Capicium.

Verona 8 Aprile 1728.

A Gran mia disgrazia ascrivo che mi sia stato quasi per otto mesi prolungato il contento di goder dell'onore da V.S. Illustrissima, impartitomi con la trasmissione dell'Opera del Signor Canonico Mazzocchi sopra l'Anfiteatro di Capua. L'esser passato il libro insieme con la lettera in varie mani, e trattenuta prima in Roma, poi in Bologna, e in altre Città n'è stata cagione. Ora finalmente l'ho divorato subito; e non posso abbastanza render grazie a V.S. Illustrissima, ed a cotesto nobilissimo Magistrato della grazia fattami nell'inviarmelo (6): e la supplico a rallegrarsene ancora in mio nome col valoroso Autore. Convien dire, che in questo tempo un genio favorevole agli Anfiteatri si adoperi; poichè io pure da pochi mesi in quà ho lavorato un Trattato sopra questo di Verona, che non si dà fuori ancora per non esser terminato l'intaglio de i disegni. Subito che uscirà, proccurerò di fargliene capitare qualche copia. Trattanto io rendo a V.S. Illustrissima infinite grazie della somma bontà, che riconosco avere per me; sommamente spiacendomi non averla potuta conoscere e servir di persona quando passò per quà. Con che . . . . .

IOH. BERNARDINVS TAFVRVS

ad eundem.

Nardò li 18 Settembre 1727.

L'Umanissima lettera di V. S. Illustrissima del 1 cadente mi apporta nell'istesso tempo ed un estremo contento, ed una somma confusione. Il contento mi deriva dal vedermi da cotesti Illustrissimi Signori Rappresentanti per mezzo di V.S. Illustrissima favorito del prezioso dono dell'eruditissimo Libro sopra l'Anfiteatro Capuano, composto dal celebre Signor D. Alessio Mazzocchi; e la confusione dal ben conoscermi affatto immeritevole di sì segnalato favore. Ben mi accorgo che qualche amico cortese si è degnato di descrivermi non quale io sono, privo d'ogni merito e virtù; ma qual dovrei essere. Tal quale però io mi sia, mi dedico per vero servo di cotesta Illustrissima rinomata e chiara Comunità; avendo con eccesso di bontà voluto prima obbligarmi, che conoscermi. Supplico intanto l'innata benignità di V.S. Illustrissimia portare i miei ossequiosi rispetti a cotesti Signori; nel mentre io col più divoto ossequio mi rassegno....

EV-

(6) Munus illud a Capycio non solum suo, sed etiam MAZOCHII nomine Maffeio missum coniicio ex Epistola XIX ad Nostrum data *Antiquitatum Galliae Selectar.* quae ita incipit: *Tametsi, postquam eximium tuum de Capuano Amphitheatro Commentarium perhumaniter ad me misisti, nullum*, &c.

EVSTACHIVS MANFREDIVS

ad eundem.

Bologna 22 Aprile 1728.

NOn prima di ieri mi fu recapitata insieme col Libro sopra cotesto celebre Anfiteatro di Capua la benignissima lettera scritta in data fin del 1 di Agosto dell'anno scorso; con la quale si è degnata V.S. Illustrissima di accompagnare il pregiatissimo dono fattomi di quest'Opera. Eguale al piacere, che ho provato nel leggerlo e nell'ammirare la vasta erudizione del chiarissimo Autore di essa, è la confusione, in cui mi trovo per l'onore che mi vien fatto da V.S. Illustrissima, e da cotesto nobilissimo Magistrato; inviandomi un sì bello e splendido monumento, e sì dottamente descritto della loro famosa patria; nel che veggo che l'amore, che ha verso di me il Signor Abbate Garofolo mi ha fatto tutto quel merito, che per altro certamente non avrei, di ricevere un sì distinto ed apprezabil regalo. Io ne rendo adunque a V.S. Illustrissima, ed a cotesto nobilissimo Magistrato le maggiori grazie, che so e posso; e mi auguro abilità eguale alla brama, che ho di corrispondere ad un tanto debito; con impiegarmi nell'ubbidienza de' riveriti comandamenti di V.S. Illustrissima, e di cotesta insigne Città; a cui sin da ora mi dedico con ogni ossequio e riverenza maggiore . . . .

ANTONINVS MONGITORIVS

ad eundem.

Palermo 2 Ottobre 1727.

PEr mezzo del Signor D. Ignazio Maria Como, mio singolar amico e padrone, mi capita il Libro dell'Anfiteatro Campano, favore quanto inaspettato, altrettanto da me gradito: e siccome si rende meritevole di ogni lode il zelo di cotesto Pubblico nel conservar e illustrar le antiche memorie; così gli son dovuti i maggiori encomii, che possan tributarsi, per la generosità di parteciparlo a' Letterati. Ne rendo le maggiori grazie, che posso, sì al medesimo Pubblico, come alla singolar cortesia di V.S. Illustrissima per la preziosità del dono, e per l'onore non meritato di essere stato aggregato al numero de' favoriti. Sarà il Libro da me conservato tralle cose più pregevoli della mia Libreria per eterna memoria de' favori di V.S. Illustrissima e delle mie obbligazioni: e spero non tenerlo ozioso, ma valermene nelle occasioni per illustrar l'oscurità de' miei fogli: mentre offerendomi . . . . .

IOH.

IOH. IOSEPHVS VRSIVS

ad eundem.

Modena 5 Maggio 1728.

ANcorchè il Signor Abate Biagio Garofoli, sedotto dalla bontà, che ha per me, mi abbia dipinto a V. S. Illustrissima con troppo vantaggiosi colori; non meritava tampoco il favorevole ritratto fattole da lui, non che l'effettiva debolezza della mia persona, l'onore che mi ha compartito regalandomi dell' eruditissimo ed elegantissimo Libro intorno all' Anfiteatro Capuano. Saran tre giorni che mi è giunto in Modena, ove ora soggiorno, questo prezioso dono, accompagnato da benigna lettera di V. S. Illustrissima data sotto il 1. Agosto dell'anno scorso: la qual verità io l'espongo per giusta discolpa del ritardo, che correrebbe a mio carico, se avessi differito fin ora il renderle le dovute grazie: e perchè aspiro all'onore eziandio de' suoi comandi, come consecutivo a quello di avermi conceduta la sua padronanza; l'assicuro che minimo ritardo non lascerò correre nell'ubbidirla, e nell'autenticare coll'opere quel titolo, col quale mi pregio di sottoscrivermi ora ossequiosamente .....

IOH. BATISTA SOLLERIVS

ad Auctorem.

Antuerpiæ IV idus Septembris 1728.

QVas Kal. Octobris proxime elapsi anni 1727 humanissimas iuxta atque officiosissimas litteras ad me dedisti, Vir amplissime, eae demum sub huius mensis Kalendas huc perlatae sunt, cum insigni munere quo me beare dignatus es, praeclaro eruditionis tuae monumento, Museum nostrum Hagiographicum exornans. Vt mihi gratissima sunt erudita antiquitatis cimelia, ita avide Commentarium tuum evolvi, singularibus in hisce rebus explicandis peritiae tuae argumentis egregie decoratum; de quo gratias refero quam possum cordatissimas .....

ALEXII SYMMACHI MAZOCHII

IN

CAMPANI AMPHITHEATRI

T I T V L V M

Aliasque nonnullas Campanas Inscriptiones

COMMENTARIVS.

Huius Commentarii partitio.



Vper hoc ipso mense Septembri huius anni MDCCXXVI cum amicissimus, idemque eruditus vir Franciscus Ciccarellus literati fragmenti inter rudera amphitheatri reperti exemplum ad me detulisset in hunc modum:

-IA·FELIX·AV
FECIT
IANVS·AV
Γ·COLVMNAS·AD
IVS·HADRIANV
PIVS·DEDICAVI (1)

statim intellexi ad totius operis titulum pertinere: praesertim cum praegrandibus literis constaret, & ad portam ipsam amphitheatri, quae austrum spectat, erutum fuisset. In hunc vero maxime modum supplevi:

(1) Characteres nactus non eadem proportione decrescentes, qua in ipso marmore, hic quidem ut potui exhibui. Ceterum marmor cum supplemento exactissime in aes incidendum curavi: nam praeter cetera, quae commentarius docebit, characterum etiam spatiorumque exacta proportio, sic restitutum oportuisse significabit.

grammatis commata binis singula versibus comprehensa, totidem capitibus exponamus: tum alteram quoque amphitheatralem inscriptionem per eadem haec tempora detectam dabimus: deinde quae olim, quae nunc huius amphitheatri facies: quod ei per sequiora tempora fuerit nomen, quidve eo tum factum fuerit, exsequemur: postremo ad theatricas quasdam inscriptiones digrediemur.

CAPVT I

In priores duas elogii lineas.

I *Quoties Capuam deducta colonia fuerit.* II *De Capua a C. Iulio colonia constituta.* III *Unde Felicis nomen Capuae obvenerit.* IV *De Campanae coloniae supplementis ab Octaviano conscriptis. AVCTARIVM PRIVS. De Campana pertica, eiusque praefecturis. AVCTARIVM ALTERVM. De Campanae Coloniae terminis literatis.* V *De tempore extructi amphitheatri, & Campani aerarii viribus.*

I **Coloniis** *fere ut libertis nova nomina imposita.* II *Inter colonias municipiaque discrimen. Quando Capua Municipium fuerit.* III *Capua una ex Praefecturis.* IV, V *Quoties Capuam deducta Colonia.* VI *M. Bruti Colonia.* VII *Syllana colonia.* VIII *Sigonii aberratio. M. Bruti colonia civium R. fuit.* IX *Bruti colonia praefecturam sustulit, syllana retinuit.* X *Bruti colonia brevi evanuit: syllana stetit.* XI *Bruti colonia ante syllanam fuit. Quis iste M. Brutus. Noster Brutus pater eius est, qui Caesarem interfecit. Ob eundem perfide interfectum Pompeio conflatur invidia.* XII *Ciceronis assentatio. Mantia Pompeio convitiatur. Bruti Caepionis in patriam amor.* XIII *Noster Brutus quo anno mortuus. Pighius notatus. Tempus deductae a Bruto coloniae.* XIV *Rulli tentata colonia.* XV *C. Iulii colonia.* XVI *M. Antonius iterum Capuam coloniam deducere molitus tantum non interficitur. Capua altera Roma.* XVII *Caesaris Octaviani supplementa.* XVIII *Cur Iulia appellata.* XIX, XX *Lex Iulia Ciceroni valde displicuit. An agri Campani modum Tullius habuerit exploratum.* XXI *Cicero ob recusatum Campanum XX-viratum exulavit. Clodius XX-viratus repulsam patitur.* XXII *Campanorum XX-virorum catalogus.* XXIII, XXIV *Turbae ob legem Iuliam.* XXV *Dionis inconstantia. Goësii indiligentia.* XXVI, XXVII, XXVIII, XXIX *Dio secum ipse & cum aliis conciliatur.* XXX *Campanorum studium in Cicerone revocando.* XXXI *Pompeius Capuae Duumvir.* XXXII *Itemque Piso.* XXXIII *Campani Consules.* XXXIV *Tempus gesti duoviratus.* XXXV *Ciceronis iocus. In quas milites deducebantur, non continuo militares coloniae.* XXXVI *Campania recens Felix appellata.* XXXVII, XXXVIII *Capua Felix a Sylla dicta.* XXXIX *Syllae acta non fuere rescissa: Syllanis numquam possessiones ademptae.* XL *Sigonii hallucinatio.* XLI, XLII *Quo colonia iure deducta, iterum deducere non licebat.* XLIII, XLIV, XLV, XLVI

Coloniae omnes cognomento Felices fortasse a Sylla deductas. XLVII, XLVIII *Ex S. C. cognomina urbibus imponebantur*. XLIX *Ter Octavius Capuam coloniam deduxit*. L *Lege III-virali Capua colonia destinata*. LI, LII *Octavius & non Lucius lege III-virali Capuam colonos trascripsit*. LIII *Octavius iterum Capuam coloniam collocat*. LIV, LV *Terram Gnosiam & aquam Iuliam Caesar Campanis elargitur*. LVI *Velleio lux*. LVII, LVIII, LIX, LX *Caesar iam Augustus tertio Capuam coloniam instituit*. LXI *Quid pertica & praefectura*. LXII *De Kardine & Decumano*. LXIII *Kardo & Decumanus Capuae alternabant*. LXIV *Campanus ager ad mare versus longissime protensus*. LXV *Hygino lux*. LXVI, LXVII *Goësii παρόραμα*. LXVIII *Calatia praefectura Campana*. LXIX *Urbana praefectura*. *Plinius illustratur*. LXX *Casilinum praefectura Campana*. LXXI *Collis Leucogaeus Campanis adiudicatus*. LXXII, LXXIII, LXXIV *Addiana praefectura*. LXXV *Praefecturae colonicae etymon*. LXXVI *Siculo Flacco lux*. LXXVII *Goësius reprehenditur*. *In praefecturae etymo Siculus & vetus lapis consentiunt*. LXXVIII *Praefecturae colonicae Romanas imitabantur*. LXXIX *Salmasius refutatur*. LXXX *Cultellatum quid? Tifata unde dicta*. LXXXI, LXXXII *De Campanae coloniae terminis literatis*. LXXXIII *Ab Iulio ne an ab Octavio hi termini positi*. *Rigaltii & Peregrinii sententia*. LXXXIV, LXXXV, LXXXVI, LXXXVII *Refellitur Peregrinius*. LXXXVIII, LXXXIX, XC, XCI *Fortasse hi termini Iulium habent auctorem*. XCII *Campanarum antiquitatum Peregrinii fatum*. XCIII *Mira veterum in elogiis brevitas*. XCIV, XCV *Quando extructum amphitheatrum*. XCVI *Non ante Flaviorum aetatem factum*. XCVII, XCVIII *Suum cuique coloniae aerarium*. XCIX *Quaestores Italiae provinciarum*. C *Curatores Kalendarii*. CI *Legata poenae nomine*. CII *Praedia coloniarum*. *Velleio lux*. *Coloniarum reditus in longinquis interdum regionibus*. CIII *Terra Gnosia*. *Campanorum Lucanus ager amplissimus*.

I COLONIA . IVLIA . FELIX . AVG. CAPVA) Ita primum hunc versum meo periculo constitue: id quod & vetus apud Frontinum Campanae Coloniae nomen *Colonia Iulia Felix*, de quo deinceps, declarat, & linearum quoque proportio id suadet : ac demum ratio ipsa nominum coloniarum, in quibus nominandis eandem fere, quae in libertis, servatam consuetudinem deprehendo ; itaque sicut hi post manumissionem, patronorum praenominibus nominibusque assumtis, vetera sua nomina cognominum loco habuere : sic postquam in aliquam civitatem deducta colonia fuit, eius nomine, a quo deducta erat, saepe accepto, proprium civitatis nomen in cognomen transibat; vox vero COLONIA tanquam praenomen praefigebatur. Sic quoniam lege Iulia Capua deducta fuit, IVLIA est appellata; nam de voce FELIX suo loco dicam. In eundem modum sunt *Colonia Iulia Augusta Parma*, *Colonia Iulia Fanum Fortunae*, *Col. Iulia Hispellum*, *Col. Iulia Paterna Narbo Martia*, *Col. Iulia Paterna Arelate* (in postremis autem hisce illud *Paterna* curiose additum, ut ab Iulio patre, non a Iulio Octaviano deductas notetur) & sexcenta id genus. Interdum tamen nomen proprium civitatis in derivativum transit ut *Colonia Felix Augusta Nolana*, & aliae in eundem modum. Eadem ratione hic CAMPANA pro CAPVA poni potuisse affirmarem, (nam & Velleius lib. II, cap. 81 *Coloniam Campanam* dixit) si id primae lineae spatia admitterent, cuius literae & grandiores ceteris, & vero etiam disiunctiores existunt : sed & vox FECIT, quae sequitur, a me-

a mediis spatiis longiuscule abiret, si CAMPANA pro CAPVA positum fuisset.

I *Quoties Capuam deducta colonia fuerit*,

II COLONIA)' Colonia fuit, non municipium Capua. Tacitus, qui III, hist. 57 *municipia coloniaeque* dixit, illud ad Puteolos, hoc ad Capuam retulit, quam XIII annal. 31 *Coloniam* diserte vocavit. Prior Taciti locus ex III hist. 57 sic habet: *A quibus municipia coloniaeque impulsae (praecipuo Puteolanorum in Vespasianum studio, contra Capua Vitellio fida) municipalem aemulationem bellis civilibus miscebant*. Quo Taciti loco Capuam municipium appellatam putat Cluverius Italiae antiq. lib. IV, p. 1176, lin. 52 itemque Burmannus notis ad Velleium, Cluverium, ut opinor, secutus. Sed errant viri doctissimi; ecquis enim dubitat, quin Puteolos ad *municipia*, Capuam ad illud *Coloniaeque* retulerit historicus? At enim, inquies, paulo ante Vitelliana tempora Nero Puteolos coloniam deduxerat: *Vetus*, inquit idem Tacitus XIV an. *oppidum Puteoli ius coloniae & cognomentum a Nerone adipiscuntur*. Sed ut mittam quod ad hunc locum notat Lipsius, Puteolos modo coloniam, modo municipium fuisse: crediderim Puteolanos, rescissis post mortem Neronis eius actis, ad ius municipii, in quo magis sibi placerent, iterum rediisse. Ceteroqui confusa interdum fuere haec duo vocabula. Gellius XIII, 13 *Municipes & Municipia verba sunt dictu facilia, & usu obvia, & neutiquam reperias, qui haec dicat, qui scire se plane putet quid dicat. Quotus enim fere nostrum est, qui cum ex colonia populi Romani sit, non & se municipem esse, & populares suos municipes esse dicat?* Quid tamen proprie *Municipium* a *Colonia* differret, ibidem Gellius luculenter exponit: *Municipes*, inquit, *sunt cives Romani ex municipiis legibus suis & suo iure utentes: muneris tantum cum populo Rom. honorarii participes, a quo munere capessendo appellati videntur, nullis aliis necessitatibus, neque ulla populi Romani lege adstricti*. Contra vero de coloniis ait: *Coloniae non veniunt extrinsecus in civitatem, nec suis radicibus nituntur, sed ex civitate propagata sunt, & iura institutaque omnia populi Romani, non sui arbitrii habent*. Ad haec Vlpianus l. 1 D. ad munic. cuiuscumque non modo coloniae sive municipii, sed cuiusvis omnino civitatis cives *municipes* ex usu recepto appellat: cuius quoque verba adscribere non pigebit: *Municipem*, inquit, *aut nativitas facit, aut manumissio, aut adoptio. Et proprie quidem municipes appellantur muneris participes, recepti in civitate, ut munera nobiscum facerent, sed nunc abusive municipes dicemus suae cuiusque civitatis cives, ut puta Campanos, Puteolanos. Qui ex duobus igitur Campanis parentibus natus est, Campanus est. Sed si ex patre Campano, matre Puteolana, aeque municeps Campanus est. Nisi forte privilegio aliquo materna origo censeatur: tunc enim maternae originis erit municeps.*

ceps. Vt puta Iliensibus concessum est, ut qui matre Iliensi est, sit eorum municeps. Etiam Delphis hoc idem tributum & conservatum est. Celsus etiam refert Ponticis ex beneficio Pompeii Magni (id) *competere &c.* Haec quamvis translatitia, eo tamen huc comportavi, ut ad ea quae de colonia Capua enarranda sunt, veluti aditus muniatur: praesertim cum & municipium olim aliquando fuisse Capuam compertissimum habeamus. Nam ex eo usque tempore quo T. Veturio Calvino, Sp. Postumio Coss. qui est annus V. C. CCCCXIX (sequor fastos Sigon.) civitas Campanis data fuit, usque ad proditam Hannibali urbem, quando a Romanis devicta in praefecturae formam est redacta, inter municipia fuisse numeratam oportuit. De civitate Campanis data meminit Ennius apud Censorinum *de die natali:*

Civeis Romanei tunc factei sunt Campanei.

meminit & Velleius I, 14 *Abbinc annos autem* CCCL *Sp. Postumio, Veturio Calvino Cos. Campanis data est civitas, partique Samnitium sine suffragio.* Nam quod Livius ad L. Furium, C. Maenium consules refert, idest quadriennio ante Velleii notam; id vero non incommodat, quia de solis equitibus ibi Livius commemoraverat: *Campanis*, inquit, *equitibus honoris causa, quia rebellare cum Latinis noluissent, sine suffragio civitas data.* Ab anno ergo CCCCXIX, quo, Velleio teste, universis Campanis civitas data fuit, usque ad annum DXLII, quo in praefecturae formam redacta est, Capua municipii iure sine suffragio gavisa fuit: ex quo efficiebatur, ut in legionibus uti cives, non in auxiliis uti socii, Campani adscriberentur: eoque amplius, ut connubiorum cum Romanis iura assequerentur: unde cum primum Capuam venit Hannibal, multae nobiles Campanorum familiae affinitate cum Romanis iunctae erant: ceterum suis legibus, suisque sacris utebantur, eratque eadem reip. forma, quae ante fuisset.

III Devicta demum civitate, ac Romanorum iugo accepto, una ex Romanis praefecturis, quas Festus enumerat, fuit, accipiebatque quotannis ab Roma praefectum, qui iura daret. Isque status civitatis fuit per annos CLII, quot Velleius usque ad deductam a Caesare coloniam colligit. Quanquam vero per idem spatium deducta non semel eo tum civium, tum militum colonia fuit, ius tamen Campanis usque ad legem Iuliam agrariam non restitutum idem Velleius affirmat: quod, quemadmodum sit accipiendum, deinceps exponam.

IV Quando autem Capuam ante C. Iulium non semel coloniam deductam, modo admonebam, ac ter quoque post eundem comperio; operae pretium fecerim, si tam diffitae antiquitatis quam potero maxime dispulsa caligine, quoties Capuam adscripta colonia fuerit, quoties insuper tentata explanare aggrediar: praesertim cum & *Coloniae* vox, de qua hic commentamur, id sibi suo iure postulare videatur.

V Ac

V Ac memini Lauredanum virum doctum ad illud *Capuae & Leocreanti*, quod in II Agr. num. 34 legitur, sic emendare, ut *Capuae & Tarenti* legendum putet. Hoc magis miror, quod ait C. Gracchi lege una cum Tarento Capuam deductam fuisse coloniam, Appiano lib. I auctore. Vbi hoc quaeso in Appiano legitur? [Nisi si forte ad quendam Frontini locum aspexit, quem in Auctar. huius capitis producam.]

VI Duas omnino non incelebres Campanae coloniae deductiones ante C. Iulium Caesarem invenio, quas non magno inter sese intervallo in Ciceronis juventutem incidisse existimo. Vna est M. Bruti, de qua tum saepe Cicero in II Agr. meminit, tum vero copiosissime num. 34 in hunc modum: *Haec consilia maiorum* (de Campanae praefecturae forma retinenda) *M. Bruto, ut antea dixi, reprehendenda, & P. Rullo visa sunt, neque te, P. Rulle, omina illa M. Bruti atque auspicia a simili furore deterrent. Nam & ipse qui deduxit, & qui magistratum Capuae & Leocreanti* (viri docti hanc vocem indubie corruptam sic restituunt, ut *ab eo creati*, aut *eo creante*, aut tale aliquid legatur) *ceperunt, & qui aliquam partem illius deductionis, honoris, muneris attigerunt, omnes acerbissimas impiorum poenas pertulerunt. Et quoniam Bruti atque temporis illius feci mentionem, commemorabo id quod egomet vidi, cum venissem Capuam coloniam deductam L. Considio & Sex. Saltio, quemadmodum ipsi loquebatur, praetoribus, ut intelligatis quantam locus ipse afferat superbiam: quae paucis diebus, quibus illo colonia deducta fuit, perspici atque intelligi possit. Nam primum id quod dixi, cum ceteris in coloniis duumviri appellentur, hi se praetores* (2) *appellari volebant. Quibus primus annus hanc cupiditatem attulisset, nonne arbitramini paucis annis fuisse consulum nomen appetituros? Deinde anteibant lictores non cum bacillis, sed, ut hic praetoribus anteeunt, cum fascibus duobus. Erant hostiae maiores in foro constitutae, quae ab his praetoribus de tribunali sicut a nobis consulibus de consilii sententia probatis, ad praeconem & ad tibicinem immolabantur. Deinde patres conscripti vocabantur. Iam vero vultum Considii videre ferendum vix erat; quem hominem vegrandi macie torridum, Romae contemtum atque abiectum videbamus, hunc Capuae Campano supercilio, ac regio spiritu cum videremus, Magios, Blossios mihi videbar illos videre ac Iubellios. Iam vero qui metus erat tunicatorum illorum? Et in Albana & Seplasia quae concursatio percontantium, quid praetor edixisset? ubi cenaret? quid enuntiasset?* Quem locum eo libentius huc integrum adscripsi, quod, cum ab hac Agraria discesseris, non alibi huius coloniae mentio existit. Iam illud, cur Capuae duumviri se praetores potissimum appellari iuberent, afferetur a me alio in opusculo ratio.

VII

(2) [Id imitati Telesini duoviri, qui & *Praetores* in marmore Telesino appellantur. Imitati & Philippenses Act. XVI, 20.]

VII Altera est L. Cornelii Syllae, qui & primus militaribus coloniis complevit Italiam, & quam coloniam Capuae imposuit, militum eam fuisse verisimile est. Is postquam externis perfunctus bellis tyrannidem occupavit, cum esset acerrimus suorum hostium insectator, plerasque civitates, quae contra se arma sumserant, proque inimicis suis steterant, agro multavit, quem suis militibus divisit, quos in eas colonias adscripsit. Mitto de Etruria, de Latio ac ceteris Italiae regionibus dicere. In Campania vero idem infortunium Capua & Nola subiere, quod Syllae adversae fuissent. De Nolani agri assignatione testatur Frontinus lib. de Coloniis. Itemque de Syllana huc adscripta colonia mentio est apud eumdem, qui, postquam de celebri Caesaris ἀποικίᾳ dixerat, subiungit: *Ager ejus* (Capuae) *lege Syllana fuerat assignatus*. Tum & ex iis, quae de Calatiae deductione narrat, idem prorsus colligas: *Calatia*, inquit, *oppidum muro ductum: iter populo debetur pedes decem: COLONIAE CAPUENSI cum territorio suo a Sylla Felice adiudicata olim ob hosticam pugnam*.

VIII Ad hanc etiam syllanam deductionem refert Sigonius in III de Iure Italiae cap. 4 illa Ciceronis ex altera Agraria, quae modo recitavimus: *Neque te, P. Rulle, omina illa M. Bruti atque auspicia a simili furore deterrent. Nam & ipse qui deduxit, & qui magistratum Capuae ceperunt, & qui aliquam partem illius deductionis, honoris, muneris attigerunt, omnes acerbissimas impiorum poenas pertulerunt*. Sed vir magnus immane quantum ab historiae veritate aberrat: nam & diversissimae prorsus hae duae coloniae fuerunt, & multa utramque temporum rerumque discrimina seiungunt. I Nam cum haec syllana militaris fuerit: contra illam alteram M. Bruti civium Romanorum fuisse, non militum, ex eadem II Agraria colligo. Etenim n. 32 inter Karthaginem, Corinthum, Capuam comparatione instituta, *quas tres solum urbes in terris omnibus . . . . posse imperii gravitatem ac nomen sustinere* praedixerat: Karthaginem quidem & Corinthum, quod procul erant a conspectu imperii, non solum afflictas, sed etiam, ne quando erigere se possent, funditus sublatas affirmat: de Capua longe aliud fuisse consilium, cui si agrum, si magistratus, si senatum ademissent, nihil fore, quo Capua magnopere timeretur: atque idcirco urbem non esse deletam, ut esset locus comportandis condendisque fructibus, aratorum rusticorumque receptaculum. Tum n. 33 subjungit: *Videte quantum intervallum sit interiectum inter maiorum nostrorum consilia, & inter istorum hominum dementiam. Illi Capuam receptaculum aratorum, nundinas rusticorum, cellam atque horreum Campani agri esse voluerunt: hi expulsis aratoribus, effusis ac dissipatis fructibus vestris, eandem Capuam sedem novae reipublicae constituunt, molem contra veterem rempublicam comparant. Quod si maiores nostri existimassent quemquam in tam illustri imperio, & tam praeclara popu-*

populi R. disciplina, BRVTI aut P. RVLLI similem futurum; hos enim duos adhuc videmus, qui hanc rempublicam Capuam totam transferre vellent, profecto nomen illius urbis non reliquissent. Nonne vides vel ex hoc ipso, quod P. Rulli consilium cum Bruti facto comparatur, sequi non minus Bruti deductionem civium fuisse, quam illam a P. Rullo agitatam? Sed quid his immoror, cum num. 36 diserte de utraque, tanquam de civium Romanorum colonia sermo habeatur? *Haec tu*, inquit, *P. Rulle, M. BRVTI sceleris vestigia, quam monumenta maiorum sapientiae sequi maluisti*. Tum nonnullis interiectis: *Vt*, inquit, *invidiosos agros a SVLLANIS POSSESSORIBVS . . . . emtos, quanti velletis, POPVLO ROMANO induceretis*. Quae postrema verba, quanquam de Rullo eiusque sectatoribus dicuntur, de eo tamen Rullo dicuntur, qui M. Bruti sceleris vestigia sequeretur. An non intelligis eidem POPVLO ROMANO agros fuisse olim a M. Bruto assignatos, cui postea Rulli lex assignabat? Vtriusque enim viri molitionem per omnia aequiparat Tullius.

IX 2 M. Bruti colonia Campanae praefecturae formam sustulit, ut ex prolixiore Ciceronis loco, quem supra recitavi, intelligitur, qua Capuae duoviros, sive, ut ipsi audire malebant, praetores constitutos, & cetera quoque ad principis urbis imaginem ordinata significatur: contra vero per Syllanam ἀποικίαν nihil hic de praefecturae forma decessit: quam idcirco ab recepta Capua ad legem usque Iuliam agrariam Velleius lib. II c. 44 continuat: quia quam Capuae M. Brutus Romanae reipublicae imaginem deformarat, ea statim evanuit: Sylla vero, qui paullo post hic coloniam collocavit, nihil de praefecturae forma immutavit. Id enim si fecisset Sylla, cur Cicero duos tantummodo inventos dixisset, qui, spretis maiorum consiliis, Capuam sedem novae reipublicae constituerent, M. Brutum & P. Rullum? An non tertius his Sylla adiungendus fuisset? Itaque Sylla cum satis habuisset agros militibus adsignare, nihil praeterea novandum putavit. Et sane an olim libera adhuc republica, civium tantum coloniae ad Romanae urbis faciem exigerentur, militum non item, haud facile dixerim: de quo viderint eruditi.

X 3 M. Bruti hic constituta colonia haud diu stetit: nam, si Ciceroni fidem adhibemus, & ipse qui deduxit, & qui magistratum Capuae ceperunt, & qui partem aliquam illius deductionis, honoris, muneris attigerunt, omnes acerbissimas impiorum poenas pertulerunt. Quo sane exemplo proposito, Rullum deterret M. Cicero: *Neque te*, inquit, *P. Rulle, omina illa M. Bruti atque auspicia a simili furore deterrent*. Quae non sic accipienda censeo, quasi obnuntiante augure Brutus coloniam constituerit, sed quod coloniae ab eo deductae infelix eventus Rullo similia molienti male ominaretur. Contra vero Syllana colonia aetatem tulit, quod deinceps opportunius mihi demonstrabitur.

XI 4 Postremo Bruti colonia vetustior Syllana fuit, ut terrae caelum prorsus miscere videatur, qui utramque veluti uno tempore deductam confuderit. Id vero ut doceam, quis ille M. Brutus fuerit, de quo Cicero, investigari necesse fuerit. Ex tot eruditissimis viris, qui Tullianas Agrarias illustrarunt, nemo praeter Turnebum de hoc homine verbum unum posuit. Turnebus autem ad II Agr. num. 34, & 36 eum & Marianarum fuisse partium, & tribunum de Capua colonia deducenda legem tulisse, eumque ipsum triumvirum coloniae deducendae fuisse tradit: & Brutum quidem bello civili acerba morte oppetiisse, coloniam vero ab eo institutam a Sylla eiusque factione, sive, ut alibi ait, a senatu sublatam. Haec vir incomparabilis, nullo adhibito teste, docet, quae auctoritate veterum firmanda mihi censeo. Nam illud quidem, quod de Bruti tribunatu, ejusdemque triumviratu affert, est incertissimum: & etiamsi alterutrum tantum Brutus ille fecerit, ut aut tribunus legem tulerit, aut triumvir deduxerit, tamen recte Cicero dixerit: *Nam & ipse qui deduxit*. Ac propius fidem est, fuisse tantum triumvirum coloniae deducendae, non item tribunum plebei (3). Deinde quod ad num. 36 ex Sallustio in oratione M. Lepidi trib. pl. refert, Bruti & Mamerci consulatu tumultum in urbe fuisse: id vero est ἀπροσδιόνυσον; nam anno superiore, ut infra dicam, diem suum obierat is, de quo agitur, Brutus. Quod vero hic civili bello acerba morte oppetierit: id cum videatur coniectura magis Turnebus, quam certa auctoritate assecutus, eam omnem narrationem illustribus Appiani Plutarchique locis certam atque explicatam efficiam. Ille in II τῶν ἐμφυλ. p. 497 M. Brutum Caesaris interfectorem alterius Bruti τοῦ κατὰ Σύλλαν ἀνῃρημένου, qui noster haud dubie est, filium fuisse testatur: *Eius*, inquit, *coniurationis duo maxime architecti fuere, M. Brutus Caepio, Bruti illius per Syllana tempora interfecti filius . . . & C. Cassius*. Sed & hoc ipsum, & quo mortis genere Brutus ille pater sublatus, copiosius e Chaeronensi discas in Pompeii vita: ubi post Syllae obitum, cum, redintegrante civile bellum Lepido, Pompeium Catuli, & optimatum partes secutum tradidisset, subiungit: *Cum autem optimatibus se adiunxisset, dux est contra Lepidum designatus, qui magnam iam Italiae partem subegerat, & exercitu per Brutum cisalpinam Galliam obtinebat. Ac reliqua quidem adventu suo facile Pompeius oppressit: ad Mutinam vero in Gallia perdiu castra collata Bruti castris habuit. Interea cum Lepidus Romam advolitans moenibus assideret, multoque exercitu populum territans secundum peteret consula-*

(3) Non enim est verisimile Iunios Brutos, qui genus suum ad L. Brutum virum patricium, qui reges exegit, referrent, magistratum plebeium in suam familiam fuisse illaturos. Nam etiam si verissima sit Dionysii Halicarnassensis sententia, illius L. Bruti, qui monarchiam evertit, genus fuisse extinctum, hos vero alteros Brutos esse plebeios: at Ciceronis tamen, & Posidonii apud Plutarchum adversantia prorsus Dionysio testimonia hoc saltem efficient, Brutos, qui Ciceronis aetate iactitarent ab illo L. Bruto stirpem suam in prope quingentesimum annum propagatam, non fuisse illo eodem tempore per tribunatum plebis gesturos se suamet confessione plebeios.

sulatum : eum metum allatae a Pompeio literae, quibus bellum sine certamine confectum nuntiabatur, absterserunt. Brutus enim sive quod exercitum ipse tradidit, sive quod transitionem dum faceret, est proditus, Pompeii fidei se commisit, acceptisque equitibus qui se comitarentur, in oppidulum quoddam circumpadanae Galliae digressus, ibi postero die, immisso per Pompeium Geminio, est interfectus. Qua de causa Pompeius vehementer est laceratus : qui enim mox ab initio transitionis scripserat ad senatum, Brutum ultro ad se transgressum, misit denuo alteras literas, quibus insectatus est interemtum. Huius Brutus, qui cum Cassio Caesarem occidit, filius fuit, vir patris neque in bello gerendo, neque in oppetenda morte similis, ut in illius historia explicuimus. Ex quo luculentissimo loco facile quivis intelligat non alium fuisse coloniae Capuae deductorem : nam & recte eum cum Rullo comparat Cicero, vel ob hoc quod uterque Syllanis adversus fuerit : & omnino verissime Cicero ait eum *acerbissimas impiorum poenas* pertulisse, quia miserandum in modum & morte non sua periit.

XII Temperare autem mihi hoc loco non possum, quin Ciceronis non obscuram assentationem hoc loco detegam. Scimus Plutarcho auctore Pompeium ob hanc perfidiam adversariorum maledictis fuisse proscissum. Idem quoque ex Val. Max. lib. VI, cap. 2 discimus, apud quem Helvius Mantia ultimae senectutis homo Libonem accusans, cum a Pompeio per iocum suggillaretur, cum diceret *ab inferis illum ad accusandum remissum*, vocem illam libertatis plenam emisit: *Venio enim*, inquit, *ab inferis L. Libonem accusaturus, sed dum illic moror, vidi cruentum Cn. Domitium Abenobarbum deflentem, quod summo genere natus, integerrimae vitae, amantissimus patriae, in ipso iuventutis flore tuo iussu esset occisus. Vidi pari claritate conspicuum* (4) *Brutum ferro laceratum, queren-*

(4) Ex hoc loco Pighius ad an. *676* colligit saltem praetorium fuisse M. Brutum, cum occideretur, quando confertur cum Cn. Domitio & Cn. Carbone consularibus viris. Sed istuc quidem non necessario sequitur : nam illud PARI CLARITATE referri potest non solum ad honores gestos, sed etiam ad claritatem familiae. Et quidem noster hic, de quo tamdiu loquimur, M. Brutus, si idem ille sit acerrimus accusator, de quo Cicero tum II Offic. tum vero in Bruto haec ait: *Iisdem temporibus M. Brutus, in quo magnum fuit, Brute, dedecus generi vestro, qui cum tanto nomine esset, patremque optimum virum habuisset, & iuris peritissimum, accusationem factitaverit, ut Athenis Lycurgus. Is MAGISTRATVS NON PETIVIT, sed fuit accusator vehemens & molestus, ut facile cerneres naturale quoddam stirpis bonum degenerasse vitio pravae voluntatis.* Si, inquam, is quem Pompeius oppressit, idem qui Accusator fuit : is certe adeo praeturam non gessit, ut omnino MAGISTRATVS NON PETIVERIT. Et video multos doctissimos viros, qui Caesaris interfectorem hoc Accusatore natum statuant. Mihi tamen non fit verisimile, primum Bruto ipso auscultante, tam contumeliose de Patre loqui Ciceronem: deinde si is pater alterius, a quo Tullii dialogus nomen invenit, extitisset, hoc ibi praetermissum non esset. Accedit quod Accusator ille Crassi oratoris aequalis fuit, atque, ut videtur, aliquanto remotior a Bruti a Pompeio sublati temporibus, ut alter alterius pater existere potuisset. Demum inter multa Crassi in M. Brutum accusatorem egregia scommata, quae in II de Oratore Cicero consignavit, est & acris in eundem invectiva, qua illum praeter cetera rerum omnium rudem, etiam rei militaris, sugillat : *An rei*, inquit, *militari? qui nunquam castra videris*. Estne vero credibile id ei M. Bruto a Crasso obiectum fuisse, qui deligi potuisset ut Galliam exercitu teneret? Taceo quod Maniiac plena laudis oratio apud Valerium in istum Accusatorem virum illau-

rentem id sibi prius perfidia, deinde etiam crudelitate tua accidisse. Vidi Cn. Carbonem &c. Tamen M. Cicero, ut Pompeio gratificetur, cuius laudi tum alibi saepissime, tum hac ipsa oratione velificatur, in Brutum istum invehitur, eius factum insectatur, & cum Rulli consilio comparat, postremo acerbissimas impiorum poenas pertulisse eum affirmat, qui summa perfidia enectus esset. Quae omnia Pompeii auribus data aequus lector mecum iudicabit. Ac ne illud quidem possum, quin M. Bruti eius, qui Caesarem oppressit, incredibile erga patriam studium (ut illis quidem temporibus ac sapientia: nam nobis quidem longe aliud lex Christiana suadet) suae familiae veluti hereditarium admirer. Quis enim dubitat, quin Pompeio patris sui interfectori infensissimus esse debuisset? tamen & ad Pompeii partes illa tyrannis semper inimica progenies civili tumultu sese applicuit, & eiusdem postea mortem per amicissimi sibi monarchae caedem acerrime est ultus: quod altiores ejus animo caritas in patriam, quam Caesaris benevolentia, radices egisset.

XIII Mors M. Bruti eius, qui Capuae coloniam collocavit, videtur incidere in ann. V. C. DCLXXV, quo eodem anno & Sylla obiit, & Lepidus cum Catulo consul processerat. Id quidem vel ex Appiani I de bel. civ. p. 418 licet intelligere, ubi Lepidus eo ipso anno, quo consulatum gerebat, ad urbem cum copiis adventasse dicitur; quod Lepidi factum Plutarchus cum M. Bruti morte coniungit. Sed multo id evidentius e Plutarchi Pompeio colligas, qui ante illa verba, quae modo recitabam, sic praefatur: Ὁ δὲ συνάρχων αὐτοῦ (Λεπίδου) Κάτλος, ᾧ τὸ καθαρὸν καὶ ὑγιαῖνον μάλιστα τῆς βουλῆς, καὶ τοῦ δήμου προσεῖχεν, *&c. Collega autem ejus* (Lepidi) *Catulus, ad quem aggregavit se integra & sanior pars senatus populique &c.* Ergo cum Lepidi adversus Catulum in eorundem consulatu bellum eruperit: eodem anno, quo Sylla interiit, M. Brutum interfectum oportuit. Accedit, quod Iulius Exsuperantius is, cuius circumfertur opusculum de Marii, Lepidi, ac Sertorii bellis civilibus cap. VI ait: *Huius* (Syllae mortui) *acta cum conatur Lepidus in SVO CONSVLATV subvertere, contra COLLEGAM Catulum civile praelium gessit, & victus est, &c.* Nec desunt tamen quae ad annum insequentem, D. Bruto & Mamerco Cos. (quo etiam anno tumultus in urbe fuit, teste Sallustio in oratione M. Lepidi trib. pl.) M. Bruti mortem referre suadeant. Primum, quo pacto Lepidus Galliam, quam sortitus erat, per Brutum exercitu obtineret, nisi iam magistratu abiisset? Verum in illo civili tumultu provincias latrociniis magis, opinor, quam le-

illaudatum, quem gurgitem, quem luce aspectuque hominum indignissimum Crassus appellat, convenire non potest. Itaque a vero minime abhorret, Brutum Caepionem, qui Caesari est insidiatus, M. Bruti Mariani a Pompeio interfecti, Campanaeque coloniae deductoris fuisse filium, Marci accusatoris nepotem, ac Marci Iurisconsulti, cujus tres libros laudat Cicero in II de Oratore (Pomponius *de orig. jur.* septem numerat) pronepotem.

legibus obtinebant; & vi illam invasisse consulem mihi persuadeo, ἤδη, ut ait Plut. πολλὰ τῆς Ἰταλίας νενικηκότα, καὶ . . . Γαλατίαν κατέχοντα διὰ Βρούτου στρατεύματι. Deinde obiici mihi possit iurisiurandi religio, quo Lepidus tenebatur, ut saltem in consulatu (sic enim interpretabatur) bello se abstineret, ut ait Appianus. Tamen nihil facilius Romanis fuit, quam lingua iurare, mentem iniuratam gerere. Nihil igitur muto, & eodem anno quo Sylla periit, & Lepidum movisse bellum, & M. Brutum occisum statuo, quoad alius verisimiliora non afferat. Nam Pighius quid fuerit secutus, ut ad consulatum D. Bruti & Mamerci casum M. Bruti, totamque illam Plutarchi narrationem, quam supra recitavi, reiiceret, nec ipse exponit, nec scire interest. Quare ab eodem huc deducta colonia referenda est ad illud maxime tempus, quo Sylla in Mithridaticum bellum intento, per Italiam Marianorum foedissima dominatio grassabatur. Quam coloniam verisimile est a Sylla labefactatam, statim ut Marianis devictis, colonos suos Capuam, veteribus utique expulsis, immisit. Quo sane spectat illud Iulii Exsuperantii de bel. civ. cap. VI de Lepido eo, cuius Brutus partes sequebatur, Syllae ac Syllanis infensissimo narrantis in hunc modum: *Huius* (Syllae mortui) *acta cum conatur Lepidus in suo consulatu subvertere. . . congregatis iis, in quorum possessiones NOVOS COLONOS de suis militibus Sylla victor IMMISIT . . . ingentem congregavit exercitum.* Haec copiosius aliquanto disseruimus, non tam ut e tam illustribus Sigonii commentariis quantuluscumque hic naevus expungeretur, quo a M. Bruto hic institutam coloniam cum Syllana commiscuit: quam ut explicatior iam nostris hominibus primae illius M. Bruti ἀποικίας cognitio existeret.

XIV Sequitur iam P. Servilii Rulli tribuni pl. molitio, qui eo Decembri, qui initum a M. Tullio consulatum proxime praecessit, legem perniciosissimam promulgavit, inter cuius capita hoc etiam erat, ut Capuam in coloniam quinque colonorum millia adscriberentur, iisque & Campanus ager & Stellatis divideretur. Cicero Kal. ipsis Ianuariis, quibus iniit consulatum, qui est annus V. C. DCXC, legem in senatu dissuasit, ac paucis post diebus in concione ad Quirites, tanto impetu ac vehementia, ut quam legem Rullus promulgarat, eandem ferre non ausus fuerit. Hinc Plinius inter Tullii laudes l. VII, c. 30 hoc etiam refert: *Te dicente, legem agrariam, hoc est alimenta sua abdicaverunt tribus*. De tota vero Ciceronis cum Rullo concertatione legantur orationes agrariae, quas toties nominavi (5). Adi & Rulli legis capita XXI a Goë-

(5) Et quidem scimus Campanos unum sibi patronum Ciceronem adoptasse, imo etiam statuam ei posuisse, teste Plutarcho in Cic. ipsoque Tullio in Pisonem num. XI, ubi haec ait: *Quorum Capuae te praetextatum* (Pisonem alloquitur Capuae duumvirum, nam duoviri in coloniis praetexta utebantur) *nemo aspexit, qui non gemeret desiderio mei, cujus consilio cum universam remp. tum illam ipsam urbem meminerant esse servatam: ME INAURATA STATUA DONARANT: ME PATRONUM UNUM ADSCIVERANT: a me se habere vitam, fortunas,*

a Goësio collecta, quorum postremum sic concepit: *Capuam tamen quinque civium R. millia transcribantur, singulisque agri Campani dena, Stellatis duodena iugera dividuntor, quae heredem sequantur.*

XV Sed enim quam legem de Capua deducenda Rullus ferre non potuit, eandem post quadriennium C. Iulius Caesar primo suo consulatu, idest anno V. C. DCXCIV pertulit: eaque est omnium celeberrima deductio, itaut tum primum inter Romanas colonias Capuam fuisse censitam veteres scriptores tradant, de qua deinceps uberius dissertabimus.

XVI Et tamen post annos quindecim, uno alterove post Caesaris necem mense, M. Antonius is, qui postea triumvir fuit, iterum Capuam deducere coloniam est aggressus: neque prius incepto abstitit, quam eum Campani paene occidissent. Patet hoc luculenter ex Philippica altera n. 39 ubi sic in eum invehitur M. Cicero: *O praeclaram illam percursationem tuam mense Aprili atque Maio, tum cum etiam Capuam coloniam deducere conatus es! Quemadmodum illinc abieris, vel potius paene non abieris, scimus: cui tu urbi minitaris: utinam conere ut illud PAENE tollatur:* (paene interfectus est Capuae Antonius, hinc optat ut illud PAENE tollatur, ac re occidatur.) *At quam nobilis est tua illa peregrinatio! quid prandiorum apparatus, quid furiosam vinolentiam tuam proferam? tua ista detrimenta sunt, illa nostra. Agrum Campanum, qui cum de vectigalibus eximebatur, ut militibus daretur, tamen infligi magnum reip. vulnus putabamus: hunc tu compransoribus tuis, & collusoribus dividebas: mimos dico & mimas, P. C. in agro Campano collocatos. Quid iam querar de agro Leontino? quandoquidem hae quondam arationes Campana & Leontina in populi R. patrimonio grandi foenore & fructuosae ferebantur. Medico tria millia iugerum, quasi te sanum fecisset: rhetori duo, quasi disertum facere potuisset.* Et Philippica XII, n. 3 *Quemadmodum,* inquit, *vestrum hoc consilium* (de legatione ad Antonium mittenda) *Capua probabit, quae temporibus his ROMA ALTERA est? Illa impios cives iudicavit, eiecit, exclusit. Illi, illi, inquam, urbi fortissime conanti e manibus est ereptus Antonius.* Sed & Philip. VIII, n. 8 *Addit prae-*

nos, liberos arbitrabantur. Et solebant statuae patronis poni: Seneca VI de benef. 8 *Nemo ... statuam sibi tanquam patrono ponit.* Verum quid illud sit, quod Capua Ciceronis consulatu servata fuisse dicatur, ac propterea statua illum tanquam patronum Campani donarint: etsi ad Rulli conatus de agro Campano assignando a Cicerone elusos antea referebam: tamen ipse Cicero in Sextiana num. 4 ad Capuam ab impia & scelerata Catilinae, qui eam *propter plurimas belli opportunitates* attentabat, manu servatam refundere quoque videtur. Cum vero Romae Tullius ob urbem ab illo metu liberatam PATER PATRIAE audiret: non erit fortasse a vero alienum conventum (non enim alio nomine praefecturarum senatus appellabatur, eodemque vocabulo hic utitur Cicero in Sextiana num. 4.) Capuae Romam etiam tum in humili fortuna pro viribus aemulantis subscripsisse statuae Ciceronis PATER VRBIS, aut tale aliquid: quo forsan adspexerit Horatius III. 24.

O quisquis volet impias
Caedeis, & rabiem tollere civicam,
Si quaeret pater urbium
Subscribi statuis &c.

Nihil enim vetat, quominus sicut Capua Romae exemplum imitata ea epigraphe usa fuerit, eodem exemplo & aliae non paucae civitates idem fortasse fecerint: ut vere *pater urbium* Tullius diceretur.

praeterea, VT QVOS IPSE CVM DOLABELLA DEDERIT AGROS TENEANT II, QVIBVS DATI SVNT. Hic est Campanus ager & Leontinus, quae duo maiores nostri annonae perfugia ducebant. Cavet mimis, aleatoribus, lenonibus: Casoni etiam & Saxae cavet, quos centuriones pugnaces & lacertosos inter mimorum & mimarum greges collocavit. Tamen M. Antonius cum Capuam nequisset, Casilinum coloniam deduxit, quo paucis ante annis fuerat a Caesare deducta; ut in secunda Philippica eidem exprobrat Cicero.

XVII Octavianus Aug. ter colonias, seu verius supplementa huc adscripsit, de quo infra opportunius dicam. Ac postremo omnium Nero princeps militum supplementum Capuam deduxit. Testatur id Tacitus XIII an. 31 *Ceterum*, inquit, *Capua atque Nuceria additis veteranis firmatae sunt*, idque Nerone secundum, L. Pisone Cos. ideſt an. V. C. 809. Veteranis a se huc adscriptis cum nihil, quod divideret, Nero invenisset; Vrbanam, coloniam olim a Sylla constitutam, Campanae coloniae attribuit, eosque agros veteranis divisit: de Neroniano enim supplemento Plinii verba XIV, 6 capienda esse arbitror: *Falernus*, inquit, *ager a ponte Campano, laeva petentibus Vrbanam coloniam Syllanam, NVPER* (ideſt a Nerone) *Capuae contributam, incipit*. Ita intra annos circiter sexaginta Capuam sexies est deducta colonia, ac demum a Nerone septima, praeter illas a Rullo, rursusque ab Antonio tentatas. ἀποικίας.

II *De Capua a C. Iulio colonia constituta.*

XVIII IVLIA) Cum primo Caesaris consulatu, ideſt anno DCXCIV, ab Iulio Caesare celeberrima illa frequentissimaque colonia Capuam esset deducta: hinc Campana colonia Iuliae nomen est consecuta. Frontinus lib. de coloniis: *Capua muro ducta COLONIA IVLIA FELIX iussu imp. Caesaris a XX-viris est deducta. Iter populo debetur pedibus centum.* Quid porro de tam celebri deductione praeter Frontinum literis proditum inveniatur, huc libentissime adscribam. Atque inter eius rei testes primus prodeat Caesar ipse qui deduxit, qui lib. I de bell. civ. haec ait: *Capuae primum sese confirmant, & colligunt* (Pompeiani). *delectumque colonorum, qui lege Iulia Capuam deducti erant, habere instituunt.*

XIX Cicero quoque, cui lex Campana (sic enim II ad Att. 18 dicitur, quae aliis Iulia appellatur) summopere displicuit, de ea saepissime iniicit mentionem. Sed prae ceteris laciniam epistolae ad Att. II, 16 hic inserendam censui. *Cenato mibi & iam dormitanti prid. Kal. Maii epistola est illa reddita, in qua de agro Campano scribis. Quid quaeris? primum ita me pupugit, ut somnum mibi ademerit, sed id cogitatione magis quam molestia. Primum ex eo quod superioribus literis scripseras, ex familiari te illius audisse, prolatum iri aliquid, quod nemo impre-*

probaret ; maius aliquid timueram : hoc mihi eiusmodi non videbatur . Deinde , ut me ego consoler , omnis expectatio largitionis agrariae in agrum Campanum videtur esse derivata : qui ager , ut dena iugera sint , non amplius hominum quinquemillia potest sustinere : reliqua omnis multitudo ab illis abalienetur necesse est . Praeterea si ulla res est quae bonorum animos , quos iam video esse commotos , vehementius possit incendere , haec certe est , & eo magis quod portoriis Italiae sublatis , agro Campano diviso , quod vectigal superest domesticum praeter vicesimam ? quae mihi videtur una conciuncula clamore pedissequorum nostrorum esse peritura . Insignis sane locus ad agri Campani praestantiam demonstrandam , quo diviso, nullum superesse vectigal domesticum praeter *vicesimam libertatis* Cicero exclamat . Sed est quod Ciceroni dicam impingat Casaubonus ad Suetonii Iulium cap. 20 qui agri Campani modum incompertum Ciceroni fuisse expostulat (6) . Nam quem agrum vix quinquemillibus suffecturum Tullius putabat , is xx millibus reipsa divisus fuit, quod est ex historia notissimum . Neque vero id mihi in praesentia sumo Ciceronem gromaticam tenuisse . Dicam tamen , omissis rebus aliis, quae pro Cicerone reponit Casaubonus, quae causa eum impulerit , ut de quinque millibus faceret mentionem . Meminerat summus orator , unum inter Agrariae legis , quam contra Rullum suo consulatu dissuaserat , capita hoc fuisse , ut Capuam quinque millia civium R. transcriberentur, singulisque agri Campani dena , Stellatis duodena jugera dividerentur (ut ex orationibus agrariis patet) idcirco , non dum lege Iulia promulgata , totidem tantum colonos agrum Campanum sustinere posse suspicabatur , vel si dena tantum jugera singulis darentur . Accedit , quod in Rulli lege hoc quoque continebatur , ut agri a Sullanis possessoribus coëmerentur (ut ex supra recitatis II Agrariae verbis liquet) qui plebi dividerentur , fortasse quod publicum agrum non suffecturum credidissent.

XX Sed & Velleius , cum esset origine saltem Campanus , non hoc silentio praeterivit : itaque lib. II cap. 44 haec posuit : *In hoc consulatu Caesar legem tulit , ut ager Campanus plebei divideretur , suasore legis Pompeio . Ita circiter xx millia civium eo deducta , & jus ab his* (7) *restitu-*

(6) Plinius XVIII , 11 agri Campani modum XL millibus passuum definit , quod quemadmodum sit accipiendum dicetur notatione 24

(7) Puteanus , Vrsinus aliique , *ius civitatis* legendum putant . Nam ius civitatis , quod adepti fuerant , quando , ut loquitur idem Paterculus I , 14 *Sp. Postumio , Veturio Calvino Cos. Campanis data est civitas* , id , Punico altero bello devicta a Romanis Capua & in praefecturae formam redacta , amiserant : quod demum illuc deducta colonia recuperarunt . Lipsius , quamquam Puteani emendationem maxime probat : tamen sola particula *Ab* deleta , legi posse ait , *jus his restitutum* . Nam postquam in praefecturae formam redacta fuit , ius apud eos nullum , aut iurisdictio mansit , sed petebant Romae. Livius lib 26 *Ceterum habitari tantum tamquam urbem Capuam , frequentarique placuit : corpus nullum civitatis , nec senatum , nec plebis consilium , nec magistratus esse . Praefectum ad iura reddenda ab Roma quotannis missuros.*

Hanc Lipsii interpretationem , reiectis aliis , unice probo . Hac vero maxime ratione permoveor , quod si *ius civitatis* secundum Puteani emendationem legerimus , erroris manifestus erit Paterculus , neque enim verum est tum demum . cum

ſtitutum poſt annos circiter CLII, *quam bello Punico ab Romanis Capua in formam praefecturae redacta erat*.

XXI Idem paullo poſt cap. 45 de Ciceronis exilii calamitate narrans: *Non caruerunt*, inquit, *ſuſpicione oppreſſi Ciceronis Caeſar & Pompeius. Hoc ſibi contraxiſſe videbatur Cicero, quod inter* XX-*viros dividendo agro Campano eſſe noluiſſet*. Nimirum Caeſar ad totam novorum conſiliorum molitionem, qua ſibi gratiam imperiorumque perpetuitatem parabat, occulendam, id agebat, ut optimum quemque agris dividendis admoveret, ut non tam ſua quam eorum auctoritate res geri videretur. Contra vero M. Cicero minime ſervile nactus ingenium, rem indecoram eſt arbitratus alienae dominationi velificari: quod ei exitio fuit. At vero P. Clodius cum unus ex illis XX-viris eſſe cuperet, non eſt aſſecutus: unde eſt egregius ille Ciceronis ad Att. II, 7 σαρκασμὸς: *Subcontumelioſe*, inquit, *tractatur noſter Publius: primum, qui cum in domo Caeſaris quondam unus vir fuerit* (quod pertinet ad Bonae Deae ſacra contaminata) *nunc ne in viginti quidem eſſe potuerit*. Sed & epiſtola 6 eiusdem libri meminit quoque XX-virorum: nec non IX ad Att. 2 ubi de repudiato olim a ſe XX-viratu ait: *Repudiari ſe totum magis etiam, quam olim in* XX-*viratu putabit* (Caeſar) *ac ſolet, cum ſe purgat, in me conferre omnem illorum temporum culpam: ita me ſibi fuiſſe inimicum, ut ne honorem quidem a ſe accipere vellem*. Meminit & Dio lib. XXXVIII iſtorum XX-virorum. Verum illud incommodat, quod in or. de prov. conſ. n. 17 eum honorem V-*viratum* appellat, itemque II ad Att. 7 ubi poſt ſcomma illud in Clodium iactum, paullo poſt ait: *Illud quid ſit, ſcire cupio, quod iacis obſcure, iam etiam ex ipſis quinqueviris loqui quosdam*. In quem locum Manutius *vigintiviris* legi poſſe affirmat, quod

C & ego

cum lege Iulia eo deducta colonia eſt, ius civitatis Campanos recuperaſſe. Iam ante id recuperarunt anno DLXIV, niſi me fallit Livius lib. 37 (an 38.? non enim memini) Nobiliore & Vulſone Coſ. *Cum Campani*, inquit, *ubi cenſerentur, ſenatum conſuluiſſent* (*nam antea incertum hoc fuerat*) *decretum, ut Romae cenſerentur*. Tum anno DLXV Meſſalla & Salinatore Coſ. haec refert Lib. XXXVIII, 36 *Campani, cum eos ex S. C. quod priore anno factum erat, Cenſores Romae cenſeri coëgiſſent* (*nam antea incertum fuerat, ubi cenſerentur*) *petierunt, ut ſibi cives Romanas ducere uxores liceret, & ſi qui prius duxiſſent, ut habere eas; & ante diem nati, uti iuſti ſibi liberi heredesque eſſent: utraque res impetrata*. Romae a Cenſoribus R. cenſeri, matrimonia cum civibus R. iungere & quae inſuper adiicit Livius, omnino ſunt civium Romanorum. Quare quod viri docti notarunt multas civitates municipia ſimul easdemque praefecturas exſtitiſſe: nihil video, quominus de Capua id potiſſimum ſit capiendum. Accedit quod ex lege Iulia de civitate Italis danda (quae lata eſt anno DCLXIII) urbes ferme omnes Italicae iure ferendi ſuffragia & adipiſcendorum magiſtratuum donatae fuere, hoc eſt in totidem municipia evaſerunt, ius civitatis aſſecutae.

Ergo cum hoc tempore ius civitatis Campani recuperaſſent, tamen non dum IVS iis reſtitutum ait Paterculus, quia adhuc praefecturae forma retinebatur. Et quanquam per extrema praefecturae Campanae tempora aliquid Capuae *Conventus* (is erat praefecturae veluti ſenatus) poterat, nam, ut in Sextiana num. 4 legitur, Ciceronem ſibi patronum adoptavit, eundem ex or. in Piſ. inaurata ſtatua donavit: tamen non dum ſuus magiſtratus Campanis erat, qui IVS diceret, ſed eum quotannis ab Roma accipiebant. Hoc demum per legem Iuliam obtinuerunt, quando, ut ait Velleius, IVS AB HIS RESTITVTVM: etenim illud AB, quod Lipſius expungit, non video quid retineri poſſit, ut τὸ AB HIS aut ad Caeſarem & Pompeium, alterum latorem, ſuaſorem alterum legis referatur, aut ad illos XX-millia deductos.

& ego sequi malim: nam & quem locum modo ex IX ad Att. 2 recitabam, in eo alii v-*viratu*, alii xx-*viratu* habent, credo ob veterum librorum discrepantiam. (8)

XXII Hinc vero maxime patet magnitudo Capuensis coloniae, quod cum ad ceteras triumviri crearentur, in hac deducenda xx-viri adhibiti fuere, qui xx millibus civium deductorum veluti respondebant. Ceterum qui isti xx-viri fuerint, difficile est divinare, praeter paucos quos teneo. (9)

XXIII

(8) Alibi tamen Manutius ad Velleium difficilem hunc nodum putat, & iudicium aliis permittit. Plerique viri doctissimi, qui in or. de prov. cons. illud v-*viratum* & II ad Att. 7 illud *quinque viris* retinent, ita v-viros a xx-viris distinguunt, ut hi aestimando agro Campano, illi dividendo curatores comparati fuerint. Sed hoc discrimeo, quod sibi sumunt, nullum sibi a vetere ullo scriptore praesidium adsciscit: imo aperte huic discrimini Plioium refragari video, qui lib. VII, cap. 52 ait Varronem xx-virum agros divisisse Capuae, in quem locum vide not. sequentem.

Equidem etiamsi illa v-*virorum* aut v-*viratus* proba sit lectio: putarim inter xx-viros quinq. fuisse ceteris praestantiores, io quibus ipse Cicero, qui eum tameo honorem repudiavit, Crassus, Pompeius, Piso &c. Aliquam enim lucem vel ipse Cicero porrigit or. de prov. cons. num. 17 *Me ille* (Caesar) *ut quinqueviratum acciperem, rogavit: me in tribus sibi coniunctissimis consularibus esse voluit*. Qui sunt vero isti? Pompeius, Piso, quorum hic socer, ille gener Caesaris fuit (vel, si lubet, pro Pisone Crassum restitue) tertius vero Cicero. Maiorem etiam Ciceronis iocus, quem supra commemoravi, affert ad Att. II, 7 ubi de Clodio in hunc modum: *Qui cum in domo Caesaris quondam unus vir fuerit, nunc ne in vigiuti quidem esse potuerit*. Quasi si dixisset, qui quondam *Unus*, ouc non modo in v-viris, sed ne in xx quidem.

Verum nihil istis argutationibus opus esse arbitror; ac oihil verius puto, quam corruptos eos esse locos, quibus v-*viri* aut v-*viratus*, pro xx *viris* & xx *viratu* legitur. Neque id mirum, oam eum librariis hic xx-viratus esset inauditus, eum apud alios etiam praeter Ciceronem auctores, substituto XII-*viratu*, expunxerunt. Apud Frontinum pro eo quod recte legitur: *Capua muro ducta . . . a* xx-*viris est deducta*: est ubi in MSS. legatur *a* XII *viris*. Varro I de R. R. 2 (editionis Aldinae) de Tremellio Scrofa ait: *Triumvir qui fuit ad agros dividundos Campanos*: nec dubito, quin xx-*vir* legi oporteat. Nihil ergo mirandum si uno alterove Tullii loco v-*viri* pro xx-*viris* irrepserint.

(9) Duos ex his xx-viris debeo Francisco Fabricio in historia Ciceronis ad annum DCXCIV, Cosconium & Cn. Tremellium Scrofam. Sed ex his eximendus est Coscooius (quem eum C. Cosconium esse putat Manutius, qui Cicerone Cos gessit praeturam) quia morte praeventus eum honorem non gessit, io eiusqoe locum suffectus est Cicero qui id repudiavit. *Cosconio mortuo*, inquit Tullius II ad Att. 19, *sum in eius locum invitatus. Id erat vocari in locum mortui. Nihil me turpius apud homines fuisset: neque vero ad istam ipsam ἀσφάλειαν quidquam alienius. Sunt enim illi apud bonos invidiosi: ego apud improbos meam retinuissem invidiam, alienam assumsissem*. Restat Scrofa Tremellius, de quo haec habet Varro I de R. R. 2 (editionis Aldinae an. 1533 quam habeo ad manut) *Alterum collegam tuum, triumvir qui fuit ad agros dividundos Campanos, video huc venire Cn. Tremellium Scrofam, virum omnibus virtutibus politum, qui de agricultura Romanus peritissimus existimatur*. Sed sine controversia xx *vir*, non *triumvir* legendum puto, etiam si libri veteres oon adstipulentur: nam historia quidem certe, quae apud me plus sexcentis codicibus potest, xx-*vir* requirit. Sed & hunc ipsum M. Varronem, quem modo testem produxi, unum e xx-viris fuisse didici e Plinio VII, 52, ubi ait: *Varro quoque auctor est*, xx-*viro se agros dividente Capuae, quendam, qui efferretur, foro demum remeasse pedibus*. Atque ita hunc locum ab Harduino e veterum omnium, ut ipse testatur, librorum consensu restitutum video: eum antea in editis legeretur xx-*viris agros dividentibus*. Quamquam ante Harduinum eodem modo correxisse e vetere libro Pintianum invenio, quem laudatum ab Harduino oportuerat. Praeterea Pompeium & Pisonem in xx-viris numerandos certissimum habeo, tum ob arctissimam Caesaris affinitatem, tum etiam quod ambo primum Capuae duumviratum gessere. His Crassum etiam accensere licet, nam is quoque non minus, quam Pompeius, legis Iuliae suasor fuit, ut ex Appiano & Dione intelligimus, & erat tum uterque Caesari coniunctissimus. unde celebris illa a Varrone per lusum scripta *Tricipitina* quam omnes norunt: ac praeterea Dio initio lib XXXVIII cum dixisset Caesarem sese e xx-virorum numero exemisse, diserte ait: *Aperte autem Pompeio, Crasso aliisque gratificabatur*: unde oihil dubium Crassum non minus quam Pompeium e xx-viris fuisse. Ad haec de M Atio Balbo Augusti avo materno invenio apud Suet. cap. 4 *Functusque honore praeturae, inter* xx-*viros agrum Campanum plebi Iulia lege divisit*. Demum ex

his

XXIII Pergamus vero Campanae ἀποικίας testes producere : Suetonius in Iulio cap. 20 : *Lege autem agraria promulgata, obnuntiantem collegam armis foro expulit. Ac postero die in senatu conquestum, nec quoquam reperto, qui super tali consternatione referre aut censere aliquid auderet, qualia multa saepe in levioribus turbis decreta erant, in eam coëgit desperationem, ut quoad potestate abiret, domo abditus nihil aliud quam per edicta obnuntiaret. Vnus ex eo tempore omnia in rep. & ad arbitrium administravit, ut nonnulli urbanorum, cum quid per iocum testandi gratia signarent, non Caesare & Bibulo, sed Iulio & Caesare Cos. actum scriberent. Bis eundem praeponentes nomine atque cognomine : utque vulgo mox ferrentur hi versus :*

Non Bibulo quidquam nuper, sed Caesare factum' est ;
Nam Bibulo fieri consule nil memini.

Campum Stellatem maioribus consecratum, (10) *agrumque Campanum ad subsidia reip. vectigalem relictum divisit extra sortem* (11) *ad* XX *millibus civium, quibus terni pluresque liberi essent.*

his quae idem Suetonius in Iulio cap. 81 de L. Cornelio Balbo Maiore refert, eum etiam inter xx.viros fuisse possumus suspicari : *Sed Caesari,* inquit, *futura caedes evidentibus prodigiis denuntiata est. Paucos ante menses cum in colonia Capua deducti lege Iulia coloni, ad extruendas villas sepulcra vetustissima disiicerent, idque eo studiosius facerent, quod aliquantum vasculorum operis antiqui scrutantes reperiebant : tabula aenea in monumento, in quo dicebatur Capys conditor Capuae sepultus, inventa est, conscripta literis verbisque graecis, hac sententia. Quandoque ossa Capys detecta essent, fore ut Iulo prognatus manu consanguineorum necaretur, magnisque mox Italiae cladibus vindicaretur, cuius rei, ne quis fabulosam aut commentitiam putet, auctor est Cornelius Balbus familiarissimus Caesaris.* Balbus hic Maior cum & Caesaris amicitia maxime floruerit, & eius prodigii testis producatur a Suetonio, nihil propius est, quam ut inter xx.viros fuerit ; accedit etiam quod hunc Campani patronum sibi asciverunt, ut ex elogio quod Capuae in foro exstat, intelligitur, quod sic habet:

L. CORNELIO. L...
BALBO COS. PATR....
D. D

Quod etiam indicio est eum fuisse inter xx.viros. [Ac sane animi pendeo utrum de hoc Balbo Cornelio, an de Balbo Atio videatur Ciceronis locus accipiendus II ad Att. 12 *Iurabo*, inquit, *Gnaeum nostrum, collegam Balbi Atii mihi narrasse, &c* Nulli dubium quin collegam in xx.viratu intelligat. Qui Atium Balbum designari heic putant μυκτηρισμὸν in eo notant, quod hominis ignobilis collega Pompeius fuerit. At Atius Praeturam gesserat. Quanto ignobilior Cornelius, homo peregrinus, & nullis, quod sciam, gestis honoribus ?] Praeter hos septem, quos expiscati sumus, Tremellium Scrofam, M. Varronem, Pompeium, Pisonem, Crassum, duosque Balbos M. Atium & L. Cornelium (etsi hunc postremum conjectura tantum assequimur) ceteros nondum teneo.

(10) De agro Stellate, quem Suetonius ἀνέργαστον fuisse ait, Cicero vero hominum usibus expositum in orationibus agrariis non obscure significat, difficilis sane quaestio viros eruditos exercet : dum alii quibuscumque modis inter sese conciliare duos nobilissimos scriptores student : alii vero aut hunc aut illum ignorantiae arcessunt. Quas ego potissimum partes amplectar, non est huius temporis exponere, prolixiorem enim digressionem, quam prae hac operarum festinatione exposceret. Vide interim, an non illud *Maioribus consecratum* Suetonius ob ter tantum & ἐκ παρέργου dixerit, quasi haec sit sententia : *Agrum Stellatem (quem, ut obiter dicam, maiores consecrarant, postea vero cultui rursum restituerant) divisit &c.* Sic nihil erit inter Ciceronem ac Suetonium dissidii.

Notasse vero hic proderit Suetonium unum, ac praeterea neminem, de agri Stellatis divisione meminisse ; hoc ideo, quia ceteri satis habuerunt agrum Campanum memorare, cuius ager Stellatis pars esse videbatur.

(11) Extra sortem idcirco addidit, quia duo prae ceteris fuere legis huius Iuliae agrariae capita, quantum e Graecis scriptoribus Appiano, ac potissimum Dione cognoscimus : unum, q to egenae plebi, cuius infinita v.s Romae, agri alibi assignabantur : alterum, quo trium liberorum patribus eximius ille Campanus ager divideretur.

XXIV Appianus lib. II bell. civ. p. 433 ait: *Cumque serio paci studere videretur (Caesar) incauto nec praemuniente se altero (Cos. Bibulo) ut qui nihil dum eorum quae agitabantur suspicaretur, magna occulte manu comparata, & rogationes in senatu tulit in favorem egenorum, & agros eis distribuit: & agrum Campanum longe omnium fertilissimum trium liberorum patribus, ita ut publico tenerentur, elocavit.* (12) Cuius mer-

(12) Aliter haec doctissimus interpres Gelenius verterat in hunc modum: *Et agrum Campanum longe fertilissimum ex publico dilargitus est trium liberorum patribus.* Nae ille non tam ad Graeci scriptoris fidem quam ceterorum historicorum, qui vulgo agrum Campanum divisum aut datum (ἰδῆ, inquit Dio) tradiderunt, sic est interpretatus. Graece vero Appianus sic habet: Καὶ γῆν ἀριστεύουσαν αὐτοῖς μάλιστα περὶ Καπύην ἐς τὰ κοινὰ ἐμισθώσατο τοῖς ἐν πατράσι παίδων τριῶν. Compositum istud Διεμισθώσατο, quod non alibi fortasse leges, haud dubium quin simplicis Μισθῶσαι significationem sequatur, cui praepositio Διὰ nihil aliud quam distribuendi vim addit. H St in thesauro Μισθῶ & Μισθώσαι cum suis compositis ita distinguit, ut illud sem per locandi, hoc vero conducendi significationem habeat. Sed vel hic Appiani locus docere potest Μισθῶσαι etiam locandi notionem habere, apud quem Διεμισθώσατο in dubie Dilocare (ut αὐτολεξεὶ dicam) significat. Contra & activam vocem pro *Conduco* reperiri posse Theodorus Gaza evincet, qui (apud H. St. in Ἀντιμισθῶ) illud Theophrasti Τοὺς γεωργοὺς ἀντιμισθοῦντες, *Mercede conducentes* interpretatur. Et, ut vera sit H Stephani versio, qui *Ablocantes* mavult reponi, tamen persuasum Gazae fuit id verbum mediae significationis fuisse. Sane vero & apud Favorinum in voce Ξένος sic reperio; qui cum hac voce & eum qui recipit & qui recipitur hospitio significari dixisset, aliquibus interjectis subjungit: Ἔτι καὶ τὸ μισθῶσαι καὶ μισθῶσαι οἶκον, ὅπερ Ἡρόδοτος ἐν ἄλλοις κ. τ. Experimento didici omnia, quae in hoc doctissimi episcopi lexico leguntur, e veteribus lexicographis aut scholiastis desumta.

Quod si tamen adhuc Διεμισθώσατο ἀντὶ τοῦ Διεμισθῶσαι dici non posse pertendis, lagesis in Appiano διεμίσησε, aut διεμέτρησε: nam certe & ex dandi casu cui conjungitur, & ex illo ἐς τὰ κοινὰ (quod pessime Gelenius vertit *ex publico*) apertissima colligo Appianum de locatione locutum: ac de eo locationis genere accipiendus, de quo lib. primo dixerat agrum hostium modo divisum colonis fuisse, modo elocatum. Quod si agrum Campanum vera largiebatur lex, non vero tantum elocabat, fuerit hoc sane Appiani ἁμάρτημα, qualia non pauca & in hoc & in aliis deprehendas.

Quid si Appiani dictio sit magis ex historiae fide? Nam vide quae collegerim, quae aius scriptoris ... iuvare possint. Nam primum & ex aliis auctoribus, & ex Dione potissimum scimus, Caesarem ita legem composuisse, nihil ut esset, quod improbari posset: id quod summopere Ciceronem mordebat, ut ex II ad Att. 16 intelligimus, ubi hoc legitur: *Primum ita me pupugit. ut somnum mihi ademerit . . . . quod scripseras . . . . praelatum iri aliquid, quod nemo improbaret.* Atqui si ager Campanus, qui ad reip. subsidia relictus fuerat, ita dividendus fuisset, nihil ut inde inferretur in aerarium populi R. non video quid lex habuerit, quo probari posset. Nunc vero ut sua probabilitate lex se omnibus commendaret, locationem proposuit, qua essiebatur, ut decumae quotannis populo R. persolverentur. Et hoc a more deducendarum coloniarum non abhorrebat, de quo idem Appianus (lib. I bel civ. p. 353 idest statim post prooemium) docuerat, agrum hosticum, si cultus esset, modo divisum colonis fuisse, modo iisdem venditum aut elocatum. At enim, inquies, cur Cicero II ad Att. 16 conqueritur agrum Campanum e vectigalibus auferri? Fortasse, inquam, quia, cum ante legem Juliam toti proventus eius agri populo R. redirent (teste eodem Tullio Phil. II num. 39 *Quandoquidem, inquit, hae quodam orationes Campana & Leontina in populi R. patrimonio grandi foenore & fructuosae ferebantur:* & Suetonio, qui *agrum Campanum ad subsidia reip. relictum* olim fuisse affirmat) postea cum solae decumae fructuum essent pensitandae, auferri iam totum videbatur.

Sed missis conjecturis, quin potius Dionem in medium affero? cuius insignis ἀντιλογία non de nihilo est. Is postquam initio lib. XXXVIII dixerat lege Iulia cautum fuisse, ut ex agris dividendis ager Campanus suae praestantiae caussa eximeretur, demum in eius narrationis fine ait, *praeterea decretum, ut ager Campanus terrarum aut plurium filiorum patribus daretur.* Haud enim scio an ager Campanus, quem exemtum antea dixerat, ea conditione datus fuerit, ut decumae nomine aliquid persolveretur. Graeca Dionis sic habent: Καὶ προσέτι καὶ ἡ τῶν Καμπανῶν γῆ τοῖς τρία τε τέκνα ... ἔχουσιν ἐδόθη. Vide autem an non ἐκδόσθαι hic apud Dionem idem sit quod μισθῶσαι: nam certe is quem supra produxi, Favorinus ἐκδόσθαι apud Herodotum idem significare ait quod μισθῶσαι; & exemplum statim hoc affert: Ἐμισθώσαντο παρ' ἀνδρὸς ... τὸν αὐλόν. Quare mea sententia aut ἐκδόθη apud Dionem legatur, aut ἐδόθη idem quod ἐκδόθη valet. Atque haec pro Appiano

mercede gratiae ingentem multitudinem obnoxiam sibi fecit: viginti enim millia plane extierunt, ii dumtaxat qui tres filios alerent. (13) Quid vero

no imo & Dionis sententia habui dicere: quae conjectura- tantum loco habeantur per me licebit. Ceterum difficile est Latinorum Scriptorum auctoritates eludere, qui de divisione, non vero locatione agri Campani sermonem habent. Accedit, quod ante centum amplius annos ager Campanus iam fuerat elocatus, teste Livio lib. XLII, 19 *Eodem*, inquit *anno* (is est annus V. C DLXXXI) *quia per recognitionem Postumii cos. magna pars agri Campani, quem privati sine discrimine passim possederant, recuperato in publicum erat, M Lucretius tribunus plebis promulgavit, ut agrum Campanum censores fruendum locarent. Quod factum tot annis post captam Capuam non fuerat, ut in vacuo vagaretur cupiditas privatorum*. Cum tanto ante ager Campanus elocatus fuisset: quid reliquum Caesari fuit, nisi ut eundem maximo cum aerarii incommodo (id quod optimus quisque civis expostulabat) a reip. vectigalibus abstractum colonis a se deductis divideret? Nisi vero legem illam Lucretiam de agro Campano lo... aaodo promulgatam tantum, non etiam perlatam contendimus: Livius quidem certe promulgationis tantum commeminit.

(13) Haec quoque, quae paullo aliter Gelenius expresserat, propius ad Graeci auctoris sententiam hic posui. Peccatur autem ab Appiano gravissime, quod eos tantum conscriptos affirmat, quibus nec plures nec pauciores ternis liberis essent. Primum haud facillimum fuisset viginti millia huius tantum generis ἀθρόως (qua voce is utitur) invenire: deinde lex fuisset iniustissima, ut plurium liberorum patres, quibus potissimum fuerat succurrendum, excluderentur. Demum refragatur apertissime Suetonius, cuius verba paullo ante recitavi, & Dio mox proferendus, qui ternorum pluriumve filiorum patribus agrum Campanum divisum statuunt.

Verum re melius perpensa, nihil diversus a ceteris historicis Appianus abit; qui suam respiciebat aetatem, qua *jus trium liberorum* habere dicebantur, sive qui ternos, sive qui plures filios alerent, uti ex Plinii epistolis, & aliis constat. Cum ergo Appianus ait agrum Campanum elocatum τοῖς ὅσι παιδίοι παίδων τριῶν, hoc vult, nullum a Caesare colonorum numerum praestitutum, sed quotquot *trium liberorum iure* fruerentur (ut Appiani aetate loquebantur) invitatos. Rursusque cum ait *viginti millia extiterunt οἱ τὰ τρία τρέφοντες μόνοι*, vult viginti millia eius tantum generis inventos esse, *qui tres filios alerent*, non qui tres tantum, sed sive ternos sive plures; quia sub Caesaribus plurium etiam filiorum parentes recepta consuetudine *trium liberorum patres* dicebantur, quod *iure trium liberorum* gauderent. Vt altius repetam: urbe civili bello exhausta, Caesar πολυπαιδίας ἆθλα ἀνέθηκεν, uti loquitur Dio lib. XLIII p. 226 quae renovavit Augustus apud eundem Dionem lib LIV, p. 531 (ea est lex Iulia *de maritandis ordinibus*) & lege Papia Poppaea iam senex confirmavit, ut innuit Tacitus III an. 25 Praemia parentum haec fuere, ut mariti & parentes in honoribus capiendis praecederent, Gell. II, 15 ut honoratius in spectaculis sederent, Suet. Aug. 44 ut heredes ex testamento pro solido fierent, cum contra plane exciderent coelibes, orbi semissem caperent, paullo plus solitarii patres. Praecipua autem dignatio eorum fuit, qui ternos saltem filios superstites haberent: hi plenissimum ius consequebantur, quod *trium liberorum* dicebatur: quod tamen procedente tempore etiam ad infecundos, aut infelices maritos indulgentia principum est propagatum. Hinc Martialis lib. II, 91

Quod fortuna negat fieri, permitte videri,
Natorum genitor credar, ut esse trium.

Videatur Paullus lib. IV recept. sent. tit. 9 Extr. & Plinius II epist. 13 qua significat se Voconio id ius impetrasse: tum X epist. 2 ipse Plinius eo iure donatus Traiano gratias agit. Demum eodem lib ep. 95 Suetonio Tranquillo idem ius ab eodem principe petit, *parum felix matrimonium eum* expertum esse caussatus. Vide quoque Cellarium ad eas epistolas, & Lipsium in Taciti annales. Verum de his satis.

Hinc Campanae coloniae frequentiam licet intelligere: nec enim facile numerosiorem invenies Sane cum olim colonia Carthaginem decreta fuisset, Graccho & Fulvio Flacco ad eam deducendam delectis: *Adscripti sunt*, inquit Appianus lib. I bel. civ p. 364, *et sex ts mille, supra lege praestitutum numerum*: pauciores ergo quam sex millia, lex eius coloniae definiverat. Si tam pauci in Carthaginiensia latifundia deducendi erant, nihil est quod numerosiores ceteras deductiones speres.

Iam vero si XX millia colonorum, totidem uxores, ac ternos tantum liberos in unam summam colligis, centum millia confient. Multis tamen deni, duodeni aut fortasse plures erant liberi. Sic facile CL millia minimum evadent. Adde his servitia, quae, ut illa tempestate, etiam tenuiores fortunae homines alebant: vix effugies quin ducenta millia, eoque amplius ad incolendam tum Capuam venerint. Veteribus vero Campanis quid fiet? neque enim (his alio demigrandi necessitas imponebatur, cum deduceretur Colonia (Cic. lib. II in Ver. cap 50 *Cum Agrigentinorum duo genera sint, unum veterum, alterum colonorum, quos T. Manlius Praetor ex S. C. . . . . deduxit Agrigentum; cautum est in Scipionis legibus, ne plures essent in Senatu ex colonorum numero, quam ex vetere Agrigentinorum*: pluribus exemplis supersedeo);) & certe plures ter altero tanto fuisse mihi persuadeo, qui sciam in frequentissimas alio-

vero turbarum Caesaris rogatio exciverit, ubertim eodem loco exsequitur Appianus; quorum summam tantum rerum huc adscribam. Cum rogationi consulis multi obsisterent, Caesar vehementer stomachatus proripuit se e curia, nec toto anni tempore senatum habuit: tantum pro rostris concionabundus Pompeium Crassumque praesentes rogitabat, ecquid leges placerent: quibus approbantibus, plebes occultis sicis armata vocabatur ad suffragia. Ex adverso Bibuli alterius consulis in forum irrumpentis sicarii fasces perfregerunt: dumque ille nudatum praeberet iugulum, ut morte saltem sua invidiosum faceret collegam, in proximum fanum reluctans ab amicis subductus est. Sed & Catone bis in forum irrumpente, atque incassum vociferante, tamen eo semel atque iterum exturbato, nihilominus consul leges suas pertulit, iuratis in eas non solum plebeiis, sed etiam patribus; nam quamvis hi recusarent, metu tamen capitalis poenae iurarunt. Interea Vetius quidam e plebe, strictum cultrum ostentans, quasi Bibuli, Ciceronis, Catonisque mandato Caesarem Pompeiumque confossurus, procurrit in medium. Quo facto ambiguae per se suspicionis, quodque alii aliter interpretabantur, Caesar ad exasperandam multitudinem usus, effecit ut populus ei permitteret, ut ab insidiatoribus se defenderet. Tum omissa in reliquum anni a Bibulo in universum reip. tractatione, Caesar omnia pro arbitrio moderabatur, qui alias insuper leges tulit, quibus aut gratiam sibi aut imperia comparavit.

alioqui civitates quam pauci coloni conscriberentur, praeut Capuam conscripti fuere. Adde & servos eorum & ancillas (de quorum incredibili olim multitudine consule, si lubet, Pignorium praef. praeclari operis de servis). Adde vero iam gladiatorum ingentem manum ibidem commorantium, *quos ibi Caesar in ludo habebat . . . & circum familias conventus Campani custodiae caussa distribuit*, ut ipsemet I. de bel. civ. 14 testatur. Hos autem gladiatores XL saltem millia fuisse, ex VII ad Att. 14 colligitur: *Gladiatores*, ait ibi Cicero, *Caesaris, qui Capuae sunt . . . sane commode Pompeius distribuit, binos singulis patribus familiarum. Scutorum in ludo* ꟾↄↄ *fuerunt*. Si hos patres familias de XX millibus colonorum lege Iulia deductorum tantum accipias: tamen efficientur XL millia gladiatorum. Quid si veteres etiam Campanos patres familias intelligas? quid enim vetat? Adhaec praeter illos gladiatores, binos singulis patribus familiarum, distributos, *scutorum in ludo* inquit Cicero, ꟾↄↄ (idest quinquemilia) *fuerunt*. Quae quidem lectio quid caussae est quamobrem a Lipsio II Sat 7 sollicitetur, ita ut illas numerales notas in ∞ ∞ hoc est duo millia commutet? *Quis enim*, ait ibi vir summus, *crediderit quinque millia gladiatorum Capuae fuisse, & quidem Scutorianos, idest unius armaturae?* Hoccine incredibile putat Lipsius; cum tamen praeter hos quinquemillia scutores, quos ludus capere potuisset, innumeri praeterea aliorum generum gladiatores, iique minimum ad XL millia, distributi per domos detinerentur? Hosce gladiatores, ut obiter dicam, bello civili a Lentulo armatos Caesar narrat eodem loco: nimirum quia, uti Cicero eadem epistola fatetur, Campani coloni parum prolixe delectui responderent; quod, credo, Caesari magis favebant, a quo deducti. Ad rem vero: quid de advenis & peregrinis dicam, quos undique amoenissima luxurians ac desidiosa civitas arcessebat?

Ita Campanam coloniam si a decies centenis millibus fuisse inhabitatam dixero, parcissime me puto definiturum. Nam & Cicero cum Philippica XII, n. 3 de Capua ait: *Quae temporibus his Roma altera est*, etiam urbis frequentiam videtur contemplatus. Lege parumper, quae de Romanae urbis incolarum multitudine Lipsius III de magnit. 3 Is. Vossius, Bergierius aliique scripserunt: tum profecto intelliges non paradoxa, sed minora veris me protulisse.

Et tamen Octavianus ter quoque ejus coloniae supplementa conscripsit, atque ita magna, ut alii coloniam ab eo deductam prodiderint. Quid porro mirum si Strabo, si Velleius, si alii, quos alibi opportunius congeremus, tam magnifica de Campana colonia locuti fuerint? Quibus omnibus accedit amphitheatri Campani magnitudo, quod minimo intervallo a Titiani dimensionibus abest. Amphitheatra vero pro urbium frequentia extruebantur.

vit. Deinde mota illa in Ciceronem tempestas, quae illum exilii caussa solum vertere coëgit. Atque haec fere Appianus.

XXV Sed nemo accuratius Dione Cassio statim ab initio libri XXXVIII hanc totam historiam illustrat, qui & illam Caesaris calliditatem aperit: qui cum revera plebis sibi animos adversus optimates conciliatos hac lege cuperet, auctoritatem tamen optimatum, consensumque in speciem requirebat praeferebatque, tota molitione ita disposita, ut ne occasio quidem contradicendi iis afferretur. Nam ita de agro dividendo legem tulit, ut ne minimum quidem in ea reprehendendum inveniretur, ob eas caussas quas initio lib. XXXVIII Dio exequitur. Quid autem illud est, quod Dio subiungit? *Omnem autem*, inquit, *regionem, quae publica populi R. erat, excepto agro Campano (hunc reip. exemtum ob praestantiam censuit relinquendum) divisit &c.* Turbat enim vero hic Dio, atque ipse etiam sibi in fine huius narrationis contradicit, ubi diserte agrum Campanum patribus ternorum pluriumve liberorum datum tradit. Sed quo pacto nec aliis Dio, nec sibi porro ipse adversetur, praeter ea quae nota 12 monui, dicam etiam suo loco deinceps. Goësium vero censorem sane quam morosissimum quo pacto excusabimus? qui cum legis Iuliae Agrariae capita sibi colligenda sumsisset, primum quidem caput sic posuit, ut ager Campanus exciperetur, nec vero unquam deinceps de eius divisione meminit: imo & XX-viros ceteris agris, excepto agro Campano, dividendis adhibet: quae sunt ἀσύστατα. Vide auctores rei agrariae p. 350.

XXVI In eius legis rogatione etiam de divisoribus adiectum fuisse caput Dio affirmat, quos viginti numero esse iubebat, ut plures in honoris partem venirent: a quorum numero sese exemit, ne quid sui ipsius caussa decernere putaretur. Ergo cum patres probe iam perciperent, ac vererentur quorsum eius legis exitus evaderet, nimirum ad dominationem Caesari comparandam; tamen ne hiscere quidem audebant: & hoc ipsum ante alia indignabantur, quod lex ita esset composita, nulla ut ejus invadendae ansa daretur. Et M. quidem Cato cum legem a se non reprehendi quidem diceret, negaret tamen quidquam esse novandum; iussu consulis e senatu abreptus, in carcerem trusus est; unde vix ob liberam M. Petronii Catonem in carcerem prosequentis vocem est liberatus: cum quidem Caesar indignabundus dictitaret, se non amplius ad senatum, sed recta ad populum tum de hoc, tum de omnibus relaturum (14). Id quod constantissime fecit, instructis duobus legis suasoribus Pompeio atque Crasso, quibuscum deposita simultate, omnia tum in commune agebat: quae res multis optimatum fraudi fuit, qui non dum eos rediisse in gratiam resciverant. Quare cum Caesar, nihil Bibulum legi oblatrantem

(14) Hinc opportune Caesarem eo nomine carpit Plutarchus, quod in lege agraria perferenda, non consulis, sed tribuni plebis officio functus videretur.

tem mortus, certam diem legi perferendae praestituisset, noctuque iam forum plebs occupasset; Bibulus quidem contra niti aggressus, per gradus deiectus est, & fasces eius fracti; lex vero est perlata, omnibus in eam iuratis optimatibus, praeter Metellum & Catonem & M. quendam Favonium; qui & ipsi tamen multa deterriti, postea iurarunt.

XXVII Totam vero narrationem, quae apud ipsum auctorem fusius exposita legi potest, his verbis Dio concludit: *Sic tandem ea lex perlata est: PRAETEREAQVE decretum, ut ager Campanus iis, qui ternos pluresve liberos haberent, daretur. Atque ita tunc primum Capua inter Romanorum colonias relata est.* Quae verba pugnare videntur cum iis quae initio recitavi, ubi dixerat Dio agrum Campanum fuisse exceptum. Sed in speciem tantum pugnant: nam satis ab inconstantiae reprehensione vocula unica προσέτι cavisse sibi Dionem Casaubonus ad Suetonii Iulium cap. 20 affirmat. Nimirum initio aliis agris, qui egenae plebi dividerentur, propositis, ager Campanus expresse ob sui praestantiam excipiebatur: postea vero etiam Campanus ager tres liberos alentibus datus. Ego vero nescio quomodo in ea, quam nota 12 proposui, huius solutione ἀντιλογίας mihi magis placeo: ex qua id etiam commodi percipimus, quod ita demum Dio cum ceteris scriptoribus conciliabitur. Nam alii omnes statim initio propositam de agro Campano rogationem testantur: imo huius tantum & Stellatis agri Latini auctores meminerunt, de ceteris agris ne verbum quidem fecerunt. Quae quidem ita ex Appiani & Dionis sententia accipienda censeo, ut ceteri quidem agri ex lege Iulia egenis civibus ἁπλῶς distribuerentur: ab ea vero penitus immuni assignatione ager Campanus ob sui praestantiam eximeretur, qui ea conditione divisus fuit, ut tamen coloni publico tenerentur, decumasque frugum persolverent: quam propterea divisionem Appianus locationem appellavit. Lege totas Appiani & Dionis supra positas narrationes, ac praeterea decimam secundam notationem nostram.

XXVIII Quid illud vero est, quod idem in extremam narrationem coniecit? *Tunc primum*, inquit, *Capua inter Romanorum colonias relata est*, an non saepius ante Caesarem deducta eo colonia fuerat? ita sane: sed earum deductionum non est habita ratio, quasi tum primum ea colonia Romana fuerit.

XXIX Deinceps vero Dio Cassius tum alia Caesaris facta exequitur, tum quomodo Clodium adversus Ciceronem instruxerit, ut eum in exsilium pelleret. Neque enim quisquam veterum scriptorum est, qui non ad Caesarem totam illam Tullii calamitatem auctorem refundat.

XXX Et quoniam in maximi illius oratoris exilii saepe incidimus mentionem, non dissimulabo Campanos decuriones, Cn. Pompeio, qui tum duumviratum Capuae gerebat, maxime agente, primos omnium decrevisse, ut Romam concurrerent ad Ciceronem restituendum: quo veluti

uti signo dato, ceterae Italiae civitates idem fecerunt: ut non immerito Italiae humeris restitutus, ut loquitur Tullius, fuisse videretur. Testatur hoc ipsemet M. Cicero in Miloniana n. 15 *Cn. Pompeius*, inquit, *auctor & dux mei reditus*, *illius* (Clodii) *hostis: cuius sententiam senatus omnis de salute mea gravissimam, & ornatissimam secutus est: qui populum R. cohortatus est, qui CVM DE ME DECRETVM CAPVAE FECISSET, ipse cunctae Italiae cupienti, & eius fidem imploranti signum dedit, ut ad me restituendum Romam concurrerent*. Testatur & in or. in Pisonem n. 11, ubi de Campanis ait: *Me inaurata statua donarant: me patronum unum adsciverant: a me se habere vitam, liberos arbitrabantur: me & praesentem contra latrocinium tuum suis decretis legatisque defenderunt, & ABSENTEM, principe Cn. Pompeio referente, & de corpore reip. tuorum scelerum tela repellente REVOCARVNT*.

XXXI Iam vero quod dixi eo anno quo Cicero est revocatus, Lentulo & Metello Consf. qui fuit tertius postquam Capua colonia fuerat constituta, Pompeium adhuc Capuae duovirum gessisse, vel ex hoc loco patet: neque enim, nisi summo in magistratu esset, DECRETVM CAPVAE facere potuisset. Et ceteroqui Pompeii Campanus duumviratus luculentissime constat ex or. post red. in sen. n. 11 ubi de eadem re orator sic loquitur: *Qui* (Pompeius) *in colonia nuper constituta cum ipse gereret magistratum, in qua nemo erat emtus intercessor* (sicut AElius Ligur a Clodio emtus, ut legi de Cicerone revocando intercederet) *VIM ET CRVDELITATEM privilegii* (Clodii legem, qua Cicero pulsus, privilegium appellat) *auctoritate honestissimorum hominum* (Campanorum) *& publicis literis* (idest decreto, de quo in Milonianae loco modo recitato) *consignavit, princepsque Italiae totius praesidium ad meam salutem implorandum putavit?* Ex quo intelligimus in DECRETO CAPVAE legem Clodiam tanquam violentam & crudelem fuisse taxatam.

XXXII L. etiam Pisonem eodem tempore summum magistratum Capuae cepisse affirmat idem saepe in partes vocatus M. Cicero in Sextiana oratione, & in Pisonem n. 11: *Seplasia mehercle, ut dici audiebam, te, ut primum aspexit, Campanum consulem repudiavit . . . Gabinium denique si vidissent duumvirum vestri illi unguentarii, citius agnovissent: erant illi compti capilli &c.* Cur vero Seplasia Pisonem repudiaret, declarat in Sextiana: *Capillo*, inquit, *ita horrido, ut Capua, in qua ipse* (Piso) *tum imaginis formandae causa* (idest ut colonia Capua ad reip. R. imaginem formaretur) *duumviratum gerebat, Seplasiam sublaturus videbatur*.

XXXIII Ex quibus summi Oratoris locis aliisque & primum Campanorum duumvirum collegium assequimur, Pisonem & Pompeium, illum

lium Caesaris socerum, hunc vero generum, & alia nonnulla mihi minime praetereunda. 1 Ac primum hi summi reip. R. viri non in speciem solum, utque eum honorem coloniae tribuerent, colonicum magistratum inierunt, sed re vera Capuae degentes duumviros se gesserunt. Hinc II ad Att. 19 cum Diphilus tragoedus in Pompeium petulanter inveheretur, *Nostra*, inquiens, *miseria tu es Magnus*, & cetera in eandem sententiam: *Literae*, inquit Cicero, *Capuam ad Pompeium volare dicebantur*, nimirum duumviratu ibi fungentem. Et opportune Lipsius *var. lect.* I *cap.* II aut errasse Valerium & Macrobium, cum scribunt intentis in praesentem Pompeium manibus ab histrione ista dicta, aut certe historiam specioso mendacio ornare voluisse affirmat. 2 Haud temere vero Pisonem Tullius Campanum consulem saepenumero appellat: aut enim per ludibrium sic illum vocat, aut ad Campanorum simul fastum alludit, quo se olim Praetores compellari iubebant. Atque haud scio an re vera & serio per illa coloniae initia consules nuncuparentur; cum praesertim coloniam Capuam Romam alteram idem orator non raro appellarit. Sane or. post red. in sen. n. 7 serio ista in Pisonem iaciuntur: *Capuae ne te putabas, in qua urbe domicilium quondam superbiae fuit, CONSVLEM ESSE, SICVT ERAS EO TEMPORE, an Romae, in qua civitate omnes ante vos consules senatui paruerunt?* Multa hic haberem, quae de municipalibus, & praesertim de Campanis consulibus dicerem: sed ea ad aliud Campanum monumentum de TVRCIO COS. id est consule Campano, ut interpretor, illustrandum alias τῷ Θεῷ afferemus. Ceteroqui scimus Lanuvii & alibi summum magistratum dictatoris nomine appellatum: quidni Capuae consules & duumviri promiscue dicerentur?

XXXIV 3 Tempus Campani consulatus sive duumviratus (eadem de ceterarum coloniarum duoviris difficultas) quamdiu perdurarit, difficile est definire. Primum illud duumvirum par Piso atque Pompeius Caesaris consulatu magistratum inierunt, eoque, nonnisi post biennium saltem exactum, abiisse putandum est: nam & quo anno Piso cum Gabinio consul processit, tamen & Capuae idem ille consul erat: & Pompeius, cum de revocando Cicerone, Lentulo & Metello Cos. decretum Capuae fecit, ibidem summo in magistratu erat. Ideone, quia ad formandam coloniae πολιτείαν eosdem duumviros in annum alterum, & fortasse etiam tertium refici opus fuerit? an vero consuetum eius magistratus tempus diuturnius annuo fuerit? Enim vero memini etiam virum summum Card. Norisium, cujus ad cenotaphia Pisana commentarium diu est cum evolverem, de tempore gesti duumviratus addubitare. Et sub Augusto saltem principe incertae diuturnitatis fuit, quantum ex bene longo Campanorum fastorum fragmento, quod Gruterus pag. 299 ex Apiano habet, & Pighius ad annum V. C. DCCXIX, perspicimus: ubi modo

modo ad sex menses, modo breviore aut longiore spatio Campani duumviri eo honore usi comperiuntur.

XXXV Sed antequam manum de tabula: Iuliam hanc coloniam civilem, non militarem fuisse saepissime dixi. Dubitationem tamen nonnullam possit Plutarchus in Cicerone iniicere, apud quem inter Tullii sales hoc reperio: *Cum Caesar legem tulisset de agro Campano MILITIBVS* (graece τοῖς ϛρατιώταις) *dividendo, multis res in senatu displicuit: L. autem Gellius, qui fere natu erat maximus, hoc se vivo negavit futurum. Hic Cicero, expectemus, ait; haud longam dilationem postulat Gellius*. Plutarchumne Graecum hominem indiligentiae accusabis, qui ad consuetas Augusti aliorumque militares colonias aspiciens, hanc etiam militarem putaris? Etiamne vero M. Ciceronem sive ignorationis sive supinitatis arcesses, qui in altera Philippica n. 39 Antonium coloniam Capuam ex integro deducere conatum insectans, inter cetera hoc ait: *Agrum Campanum, qui cum de vectigalibus eximebatur, ut MILITIBVS daretur, tamen infligi magnum reip. vulnus putabamus, hunc tu compransoribus tuis & conlusoribus dividebas, &c.* Ac fuit, cum illud MILITIBVS ad Antonium ipsum referrem, ut haec esset sententia: Etiam si agrum Campanum MILITIBVS, uti tu quidem praetexebas, divisisses, tamen infligi magnum reip. vulnus putavissemus: propterea quod is ager colonis olim a Caesare elocatus (uti notatione 12 dictum) nunc e vectigalibus per tuam gratuitam assignationem eximeretur: nunc vero cum compransoribus & conlusoribus eundem distribuas, non est ferendum. Sed tamen propendebat magis animus, ut ad Caesarianam assignationem referrem, prius etiam quam Plutarchi locum animadvertissem. Nec illud obest, quod de Campani agri e vectigalibus exemtione Cicero conqueritur, quem tamen agrum fuisse potius elocatum alibi coniecimus: nam potest responderi in hanc sententiam: magnum enim reip. vulnus Caesar inflixit, qui, cum solidi ex eo agro proventus antea reip. redirent, fecit ut decumae tantum persolverentur, eoque tam grandes agri Campani fructus e vectigalibus exemit. Illud vero quod non civibus, sed MILITIBVS DATVM ait (& vide an non τὸ DARETVR eadem *locandi* significatione a Cicerone sit dictum, qua ἐδόθη apud Dionem, ut not. 12 explicui) nihil civili coloniae incommodat: nam cives illi deducti, iidem milites emeriti fuere. Scitissima sunt haec Lucani 1, 344:

Quae sedes erit emeritis, quae rura dabuntur,
Quae noster veteranus aret, quae moenia fessis?

Brutus in concione post oppressum Caesarem apud Appianum in 11 bell. civ. p. 516: *Idemque* (olim populus) *hostes victos non omni agro, sed parte multabat, in eamque EMERITOS deducebat, ut essent quasi hostium, quos devicissent, custodes*. Ecce civium colonias: deinceps militares depingit: *Sylla vero*, inquit, *& Caesar, quod patria armis occupata, cu-*

ſtodibus & ſatellitibus adverſus eam egerent . . . . . agros ſociorum Latini nominis diviſerunt, & vos in eos frequentes ſub ſignis & ordinibus deduxerunt. Ac de diſcrimine inter civiles militareſque colonias vide Goëſii antiquitates agrarias cap. 3 qui militares eas demum eſſe definit, quae iure militari, ideſt vi & armis ſunt deductae: ut ſint eaedem quas deductas a dictatoribus ſcribit Hyginus. Nam ſi militaris ea ſit, in quam miles veteranuſve mittitur, multae ante Syllam dictatorem militares invenientur; veluti cum in Frontino legitur veteranis lege Sempronia, quae Syllae dictaturam anteceſſit, aſſignatum agrum Abeſſinenſem, & Ferentinenſem: & ceteroqui negari non poteſt non minus militem, quam alium civem Senatus auctoritate, aut plebiſcito deduci in colonias potuiſſe. Atque haec de colonia Iulia. Ceterum quarto poſt eam deductam anno, Marcellino & Philippo coſ. de ea colonia infirmanda in ſenatu eſt actum. Vide quae in eam ſententiam narrat Freinshemius in ſupplem. Liv. lib. CIV, cap. 88, quae quia nullo teſte adhibito aſſert, non huc adtexui: nam in or. de aruſp. reſp. quae ad oram libri a viro magno citatur, nihil tale invenitur. Epiſtolae potius Ciceronis Freinshemio citandae fuerant, tum I ep. fam. 9 tum etiam II ad Q. Fr. 1 Quae iam loca hic recitari operae pretium fuerit.

XXXVI Primus, quem invenio de agro Campano retuliſſe, fuit Rutilius Lupus trib. pl. Lentulo & Metello coſ. extremo anno: qua de re haec habet Cicero II ad Q. Fr. 1 *Sane frequentes fuimus, omnino ad ducentos*: (hunc numerum Aſconius in frequenti ſenatu requirit: Dio tamen Auguſtum ſanxiſſe ait, ut a paucioribus, quam quadringentis S. C. fieri poſſent, cum antea quadrigenti ipſi requirerentur. Pergit vero Cicero) *Commorat expectationem Lupus: egit cauſſam agri Campani ſane accurate. Auditus eſt magno ſilentio. Materiam rei non ignoras. Nihil ex noſtris actionibus praetermiſit. Fuerunt nonnulli aculei in C. Caeſarem, contumeliae in Gellium, expoſtulationes cum abſente Pompeio. Cauſſa ſero perorata, ſententias ſe rogaturum negavit, ne quod onus ſimultatis nobis imponeret. Ex ſuperiorum temporum conviciis, & ex praeſenti ſilentio, quid ſenatus ſentiret, ſe intelligere dixit. Milo coepit dimittere. Tum Marcellinus, noli, inquit, ex taciturnitate noſtra, Lupe, quid aut probemus hoc tempore, aut improbemus, iudicare. Ego, quod ad me attinet, idemque arbitror ceteros, idcirco taceo, quod non exiſtimo, cum Pompeius abſit, cauſſam agri Campani agi convenire. Tum ille ſe ſenatum negavit tenere.*

XXXVII Anno ſequente, Marcellino & Philippo coſ. iterum eadem res agitata, decretumque uti Cicero frequenti ſenatu de agro Campano referret. Teſtis ipſe Cicero I ep. 9 Lentulo ſic ſcribens: *Quin etiam Marcellino & Philippo coſ. nonis Aprilis mihi eſt ſenatus aſſenſus, ut de agro Campano frequenti ſenatu idibus Maiis referretur*. Quo tamen die relatum non eſſe ſcribit ipſe ad fratrem lib. II ep. 7 *Quod*, inquit, *idibus & po-*

postridie fuerat dictum, de agro Campano actum iri, non est actum. Nimirum quod sententiam Cicero mutasset, Pompeio gratificaturus, quemadmodum etiam eadem ad Lentulum epistola declaratur; statim enim subiicit Cicero Cn. Pompeium cum Q. fratre Ciceronis ita egisse, ut de agro Campano a Cicerone non referretur: ac demum subjungit: *Haec cum ad me frater pertulisset, & cum ante tamen Pompeius ad me cum mandatis Vibullium misisset, ut integrum mihi de caussa Campana ad suum reditum reservarem: collegi ipse me . . ut officium meum, memoremque in benemeritos animum, fidemque fratris mei praestarem &c.* Paulus Manutius commentario in hanc epistolam, duas fuisse agri Campani partes existimat, unam publicam, quae Caesaris consulatu divisa fuerit, alteram a privatis possessam, quam emi pecunia publica, & plebi item dividi Caesar voluerat: unde lib. altero ad Att. ep. 17 legitur: *Quid ager Campanus, quid effusio pecuniae significant?* Ac de hac demum agri Campani parte, ad quam dividendam publica pecunia requireretur, referendum a Cicerone in senatu fuisse Manutius affirmat. Eandem agri Campani partem ante civile bellum negat divisam vir doctus, cum Coelius Ciceroni belli civilis initio scribens *actiones C. Curionis de agro Campano* memoret: imo nec ante Caesaris quidem necem hanc divisionem factam putat, probatque epistola D. Bruti post Caesaris interitum scripta, in qua legitur: *Quatuor legionibus iis, quibus agros dandos censuistis, video facultatem fore ex agris Sullanis, & agro Campano*. Atque in eum, quem dixi, modum agri Campani caussam Manutius interpretatur.

XXXVIII Verum nihil caussae esse video, quamobrem hoc tantum legis Iuliae agrariae caput de Campanorum privatis possessionibus coëmendis ac dividendis (si modo id inter capita illius legis erat) oppugnare in animo habuerit Cicero. Imo quae eadem epistola nona ad Lentulum Cicero subiungit de Pompeii cura, qua *egisset saepissime de actis Caesaris* (supple non rescindendis) cum Q. fratre Ciceronis, caussamque ac dignitatem Caesaris M. Ciceroni commendatam vellet: ea, inquam, non obscure significant, de colonia ipsa Capuam deducta abolenda, agroque Campano, quem Caesar suo consulatu diviserat, ad ius publicum revocando agendum fuisse. Eoque spectant illa paullo ante recitata: *Num potui magis in arcem illius caussae invadere &c.* Nam de Campanorum quidem privatis agris dividendis nego tum Caesarem fuisse sollicitum, qui cum abesset, nihil ex illa divisione gratiae aucupari posset: Pompeium multo minus, quem in frumento ad urbem undique convehendo occupatum cavere cum primis oportebat, ne publica pecunia, quae in rem frumentariam unice tum erat insumenda, in agros coëmendos insumeretur.

III

III *Vnde Felicis nomen Capuae obvenerit.*

XXXIX FELIX) Hoc etiam Capuensis coloniae nomen absque hac inscriptione ex Frontino iam notum erat, qui eam *Iuliam Felicem* dictam fuisse testatur. Sed unde ei hoc cognomen obvenerit, merito quaeri possit. Scio non defuturos, qui, quod *Campaniae Felicis* ea esset metropolis, idcirco *Felicem* agnominatam statuant. Verum haec conjectura vel pluma levior est: tum quod aliquas extra Campaniam colonias *Felices* appellatas in marmoribus deprehendimus: tum vero quod cognomen FELIX, quod nunc vulgo Campaniae tribuitur, χθὲς καὶ πρώην in ἐπωνυμίαν transiit, ut optime animadvertit Peregrinius p. 484 & 485. Nam olim ἁπλῶς Campania dicebatur. Nec Plinius lib. III, cap. 5, cum ait: *Hinc felix illa Campania est. Ab hoc sinu incipiunt vitiferi colles, &c.* proprium aliquod eius regionis cognomen tradere, sed solum a felicitate, hoc est fertilitate illam celebrare in animo habuit: quomodo etiam de eadem Strabo lib. V dixit, πεδίον εὐδαιμονέστατον τῶν ἁπάντων, *solum omnium felicissimum*. Itaque a Campania hoc cognomen in metropolim coloniam corrivare stultissimum fuerit.

XL Dicam tamen quid de eo cognomine suspicer. Coloniarum nomina vel a deducente, vel a deductis legionibus plurimum sumi solebant. Sic ne a nostra discedam, Iulia ob legem Iuliam dicta fuit: & eadem Augusta ob deductam ab Augusto coloniam. Quis igitur vetat hanc nostram a tribus celeberrimis deductoribus tria sua nomina hausisse, & *Felicem* idcirco dictam, quia olim a Sylla Felice fuerat constituta colonia? Idem de Nola dicendum, quam a Sylla coloniam institutam nemo ignorat, qui Frontinum legerit; atque ob hanc caussam *Felicem* appellatam coniicio: sic etiam invenio apud Grut. p. 1085 n. 14 COL. FEL. AVG. NOL. Ad haec cum Samnites olim acerrime contra Syllam stetissent, verisimile est Beneventanos agro fuisse multatos, adscriptamque eo coloniam: unde in inscriptione, quae Caudii exstat, quam refert Peregrinius in Camp. Fel. p. 745 FELIX ea quoque appellatur in hunc modum: COLONIA. IVLIA. CONCORDIA. AVG. FELIX. BENEVENTVM.

XLI Huic tamen suspicioni duo maxime posse incommodare video. Vnum quod Sigonius in III de antiquo iure Italiae cap. 4 ait: *Est autem verisimile, cum alia Syllae acta post mortem eius rescinderentur, hanc quoque deductionem* (coloniae Capuae) *esse labefactatam*. Alterum quod illud *Felix* Capua commune cum aliis quibusdam coloniis habeat, quas nunquam, quod quidem sciatur, Sylla deduxerit.

XLII Quibus tamen respondere non est difficile. Nam primum, quod Syllae acta rescissa post mortem ait Sigonius, hoc neque apud Plutar-

tarchum in Sylla, neque apud Appianum in primo bellorum civilium, nec dum apud alium auctorem inveni. Nisi quod Iulius Exsuperantius de bellis civ. cap. IV ait: *Huius* (Syllae) *ACTA cum conatur Lepidus in suo consulatu SVBVERTERE, contra collegam Catulum civile proelium gessit, & VICTVS EST. Nam congregatis iis in quorum possessiones novos colonos de suis militibus Sylla victor immisit: pollicendo, si vicissent, se bona patria restituturum &c.* Sed Lepidi molitio conantis Syllae acta rescindere, & veteribus possessoribus agros restituere infelicem exitum habuit, ut ex eiusdem Exsuperantii narratione constat, & ex Plutarcho & Appiano. Atque ex Appiano iam ut hauriam adeo Syllae acta eversa non sunt, ut regio plane funere elatus fuerit. Scio de honore funeris fuisse disceptatum: & vicit ea sententia, qua funus longe sumtuosissimum ei apparatum fuit, ita ut senatoribus succollantibus in campum Martium illatus fuerit, ubi solos reges sepelire mos erat. Verum quod propius Colonias a Sylla deductas spectat: Appianus lib. I p. 418 testatur, revertentes ab exsequiis consules Lepidum & Catulum mutuis convitiis fuisse altercatos, divisa in eorum favorem urbana multitudine. Nam Syllae infestissimus Lepidus redditurum se veteribus possessoribus agros iactabat, quos Sylla ademtos militibus assignarat. Ceterum senatus ambos consules iureiurando obstrinxit, ne bello rem decernerent, ac decreta Lepido provincia Gallia transalpina, bellum tamen dilatum, non restinctum fuit. Nam cum Lepidus, quem bellum iam meditari palam esset, revocatus a patribus urbi copias admovisset, suosque ad arma capienda incitasset: idem faciente Catulo, non longe a campo Martio confligitur: qua pugna Lepidus victus traiecit in Sardiniam, ubi tabe periit. Sertorius & ipse Syllanis adversus, cum per aliquot annos in Hispaniis, tanquam in suo regno, fuisset dominatus, tandem a Perpenna per proditionem occubuit: nec diu post, Perpenna sublato, omnes illius incendii favillae penitus sunt restinctae. Ita nec Syllae acta quando abrogata fuerint percipio. Imo Cicero or. pro do. n. 30 affirmat sua etiam aetate ratum mansisse, quod Sylla dictator tulerat de agris municipiorum, eorum nimirum quae contra se steterant, adimendis, & colonias potissimum ab eo constitutas quod attinet, nunquam milites ab eo deducti ab assignatis sibi possessionibus sunt deturbati. His accedit, quod cum Rullus novam deductionem Capuam moliretur, inter legis illius capita hoc erat, ut agri a Sullanis possessoribus emti novis colonis dividerentur. Testatur hoc Cicero in II Agraria n. 36. *Vt*, inquit, *invidiosos agros A SVLLANIS POSSESSORIBVS . . . EMTOS, quanti velletis, populo Romano induceretis*. An non intelligis Sullanos milites servasse semper possessiones suas: ac ne tum quidem, cum Rullus, qui se Marianum esse iactabat, alios colonos inducere aggrederetur, hoc pertendisse, ut agri Sullanis adi-

adimerentur, sed ut ab iis potius redimerentur? Estque in eam sententiam tota tertia Tullii agraria oratio conscripta, cum ei criminationi responderent, qua Quiritium animos mentesque Rullus occuparat, Ciceronem, quod Sullanarum assignationum possessoribus gratificaretur, agrariae legi obsistere. Cui sic respondet orator, ut in ipsa orationis propositione ostensurum se dicat, lege Rulli agraria *non modo non adimi cuiquam glebam de Sullanis agris, sed etiam genus id agrorum certo capite legis impudentissime confirmari atque sanciri*. Huc accedit, quod neque Caesarem, cum agrum Campanum publicum populi R. assignavit, quidquam in Syllanorum possessiones molitum reperimus; nec eas demum Augustus invasit, cum undique agros in hac regione conquireret, quos suis veteranis largiretur: sed satius habuit publicos Campanae coloniae agros, data vicissim nostris terra Gnosia & aqua Iulia, militibus assignare. Et ecce Frontinus lib. de coloniis tres illas deductiones quasi ratas enumerat: *Capua*, inquit, *muro ducta, colonia Iulia Felix. Iussu imp. Caesaris a* XX-*viris est deducta. Iter populo debetur pedibus* C. *Ager eius lege Sullana fuerat assignatus. Postea Caesar in iugeribus militi pro merito dividi iussit*.

XLIII Accedit hoc etiam, quod cetera quoque a Sylla hic ordinata, postea manserunt. De Calatia Frontinus: *Calatia oppidum muro ductum. Iter populo debetur pedibus* LX *coloniae Capuensi a Sulla Felice cum territorio suo adiudicatum olim ob hosticam pugnam*. Calatiam Capuae Sylla adiudicarat, idque Frontini adhuc aetate mansit, ut eius verba demonstrant. De utra ex duabus Calatiis (15) Frontinus sit accipiendus, non omnino certum. Item colonia Vrbana, quae ab Sylla quondam deducta fuerat, Plinii adhuc aetate id nomen tuebatur: sic enim lib. XIV, cap. 6 *Falernus ager a ponte Campano laeva petentibus Vrbanam COLONIAM SYLLANAM, nuper Capuae contributam incipit*. Nam mitto ceteras colonias a Sylla olim deductas, quarum tanquam manentium ac ratarum meminit Frontinus. Si tot coloniae ab eo constitutae perstiterunt: si Calatia Capuae a Sylla contributa, etiam sic postea mansit: imo si Syllani milites ab eo Capuam deducti, suas semper posses-

sio-

(15) Duas fuisse Calatias, unam quae trans Volturnum posita, hodieque inter non obscuras urbes numeratur, alteram quae iamdiu interiit ad viam Appiam prope oppidum Magdalonum, & Peutingeri tabulae demonstrant, & Peregrinius in descriptione Campaniae luculenter evincit. Frontini locum de transfluviana Calatia cepisse videtur noster Peregrinius in *Camp. Fel.* p. 273 nam in indice quidem certe geographico ad hodiernam id Calatiam refert. Equidem de cisfluvians viae Appiae adsita facilius eum locum perceperim: nam, illa altera incertum ad Campaniam ne, an ad Samnium per Syllana tempora pertinuerit; & erat multo, quam haec, remotior, &, in quo caput est, cum Romani semper montibus ac fluminibus veluti a natura positis terminis, non agrorum tantum, sed & imperii limites definirent, hanc potius eis Volturnum, quam alteram trans flumen & montibus impositam, a Sylla Capuae contributam crediderim. Accedit quod quam Calatiam Festus inter Romanas praefecturas accenset, credibile est fuisse illam celebriorem Transtifatinam. Ergo quae ad viam Appiam posita, ea demum Capuae adiudicata fuit, idest una fuit e Campanis praefecturis; de quibus priore auctario agitur.

ſiones, uti modo demonſtrabam, inſederunt: & hoc ergo in praeclaro Sigonii opere ſuadeo, corrigatur, quod ait reſciſſis Syllae poſt mortem actis, eiuſdem Campanam deductionem fuiſſe labefactatam. Nam & Syllanam agri noſtri aſſignationem non fuiſſe abrogatam ſatis docui: nec vero, quod caput eſt, Syllae acta unquam fuere reſciſſa, quae ſi fuiſſent reſciſſa, etiam eius ſtatua, quae pro roſtris erat, deiecta fuiſſet. Nunc vero tempore Pharſalicae pugnae adhuc ſtabat, teſte Dione lib. XLII; ac tum demum deiecta fuit, cum Caeſari ſtetiſſe victoriam, certus nuntius eſt allatus: *Poſteaquam tandem creditum eſt*, inquit Dio, *id tantum egerunt, imagines Pompeii Syllaeque, quae pro roſtris ſtabant, deiecere. Et erant complures, qui ne hoc quidem faciendum putarent*. Quid hoc clarius? Accedit quod eo ipſo anno quo Caeſar occubuit, cum tribunal e medio foro in alium transtuliſſet: *reſtitutaeque ſunt*, inquit Dio lib. XLIII, *iuxta illud tribunal Syllae ac Pompeii ſtatuae: qua re laudem Caeſar invenit*.

XLIV At enim, inquies, ſi Syllanae deductioni robur ſuum manſiſſet, quo pacto eam Caeſar denuo deducere potuiſſet, cum Cicero in II Philippica n. 40 neget eo deduci poſſe coloniam, quo auſpicato eſſet ante deducta? *Deduxiſti*, inquit, *Coloniam Caſilinum, quo Caeſar ante deduxerat*. (16) *Conſuluiſti me per literas de Capua tu quidem: ſed idem de Caſilino reſpondiſſem: poſſes ne, ubi colonia eſſet, eo coloniam novam iure deducere. Negavi in eam coloniam, quae eſſet auſpicato deducta, dum eſſet incolumis, coloniam novam iure deduci: colonos novos adſcribi poſſe reſcripſi: tu autem inſolentia elatus, omni auſpiciorum iure turbato, Caſilinum coloniam deduxiſti, quo erat paucis ante annis deducta, ut vexillum videres, & aratrum circumduceres, cuius quidem vomere portam Capuae paene perſtrinxiſti, ut florenti coloniae territorium minueretur*.

XLV Cui exceptioni promtiſſimum eſt reponere, M. quidem Bruti ἀποικίαν non diu ſtetiſſe INCOLVMEM (hac enim ipſa voce modo Tullius utebatur) fuiſſe enim a Sylla dictatore ſublatam, ac fortaſſe ne AVSPICATO quidem deductam; cum in II agraria n. 34 Tullius *omina illa M. Bruti atque auſpicia* ponat ob oculos, ut Rullum *a ſimili furore* deterreat: ita impedimento non fuiſſe, quin nova illuc colonia decerneretur. Syllanam vero deductionem nihil admodum in huius urbis politia immutaſſe: nec vero aliud cum coloniis habuiſſe commune, quam agri novis colonis aſſignationem: ceterum manſiſſe eandem praefecturae formam, quae antea fuiſſet ſupra p. 10, n. XI, eſt demonſtratum: ubi & eam dubitationem inieci, an commune hoc fuerit militaribus pleriſque coloniis, ut excepta agri diviſione, nihil praeterea mutaretur, quamobrem reip. R. imaginem urbs illa referret. Ita nec Bruti nec Syllae colonia

(16) Caeſar confectis bellis civilibus dictator ius una parte legitur: CAES. DICT. PERP. in coloniam Caſilinum deduxit. Et exſtat nummus altera vero: TI SEMPRON. GRACCHVS Q. apud Goltzium in Theſauro p. 238, & 256, cum DESIG. ITER. COL. CASILIN.

lonia impedimento fuit, quin Caesar novam transcriberet. Post legem vero Iuliam, cum iam iustae coloniae forma hic esset constituta, non licuisse Antonio iterum deducere Cicero pronuntiavit, nisi solum supplementum, sive novos colonos inducere.

XLVI Nec illud magnopere reformido (quod alterum fuit eorum, quae mihimet supra obieceram) nonnullas alias inveniri praeterea colonias cognomento Felices. Quis enim vetat, cum longe plurimas colonias per Italiam olim Sylla Felix statuisset (nam in Epitoma Livianorum LXXXIX de Sulla legitur, XLVII *legiones in agros captos deduxit, & eos iis divisit*; & Appianus CXX millia hominum a Sylla esse deducta tradidit) plerasque earum in eo sibi cognomento placuisse? Sane cur Nola, uti supra monebam, FELIX AVG. fuerit appellata, quid aliud caussae assignare potes, quam quod eam Sulla Frontino teste deduxerit? De Benevento quoque suspicabamur a Sulla fuisse deductam, a quo Samnites sibi infestos agro fuisse multatos est verisimile: atque idcirco inter eius nomina etiam illud FELIX invenitur.

XLVII Tres praeterea, nec amplius FELICES, imo IVLIAS FELICES inveni. Vna est ap. Grut. p. 1093, 8, ubi legitur quidam AEDILIS. COLONIA. IVLIA. FELICI. CLASSICA. SVESSA. Altera apud Fabrettum p. 106, n. 211, ubi est: COL. IVL. FELICI. LVCOFERonensi. Tertia ibidem n. 252, ubi legitur: COLONIAE. IVL. FELIC. PISAVR. Quas etiam coniicio, a Sylla Felice, primum, tum etiam ab Iulio fuisse deductas, atque idcirco *Iulias Felices* audivisse. Scio Dionem lib. LIX queri sua aetate colonias suo sibi arbitrio nominum catalogos contexere, cum antea non nisi ex auctoritate id senatus liceret. Sed de sua id aetate expostulat. Quid his commune cum Nola atque Capua, quas certo scimus ab Sylla olim deductas? Atque idcirco *Felices* tum has potissimum duas, tum quatuor alias Beneventum, Suessam, Lucum Feroniae, ac Pisaurum appellatas non absurde coniectavimus. Nam & hoc quoque Syllae felicitati possumus adscribere, quod hae per illum institutae coloniae (17) in eo sibi nomine tanto opere placerent.

XLVIII Ac mihi sane videtur non ob aliam causam de Syllae assignatione meminisse Frontinus, quam ut eius cognominis rationem afser-

(17) Erunt & aliae forsan plures a sex illis, quas recensivi, coloniae FELICES, quas veterum lapidum inopia ignoramus: nam in vetustis dumtaxat titulis omnia coloniarum nomina ostentari solent, quae a scriptoribus plerumque tacentur. Quid quod ne in cippis quidem assumta a coloniis nomina ubique enuntientur, ac saepenumero vatera tantum urbium nomina exprimuntur? Ac ne a domesticis exemplis discedam: in hoc primum, quo de commentamur, Campanum marmor incurri, quod Campanae coloniae nomina complectitur: in ceteris omnibus, quae quidem exstare sciam, CAPVA sine ullo additamento scriptum deprehenditur, praeter unam illam Septimio Severo dicatam basim, quae in foro Campano visitur eodem loci, quo hunc amphitheatri titulum ab illustrissimis Capuae seviris collocatum iri sentio; qua in basi cum solo praenomine COLONIA CAPVA appellatur: quam epigraphen alias cum ceteris dabimus. Et certe apud Spanhem. De Praest. & usu num. pag. 373 edit. secundae occurrit in nummo COL. IVL. AVG. FEL. BERytus; & apud Plin. V, 20 *Berytos Colonia, quae Felix Iulia appellatur*.

ferret: *Colonia*, inquit, *Iulia Felix iussu imp. Caesaris a* XX *viris est deducta:* en cur *Iulia* diceretur. *Ager eius*, inquit, *lege Sullana fuerat assignatus:* en cur *Felix* cognominaretur. Pergit vero: *Postea Caesar* (supplendum fortasse *Augustus*, ex libro qui *Frontini Siculi* inscribitur) *in iugeribus militi pro merito dividi iussit*: ecce demum, cur *Augustae* etiam cognomen accederet. Vt non immerito suspicer Frontinum quidem ipsum sic scriptum reliquisse: *Colonia Iulia Felix Aug.* prorsus ut in nostro monumento legitur: quippe cum appareat eum singulorum nominum veluti reddidisse rationem: sed postea librariorum culpa illud *Aug.* deperiisse, quod a Frontino fuisse omissum non est verisimile. Accedit ad hanc firmandam coniecturam, quod ordo deductionum, quas hic recitat Frontinus, seriei trium illorum nominum exacte respondet: alioqui temporum potius rationem tenuisset, ac prius de Syllana, tum de Iuliana, demum de Augustea deductione meminisset: nunc prorsus alium ordinem insistit, ac prius de Iulio, tum de Sylla, demum de Augusto docet, non aliam utique ob causam, quam ut trium illorum nominum rationem afferat *Iulia Felix Augusta*. (18) Sed postea, ut coniiciebam, librariorum incuria, aut sciolorum putantium illud *Aug.* (quod fortasse *Augusti* interpretabantur) esse supervacaneum, ea vox intercidit, uti paullo post demonstrabitur.

XLIX Atque haec dicta sint, ut intelligatur a vero non abhorrere nostram coloniam a Sylla potissimum *Felicis* invenisse cognomen. Ceterum nihil adfirmate de hoc definio: & fieri potest, ut FELIX in his idem sit quod *frugifera*, ut apud Grut. p. 362, n. 2 COLONIA. CONCORDIA. VLPIA. TRAIANA. AVG. FRVGIFERA. HADRVMETINA: aut omnino ad felicitatem suam notandam illud epitheton fuerit usurpatum.

(18) Atque hinc illa criminatio depellitur, qua contra hunc de coloniis libellum Goësius in notis est usus, quo eum librum a Frontino abiudicaret. Meum non est cum viro docto, quo hoc opusculum Frontino adseram, magnopere dimicare: praesertim cum saltem e Frontino exceptum Goësius consentiat. Sed absurda prorsus est illa cavillatio: *Omitto*, inquit, *quod hic* (auctor) *rationem temporis neglexerit, atque Sullae praeposuerit Caesarem*. Falsa, inquam, accusatio, tum quia nominum magis seriem *Iuliae* & *Felicis*, quam temporum secutus videtur Frontinus, tum etiam quia satis sibi a Goësii criminatione caverat auctor illis verbis FVERAT ASSIGNATVS, quae longe remotius tempus significant, praeut de Caesare dicitur EST DEDVCTA.

Sequitur altera Goësii reprehensio: *Deinde nec verum est*, inquit, *ante hanc deductionem* (C. Iulii) *agrum Campanum fuisse assignatum*. Vera accusatio, si de agro Campano, qui publicus erat populi R. Frontinum intelligas: nam hunc quidem Caesar primus assignavit. Verisimilius est Capuam potius agro multatam, ac partem agri decisam, qui sive publicus urbis Capuae, sive privatus Campanorum fuisset. Nam ait recte Frontinus: *Ager eius lege Sullana fuerat assignatus*. Agrum Capuae, non agrum Campanum populi R. publicum intelligit. Quod vero subiicit Goësius partem agri Campani *novis in vicinia colonis* a Sulla videri assignatam: id ei non possum assentiri: nec quidquam caussae est, cur Goësio magis credam, quam Frontino, qui de Calatia scriptum reliquit, fuisse id oppidum *COLONIAE CAPVENSI cum territorio suo adiudicatum olim ob hosticam pugnam*. Hinc enim & Coloniam Capuensem a Sulla deductam apparet, & iis demum colonis agrum Campanum a Sulla assignatum, quibus Calatinum etiam territorium adiudicavit. Sed tertiam Frontiniani bujus loci a Goësio oblatam criminationem, eamque non contemnendam, in excursu quodam, qui adnectetur huic capiti, depellemus.

IV *De Campanae coloniae supplementis ab Octaviano conscriptis.*

L AVGVSTA) Ita ὁλογραμμάτως in marmore fuisse scriptum (non vero AVG. ut initio posui) sextus versus a fine longiusculus, uti postea animadverti, omnino evincit. *Augustae* cognomentum, in quo potissimum sibi Capuam placuisse mihi persuadeo, absque hoc marmore esset, ignoraremus: nam sive librariorum supinitate, aut eius qui Frontinum in epitomen contraxit (nam excerpta tantum Frontiniana de coloniis habere nos putat Goësius) sive ab ipsomet Frontino omissum fuerit: in libello certe de coloniis, quem terimus, *Iulia Felix* tantum, non etiam *Aug.* legitur. Sed placet hoc magis, Frontinum quidem non omisisse τὸ *Aug.* sed eorum potius, qui ista descripserunt, culpa, tres illas literas desiderari. (19) Cur autem hoc nomen Campana colonia nacta fuerit, saepe iam monui: quia ab Octaviano etiam Augusto non semel est, sive iterum deducta colonia, sive vetus renovata.

LI Senatus consulto ad id opus fuisse, ut Capua Augustae cognomen consequeretur, ut tum ea ferebant tempora, Dio lib. LIV nos affirmare cogit. Ibi de Paphiis haec habet: *Paphiis terraemotu afflictis. pecunias largitus est, ac permisit ut ex senatus consulto urbem Augustam nominarent.* Illud *ex senatus consulto* a Xylandro omissum Leunclavius restituit: nam graece est κατὰ δόγμα ἐπέτρεψε. Pergit vero idem historiographus: *Id non eo a me refertur, quasi non aliis quoque urbibus multis prius, ac postea in simili infortunio Augustus, ac Senatores auxilium tulerint; quas si quis omnes enumerare velit, res in infinitum se extenderit: sed quod cognomina etiam urbibus honoris caussa senatus imposuit, aliter ac modo fit, cum plerunque singuli nominum catalogos ipsi sibi conficiunt, quibus uti volunt.* (20)

LII Ter autem ab Octaviano Caesare militum coloniam huc adscriptam comperio: semel ex lege triumvirali, iterum ipsius Octavii iussu post devictum Sex. Pompeium, Lepidumque in ordinem redactum, ac tertio post victoriam Actiacam. De singulis ordine dicam. Sed de Fron-

(19) Variis quippe modis librarios in hunc locum video grassatos. Est ubi pro XX *viris* substitutum inveniatur III *viris*: hoc ideo quia non de Iuliana, quando per XX *viros* res est transacta, sed de Augustea colonia per III *viros*, opinor, deducta intellexerunt, falsi utique illa syllaba *Aug.* (quam a Frontino post *Felix* positam mihi persuadeo) quam cum *Augusti* non *Augusta* illi interpretarentur, referrentque ad sequentia hoc modo, *Colonia Iulia Felix, Augusti iussu imp. Caesaris*; idcirco etiam III *viros* in locum XX *virorum* suffecerunt. Sed quid opus argutationibus, cum in altero de coloniis libro qui *Iulii Frontini Siculi* inscribitur, qui parum ab alio celebri Frontini differt, & ab eo certe manavit, sic legatur: *Capua muro ducta colonia Felix, lege Iulia iussu imperatoris Augusti a XX viris est assignata &c.* Nonne vides eam deductionem sciolos non ad Iulium, sed ad Augustum retulisse? Quam putas ob caussam, nisi quia in Frontino antea legebatur *Felix Aug.* semidocti vero syllabam ad sequentia referentes, ut concinnios dicerent, traiecerunt, atque *imperatoris Augusti* reposuerunt?

(20) Postrema haec verba ad fidem Graeci scriptoris optime Leunclavius emendavit: nam Xylander paullo aliter verterat in hunc modum: *Ipsae sibi nomina quotquot vellent delegerunt.* Verum in Dione legitur αὐτοὶ ἑαυτοῖς ἕκαστοι &c. supple πολῖται. Ipsos sibi cives nominum catalogos sibi confecisse ait.

Frontino prius monendum. Is postquam de colonia Iulia dixerat: *Iussu imperatoris Caesaris a. xx viris est deducta:* & de Felice, *Ager eius lege Sullana fuerat assignatus*: demum de Colonia Augusta monet, *Postea Caesar in iugeribus militi pro merito dividi iussit*. Quae verba de Caesare filio intelligenda esse multa mihi persuadent: primum quod MILITI non Iulius, sed Octavianus agrum Campanum assignavit, nam colonia Iulia civilis fuerat: deinde quod in altero huius libelli de coloniis exemplari, quod *Iulii Frontini Siculi* inscribitur, corrupte quidem, sed tamen sic legitur: *Ager eius lege Sullana fuerat assignatus a Cesare Augusto in iugeribus: sed postea militibus dividi iussus est pro merito*. Ex quibus pronissima est coniectura ita recitatum Frontini locum posse restitui: *Postea Caesar AVGVSTVS in iugeribus &c.* Bis ergo apud Frontinum *τὸ* AVG. restituendum censeo, semel initio eius loci in hunc modum: *colonia Iulia* Felix *AVG.* (vide pag. *36.* & not. *19.*) iterumque in fine sic: *postea Caesar AVG. in iugeribus &c.* uti modo est dictum.

LIII Statim post initum triumviratum cum amplissima praemia militibus alliciendis promitterentur, XVIII coloniae iis ostentantur, inter quas Capua eminebat. *Et quo alacrior* (inquit Appianus in IV bell. civ. in fine p. *590*) *redderetur exercitus, post proposita victoriae praemia, praeter alia donativa promissae sunt eis coloniae* XVIII *Italicarum urbium tam opibus, quam agri bonitate ac aedificiorum pulchritudine praecellentium, quarum urbana ac rustica praedia non secus quam bello capta dividerentur. Inter has eminebant Capua, Rhegium, Venusia, Beneventum, Nuceria, Ariminum, Vibona. Atque ita pulcherrima Italiae pars militibus adscripta est*. Id promissum in caussa fuit, ut plurimi passim ex iis XVIII civitatibus ad victoriae triumviralis praemium destinatis (quae civitates, ut ait Appianus, id ferebant aegerrime) ad Vetulini proscripti, qui circa Rhegium bellum movebat, signa concurrerent, teste Appiano IV civ. p. *604*: rursumque p. *638* idem tradit plurimos etiam ex iisdem civitatibus, quibus nihil erat abominatius triumvirorum victoria, quando post hanc praemia victoribus ipsae destinabantur, profugos e suis patriis quas deploratas habebant, ad Sex. Pompeium, qui tum primum Sicilia potitus erat, apud omnes eo tempore gratiosum confugisse. Sed & post agros assignatos multo tum plures, imo ii fere omnes, qui agris fuerant spoliati, eidem Sex. Pompeio se adiunxerunt, ut enarrat Appianus V civ. p. *685*. Et eodem lib. pag. *686*, bello Perusino inter Lucium Antonii fratrem, & Caes. Octavium erumpente, earundem civitatum, quae id infortunii iam subierant, studia erga Lucium commemorat. Iam enim post Philippensem pugnam agri earundem XVIII civitatum, quarum primam fuisse Capuam diximus, assignati militibus fuere. Quod quemadmodum gestum sit, brevi exsequamur.

LIV Bruto Cassioque Philippensi pugna devictis, haec subjungit Appianus V civ. p. *672*: *Moxque ad persolvenda praemia profectus est*

dux

vinx alter (Octavius) *in Italiam, ut agros militibus divideret, ipsosque in domos adscriberet : hoc enim elegerat propter valetudinem* . Cumque Brundisii gravius aegrotasset, ut se recreavit, statim ad divisionem ventum fuit, quae graphice ab Appiano describitur, quem latine loquentem audire operae pretium fuerit. Sed tamen eum locum, quod erat longiusculus, conieci in subiectam notationem. (21)

LV Ex qua narratione percipimus Octaviano quidem datum fuisse negotium, ut colonias deduceret, eumque iam divisionis munere perfunctum : sed enim intervenisse Lucium Antonii fratrem, ac pervicisse, ut Antonianae saltem legiones a Lucio deducerentur. Itaque iure quaeri potest, uter tum Capuam coloniam deduxerit, Caesarne Octavius, an Lucius : tum Caesarisne, an Antonii legiones huc adscriptae fuerint. Et

(21) Appianus v. civ. p. 678 „ Deducenti autem milites in colonias, & agros dividenti magna difficultas obiecta est : milites enim petebant optimam quamque urbem tota Italia, ut ante bellum selectae fuerant : contra civitates illae postulabant, ut universa Italia divisioni huic adhiberetur, aut sortito deducerentur coloniae : & agrorum pretium repetebant ab imperatoribus deficiente aerario. Conveniebantque agminatim in urbem promiscue iuvenes pariter ac seniores, mulieresque cum parvis liberis, & per fora templaque coetus faciebant lamentabundi, conquerentes nullo suo peccato se homines Italici nominis pelli agris focisque, tanquam iure belli captos. Quapropter populus condolebat & illacrymabat eorum calamitatibus, praesertim dum reputant non pro republica, sed pro libidine aliquot civium bellum id gestum ad mutationem status publici, & nunc reddi victoriae praemia, ut deductis coloniis posthac nequeat caput attollere respublica, dum coloni hac mercede obstricti, parati sunt principibus ad omne obsequium. Ibi Caesar civitatibus necessitatis rationem exponebat, & ne sic quidem satis fore, nec fuit, ita uti vicini opprimerentur a militibus limites contumaciter transeuntibus, & plus quam concessa usurpantibus, & potiora praeripientibus, dum nec iurgiis Caesaris a maleficio deterrentur, nec deliniuntur aliis largitionibus : quandoquidem principes, ut opis suae ad confirmandam dominationem egentes, facile contemnebant. Iam enim instabat finis huius quinquennii, & utrisque ad securitatem opus erat favore mutuo : imperatoribus, ut per milites principatum confirmarent : militibus ut accepta retinerent, manente penes auctores eius donationis imperio, quos necessaria benevolentia vel propter seipsos prosequebantur. Quin & aliis largitionibus egenos milites solabatur Caesar, e templis mutuo sumens pecunias : quo facto conciliavit sibi eorum animos, prompta erga largitorem gratia cui agros, urbes, pecunias acceptas ferebant, invidiose acclamantibus qui spoliabantur, illo vero fortiter hoc ferente in gratiam militum.

„ His animadversis Antonii frater Lucius, tunc cos. & eiusdem uxor Fulvia, & qui absentis bona procurabat Manius, ne Caesaris videretur totum hoc beneficium, neve soli deberetur gratia, & alter imperator fraudaretur favore militum, vaframentis agebant, ut coloniarum deductio differretur in adventum Antonii. Quod cum impossibile videretur propter festinationem militum, petebant a Caesare, ut Antonianos ipsi deducerent in colonias, quamvis ex pacto id munus Antonius soli Caesari cesserat, quod tamen concessum negabant : productaque ad exercitum Fulvia cum parvis Antonii liberis, invidiose supplicabant, ne paterentur illum fraudari sua gloria, simul occasione referendae ipsis gratiae. Et erat tum inclytum Antonii nomen & apud milites & apud ceteros : nam Philippensis victoria, propter adversam Caesaris valetudinem, tota videbatur unius Antonii. Caesar, quamvis non ignarus pacta violari, cessit tamen in gratiam Antonii, atque ita legiones Antonianae in colonias deductae sunt, nimia militum deductorum licentia, dum ne videretur Caesar beneficentia vincere, minus cohibentur a maleficiis. Fuerunt & aliae civitates vicinae his, quarum agri militibus divisi sunt, multas ab eis iniurias passae, quae clamabant in Caesarem, iniquiores coloniarum deductiones nunc esse, quam proscriptiones ante fuerant, tunc enim inimicos mulctatos, nunc vero innoxios. Et Caesar intelligebat quidem iniuriam, sed mederi non poterat : nam neque pecuniam habebat, unde pretium agrorum veteribus possessoribus redderet, neque victoriae merces differri propter instantia bella poterat, Pompeio maria tenente & Vrbi famem intentante, interclusis commeatibus, Ahenobarbo etiam Marcoque classem aliam & exercitum colligentibus : militibus vero segniorem operam praebituris, nisi accipiant debita victoriae praemia. Et ferme iam iam exierat quinquennium, ut rursum opus esset exercitus benevolentia : quamobrem ultro tum dissimulabatur militaris insolentia.

Et equidem persuasissimum habeo Caesarem ipsum, non vero L. Antonium Capuam tunc coloniam adscripsisse. Nam primum ante Lucii expostulationes revera, Appiano teste, deducendarum coloniarum negotio Octavius sese immiscuit: & necesse fuit, eum ab omnium praestantissima Capua, quam idcirco Appianus primo loco nominavit, incepisse: praesertim quod *milites*, inquit Appianus, *petebant optimam quamque urbem tota Italia, ut ante bellum selectae fuerant*. Accedit studium Campanorum in Caesarem, & animorum aversio ab Antonio, quem Capuam deducere coloniam olim conantem Campani paene occiderant, ut alibi dictum. Octaviani vero studiosissimi erant, propterea quod ab eius patre Iulio veteres coloni transcripti fuerant. Demum *Caesar*, inquit Appianus v civ. p. *685*, *Capuae quatuor legiones habebat*, veluti in sibi obstrictissima civitate. Quae omnia argumento sunt Octavium ipsum per id tempus tunc transcripsisse coloniam, & quidem e suis legionibus, non vero Antonii fratrem. Itaque non est dubitandum, quin Caesar Octavianus Capuam ex lege triumvirali deduxerit, idque post quinquennium ab inito triumviratu, coloniisque promissis, eodem Appiano teste.

LVI Sequitur iam altera deductio, quae Octaviano Caesari unice est adscribenda, qui cum bellum adversum Sex. Pompeium aggrederetur, ad deliniendos militum animos, consueta iis agrorum praemia prolixe est pollicitatus. Pompeio mox devicto, Lepidoque exauctorato, atque in ordinem redacto, milites statim tumultuantes promissa sibi exhiberi vociferabantur. Quam seditionem satius erit ex Appiano condiscere: cuius sane locum paullo prolixiorem, ne totis auctorum chartis infarciendis lectori incommodem, contuli in subiacentem notam. (22)

LVII

(22) Appianus v civ. p. 744 „ Huic tantae felicitati fortuna invidit: nam exercitus, praesertim ipsius proprius, seditionem movit, missionem flagitans, & praemia, qualia Philippensi praelio victores acceperant: & quamvis hoc certamen non conferendum videretur cum altero, promisit tamen accepturos digna praemia una cum his, qui tum sub Antonio militabant, quando ille redierit: quantum autem ad militiam, minaciter admonebat sacramenti disciplinaequa. Quumqua in contumacia perstarent, remisit minas, ne quis tumultus ab exercitibus dedititiis accederet: promisitque se cum Antonio dimissurum eos suo tempore: nunc usurum opera eorum ad bella non civilia, quando Deo fortunante defierint: petiturum enim Illyrios & ceteras gentes barbaras, pacem vix bene firmatam labefactantes: ex qua militia percepturos lucra uberrima. Denegarunt illi operam, ni praeteritorum laborum repraesentarentur sibi praemia honoresque. Respondit honores se non differre, sed praeter iam datas, alias coronas legionibus se addere, & praetextas tribunis ac centurionibus, senatoriamque dignitatem cuique in sua patria. Dum haec aliaque benigne offert, exclamavit tribunus Ofilius: corollis & praetextis delectari pueros, militas agris & pecuniis: id dictum approbante multitudine, Caesar indignatus discessit e tribunali, qui vero proximi tribuno stabant, laudabant hominem, & ceteris qui se ad eos non aggregarent convitiabantur: respondit ille, se solum ad tuendam tam iustam caussam sufficere. His dictis sequenti die nusquam comparuit, nec sciri potuit quid illi acciderit. Milites vero non amplius singuli propter metum, sed gregatim uno ore vociferabantur, missionem postulantes. Horum praefectos Caesar variis molliebat alloquiis: eis vero, qui ad Philippos & Mutinam meruerant, ut diuturniore militia defunctis missionem concessit: dimissosque mox ablegavit ex insula, na contagione seditionis ceteros corrumperent: hoc tantum ad Mutinensis belli veteranos affatus, quamvis sic dimissis, redditurum se tamen pollicita. Alios vero pro concione alloquens, testes faciebat periurii discedentium, non dimissorum ax imperatoris sententia: ipsos vero laudabat, brevi secuturae missionis spem faciens: foreque ut nec officii quenquam poeniteat, & dimittantur ditati; nunc addere se viritim quingenos sestertios.

LVII Seditionem militum, quae huic celeberrimae deductioni occasionem dedit, ex Appiano didicimus: de deductione vero ipsa nihil ibi tradit is scriptor: neque id mirandum, neque enim eo temporis articulo agrum Campanum iis est dilargitus, sed tum quidem promissis agris, paullo post id tempus agrum Campanum iisdem divisit, ut deinceps e Dione discemus. Sed noster tamen Paterculus, & Dio Cassius magnifice de Capua per hanc occasionem, militum colonia iterum instituta, loquuntur. Velleius lib. II, cap. 81 ait: *Subita deinde exercitus seditio (qui plerunque contemplatus frequentiam suam a disciplina desciscit, & quod cogere se putat posse, rogare non sustinet) partim severitate, partim liberalitate discussa principis. Speciosumque per id tempus adiectum supplementum Campanae coloniae. Eius relicti erant publici pro his longe uberiores reditus duodecies H-S in Creta insula redditi, & aqua promissa, quae hodieque singulare & salubritatis instar, & amoenitatis ornamentum est.*

LVIII Dio vero lib. XLIX & seditionem copiose narravit, & de Campano agro adiecit. De seditione parum ab Appiano diversus abit: quare eius narrationem praetereo, quam apud ipsum Dionem legere quivis potest. De colonia vero haec subiicit: *Atque ita milites tunc quidem composuit, & argentum statim, agros non multo post iis dedit. Quoniam enim publici, qui tunc erant, non sufficiebant, etiam alios satis multos emit a Campanis illis qui Capuam incolunt, quorum urbs multis colonis indigebat: iisque tum aquam Iuliam, qua maxime omnium gaudent, tum terram Cnosiam, qua etiam nunc fruuntur,* (23) *eorum loco dedit.*

LIX Porro aqua Iulia, cuius a Velleio & Dione fit mentio, non alia sane fuit, quam flumen illud (quo enim alio utar nomine?) aquae Car-

(23) Non temere est, quod apud Gruterum p. 1090, 20, Gortynae, quae est Gnoso contermina, graeca inscriptio reperitur Anicio Basso Campaniae proconsuli (de novo hoc titulo, cum ceteri consulares aut correctores dicerentur, nihil in praesentia disputo) posita. Quae omnino necessitudo Cretensibus esse potuit cum rectore illo Campaniae, nisi forte haec, quod regionem ibi Campani possiderent? Nam quod idem Anicius Bassus in altera inscriptione apud Reinesium VI, 4 dicitur fuisse Praefectus urbi, nihil interest; cum in hac quam sum producturus, proconsulatus tantum Campaniae contemplatione videantur ei Cretenses illum honorem adhibuisse. Inscriptio sic habet:

ΑΝΙΚΙΟΝ. ΒΑΣΣΟΝ ΤΟΝ. ΛΑΜΠΡΟΤΑΤΟΝ
ΑΝΘΥΠΑΤΟΝ. ΚΑΜΠΑΝΙΑΣ ΔΟΓΜΑΤΙ
ΤΟΥ. ΚΟΙΝΟΥ ΠΑΣΗΣ ΤΗΣ
ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΟΣ. ΔΟΣΙΘΕΟΣ
ΑΣΚΛΗΠΙΟΔΟΤΟΣ. Ο. ΛΑΜΠΡΟΤΑΤΟΣ
ΥΠΑΘΗΚΟΣ. ΤΗΣ. ΚΡΗΤΩΝ
ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΑΝΕΣΤΗΣΕΝ

Anicium Bassum V. C. proconsulem Campaniae, decreto conventus totius provinciae Oecumenius Dositheus Asclepiodotus V. C consularis (nam versu pen. legendum ΥΠΑΤΙΚΟΣ, uti de eodem est eadem p. n. 11, & p. 1094; ex qua etiam docemur in tota inscriptione non Σ sed C fuisse, ut illa aetate, sculptum) *provinciae Cretae erexit*: id est statuam Anicio Basso excitavit: hoc enim significare videtur, quod in inscriptionibus legi solet, ἀνέστησε τὸν δεῖνα. Verum quae hactenus notavi, cave aliter quam tenuis coniecturae loco habeas.

Carminianae, qua nunc Neapolis universa perluitur. Ad eam huc e longinquo perducendam aquaeductus ad orientem veteris Capuae adhuc conspiciuntur. Aqua haec Iulia non est confundenda cum aqua Augusta: illam in Campanorum, hanc in Romanorum commodum in Marciae rivum opere subterraneo, uti testatur Frontinus de Aquaed. corrivavit Augustus. De hac memini me legisse legem quamdam in cod. Theod. ubi aqua Augustea appellatur non sine mentione Campaniae. Verum ne forte propter Campaniae mentionem aquam Augusteam cum Iulia Campana permisceas: scito Campaniam Romanam in ea lege esse capiendam, cuius posteriore aetate frequens appellatio fuit. De agro vero populi Campani publico, quem Caesar divisit, quod Velleius ait: *Eius relicti erant publici*, doctissimi viri illud *Relicti* non intelligentes, in *Reliqui*, aut tale aliquid mutare voluerunt. Sed non est ea lectio sollicitanda: nam sic etiam Suetonium in Iulio cap. 20 locutum esse video: *Agrumque*, inquit, *Campanum ad subsidia reip. vectigalem RELICTVM divisit*. Estque omnino verbum agrarium, ut ager *relictus* is sit, qui non est *assignatus*, quae duo sibi invicem adversantur. Id quod etiam in fragmento legis agrariae legitur apud Grut. p. 202, linea XI, ubi ADSIGNAVERVNT. RELIQVERVNT tanquam invicem sibi adversantia ponuntur: & saepissime in eandem sententiam apud scriptores agrarios: ut mirer de ea voce apud Velleium viros doctissimos tantopere sollicitos. Atque haec altera fuit ab Octaviano hic instituta colonia.

LX Sed cum non dum per id tempus Caesar esset Augusti cognomen consecutus: necesse est & tertiam comminisci post pugnam Actiacam, cum iam Augustus diceretur. Alioqui quo pacto Capua *Augusta* esset ab eo cognominata? Scio responderi posse Capuam, cum fuisset olim ab Octaviano deducta, tum demum *Augustae* cognomentum arripuisse, cum Caesar ipse Augustus dici coepisset. Sed hoc mihi non fit verisimile, nec vero Sigonio, qui lib. III de iure Italiae cap. 4 colonias cognomento Augustas non ante Actiacam pugnam fuisse adscriptas putat: cuiusmodi per Italiam plurimas Augustus constituit: *Vrbe*, inquit Suetonius, *urbanisque rebus administratis, Italiam duodetriginta coloniarum numero a se deductarum frequentavit*. Hae solum, censeo, post victoriam Actiacam deductae, eae demum Augustae audiebant: nam si cum praecedentibus etiam Augustae cognomen communicare perges, vix ulla profecto invenietur urbium Italicarum, quae non Augusta diceretur.

LXI Verum quid ego iam ratiocinatione opus habeo, cum veterum possim auctoritate pugnare? Alter de coloniis libellus, qui *Iulii Frontini Siculi* inscribitur, etsi habet quaedam depravatissima, est tamen ubi ferat percommode is quoque suppetias. Nam cum in altero magis trito de coloniis libro diceretur: *Postea Caesar in iugeribus militi pro merito dividi iussit:* primum incertum erat de patrene, an de filio ser-

mo esset, tum, si de Caesare Octavio, dubitari poterat utrumne ante, an post adeptum principatum ea esset transacta assignatio. Ecce autem in altero, quem supra commemoravi, libello inepte quidem Syllanae res cum Augusti commiscentur, sic tamen, ut intelligas ad Augustum esse aliquam assignationem referendam. Sic enim habet: *Ager eius lege Sullana fuerat assignatus a Caesare Augusto in iugeribus: sed postea militibus dividi iussus est pro merito.*

LXII Atqui ficulnea istaec omnia argumenta censebis prae auctoritate Plinii, quem subiungo. Is lib. XVIII, cap. II, cum alicae omnium probatissimae, quae a Campanis fiebat, modulum rationemque praescriberet, haec ait: *Postea (mirum dictu) admiscetur creta, quae transit in corpus, coloremque & teneritatem affert. Invenitur haec inter Puteolos & Neapolim in colle Leucogaeo appellato. Exstatque DIVI AVGVSTI decretum, quo annua vicena millia Neapolitanis pro eo numerari iussit e fisco suo, COLONIAM DEDVCENS CAPVAM. Adiecitque causam afferendi, quoniam negassent Campani alicam confici sine eo metallo posse.* Adversus tam luculenta Plinii verba quid magnopere afferri potest, contra tertiam hanc ab Augusto deductam coloniam? Nisi hoc fortasse respondeas, Plinium quidem Octavianum voluisse dicere, qui quoniam suo iam tempore Augustus appellabatur, idcirco prolepsi usum, Augustum eum nuncupasse. Sed si verba Plinii attentius intueare, non hic anticipationi locus invenietur. Primum cum ait, *Exstatque Divi Augusti decretum*, eius decreti epigraphen expressisse videtur, quam inter decreta eius principis in unum volumen post eius mortem compacta is legerit: nam consecrati iam principes non alio quam Divi praenomine decorabantur. Deinde illud *e fisco suo* (quae verba videtur quoque Plinius fideliter e decreto exscripsisse) quo pacto potest in Octavianum ante Actiacam victoriam convenire? Nam ante illud tempus etsi omnia pro sua voluntate moderabatur, tamen, quod nondum monarchiam esset adeptus, fiscum nondum habere dicebatur. Accedit hoc etiam quod ab Octaviano tot bellis ante conflictum Actiacum distento aliena prorsus videtur haec περιεργία de alica cogitandi, ac de Leucogaeo colle Campanis tribuendo, quo alicam possent conficere. Demum si hanc a Plinio indicatam coloniam cum praecedenti confundendam putas: cur Velleius, cur Dio, qui de illa proxime superiore tam curiose scripserunt, ut etiam ad terram Gnosiam & aquam Iuliam memorandam stilum demitterent, nullam tamen ibi de colle Leucogaeo mentionem adiecerunt?

LXIII Haec demum tertia Octaviani iam Augusti appellati est assignatio, a qua nostra colonia ex S. C. Augustae cognomen est assecuta: quod cognomen, uti dicebam, absque hoc amphitheatri nostri titulo esset, adhuc ignoraretur. Et cum superiores duae ab Octaviano deductae coloniae militares fuissent: tertia militarisne, an civilis fuerit, haud

fa-

facile dixerim. Si ad eos spectes, qui sunt deducti, magis est ut militarem appelles, quia veteranis praemia per eam coloniam persolvebantur. Sed tamen militarium civiliumque discrimen magis a deducendi modo, quam ab iis, qui transcribebantur, dependebat.

AVCTARIVM PRIVS.

De Campana pertica, eiusque praefecturis.

LXIV Pertica, quae & Vniversitas appellatur, verbum est agrarium, atque universum coloniae territorium, quod colonis assignatur, significat: hoc vero differt a praefectura, quod haec id demum est, quod, deficiente coloniae territorio quod novis colonis assignetur, ex alterius oppidi finibus deciditur, ac perticae id est primae assignationi applicatur. Hyginus in Gromatico de limitibus constituendis: *Quibusdam deinde coloniis perticae fines, hoc est primae assignationis, aliis limitibus, aliis praefecturae continentur.* Sic enim hunc locum legit Salmasius in Solinum p. 673 D. Ex quo intelligitur primam assignationem perticam fuisse appellatam: dein quidquid huic ex vicinia adiunctum, id fuisse praefecturam. Frontinus de limitibus agrorum p. 43 edit. Goës. *Solum autem quodcumque coloniae est assignatum, id universum pertica appellatur. Quidquid huic universitati applicitum fuerit ex alterius civitatis fine, sive solidum sive cultellatum fuerit, praefectura appellatur.* Nec pluribus exemplis, quae sunt apud agrarios satis obvia, necesse existimo. Nisi quod diagramate rem illustravi, quod in tabula invenies.

LXV Illud quoque scitissimum est primarios perticae, id est agri colonici limites, a quibus ceteri dependerent, fuisse duos, Kardinem & Decumanum, quorum ille in septentrionem id est mundi cardinem, unde & nomen invenit, hic in orientem dirigebatur: atque ab his duobus limitibus normaliter se dissecantibus tota limitatio inchoabatur, posita in medio groma, quo etiam loco, & coloniae foro (si quidem civitas exstruenda esset) locus designabatur. Nam iterum dico: civitas cum circumiacente territorio id totum Pertica, Vniversitas, sive Colonia appellabatur. Vide interim in tabula Kardinis & Decumani typum.

LXVI Quorsum haec? inquies: nimirum ut intelligatur quid illud sit quod in Hygini libro de limit. const. p. 153 edit. Goës. legitur: sic enim habet: *Quidam agri longitudinem secuti, & qua longior erat fecerunt Decumanum: quidam in totum converterunt, & fecerunt Decumanum in meridianum, & Kardinem in orientem, sicuti in agro Campano, qui est circa Capuam.* Prope eadem, atque Hyginus, habet fragmentum de limitibus p. 215 in hunc modum: *Kardo nominatur, quod directim*

ad cardinem caeli est. Nam, sine dubio caelum vertitur in septentrionali orbe. Postea hoc ignorantes nonnulli aliud secuti sunt, ut quidem agri magnitudine, qua longior erat, fecerint Decumanum. Itaque nostram quidem plagam spectant, sed ita adversi sunt, ut sint contra septentrionem: ut in agro Campano, qui est circa Capuam, ubi est Kardo in oriente, & Decumanus in meridiano.

LXVII Qui duo auctores hoc inter se habent commune, quod, eum in ceteris coloniis Kardo ad boream, Decumanus ad orientem solem converteretur, contrariam in agro Campano, aliisque nonnullis adhibitam rationem affirmant. Ceterum hoc inter sese diversi abeunt, quod Hyginus Campani agri limitatores iis accensere videatur, qui longiorem fecerint Kardinem, quam Decumanum: contra fragmenti auctor hoc illos secutos ait, quod & alii nonnulli, ut Decumanum eo direxerint, quo maior longitudo sese diffunderet. Itaque secundum fragmenti auctorem ager Campanus magis ad polos mundi sese porrigebat; at vero secundum Hyginum in orientem magis ager Campanus, quam in aquilonem patebat. Vtra ex his dictio verior? Equidem nullus dubito, quin fragmenti huius agrarii verior ῥῆσις exsistat. Nam etsi, ut veteris Capuae positus satis declarat, a septentrione Tifata arctabant (neque enim, ut opinor, trans ea iuga Capua ante Octaviani assignationes suum territorium continuabat, quando Transtifatinus ager Saticulae ibi a Peregrinio positae, aut certe alteri oppido assignandus mihi videtur) tamen in meridiem longissime is ager explicabatur. (24) Contra vero altera ab occidente in orientem dimensio fuit brevior, cum ex una parte Casilini, ex altera Calatiae ad viam Appiam adsitae territorium coërceret. Ita Campanus ager scamno, quam strigae, quae sunt merae voces agrariae, propior fuisse videbitur.

LXVIII

(24) Plinius lib. XVIII, cap. 11 de amplitudine agri Campani haec habet: *Campus est subiacens montibus nimbosis, totis quidem XL M. passuum planitie.* Nulli quidem dubium, quin neque longitudo neque latitudo agri Campani, sed planities seu area in passibus quadratis ab eo isto modo definiatur. Sed vel ex eo tamen intelligas longissime eum agrum in meridiem patuisse. Quod quidem *παχύτερον* in hunc modum demonstro.

Si ponamus agri Campani planitiem, quae milliaria XL quadrata, teste Plinio, colligebat, fuisse omnino quadratam, aequalibusque lateribus terminatam; necesse erit agrum Campanum sex milliaria cum semisse in longum totidemque in latum numerare; nam huius numeri XL non alia radix quadrata, ut arithmetici loquuntur, invenietur, quam ferme VI S. id est milliaria sex & semissis. Quare cum longe minus quam milliaribus VI S. ab occidente in ortum is campus pateret, quippe quem ex una parte Casilinensis, ex altera Calatinus coërceret: hinc fit in meridiem longissime fuisse protensum. Et quidem Laborias, quae pars fuit Campani agri praestantissima, Cumas, Puteolosque propius, quam Capuam, pertingebant. *Finiuntur* (ait ibidem Plinius.) *Laborine via ab utroque latere consulari, quae a Puteolis, & quae a Cumis Capuam ducit.* Verum quid his immoror cum apertissime idem accuratissimus Scriptor lib. XXXV, cap. 15 agrum Campanum in Leucogaeos usque colles continuat? *In Italia quoque* (ait ibi Plinius de sulphure) *invenitur in Neapolitano Campanoque agro, collibus qui vocantur Leucogaei.* Idcirco in Neapolitano Campanoque agro hos colles posuit Plinius, quia utrumque agrum contingebant. Ceterum ad utros eorum is collis pertineret. paullo post explicabitur. Imo ad mare usque ager Campanus diffundebatur, uti constat e Livio XXVIII, 46 tradente partem agri Campani a fossa Graeca ad mare fuisse divenditam.

LXVIII Quae cum ita sint, videndum porro, utrum Hygini sententia commoda explicatione iuvari possit, & cum fragmenti auctore conciliari. Et ita prorsus necesse est, si accuratius illius verba perpenderis: & verba illa *quidam in totum converterunt* perspicuitatis gratia intra parenthesim legas in hunc modum: *Quidam agri longitudinem secuti, & qua longior erat, fecerunt Decumanum (quidam in totum converterunt, & fecerunt Decumanum in meridianum, & Kardinem in orientem.) sicuti in agro Campano qui est circa Capuam.* Sensus est, quosdam maiori longitudini accommodasse Decumanum, sicut in agro Campano, quosdam vero IN TOTVM CONVERTISSE, id est non solum Decumanum ad meridiem direxisse, quando maior eo longitudo protendebatur, sed semper Decumanum meridiano aptasse. Eaque verissima demum est Hygini sententia.

LXIX Sed spinosiora ista decempedatoribus relinquamus, & Frontinum potius lib. de coloniis idem testimonium perhibentem audiamus: *Ager*, inquit, *Campanus limitibus Gracchanis in iugera N.* ec. *Kardo in orientem, Decimanus in meridianum*. Quis non statim videt Frontinum de eodem agro Campano locutum, de quo Hyginus, de quo fragmenti agrarii auctor dixerant Kardinem in orientem, Decumanum in meridianum misisse? Et tamen ille acerrimus aliorum insectator Goësius in indice geographico, ad agrum Campanum nescio quem in Brutiis, quem nemo hactenus ne fando quidem audivit, eum Frontini locum refert. Scio quid virum doctum transversum egerit; viderat in Frontino titulum paullo ante praefigi in hunc modum: PROVINCIA BRVTIORVM, hinc quae subiiciuntur omnia relegavit ad Brutios. Quae ratio si valeret, etiam *Ager Beneventanus* &c. qui statim sequitur, ad Brutios esset reiiciendus.

LXX Age vero qui sunt in Frontino *limites Gracchani?* An Gracchus omnium primus Capuae coloniam collocavit? Lauredanum quidem ita sentientem supra p. 7 refutavimus, quod Appianum auctorem produceret, qui nunquam tale aliquid somniavit. Fortasse tamen viro docto Frontini locus animo insederat, pro quo Appianum laudavit, quod hic copiose Gracchanam scripsisset historiam. Sed cum de constituta hic a Graccho colonia nemo alius testis adstipuletur, quidvis potius de *limitibus Gracchanis* cogitandum puto. Satis fortasse fuerit nonnullam nostri agri laciniam fuisse per Gracchana tempora praecisam: iustam vero coloniam ab eo hic constitutam, id vero nego.

LXXI Ac de Campana pertica hactenus. Nunc praefecturas aggrediamur. Quarum nonnullas veteres nos scriptores docebunt: unam vero potissimum adhuc inedita inscriptio suppeditabit: reliquas, si quae fuerunt, obscura nox premit. De Calatia Frontinus: *Calatia oppidum . . .*

colo-

coloniae Capuensi a Sulla Felice cum territorio suo adiudicatum olim ob hostilicam pugnam. Ecce Felix ille Sulla, cum agrum Campanum ad reip. subsidia relictum assignare nefas putasset, latius habuit Calatiam (eam, opinor, quae viae Appiae adiacebat, uti supra notatum, nam altera Calatia Transtifatina una fuit e praefecturis R. quas Festus recenset) cum suo territorio Capuensi coloniae ab se deductae adiudicare. Atque ea una fuit e Campanis praefecturis.

LXXII Quid porro Octavianus? ter huc transcripta colonia, an glebam unam agri Campani ab eo inventam putas, quam militibus assignaret, cum ante eum una paterna assignatio totum Campanum, insuper & Stellatem exhausisset? Itaque, quod reliquum fuit, e vicinorum oppidorum finibus decisas lacinias Campanae perticae haud dubie applicuit, quas Campanas praefecturas appellatas oportuit. Idem infortunium Mantuae, Servio teste, obvenerat: nam cum Cremonensis ager veteranis illuc ab Augusto deductis non sufficeret, e Mantuano territorio pars decisa, & Cremonensi perticae applicita, praefecturae Cremonensis nomen invenit: unde poeta conqueritur:

Mantua vae miserae nimium vicina Cremonae.

Scimus ab Octavio publicum reip. Campanae agrum coëmtum, quem assignaret: sed quantulum id fuit prae tam frequentibus legionibus huc deductis? Quare fieri non potest, quin multas huiusmodi Augustus praefecturas constituerit. Ex iis unam Plinio debemus, qui lib. XIV, cap. 6 ait: *Falernus ager a ponte Campano, laeva petentibus Vrbanam coloniam Syllanam, nuper Capuae contributam, incipit*. Plinianum istuc NVPER noster Peregrinius in Campan. Fel. p. 465 ad Plinii refert aetatem: a quo ego dissentio. Quid enim? an Flaviis imperantibus, Capuam iterum deductam coloniam comminiscemur? Neque enim alia caussa esse potuit, cur Vrbana cum suo territorio Capuae attribueretur. Quare vide an non illud NVPER ad ultimam Augusti coloniam, de qua idem Plinius XVIII, 11 meminerat, sit referendum: NVPER autem de Augusti aetate idcirco usurparit, quia *coloniam Syllanam* tanto antiquiorem Augusto proxime nominarat. Et ceteroqui Cicero adverbium NVPER pro multo longiore temporis intervallo posuit (25), praeut ab Augusto ad Plinii aetatem: sic enim ille in 1 de Divinat. *Neque ante philosophiam patefactam, quae nuper inventa est, hac de re communis vita dubitabit*. Verum nihil est necesse Plinianum NVPER ad Augustum referre, cum proxime ante Plinium Nero nostrae coloniae supplementum adiecerit; uti patet ex Tacito XIII annal. 31 quem locum exposui p. 15.

(25) [Hinc intelligitur, quam immerito Manutius commentario epist. 3 lib. IV ad Att. τὸ *nuper* de quinquennio, quod inter Lentuli, & Pompeii consulatus intercessit, vetet intelligi illis verbis Milonianae orationis: *Haec eadem fica longo intervallo conversa rursus est in me, nuper quidem, ut scitis, ad Regiam paene confecit*. At idem Cic. *Nuper* de longo intervallo interpretabatur].

p. 15. Sensus ergo Plinii hic esto: Vrbanam antea quidem fuisse a Sylla constitutam coloniam, id est: (κατὰ τεχνικὴν γλῶτταν) perticam, recens vero Campanam evasisse praefecturam, quia Capuae a Nerone contributam. Desiit esse colonia statim ut alterius coloniae facta est praefectura.

LXXIII. Cum autem Vrbana cum suo agro Capuae contributa esset, an putas interiacentem interim coloniam Casilinum immunem ab eo infortunio fuisse? Atqui ei oppido, si cui alteri, Virgilii decantatissimum illud accommodari potest:

Mantua vae miserae nimium vicina Cremonae.

Quin potius, inquies, milites suos Octavius ac Nero Vrbanam aut Casilinum deduxissent, quam earum agros in Campanas praefecturas redegerint? Nimirum quia modo ex Appiano didiceramus, inter cetera tumultuantis exercitus postulata hoc fuisse, ut in optimas ac florentissimas quisque urbes deducerentur. Vrbana vero & Casilinum obscuriores erant, quam ut inter octodecim promissas militibus civitates numerarentur. Casilino autem non solum vicinia nocuit, verum etiam quod eo paullo ante, omni coloniarum iure turbato, coloniam transcripserat hostis Octavii Antonius, ut ex altera Philippica cognoscimus. Itaque nihil ille habuit antiquius, quam ut Casilinensi agro Capuae adiudicato eam coloniam labefactaret. Atque eam potissimum fuisse caussam existimo, cur Casilinum in dies magis magisque decresceret, ita ut a Plinio lib. III, cap. 5 non alio plane nomine, quam *morientis Casilini reliquiae* appellentur. Idem & Vrbanae, idem & Calatiae ad viam Appiam positae usuvenit, quae, ex quo Campanae evaserunt praefecturae, pessum ivere; ita ut vix quem locum insederint, nunc demum sciamus.

LXXIV. Hae sunt in Campana colonia praefecturae ad orientem & occasum positae. Ad meridiem vero etsi longissime ad mare usque pertica pertinebat, & ad colles usque Leucogaeos, uti supra, auctore Plinio XXXV, 15 tradidimus [ubi idem ager Neapolitanus simul & Campanus dicitur (V. locum);] tamen ea quoque parte aliqua accessio facta tum, cum Augustus coloniam deducens Capuam, collem Leucogaeum Capuae attribuit. Id quod ex alibi recitatis Plinii verbis planissime percipio. Dixerat XVIII cap. XI in alica conficienda cretam adhiberi, quae in eo colle effoditur: tum subiicit: *Exstatque Divi Augusti decretum, quo annua vicena millia Neapolitanis PRO EO* (supple colle Leucogaeo) *numerari iussit e fisco suo, coloniam deducens Capuam.* Satis ex hoc percipitur collem ipsum, non tantum effodiendae cretae potestatem, Campanis contributum; quoniam PRO EO annua vicena millia iussit annumerari. Pergit vero Plinius: *Adiecitque caussam afferendi, quoniam negassent Campani alicam confici sine eo metallo posse.* Ad quem locum ingeniose, uti solet, Pintianus ait: *Si verbum afferendi Plinianum est, quod dubito, magis est ut legatur auferendi*. Nihil verius: nam soni affinitas duorum elemen-

mentorum V & F fecit, ut alterum pro altero irreperet; & *caussam auferendi* (a Neapolitanis collem Leucogaeum, eundemque Campanis attribuendi) statim subiungit Plinius: *Quoniam negassent Campani &c.*

LXXV Possem & alias praefecturas suspicione adipisci. Sed quid magnopere lucri in meris coniecturis aucupandis? Itaque ad arctoam plagam transeamus, & praefecturam hanc cum publico communicemus: quam ex inedita inscriptione, quae in Ponte Latronis (an Latonae?) in agro Calatino exstat, modo expiscabar: quam epigraphen vir amicissimus Silvester a S. Ioanne nuper ad me transmisit. Est autem talis:

D. M. S
C. TERENTIO
C. FIL. PAL
CARINO
PR. I. D. MONTIS
DIANAE. TIF
C. TERENTIVS
HYPERCOMPVS
FILIO. BONO
CONTRA. VOTVM

Clausula illa CONTRA VOTVM, ut ab extremo ordiar, hanc habet sententiam, quod pater filio superstes monumentum poneret, id contra votum cecidisse: cum contra optandum fuisset, ut patri filius parentaret: qui affectus est in sepulcralibus titulis non infrequens. Iam vero quod patri graecum cognomen (idque plane novum, quod hominem iactabundum notat) filio latinum: quod hic in Palatinam tribum adscriptus fuerit, pater non item: indicio esse possunt patrem libertinae fuisse conditionis. Nam, ut alibi dicam, raro liberti in tribum relati inveniuntur, libertorum vero filii passim, ac fere in Palatinam, ut in hoc marmore. Verum haec obiter.

LXXVI Illud vero, quod maxime ad rem nostram pertinet, quod Carinus ille Hypercompi filius dicitur PR. I. D. idest *Praefectus iuri dicundo* MONTIS. DIANAE. TIFatinae: ex eo duo maxime percipimus. Primum ignoratum antea oppidum, sive pagorum congeries ea fuerit, prodit in lucem, cui olim MONS DIANAE TIFATINAE fuisse no-

nomen haec epigraphe docet: sed per Theodosiana tempora, quando Peutingerianas tabulas confectas viri doctissimi suspicantur, *Addiana* appellabatur. Sic enim in IV segmento eius tabulae invenio. Ibi montes, qui Capuae imminent, sunt indubie Tifata. Quem montem transgresso statim occurrunt laeva *Addiana*, dextra *Iovis Tifatinus*, retro *Castra Aniba*. Vnde intelligimus Dianae Iovisque sana non obscuris sive oppidis, sive pagis dedisse originem. In aliis quoque Campanis inscriptionibus pagi IOVEI mentionem factam deprehendi. Cumque in ea tabula trans Tifata, & cis Volturnum duo haec oppida ponantur, crediderim eodem loci, non vero, quod vulgo sibi persuadent, citra eum montem Dianae Tifatinae celebre fanum exstitisse (idemque de Iove Tifatino dicendum) maxime cum Dianae Tifatinae aedem XXX a Capua stadiis removeat Pausanias V, 12, cui, utpote αὐτόπτῃ magis credo, quam male intellecto Leonis Marsicani testimonio (26).

LXXVII [Nec temere hoc est, quod ea tota regio *Addiana*, & qui imminet MONS DIANAE TIFatinae sit appellatus: nam ex nostro Velleio II, 25 discimus totam eam regionem Numini Dianae sacratam h. e. ἱερὰν καὶ ἄσυλον in eundem modum, quo (ex Spanhem. de praest. & usu num. pag. 781 med.) non tantum Dianae Ephesinae templum, sed & adiacens regio (cuius fines saepe immutatos tradit Strabo lib. XIV) ἱερὰ καὶ ἄσυλος fuit. Sic apud Sp. pag. 782 fin. ΠΕΡΓΑΙΑΣ. ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ. ΑΣΥΛΟΥ. &c. Crediderim in haec *sacrata* loca undique concurrisse ἀσυλίας caussa: hincque oppidum *Addianae* coaluisse]

LXXVIII Ecquid vero iam vetat, quin oppidum [*Addiana*, sive MONTIS DIANAE TIFatinae una cum suo territorio (ubi hodie *Sarzano* appellant) una fuerit e Campanis praefecturis? Nam etiam absque hoc marmore, satis loci vicinia suaderet, totum eum tractum perticae Campanae suisse applicitum. Nunc cum epigraphe dicat Carinum fuisse ibi *praefectum iuri dicundo*, dubitamus adhuc, quin ea fuerit una e nostris praefecturis? Ecce vero Siculus Flaccus, qui aliis Saeculus appellatur, rerum agrariarum scriptor haud poenitendus, & haec inscriptio mutuam sibi lucem afferunt: colonicas enim praefecturas inde appellatas Flaccus affirmat, quod in eas praefectos iuri dicundo coloniae magistratus mitterent: quem Siculi locum cum mire ab aliis vexatum comperiam, bene est quod inscriptione nostra illustrior evadet.

LXXIX Proderit autem integrum Siculi locum huc adscribere ex pag. 21. edit. Goes. *Illud praeterea*, inquit, *comperimus*, *deficiente numero militum veteranorum agro*, *qui territorio eius loci continetur*, *in quo* G *vete-*

(26) Leo Chron. Cas. I. 57 ait, ecclesiam S. Angeli ad Formam antea dictam fuisse *Ad arcum Dianae*. *Quia*, inquit, *templum eiusdem Dianae inibi fuit*. Quod intelligendum, in vicinia id templum fuisse: alioqui non *Ad arcum Dianae*, sed *Ad Dianae* sive *Ad Dianam* ibi dictum fuisset.

veterani milites deducebantur, fumtos agros ex vicinis territoriis (conditores) *divisisse & assignasse. Horum etiam agrorum, qui ex vicinis populis sumti sunt, proprias factas esse formas . . . . Quae singulae praefecturae appellantur ideo, quoniam singularum regionum divisiones alii praeferunt* (27) *VEL EX EO QVOD IN DIVERSIS REGIONIBVS MAGISTRATVS COLONIARVM IVRISDICTIONEM MITTERE SOLITI SVNT* (28). *Attamen omnes quarum coloniarum cives acceperunt, eius perticae appellabuntur* (veluti quod de agro Mantuano deciditur, ut colonis Cremonam deductis dividatur, praefectura Cremonensis, non Mantuana id dicitur). *Ergo praefectura illa dicitur, cuius* (29) *territorio ager sumtus finierit perticam illam, tanquam coloniam illam, ubi civis deductus fuerit* (30). Quem sane locum non eo fusius exscripsi, quod eo integro magnopere indigerem: sed partim ut a pravis emendationibus vindicaretur, partim etiam ut praefecturae notio, quam supra tradidi, melius perspiceretur. Ceterum ea solum quae grandioribus literis exhibui, ea maxime rem nostram contingunt.

LXXX Verum is, quem toties laudavi, Wilelmus Goësius Antiq. agrar. cap. 12, p. 111, & 112 verba illa Siculi maioribus a me literis modo exarata: *QVOD IN DIVERSIS REGIONIBVS MAGISTRATVS COLONIARVM IVRISDICTIONEM MITTERE SOLITI SVNT*, Siculi non esse arbitratur. Imo eo etiam confidentiae evasit, ut in Siculi textu p. 21 eum locum, veluti *νοθείας* manifestum, duobus uncinis coërcue-

(27) Etymon praefecturae, quod tradere vult Siculus, hanc dictionem in mendo cubare satis arguit. Goësius rescribit *praefecerunt*, & praeficere idem vult esse, quod praetexere, quod nemini puto probatum iri. Verisimilios Salmasius ad Sol. sic restituit: *quoniam singularum regionum divisioni alii praefuerunt.*

(28) Rigaltius in notis hunc locum sola τῦ *Ad* adiectione sic restituit: *Ad iurisdictionem mittere* &c. Verum quod id ad eas refert praefecturas, in quas praefectos ab Roma mitti Festus ait, fallitur, uti postea dicam. Salmasius ad Sol. rescribit: *Quod in diversis regionibus magistratus coloniae iuri dicundo mittere solitae sunt.* Quam correctionem probarem, nisi a textu longius abiret. Sed tamen nihil mutari velim: nam etiam sic, ut in vulgatis legitur, sensus sibi optime constat, etenim *Iurisdictio* eos etiam notare possit qui iure dicundo praesunt. Quemadmodum apud inferioris aevi scriptores *Iustitia* pro *iudice* usurpatur, cuius rei exempla vide apud Cangium in glossario. [In actis sinceris SS. Epipodii & Alexandri apud Ruinartum n. IV *Potestas tes increpat*. &c. id quod hodieque Itali dicimus *il podestà* pro eo qui iudicandi habet potestatem.] Et innumerabilia porro apud melioris aevi scriptores sunt istiusmodi abstracta pro concretis, ut *servitia, opera, ministeria, auxilia. custodiae, vigiliae, excubiae*, & alia in eundem modum. Eadem ratio est vocabuli *officium* apud veteres iureconsultos, quod pro officialibus, quos vulgo dicimus, saepissime ponitur, uti sunt illae locutiones, *deponere apud officium, cavere officio, vel apud officium*. Suetonius in Vespasiano cap. 21: *Perlectis epistolis, officiorum omnium breviariis*. Mitto quod in libris legum *officium* modo pro irenarchis sumitur, modo pro apparitoribus, aut ministris magistratuum ac praesidum: unde *officium praesidale, cohortale, comitianum* &c. Haud absimilis esto hic *iurisdictionis* notio. Ergo *iurisdictionem mittere* apud Siculum idem esto, si me audis, quod *praefectos iuri dicundo mittere*. Ita, opinor, ἰδιωτικῶς dicebatur. Nam, quantum perspicio, agrariae rei scriptores non alia quam idiotica utuntur dialecto.

(29) Nescio cur istud *cuius* conflarit Goësius in voces duas in hunc modum *cum alterius*. Cui bono?

(30) Postrema etiam haec Siculi verba nescio cur Goësius vitiosa putet. Sensus est: Praefectura est, e cuius territorio ager sumtus finierit, id est applicatur perticae, seu coloniae. Nam synonyma haec esse, perticam & coloniam initio dicebam.

cuerit. Putat ergo vir doctus praefecturas, de quibus Siculus, nihil praeter nomen habuisse cum praefecturis iuri dicundo, de quibus loquitur Festus, commune: ac Turnebi etiam 1 Adverf. cap. 11 auctoritate se tuetur: qui liber mihi non est ad manus. Sed falli Goësium nostra haec epigraphe declarat, qua Carinus ille dicitur praefectus iuri dicundo montis Dianae Tifatinae, idest eius regionis, quae cum antea fortasse ad Saticulam in eo tractu positam pertinuisset, postea in Octaviani assignationibus, deficiente territorio, perticae applicita atque assignata fuerit: atque ob eam caussam praefectura appellata; quia a coloniae Campanae magistratu, ut Siculus docet, iurisdictio, seu praefectus iuri dicundo eo mittebatur. Vera ergo est Siculi Flacci originatio, quam Goësius uti spuriam expungit: praesertim cum nullum is veterem librum producere possit, a quo exsulent ea verba. Vt omittam quod Goësiana praefecturae etymologia est, si quod aliud, ineptissima: praefecturam vult ita appellatam, quod perticae praeficiatur, idest praetexatur, seu praetendatur: & nullo adhibito teste novam nos eius verbi significationem docet: quae sunt aegri somnia.

LXXXI Colonicae istius modi praefecturae diversae prorsus ab iis sunt, in quas ab Roma praefecti mittebantur, quarum catalogum nobis Festus contexuit, & quarum una quoque olim Capua fuit: & tamen ad earum similitudinem sunt appellatae, & vero etiam fuere. Nam cum coloniae per omnia principem urbem imitarentur: hinc factum, ut sicut in civitatem agro multatam praefecti ab Roma mittebantur, sic in ea oppida, cuius ager alteri coloniae esset adiudicatus, eiusdem coloniae magistratus iurisdictionem, ut ait Siculus, seu praefectos iuridicundo mitteret. Eoque etiam trahi posse videtur inscriptio Gaditana apud Grut. p. 195, 4:

L. FABIVS. L. F. GAL. RVFFINVS
II. VIR. PRAEF. IVR. DIC. AB. DE
CVRIONIB. CREATVS. D. D

Non enim in hoc epigrammate duumviratus & praefectura iuri dicundo unus fortasse idemque sunt magistratus: nam nec facile *II. VIR. PRAEFectus Iuri Dicundo* coniunctim legitur: nec alii erant II-viri, qui non iure dicundo praeessent, ad quorum discrimen hoc additamento opus esset. Sunt ergo fortassis duo diversis temporibus gesti honores: & a maiore semper ordiri solent inscriptiones, & gradatim ad minores descendere, sicuti hic prius de duoviratu (31), postea de praefectura fit mentio.

(31) Ciceronis aetate quatuorviri Gadibus summo iure praeerant: nam in Asinii Pollionis epistola ad M. Tullium x ep. fam. 32 comperio Balbum minorem cum alia multa ibi flagitiose fecisse, tum vero *quatuorviratum* sibi in ea urbe prorogasse. Sed postea mutatum haec inscriptio docet: sicuti & Capuae fuit cum quatuorviri pro duoviris essent: & alibi etiam id usuvenisse puto, ut quandoque ad IIII-viros, alias ad II-viros rerum summa perveniret.

tio. Et quidem municipium, non colonia Gades fuit, idque longe florentissimum, ut Strabonis aetate quingenti in ea equites numerarentur. Et angusto a Gadibus freto Peraea Gaditanorum in continente regio seiungebatur: cuius regionis oppida Pomponius Mela, qui inde domo erat, non pauca prodidit. In ea suae ditionis oppida a Gaditanis decurionibus more Romano praefectos iuri dicundo missos mihi persuadeo. Vnus ex iis praefectis fuerit forsan olim L. hic Fabius Ruffinus: & quidem, ut inscriptio praefert, a decurionibus creatus: qui deinde etiam ad Gaditanum duumviratum perrepsit.

LXXXII Iam vero Salmasius ad Solinum p. 673. etsi traditam a Siculo Flacco praefecturarum a praefectis iuri dicundo etymologiam non improbat: turbat tamen immensum, quod hosce praefectos iuri dicundo ab ea civitate, cuius ager ille erat, antequam vicinae coloniae adiudicaretur, missos putat. Sed fallitur. Nam primum saepissime ipsa etiam oppida vicinae coloniae adiudicabantur, ut de Calatia & Vrbana Capuae contributis modo demonstrabam. Et quod praefecturam eam, in qua tamdiu versamur, Montis Dianae Tifatinae, seu Addianae pertinet: quis sibi persuaserit, cum fanum Dianae Tifatinae Campanorum civium esset, cuius fani tot veteres scriptores meminerunt, tamen praefectos, qui in eo tractu ius dicerent, non etiam Capua missos? Sed ex verbis veteris legis, quam recitat Hyginus, refellitur planissime Salmasius. Lex vero in hunc modum habet: *Quos agros, quae loca, quaeve aedificia, intra fines puta illos, & intra flumen illud, intra viam illam dedero, assignavero, in eis agris iurisdictio coërcitioque esto coloniae illius, cuius civibus assignabuntur*. Quo quid clarius potest excogitari?

LXXXIII Dices fortasse in inscriptione dici *Praefectum I. D. Montis Dianae Tifatinae*: at vero montem illum assignatum colonis non videri, neque enim seri potuisse, cum ne nunc quidem feratur. Ex quo sequitur illud PR. I. D. quod in marmore legitur non pertinere ad agrarias praefecturas. Sed & hic scrupulus facillime evellitur: nam Frontinus is, cuius verba huius auctarii initio sunt recitata, lib. de limitibus praefecturam in hunc modum definit: *Quidquid huic universitati* (idest perticae) *applicitum fuerit ex alterius civitatis fine, sive solidum sive cultellatum fuerit, praefectura appellatur*. Cultellatum vero de montibus dici in confesso est (32). Cum ergo Frontinus cultellatum a praefectu-

(32) Cultellandi verbum agrarium est, quod Salmasius ad Solinum, Golsius, Vossius in etymol. aliique sic exponunt, ut sit agri inaequalitatem ad perpendiculum exigere, ita ut mente non re ad planitiem redigatur. Fuit enim antiquis persuasum, quod est verissimum, non plus frugum aut arborum in acclivi conseri posse, quam in subiecta planitie, quam cognitione comprehendimus. Hinc cultellare dicebatur decempedator, cum acclivis soli superficie neglecta, subiacentem aream horizonti parallelam praeceptis suae artis assequebatur. Origo vocabuli fuisse putatur, quod *culter* genus fuit vomeris, teste Plinio XVIII, 18, qui rectus terram scindebat, relinquebatque incisuras, *quas resupinus in arando mordeat vomer*, ut ait Plinius. Vnde apud Vitruvium in cultro collocare, est ad perpendiculum statuere: & *cultellare* apud scriptores agrarios est, oper-

fectturis non excluserit: ecquid nos montem Dianae Tifatinae Campanis praefecturis accensere dubitabimus? Imo ex inscriptione, cui tamdiu immoramur, intelligimus montem illum, aut saltem tractus eius montis molliter cubantes & reclinatos fuisse tum temporis cultos. Nam cetera montis pars magis praerupta & ardua ilicetis, opinor, occupabatur, quae hodieque alicubi perseverant: a quibus illicetis suum Tifata nomen acceperunt teste Festo (33). Ac de praefecturis Campanae perticae applicitis haec, quae raptim peregi, sufficiant.

AVCTARIVM ALTERVM.

De Campanae coloniae terminis litteratis.

LXXXIV Fines perticae seu colonici territorii inscriptis cippis fuisse definiendos docet Hyginus his verbis: *Certis locis aras lapideas* (34) *ponere debemus, quarum inscriptio ex uno latere perticae applicito finem coloniae demonstrat, ex altero, qua foras exit, affines*. [Tacitus XII Annal. 24: *Quod pomoerium Romulus posuerit, noscere haud absurdum reor. Igitur a foro boario . . . . : sulcus designandi oppidi coeptus*, &c. *inde certis spatiis interiecti Lapides*, &c.] Apud Gruterum p. 174, 6 Beneventi lapidibus pluribus sic dicitur inscriptum:

COLONIA
BENEVENTAI

Fortasse tamen COLONIAI. BENEVENTAI, vel COLONIA. BENEVENTAN. in lapidibus illis invenietur. Ad rem vero quod attinet: Beneventani viderint utrumne in aversa illorum lapidum parte affines demonstrentur. Apud eundem Grut. p. 199, 4: HEINC. PACENSES. & in

perpendiculi agri nunc depressi nunc assurgentis libratam planitiem explorare. Sed videndum quoque an non cultellare in montibus hoc sit, eius acclivitatem in plures parvulas planities diffindere, ac montem, ut culturae reddatur idoneus, gradatim complanare. Nam ut omittam (quod in libris agrariis saepe legitur) cultellare idem esse quod ad planitiem redigere: quid recitato Frontini loco fiet, apud quem duo haec *sive solidum sive cultellatum* tanquam sibi invicem adversantia ponuntur? quae verba qui paullo attentius inspexerit, nae is intelliget cultellatum idem videri esse, quod gradatim sectum, quod solido opponitur; quia quae inde consiunt areolae, non unam continentem ac *solidam* reddunt superficiem, sed diversae prorsus atque interruptae conspiciuntur. De qua tamen coniectura virorum doctorum esto iudicium.

(33) Festus voce *Tifata* ait: *Tifata ilíceta. Romae autem Tifata Curia. Tifata etiam locus iuxta Capuam*. Quo loco illud *Tifata Curia* clarissimus Peregrinius in Campan. Fel. p. 365 de Romana aliqua curia intellexit, quae *Tifata* diceretur. Sed sine ulla controversia *Tifata Curia* apud Festum idem sunt quod iliceta Curii (fortasse illius celeberrimi viri vitae rusticae addictissimi, ducisque omnium strenuissimi) nam apud eundem Festum quo loco legitur *Mancini fana*, Scaliger e veteri editione *Mancini Tifata* rescribendum docet. Ergo ob eandem rationem in voce *Curii* pro eo quod legitur *Curii fana*, legendum *Curii Tifata*, ut idem prorsus hic sint *Curii Tifata*, quod altero illo loco, quem supra posui, *Tifata Curia*.

(34) Ara lapidea apud Hyginum aliud nihil est, quam cippus in arae modum excisus, cuiusmodi & sepulcrales cippos quotidie inspicimus ex una parte urceolum, ex altera pateram insculptam habentes; quos aras fuisse appellatos ex vetustis titulis est compertissimum.

& in opposito latere: HEINC. EBORENSES. [Vetustissimus is mos fuit terminos utrinque inscribendi, a Plutarcho in Teseo, & ante hunc a Strabone lib. III, p. 171 memoratus. Refert enim tum Ionas e Peloponneso exactos, tum illos, qui Peloponnesum occupaverunt communi opera columnam in isthmo Corinthiaco statuisse ex una parte inscriptam:

Τὰ δ' οὐχὶ Πελοπόννησος, ἀλλ' Ἰωνία.

Non hic Poloponnesus, sed est Ionia.

ex altera vero parte:

Τὰ δ' ἐστι Πελοπόννησος, οὐκ Ἰωνία.

Hic Poloponnesus est, non est Ionia.]

LXXXV Verum ne a proposito divagemur, quatuor Campanae coloniae terminos litteratos hactenus inveni, quorum duo Capuae, ad S. Bartholomaei unus, ad S. Germani alter prostant, tertius apud Capuam veterem in aedibus nobilis viri Ioannis Baptistae de Baucio ostii antas communit, quartus Martianisii visitur. Vna omnium est inscriptio in hunc modum:

IVSSV. IMP. CAESARIS
QVA ARATRVM DVCTVM
EST

Et cum omnes hi parieti sint affixi, numquid in averso suo latere scriptum gerant, ignoramus. Vtinam vero locum, ubi quisque effossus fuerit, teneremus: profecto colonici territorii fines compertos aliqua ex parte haberemus. Et inveni Tarracinae apud Gruterum p. 199, 5 cippum iisdem prorsus verbis inscriptum, nisi quod alio positu lineae hoc modo procedunt:

IVSSV. IMPERATORIS
CAESARIS
QVA. ARATRVM
DVCTVM. EST

Nihil praeterea tale neque in Grutero, nec Reinesio, aut Fabretto legi.

LXXXVI Offert se vero hic haud levis dubitatio, ad Caesaremne patrem, an vero ad filium nostrates hi cippi sint referendi: sive, ut idem aliter efferam, utrumne Campanam perticam, an praefecturas definiverint. Rigaltius in notis ad hunc Hygini locum pag. 204 edit. Goës. *Mensura*, ait ibi Hyginus, *territorii usque fieri debet secundum legem D. Augusti, QVA FALX ET ARATER IERIT*: in notis, inquam, ad eam legem Rigaltius nihil de FALCE quid ibi significet sollicitus (35), tan-

(35) FALX in ea lege non messoria mihi videtur intelligenda: non enim dicere vult Hyginus eas tantum soli partes esse metiendas, quo falx ad demetendum immittitur, & aratrum ad scindendam terram, id est tantum cultas soli partes: hoc si lex innuisset, prius de aratro, tum de falce meminisset, cum stultissimum sit eo falcem immittere, ubi non ante severis: tale ὕστερον πρότερον lex haud facile admiserit. Vt omittam quod ire falcem, si messoriam intelligis, est ἄκυρον. cum

tantum recitat veterem modo allatam inscriptionem, quam ex linearum positu, quo eam exhibet, ut etiam ex voce IMPERATORIS ὁλογραμμάτως scripta, apparet esse Tarracinensem. Ex quo intelligitur virum doctissimum ad Caesarem filium eam epigraphen retulisse. Ad haec numquam satis commendatus Camillus Peregrinius in Camp. Fel. p. 722 is etiam de filio Octavio interpretatur, quia Iulio patri in primo eius consulatu, quando deduxit coloniam, illud IMP. CAESAR convenire nullo modo potest: imo, quod mirere, etiam illa Frontini verba, *Capua muro ducta, colonia Iulia Felix, a* xx-*viris IVSSV IMP. CAESARIS est deducta*, de Caesare filio intelligit: quamquam non negat de patre percipi posse, si dicamus illum a Frontino per prolepsim IMP. CAESAREM appellatum.

LXXXVII Equidem hoc primum statuo, Iulium Frontinum sine ulla controversia Caesaris patris deductionem verbis illis fuisse complexum. Nam primum est ibi xx-virorum explicatissima mentio, per quos lege Iulia Capua est instituta colonia. Nam quod aliquos manu exaratos codices III-*viros* pro xx-*viris* habere obtendit Peregrinius, vix alicuius haud

cum *immissi falcem* veteres dixerint. Mihi prorsus hoc loco FALX non aliud videbatur, quam Culter aratorius, qui rectus incedens incisuras faciebat, quas postea resupinus mordebat vomer, teste Plinio lib XVIII, cap. 18 ubi ait: *Vomerum plura genera: culter vocatur praedensam, priusquam proscindatur, terram secans, futurisque sulcis vestigia praescribens incisuris, quas resupinus in arande mordeat vomer. Alterum genus est vulgare*, &c. Cum vomer resupinatus iret, ergo culter rectus incedebat: unde apud Vitruvium *In cultro collocare* idem est, quod *ad perpendiculum*. Ergo cum eius cultri cuspis quidem recta, manubrium vero reclinatum traheretur; recurvum fuisse cultrum oportuit, non repandum, eoque falcem imitabatur, imo & FALX dicebatur. Atque ea quidem mihi videbatur verissima legis illius explicatio. Verum cum a variantibus Plinii lectionibus traditae falcis cultrique notioni maius aliquid praesidii quaererem; percommode cecidit, ut, quod dicitur, una fidelia duos parietes dealbarem, & legem ex Plinio certissime illustrarem, Plinioque vicissim verissimam lectionem assererem. Nam ad recitatum Plinii locum notat Pintianus, in antiquo exemplari addi dictionem *Infelix* in hunc modum: *Culter vocatur infelix, praedensam* &c. Ex quo scribi posse ait: *Culter vocatur in filicem*, vel *Culter vocatur difficilem praedensam* &c. Et Pintiani quidem correctio nemini, puto, probabitur: a Plinio vero sic arbitror scriptum fuisse: *Culter vocatur, sive falx, praedensam* &c. Librarii qui vocem FALX ab eo loco alienam putarent, nescio quibus gradibus ad illud *Infelix* pervenerunt, tum & hoc omnino expunxerunt. [Porro huius sive cultri sive falcis typus exstat in vetere semisse, quem affert Vaillantius in gente Curtia num. 2 in hunc modum:



in cuius nummi antica parte Iuppiter laureatus comparet cum nota semissis S & cum hac epigraphe CN. DOMI. In postica vero is, quem dixi typus (in quo quidem, utpote novo, aqua haeret Vaillantio; falsoque temonem esse decernit (quid enim temoni simile?) & in uno latere M. SILA. in altero Q. CVRTI. Eadem tria nomina insculpuntur in duobus sequentibus nummis, quos idem Vaillantius num. 4 & 5 affert; ut suspicari liceat triumviros istos non monetales, sed coloniae alicuius deducendae fuisse, cuius coloniae symbolum culter ille recurvus mihi quidem videtur].

In pertica definienda sic aratrum circumduci consuevisse lex illa Augusti nos docet, ut falx sive culter praecederet, cuius vestigia aratrum postea legeret; idque ob duas caussas, primum ne vomer exorbitaret, deinde propterea quod saepe per incultum ac praedurum solum essent agendi limites, quod ne attentare quidem, non modo perstringere, nisi praecedentibus incisuris, vomer posset.

haud probi codicis ea est depravatissima lectio , quam ad oram Frontini Scriverius adtexuit . Ceterum Rigaltius & Goësius XX-*viros* non solum, uti par erat, in textu retinuerunt, sed ne in notis quidem hoc monendum putarunt , quod in aliquo veteri libro III-*viris* legatur . Deinde quis sibi persuaserit a Frontino tanta supinitate haec fuisse narrata , ut celeberrima C. Iulii colonia praetermissa, Octavii supplementa dumtaxat, & Syllanam assignationem commemoraret? Accedit & illa ratio , quam supra exposui, quod cum hanc coloniam *Iuliam Felicem*, ac fortasse etiam *Augustam* appellasset, necesse erat singulorum nominum caussas tradidisse, ac de C. Caesaris primum colonia, tum de Syllae, demum Augusti singillatim docere. Est hoc igitur extra controversiam positum illud *iussu imp. Caesaris* de patre non de filio apud Frontinum capiendum.

LXXXVIII Quod vero obiicit Peregrinius, Iulium tum, cum adhuc consul I esset , non potuisse imperatorem Caesarem appellari : eandem criminationem & in Goësio reperies ; qui initio notarum ad eum Frontini librum , cum totus in eo esset , ut eum libellum ab alio quopiam e Frontini libris excerptum ostenderet, hoc in primis caussatur, *Quod* , inquit , *assignatio per* XX-*viros facta sit non iussu* , *sed lege Caesaris*, & *non imperatoris*, *sed consulis* . Quamquam vero vel una prolepsi satis se Frontinus tuebitur: tamen & aliam praeterea responsionem paullo post adhibebimus. Nam nunc quod instat cippos nostros aggrediamur.

LXXXIX In iis vero nostrae coloniae terminis litteratis, fateor , aqua mihi haeret. Nam iure hoc negat Peregrinius non potuisse inscribi lapidibus IVSSV IMP. CAESARIS, cum primum gereret consulatum . Sed ne ad Caesarem quidem filium eosdem cippos facile referendos putarim. Nam Caesarem Octavium apud scriptores quidem CAESAREM sine alio additamento saepi appellari videas, quia in perpetua oratione ex antecedentium aut consequentium serie ambiguitas summovetur: in lapidibus vero nunquam , quod meminerim , CAESAR ἁπλῶς dicitur, sed sive CAESAR. DIVI. F. sive, si post conflictum Actiacum, CAESAR. DIVI. F. AVG. vel brevius CAESAR. AVG. ut in inscriptione Venafrana, quam inter schedas habeo brevi cum aliis edendam:

IVSSV. IMP. CAESARIS
AVGVSTI. CIRCA. EVM
RIVOM &c.

Vbi additamentum AVGVSTI facit, ut ad Divi filium pertineat. Et in hac ipsa re terminali apud Grut. p. 196, n. 3 IMP. CAESAR. DIVI. F. AVGVSTVS. . . . EX. S. C. TERMINAVIT. Et pagina 199, 2 : IMP. CAESAR. AVG. . . . . TERMINVS. AVGVSTAL. &c. Itemque p. 200, 1: ID. QVOD. INTRA. CIPPOS. AD. CAMP. VERSVS. SOLI. EST. CAES. AVGVST. REDEMTVM. A. PRIVATO. PV-
BLI-

BLICAVIT. Eadem pag. n. 3 : CAESAR. AVG. . . . . A. PRIVATO. IN. PVBLICVM. RESTITVIT. &c. Rursus p. 187 , 9: CAESAR. AVGVSTVS. EX. S. C. P. CCXL. Si extra vero rem terminalem velim excurrere, infinitus sim : neque enim Caesarem filium IMP. CAESAREM sine alio additamento nuncupatum legi , nisi in longioribus elogiis, in quibus ubi semel IMP. CAESAR. DIVI. F. aut tale aliquid positum fuit, postea ἁπλῶς CAESAR appellatur.

XC Adhaec ex tribus huc ab Octavio adscriptis coloniis illa, quam Velleius aliique referunt post Sex. Pompeium superatum , fuit omnium celeberrima: & tamen Velleius *coloniae supplementum* appellat. Subdubito autem, an in huiusmodi supplementis sollemnis ille ab Etruscis acceptus ritus aratrum circumducendi perageretur. Et Cic. Phil. 2 , n. 40 videtur contrarium suadere, nam cum antea docuisset potuisse solum novos colonos Casilinum induci , quo fuerat ante adscripta colonia ; tum reprehendit Antonium, quod aratrum circumduxisset &c. Quamquam hoc nihil moror.

XCI Vereor igitur, ut ad Caesarem patrem ii termini magis apposite revocari possint. Etsi autem in hac re hominum iudicia reformido: dicam tamen, quae si minus id suadeant, at dubitationem tamen iniiciant, dentque ansam amplius cogitandi. Ac primum, cum eos cippos in vicinia repertos coniiciam (neque enim arbitror maiores nostros harum rerum minime curiosos voluisse tam grandes lapides e longinquo domum comportare) perticae potius idest primae assignationis Iuliae , quam alicuius praefecturae ab Octavio adiunctae terminos eos fuisse suspicor. Tum hi tam curiose inscripti termini vix aliam deductionem, quam illam celeberrimam auctore C. Iulio redolent.

XCII Praeterea, cum extra controversiam sit ob allatas supra rationes , Frontinum de Iulia deductione locutum , cum ait IVSSV IMP. CAESARIS &c. quae caussa Frontino fuit Imperatoris praenomen Caesari primum consuli tribuendi, nisi quod ad nostras hasce epigraphas respiceret iisdem plane verbis conceptas? Alioqui , si accurate de primo Caesaris consulatu loqui voluisset , illud IMP. ei expungendum fuisset. Nostros, credo, terminos viderat , sive de iis inaudiverat , aut omnino in reip. tabulariis eos legerat Frontinus: idcirco tempore deductae coloniae susque deque habito, IMP. CAESAREM dixit: in quo erravit ille quidem, nam non eo ipso tempore, quo est deducta colonia, sed post confecta demum bella civilia hosce litteratos terminos IVSSV IMP. CAESARIS defixos necesse est, si quidem ad C. Iulium patrem eos referre lubet. Nam etsi Caesarem Octavium nondum adeptum monarchiam, idest quinto eius consulatu *Imperatoris* praenomine donatum invenio apud Grut p. 226, n. 5 & in aliquibus nummis M. Antonii III-viri apud Spanhemium legitur IMP. ANTONIVS : tamen C. Iulium primo suo

H con-

consulatu IMP. CAESAREM dictum fuisse vix puto. Confectis vero civilibus duellis tum demum Imperatoris praenomen obtinuit, teste Suetonio cap. 76 & Dione lib. 43; isque primum hac notione Imperator est appellatus: cum ante C. Iulium dictatorem illud IMP. tantum uti cognomen victoriam adeptis ducibus tribueretur. Quod tamen praenomen vix ille, opinor, adhibuit: neque enim aliud marmor inveni, quo C. ille Iulius IMP. CAESAR nuncupetur: quo maius his cippis, atque illi Tarracinensi pretium accedit.

XCIII Quid vero caussae est, quamobrem diu post deductam coloniam hi termini IVSSV IMP. CAESARIS inscriberentur? Hoc puto fuisse in caussa, quod dissipatos per bella civilia Campani territorii terminos dictator Caesar in suorum veteranorum gratiam restituerit. Est enim verisimile per evocatorum Caesaris Capuae possessiones habentium absentiam, dum hi civili bello mererent, veteres illos Campanos aliquid turbarum excivisse, ac terminos agrorum dimovisse, ut Caesarianos deturbarent. Notum ex Appiani civilibus, Italicos seu veteres urbium Italiae cives semper optimatum caussae favisse, quibuscum suam coniunctam salutem putarent. Caesar autem belli reliquias persecutus, ac Romano orbe composito, ut suos evocatos suis sedibus restitueret, ac ne fines coloniae amplius confunderentur, litteratos cippos, credo, ex intervallo defixit, qua olim aratrum ductum fuerat. Et vide an non ad haec tempora referri oporteat illud legis Iuliae caput, de quo Callistratus l. ult. D. de term. mot. in haec verba: *Lege agraria, quam Caius Caesar tulit adversus eos qui terminos statutos extra suum gradum finesve moverint dolo malo, pecuniaria poena constituta est: nam in terminos singulos, quos eiecerint locove moverint quinquaginta aureos in publico dari iubet: & eius actionem, petitionem ei qui volet esse iubet*. Et sane expressa illa notatio *IVSSV Imp. Caesaris*, vel rem antea neglectam, ac postea eo auctore transactam indicat, vel eorundem terminorum restitutionem notat. Sic apud Grut. p. 198, n. 1: COLLEGIVM. AVGVRVM. AVCTORE. . . . . HADRIANO. . . . . . TERMINOS. POMERII. RESTITVENDOS. CVRAVIT. Nisi si quis malit ad suos evocatos, quos e colonia Capua exciverat, remunerandos territorii colonici fines Caesarem ampliavisse, & qua aratrum ductum fuit, terminos hosce inscriptos imposuisse.

XCIV Iam vero ex Tarracinensi eiusdem exempli cippo discas Tarracinam fuisse unam ex coloniis Iulianis, eamque semel olim libera Rep. teste Livio deductam, iterum post civile bellum a Caesare fuisse coloniam constitutam. Ceterum haec quae hactenus dixi, quo nostrorum terminorum inscriptionem ad Caesarem patrem referrem, a filio abiudicarem, neque affirmate dixi, neque auctor aut fundus fuerim. Ad Augustum si quis malit, per me licebit. Habes deductae huc saepius colo-

coloniae, & si non suo loco atque tempore, prope iustam historiam: nunc ad alia porro pergamus, & ad amphitheatrici tituli filum redeamus.

V *De tempore extructi amphitheatri, & Campani aerarii viribus.*

XCV CAPVA) Huius nominis tam multae sunt originationes, eaeque sic protritae, ut frustra sim in iis referendis. Equidem habeo quae de hoc nomine sentiam: sed alio ea loco atque tempore. Nam eius clarissimae urbis, quam Roma antiquiorem Velleius constituit, origines, variamque fortunam, omninoque ea quae litteris exstent, peculiari, ac seposito opere, si Deus annuet, complecti est animus: quandoquidem quas maximo labore & industria vir summus Camillus Peregrinius Alexandri F. Campanas antiquitates digesserat, eas pessimo publico paucis ante eius obitum mensibus ignis absumsit.

XCVI FECIT) Mira veterum epigrammatum brevitas. Quid enim necesse fuit HOC AMPHITHEATRVM expresse in inscriptione ponere: cum ea epigraphe frontispitio operis imposita, satis ex ipso marmoris positu doceret, quid demum illud sit, quod CAPVA FECIT? Sic fere inscriptiones operum publicorum tum conscribebant, FECIT, CVRAVIT, aut tale aliquid dixisse contenti. Nunc ineptissime inculcamus quid fecerit, & id ipsum non sine duobus tribusve epithetis, de quibus verissime dixeris quod de librorum inscriptionibus Plinius in praef. dixerat: *Inscriptiones, propter quas vadimonium deseri posset*. Quid columnae Traianae epigraphe brevius & concinnius? SENATVS. POPVLVSQVE. ROMANVS. IMP. . . . . TRAIANO. . . . AD. DECLARANDVM. QVANTAE. ALTITVDINIS. MONS. ET. LOCVS. TANTIS. OPERIBVS. SIT. EGESTVS. Nullum hic de columna ne verbum quidem, & tamen satis res ipsa loquitur, tantundem altitudinis montis fuisse egestum, quantam altitudinem columna illa haberet.

XCVII Exsistit autem hic multum ante hac a nostris hominibus iactata quaestio de aetate huius extructi amphitheatri. Nam vulgo homines nostrates operis stupendam magnificentiam demirati, ad illa potissimum tempora eius structuram retulerunt, cum Campana resp. non dum Romanorum iugum accepisset. Eamque sententiam viri clarissimi Antonius Sanfelicius in descriptione Campaniae, & Petrus Lasena in gymn. Neap. sunt secuti. Quam opinionem lumen illud nostrae patriae incomparabile Camillus Peregrinius in Campan. Fel. p. 723 iure merito refellit his maxime de caussis. Primum quod qui sic putant, parum magnifice de Campana colonia sentiunt, cuius reflorescenti splendori Velleius, Strabo, aliique plurimum tribuunt. Deinde cum Augustus, teste Suetonio in eius vita cap. 29 Romam *iure sit gloriatus marmoream se relinquere, quam* *late-*

lateritiam accepisset, quis hoc ferat prope ducentis ante Augusti regnum annis tantae magnificentiae molem marmoream Capuae construi potuisse? Demum cum Romanum amphitheatrum, cuius nostrum plane geminum ac germanum dixeris, sit Titi imperatoris opus (seu, Peregrinii pace dixerim, verius Vespasiani quod postea Titus dedicavit) non est verisimile Campanum ante trecentos annos exstitisse. Atque haec sunt quae virum doctum in eam sententiam impulerunt, ut ad Campanae coloniae, non vero illius veteris reip. tempora nostrum amphitheatrum reiiceret. Qui si eiusdem operis titulum delibare oculis potuisset, nae is maximo opere in sua sibi sententia placuisset.

XCVIII Mihi vero etsi Peregrinii sententia unice sedet: tamen non multum ad eam demonstrandam hunc titulum valere arbitror. Nam etiam si vetus illa nostra resp. eam molem excitasset: tamen, cum sub Antonino principe haec inscriptio poneretur, non alio nomine Capua, quam *Colonia Iulia Felix Aug.* consueta ac naturali quadam anticipatione vocari potuisset. Sed tamen cum Romae omnium princeps Statilius Taurus Augusti aevo stabile ac mansurum amphitheatrum posuisset: nostrum non potest ad superiora illa tempora iure amandari. Taceo quod septimum iam hunc & amplius annum cum Capuae iure dicundo praeesset Comes Xaverius Pansutus in Neapolitano senatu Regis nostri a consiliis, vir sane quam eruditissimus, & tot iam nobilissimis a se scriptis tragoediis nunquam intermorituris clarissimus; memini me audivisse ab eo, cum diceret inter anaglypta e ruderibus amphitheatri eruta visas quoque tum fuisse Romanas aquilas: quod argumento esset per tempora extructi amphitheatri Capuam Romano imperio paruisse. Sed argumentis non est opus, cum res ipsa prope iam clamitet, tantam molem non aliis attolli temporibus potuisse. Et quamquam, ut fatear, illa gladiatoriae artis efferitas Capuae multo fuit quam Romae vetustior, uti dein eps demonstrabitur: amphitheatra tamen non habent parem cum gladiatoribus aut venatione antiquitatem (36): & cum primum fieri coeperunt, lignea ac temporaria ante Statilium extruebantur. Ac demum in circo aut alibi olim edi munera consuevisse res est notissima.

XCIX Est hoc igitur verissimum, hoc quod adhuc cum temporis eda-

(36) Polybius lib III de Campania loquens ait: *Igitur in hos campos, velut in theatrum quoddam descenturi Carthaginenses, cunctos perterrefacturi videbantur.* Quo loco allusum ad pugnas in amphitheatris conseri solitas, & theatrum Graeco mutre pro amphitheatro positum coniicit Peregrinius in Camp. Fel. p. 117. Sed an Polybii aevo amphitheatra exsisterent vehementer dubito. Deinde quod ibidem vir doctus Campaniae speciem amphitheatro assimilat, vereor ut longe verius, etiam ex mente Polybii, cum theatro sit comparanda Campania; quam hinc montes in semilunarem orbem θεατρικῶς cuneati ambiunt, inde, qua mare praetenditur, montium idest theatri cernua discedunt: quae interiacet planities quasi cavea latissime se diffundit. Et familiare est scriptoribus montium semilunares orbes cum theatris conferre. Tacitus XII an. *Montium edita in modum theatri.* Plinius IV, 8: *Montes theatri modo inflexi.* Iustinus lib. XXIV: *Media saxi rupes in formam theatri recessit.* Parnassi latus, ubi Apollinis oraculum, θεατροειδὴς Straboni lib. IX dicitur. Longe alia est ratio montis, quem amphitheatro comparat Dio: ὥστε, inquit, κυνηγετικῷ θεάτρῳ τὸ ὄρος συμφερὲς .... ἐοικέναι.

eflacitate decertat amphitheatrum, non a Capua αὐτονόμῳ, sed a colonia conditum, imo non ante Flavia tempora hoc tantae magnificentiae opus exstitisse; cum capere ab urbe principe magnificentiae exempla, quam dare, nostris convenientius fuerit. Accedit Taciti in Othonis & Vitellii rebus illustre testimonium de Placentino amphitheatro: *In eo certamine*, inquit ille in secundo historiarum cap. 21, *pulcherrimum amphitheatri opus situm extra muros conflagravit sive ab oppugnatoribus incensum, dum faces & glandes & missilem ignem in obsessos iaculantur, sive ab obsessis, dum regerunt. Muncipale vulgus pronum ad suspiciones fraude illata ignis alimenta credidit a quibusdam e vicinis coloniis invidiae aemulatione, quod NULLA IN ITALIA MOLES TAM CAPAX ESSET*. Si ante Flavium amphitheatrum Placentina cavea erat omnium maxima: ergo per Othonis ac Vitellii tempora nostrum hoc, quod Romanum prope exaequavit, nondum exstiterat. Quid quod Lipsius de amph. ext. Rom. cap. 2 Placentinum illud ex parte saltem ligneum fuisse contendit, alioqui incendi haud facile potuisse? Verum ante hoc, quod adhuc restat, ligneum fortasse, aut lateritium aliquod Capuae exstitisse non abnuerim; qui sciam totas gladiatorum familias a Caesare quondam Capuae detentas, quorum infinita vis (ut interim de Campanis ipsis edendis muneribus addictissimis taceam) vix est ut sine aliquo amphitheatro fuerit.

C Ac de aetate huius operis est iam quaestio profligata: de auctore iam superest. Nam qui ante hac ad coloniae tempora id revocabant, ii non solum sub imperatoribus, sed etiam ab imperatoribus extructum putabant. Sed ipsam sibi Capuam fecisse nos titulus docet. Ac ne id incredibile videatur, de coloniae nostrae aerario agendum, eiusque vires sunt porro explorandae.

CI Cum principis urbis imago per omnia esset in coloniis deformata: hinc quemadmodum Romae, ita & in coloniis suum cuique aerarium fuit. Quis enim negat, quin publicos reditus quaevis colonia sive municipium habuerit? Suetonius in Octavio cap. 46: *Italiam duodetriginta coloniarum numero a se deductarum frequentavit, operibusque ac vectigalibus publicis plurifariam instruxit*. Vespasianus in rescripto ad Saborenses in Hispania apud Grut. p. 164, n. 1 ait VECTIGALIA. QVAE. AB. DIVO. AVGVSTO. ACCEPISSE. DICITIS. CVSTODIO. Eumenes quoque rhetor in panegyri haec habet: *Salarium me liberalissimi principes ex huius reip. viribus in sexcentis millibus nummûm accipere iusserunt*. Plura exempla qui velit, adeat Norisium ad Cenot. Pis. In marmoribus vero frequens est eorum mentio, qui municipalia vectigalia aut quoscumque omnino reditus constituerunt, auxerunt aut recuperarunt. Pecunia inde collecta in aerario municipali reponebatur: nihil enim saepius in lapidibus occurrit, quam huiusmodi aerarii mentio; ut in Tergestino mar-

marmore ap. Grut. p. 408 : SINE. VLLO. AERARI. NOSTRI. IMPENDIO. Ei aerario qui praeerant, plerumque quaestores dicebantur. Et quaestorum Campanae coloniae in fragmento fastorum Campanorum exstat luculentissima mentio, sicuti & in aliis nostris marmoribus. In aliarum urbium vetustis titulis loco quaestorum est ubi praefecti aerario occurrant, ut de Caeritibus apud Grut. p. 214; nam fuit cum Romae quoque praefecti aerario dicerentur: sed Claudius, teste Tacito Annal. XIII aerario quaestores rursum imposuit.

CII Nihil hic de quaestoribus iis, quos florente adhuc rep. provinciis Italiae senatus imponebat, agimus: nam una Cisalpina Gallia excepta, quae proconsulem accipiebat, in reliquas Italiae provincias quaestores tum mittebantur. Campania cui obtigerat, is quaestor Calenus dicebatur, quod ea in civitate domicilium haberet. Sed de Campaniae rectoribus alibi σὺν Θεῷ dicetur.

CIII Sed quod colonicas attinet pecunias, fuere & Curatores Kalendarii, de quibus tam saepe tituli vetusti locuntur, qui publicam coloniae pecuniam foenori darent: inde appellati, quod exacto mense singulis Kalendis recurrentibus usuras exigerent.

CIV Mitto iam de poenis dicere, quarum etiam nomine, quantum discimus e veteribus saxis, non parum oportuit coloniae aerario acquiri. Nam quid hoc frequentius? Qui hoc pactum violaverit, inferet aerario tot: Hoc monumentum si quis vendere aut donare voluerit, dare damnas esto aerario tot, aut dabit coloniae nostrae poenai nomine tot. Imo apud Gruterum p. 801, n. 5 bona omnia poenae nomine addicuntur aerario in hunc modum: QVOD. SI. QVI. ADVERSVS. ID. FECERINT. EORVM. BONA. PERTINERE. DEBEBVNT. AD. REMP. BRVNDISINORVM (37). Mitto etiam de iis dicere, qui coloniam heredem instituerent: mitto de donationibus, legatisve privatorum, ac de liberalitate principum, & ceteris id genus, ex quibus coloniae aerarium augebatur.

CV Sed de coloniarum praediis non possum sine piaculo tacere: neque enim, cum agro multabatur civitas, vel cum veteranis aut civibus R. assignabatur, non suus modus ei tamen civitati relinquebatur. Id quod Velleius de Capua diserte scriptum reliquit lib. II, cap. 81, ubi de Capua ab Octavio colonia instituta narrans ait: *Eius* (Capuae) *relicti erant publici* &c. Sed viri docti eum locum mirifice alius aliter, dum illustra-

(37) Nihil quidem his poenis frequentius in inscriptionibus legitur. Quas tamen inscriptiones omnes Antonino Pio antiquiores esse conicio, de quo sic reperi nuper apud Capitolinum in eius imperatoris vita: *Primus constituit ne poenae caussa legatum relictum maneret*. Mihi quidem non vacat inscriptiones percurrere, & experiri an ullum ex iis legatis aerario coloniae POENAE NOMINE relictis post Antonini tempora inveniatur. Nam sicubi tale aliquid post aetatem eius principis occurret, dicendum erit eam Antonini legem non diu stetisse. Quanquam, uti quidem loquitur Capitolinus, videtur ea lex sua iam aetate obtinuisse, quam propterea is ad Pium auctorem refert. [Cornelius Binkershoeck in tractatu de legatis poenae nomine, inscriptiones non adhibuit, ex quibus is tractatus & multo pinguior & illustrior evadare poterat. Itaq. aliquid tentandum].

ſtrare ſatagunt, obfuſcarunt. Nam fugit hic ratio Lipſium, cetera acutiſſimum atque admirandae eruditionis, qui illud *Relicti* in *Reliqui* commutavit. Vt taceam de Heinſio, qui mavult *Refecti*, & aliis qui nihilo melius aut emendarunt, aut explicuerunt. Atqui nihil iſtic emendatione opus erat, cum *Relinquere*, uti ſupra admonebam, ſit verbum agrarium, cuius contrarium eſt *Aſſignare*. Et ſententia porro haec eſt Caeſarem patrem cum agrum Campanum per xx-viros aſſignaret; reliquiſſe aliquam portionem, quae Campanorum reip. rediret. Nam memini alicubi quoque hoc mihi lectum, tenuiſſe hunc morem Romanos in coloniis deducendis, ut nonnullam agri portionem relinquerent, quae publice ab ea rep. poſſideretur. Niſi vero memoria me fugit, ac potius univerſim de agro multatis urbibus hoc verum fuerit; ut ſive is ager publicus populi R. fieret, ſive colonis aſſignaretur, aliqua tamen pars publicae ei civitati relinqueretur. Ita ut fieri poſſit, iam tum, cum Capua praefectura Romana fuit, partem agri Campanis relictam. Praeter haec praedia in ipſarum coloniarum territorio poſita, alibi etiam poſſeſſiones habebant, uti de Capua ſtatim dicemus. Interim id conſtat ex Ciceronis epiſtola undecima ad Brutum lib. XIII fam. qua commendat Bruto Arpinates, *Quorum quidem*, inquit, *omnia commoda, omneſque facultates, quibus & ſacra conficere, & ſarta tecta aedium ſacrarum, locorumque communium tueri poſſint, conſiſtunt in iis vectigalibus, quae habent in provincia Gallia* (Ciſalpina). *Ad ea viſenda, pecuniaſque, quae a COLONIS debentur, exigendas .... legatos equites Romanos miſimus* &c. Ex quibus poſtremis verbis intelligo vectigalia, quae Arpinates in Ciſalpina Gallia obtinebant, aliud non fuiſſe quam agros COLONIS elocatos, a quibus certa pecuniae ſumma quotannis exigeretur. Id quod etiam evidentius patet ex agro quem Atellani in eadem Ciſalpina Gallia poſſidebant, quem agrum vectigalem appellat Tullius epiſtola 7 eiuſdem libri: *Locutus ſum tecum*, inquit, *de agro vectigali municipii Atellani, qui eſſet in Gallia*.

CVI Sed ad Campanae reip. poſſeſſiones alibi poſitas ut redeam: primum in inſula Creta habuit terram Cnoſiam, teſte Dione lib. 48, ubi cum dixiſſet emiſſe Octavium a Campanis agros bene multos quos novis colonis aſſignaret; ſtatim *Et ipſis*, ait, *tum aquam Iuliam, qua maxime omnium gaudent, tum terram Cnoſiam, qua etiamnum fruuntur, eorum loco dedit*. Et has Cnoſias poſſeſſiones duodecies H-S. hoc eſt XXX millia ſcutatorum quotannis Campanorum reip. reddidiſſe teſtatur Velleius lib. II, cap. 81, ubi de eadem re ſic habet: *Specioſumque per id tempus adiectum ſupplementum Campanae coloniae. Eius relicti erant publici* (38) *pro his*

(38) Et vide an non legi poſſit *Plurimi*, ſic enim in Velleio legiſſe apparet Dionem, qui Octavium συχνὴν χώραν a Campanis coëmiſſe dicit. Nam viri docti & in iis Lipſius eam de Campana colonia narrationem a Paterculo Dionem tranſtuliſſe coniiciunt. Quanquam non video quid hoc ne-

bis longe uberiores reditus duodecies H-S. in Creta insula reddidi, & aqua promissa &c. Sed & agrum in Lucania habuit nostra colonia, quem agrum P. Pescennius Secundus sine impensa reip. reciperavit, uti discimus ex inscriptione quae Capuae in foro conspicitur. Quem sane agrum latissime patuisse oportuit, propterea quod non ab alicuius oppidi, in cuius territorio existeret, nomine, sed a tota regione Lucanus diceretur. Et scio in pretio fuisse Lucanas arationes. De hoc agro & inscriptione non pauca habeo, quae dicam, quae, ne festinantem lectorem remorari videar, in subiecta notatione (39) seposui: quam si cui est otium, non sine fructu per-

necesse sit, cum Dio aliquid addat, quod frustra in Velleio quaeras; veluti hoc, quod *terram Cnosiam* accurate appellat, cum Velleius tantum reditus in insula Creta Campanis redditos tradiderit. Et sane quid opus Velleio haberet Dio, cui Campanorum res perspectissimas esse oportuit, cum Capuae Graecus is scriptor domicilium fixisset, ubi & conscripsit historiam? Verum etiam si Dio nihil hoc loco a Velleio sumsisset, tamen illud *συχνὸν* facit aliquid, ut *Plurimi* in Velleio reponi posse putem (praesertim cum sequatur *Longe VBERIORES reditus*) maxime si aliquis vetus liber opituletur..

(39) Inscriptio est Capuae in foro prope curiam in hunc modum:

P. PESCENNIO. P. F
SECVNDO. IIII. VIR. I. D
QVOD. AGRVM. LVCAN
RECIPERAVIT. SINE
INPENSA. REIPVBLICAE
SEN. CONS

Et refertur a Camillo Peregrinio in Campan. Fel. p. 21, sed vir ceteroqui oculatissimus non animadvertit in fine alterius lineae esse in marmore I. D. hoc est *iuri dicundo*, pro quo ipse posuit II. idest bis: sed & in fine primi versus omiserat P.F.

Quod versu penultimo INPENSA cum elemento N scribitur, mirandum non est; quippe non aliter meliore illo latinitatis aevo scribebatur, uti & ex Pisanis cenotaphiis, & aliis optimorum temporum monumentis constat. Postea cum aliter grammatici tradidissent (quippe *IN praepositio*, ait ex Papiniano Cassiodorus p.2293 *si composita sit, & P aut B aut M sequatur N in M convertit*, *ut improbus* &c. idemque tradit Priscianus lib. I. p. 556 auctoribus Plinio, Papiriano & Probo) sed cum, inquam, ita grammatici praecepissent, tamen & in Mediceo Virgilii codice vetustissimo, & in pandectis Florentinis non aliter quam per N scriptitari testatur Norisius ad Cenot. Pis. p. 487. Id notare volui, si quid forte hinc lucis ad aevum lapidis explorandum: quem lapidem Augusti fere aetate insculptum ex characterum forma, & cetero monumenti habitu, mihi subolet.

Verum quid de hac inscriptione censuerit Peregrinius (is enim dumtaxat eam p. 22 suae Campaniae edidit, praeterea nemo alius) paucis complectar. Eo loco Peregrinius cum de veteri Campania Lucaniae contermina ageret, ac de ancipiti Strabonis loco commentaretur, quo is geographus lib. V videtur in speciem trans Silarum amnem veterem quandam Campaniam collocare, subiungit recitatum Pescennii titulum posse aliquod argumentum suppeditare, ut vetus illa secundum Strabonem Campania trans Silarum, hoc est in ipsa Lucania adstruatur. Sed tamen Peregrinius eum Strabonis locum (qui sic habet: *Pertingunt Picentes usque ad Silarum amnem, qui ab HAC regione veterem Campaniam dividit*) ita accipiendum docuisset, ut pronomen HAC ad Lucaniam, non ad Picentes referendum putaret, ita ut Strabonis mens fuerit Silaro Campaniam a Lucania, non vero a Picentibus Campaniam disiungi: Pescennianum elogium nihil commentitiae isti Campaniae in Lucania positae opitulari ait; eo quod haec inscriptio non ante tempora Campanae coloniae videatur insculpta; nec sit verisimile Campanos sero admodum tam vetera sua iura persequi potuisse, ut post tot tantasque rerum suarum conversiones fictitiam illam veterem Campaniam, quam Strabo indicasse videatur, in Lucanis positam recuperarent. Haec fere Peregrinius.

Cui viro tum omnia assentior, tum illud, quod ad tempora Campanae coloniae marmor istud Pescennii refert. Neque enim obest illud REIPVBLICAE: quotus enim quisque est, qui hoc ignorat, *Remp.* passim in inscriptionibus de minimo quovis oppidulo dici, ut proinde vanissimum sit ad Campanae *αὐτονομίας* tempora cogitationem convertere. Tullius quoque in III de lege dixit: *Vtinam . . . isto animo atque virtute in summa rep. nobiscum versari, quam in municipali maluisset.* Nec illud SENatus CONSulto quod ad finem elogii notatur, quidquam momenti habet, quo ad liberae Campanae reip. tempora referatur: nam & *Senatus* pro ordine decurionum quandoque ponitur (ut notat Norisius ad Cenot. Pis. p. 44) & hanc ipsam formulam S. C. inveni de Ferentinatibus ap. Grut. p. 456, n. I & de Spoletinis p. 194, n. 6. Demum IIII-viratus ipse notatus in marmore est co-

percurret. His adde collem Leucogaeum, quem a Neapolitanis ablatum, & Campanis addictum ſupra Plinii teſtimonio docui. Tum & alias non paucas poſſeſſiones commune Campanorum habuiſſe crediderim, quas vel

I anti-

coloniarum conſuetiſſimus magiſtratus. Et quamquam in fragmento faſtorum Capuae, & in aliis noſtris lapidibus duumviri non quatuorviri deprehenduntur: tamen frequens haec mutatio fuit; ſicuti in auctario priori mihi ſupra notatum fuit de Gaditano municipio, ubi extremis Ciceronis temporibus quatuorviri, poſtea duoviri ſummum magiſtratum geſſerunt. Et Romae etiam saepiſſime variatum, ut quandoque tribuni conſulari poteſtate ſex crearentur, ac deſi lentis iam reip. extremis temporibus fuit cum Pompeius unicus conſul procederet. Accedit quod ſicuti ſexviri Auguſtales multo plures quam ſeni in vetuſtis cippis non raro recenſentur, ſic etiam fieri poteſt, quod qui quatuorviri dicebantur, duo interdum nec amplius eſſent; ſicuti ap. Grut. pag. 456, 5: M ACILIVS PLACIDVS. L. PETRONIVS. FRONTO. IIII. VIR. I. D. S. C. FERENTIN. Et p. 194. 6 Spoleti legitur: P. MARCIVS. P. F. HISTER. C. MOENIVS. C. F. RVFVS. IIII. VIR. I. D. S. C. Et eadem pag. n. 5 in Caſinate ſaxo duo etiam ſoli nominantur, iique dicuntur IIII. VIREI. IOVR. DEIC. Etſi apud eundem Grut. p. 229 5, & 167, 50, & 168, 8, & 573, 3 iidem quatuorviri quaterni recenſentur.

Quantum autem ex characterum forma & orthographia lapidis diiudicari poteſt, Auguſteam aetatem antecedere non videtur. Itaque non temere mihi perſuadeo Auguſtum, cum nihil non coloniarum a ſe deductarum in gratiam faceret, & Capuae potiſſimum, cui ad alicam conficiendam collem Leucogaeum attribuit, cui aquam Iuliam ſua impenſa perduxit, ut alia omittam, hoc etiam rogantibus Campanis annuiſſe, ut ager in Lucanis poſitus, qui olim Campanorum fuiſſet, iiſdem redderetur. P. vero Pelecnnio, quod is legatus, opinor, ad principem eius rei obtinendae cauſſa miſſus eſſet, re perfecta SINE. INPENSA. REIP. ſtatua ex S. C. poſita fuit.

Quid quod agrum, quem olim in Lucanis Campani poſſiderent, ex Livii hiſtoria mihi videor expiſcatus? Is ad annum V. C. DCLIX Scipione Africano & Ti. Sempronio Longo Coſ. haec ait lib XXXIV, cap 45: *Coloniae civium Romanorum eo anno deductae ſunt Puteolos, Volturnum, Liternum; triceni homines in ſingulas. Item Salernum Buxentumque coloniae civium Romanorum deductae ſunt. Deduxere III-viri Ti. Sempronius Longus, qui tum conſul erat, M. Servilius, Q. Minucius Thermus. Ager diviſus eſt, qui Campanorum fuerat.* Haec Livius, qui tamen cum non dixerit, quibuſnam ager, qui Campanorum fuerat, ſit aſſignatus; anſam dedit Goëſio antiq. agrar. cap. 4, p. 30 exiſtimandi eum agrum colonis Puteolanis, Volturnenſibus, & Liternatibus fuiſſe diviſum. Goëſii verba proderit hic adtexere: *Sed ut uni*, inquit, *coloniae territoria diverſarum civitatum quandoque ſunt attributa, ita & uno e territorio plurium coloniarum aſſignationes nonnunquam ſumtae ſunt. Nam Puteoli, Volturnum, Liternum cum fierent coloniae, diviſum iis refert Livius agrum qui Campanorum fuerat. Tanta enim agri Campani amplitudo cum eſſet, ut non ſuae tantum civitati ſufficere videretur, ſed & aliis, coloniarum iſtarum aſſignationes in huius fines extenderunt conditores.* Mitto quod extrema oratione poſuiſſe videtur Goëſius agrum Campanum per id tempus adhuc Campanorum fuiſſe, cum tamen eo tempore Capua agro multata duram praefecturae Romanae formam toleraret. Sed illud quo pacto ferri poteſt, quod iis tantum diviſum eum agrum putavit, quos Livius tanto ante nominarat, Puteolanis, Volturnenſibus Liternatibuſque colonis, nihil interim de Salerno Buxentoque ſollicitus, q as urbes proxime Patavinus memorarat, imo ad quas unice ea diviſio fortaſſe pertinuit? Goëſium fefellit Puteolorum, Volturni ac Literni cum agro Campano vicinitas: ſed cum treceni in harum ſingulas adſcripti eſſent, ſatis ſuus cuique coloniae ager eſſe potuit, nihil ut de agro Campano ad ſubſidia reip. relicto decerpi opus eſſet. Accedit quod pars ea Campani agri, quae Puteolos, Volturnum & Liternum propius contingeret, iamdiu a quaeſtoribus ad aerarii inopiam ſublevandam divendita fuerat, uti idem Livius ad annum V. C. DXLVIII narrat lib. XXVIII, 46: *Et quia*, inquit, *pecunia ad bellum deerat, agri Campani regionem a foſſa Graeca ad mare verſam vendere quaeſtores iuſſi.* Si ea regio diſtracta fuerat, quo pacto Puteolanis, Volturnenſibus Literstibuſque colonis aſſignaretur? Ergo ex Livii narratione patet, Salernitan s tantum & Buxentinis, quos proxime poſuerat, non vero illis tanto ante nominatis, agrum qui Campanorum fuerat fuiſſe aſſignatum. Non eſt autem veriſimile colonis in Lucaniam tranſcriptis agrum Campanum qui eſt circa Capuam fuiſſe diviſum. Quis enim unquam fando inaudivit colonis puta Beneventanis agrum Placentinum, aut Bononienſem potuiſſe aſſignari? Ager tam longe poſitus ne praefecturae quidem, non modo perticae rationem habuiſſet: nam praefecturas perticae ſeu territorio coloniae applicitas ſcriptores agrarii perhibent. Itaque ex Livii mente Buxentinis & Salernitanis colonis ager ibidem in Lucania poſitus diviſus fuit, qui ager olim, antequam Capua agro multaretur, Campanorum fuiſſet. Is demum eſt ager Lucanus, quem P. Peſcennius Secundus Campano aerario reciperavit: nimirum ager Buxentum inter ac Salernum latiſſime explicatus. Accedit ad hanc meam ſententiam roborandam, quod nobilis hiſtoricus non

ait

antiquitus Capua possideret, vel liberalitate principum, aut privatorum, aut poenae nomine postea sit consecuta. Verum ea iam obscuris nox alis complectitur. Adde portoria & vectigalia, quibus Augustum suas colonias, in quibus Capua fuit, plurifariam instruxisse Suetonius cap. 46 affirmat. Adde iam ceteras conficiendae pecuniae rationes, nummos in foenore positos, publica coloniae mancipia operi faciundo addicta, pecora, & id genus alia. Nec tamen adhuc omnia sum persecutus: nam cum multa in vicino posita oppida Capuae fuerint contributa, eorum etiam publicos reditus, excepto eo quod in necessarias eorundem oppidorum expensas insumeretur, Campano aerario adiudicatos fuisse facilis est coniectura.

CVII Et ita prorsus necesse fuit, satis pingue aerarium habuisse tum Capuam: alioqui quo tandem pacto insanam hanc amphitheatri molem aggredi potuisset, qua vix maior collatis regum opibus attolli possit? De Romano Amphitheatro Cassiodorus Var. 42: *Hoc Titi potentia principalis DIVITIARVM PROFVSO FLVMINE cogitavit aedificium fieri, unde caput urbium potuisset:* fortasse legendum *patuisset*. Quanquam in hoc negotio non inficior, longe minoris impendii rem olim fuisse, uti mores tunc

ait divisum iis fuisse agrum Campanum (non enim alio nomine ager circa Capuam positus vocabatur) sed agrum, qui Campanorum fuerat: quo sane dicendi genere agrum alibi quam in Capuae territorio positum aperte notavit. [Videtur posse dubitari an ager Picentinus intelligatur, qui antea ad Campaniam pertinebat, postea vero, auctore Mela, Lucaniae attributus fuit ad usque Minervae promontorium. Vide Cellarium pag. 860].

Ergo si me audis, ager Lucanus a Pescennio Campanae reip reciperatus inter Buxentum Salernumque longissimo tractu diffundebatur. Et fuisse vastissima latifundia satis etiam ex inscriptione intelligitur: nam neque Buxentinus, neque ex alterius oppidi vicinia is ager nomen invenit, sed, propterea quod maximum Lucaniae tractum occuparet, non alio nomine quam AGRVM LVCANum appellat inscriptio. Nec infinita solum latitudine, sed & bonitate idem ager potissimum praecellebat: quantum e Silio intelligo, apud quem lib. IX, 203 Hannibal ante Cannensem pugnam cum selectissima quaeque praemia milit promitteret, ait:

Seu Laurens tibi Sigaeo sulcata colono
Arridet tellus, seu sunt Buxentia cordi
Rura magis, centum Cereri fruticantia culmis
Electos optare dabo inter praelia campos.

[Interim non dissimulandum iampridem apud Silium viros doctissimos pro *Buxentia* reposuisse *Byzacia*; nam de Byzaceni agri fertilitate, & αὐτῷ ἑκατὸν πενταπλάσιον (quem innuit Silius) testes sunt Varro 1 de R. R. 44, Plinius V, 4, & Solinus cap 27; sed Buxentia scripsisse Silium verisimilius est, tum quod Laurens tellus praecesserat, tum etiam quod statim Tiberina pascua promittuntur. Nimirum Poenis militibus Italicae possessiones ostentantur; sociis vero Punicae, ut ex versu 209 intelligitur. Vel saltem mihi ostendatur Byzacenam Provinciam altero Bello Punico Romanis paruisse, ut ea praeda Poenis ostentari potuerit. *Buxentia* autem *rura* non Campanorum in Lucania agrum Poenus Dux intellexit (non enim erant foederatis Campanis possessiones adimendae) sed contiguum; ut coniunctas cum Campanis possessiones Poenus Miles obtineret.] Ergo tam praestantium, tamque patentium latifundiorum Campano aerario accessione facta, miramur potuisse Capuam tantam amphitheatri molem erigere?

Quid vero caussae fuerit, quamobrem Campani in spem Lucani agri recuperandi assurrexerint? An ob earum coloniarum, quibus assignatus fuerat, solitudinem? De Salerno quidem nihil habeo exploratum, nec de aliis coloniis, quibus fortasse is ager olim fuerit assignatus: sed de Buxento tamen suspicandi locum dat idem Livius lib. XXXIX, 23, ubi triumviros creatos ait, qui ad desertas iam colonias Sipontum supero, Buxentum infero mari colonos scriberent. Fortasse talis aliqua solitudo Buxento aliisque coloniis, quibus Campanorum Lucanus ager obtigerat, postea acciderit; ob eamque causam is ager iterum Capuae adiudicatus fuerit.

Ac de agro Lucano a Pescennio Campanis reciperato satis. Nisi quod monendum existimo de Salernum Buxentumque deductis coloniis Velleium quoque meminisse lib. 1, cap 15: *Eodem temporum tractu, quanquam apud quosdam ambigitur, Puteolos, Salernumque & Buxentum missi coloni.*

tunc erant, quando mancipia publica operibus hisce destinabantur. Sed finis iam sit primo huic capiti, quod in plura diffindi poterat, si praevidissem. Tametsi nec me laboris huius poenitet: & spero me nostris hominibus operam apprime utilem navasse, quibus toties huc deductae coloniae, (quae res in obscuro maxime, si qua res alia, versabatur) prope iustam historiam conscripserim.

CAPVT SECVNDVM

In proximos duos tituli versus.

I, II, III *Vt Hadrianus consecraretur aegre Pius impetravit*. IV *Hadriani opera*. V *Tempus refecti amphitheatri. Ad ultimos Hadriani annos reiiciendum*. VI *Imperatores Divi appellati raro humanos titulos adsciscunt*. VII Restituere *quam* instaurare *aedificia castigatius dicitur*. VIII, IX, X *Refecta opera nihilominus dedicabantur*. XI, XII *Hadriani columnae cui usui? An cum parastaticis coniunctae?* XIII, XIV *An ad propylaei apparatum?* XV *An sunt podii columellae?*

I. DIVVS. HADRIANVS. AVG. RESTITVIT. IMAGINES. ET. COLVMNAS. ADDI. CVRAVIT) In duabus hisce dumtaxat lineis fieri potest ut unum alterumve verbum hoc aut illo modo in marmore scriberetur, & aliter fortasse ac posui. Veluti si pro RESTITVIT fuerit in elogio EXORNAVIT aut eiusmodi aliud: & pro IMAGINES quis dubitat, quin STATVAS aut aliud ornamenti genus notari potuerit? Demum pro CVRAVIT potuit aliud insculpi, sed in eandem sententiam. De ceteris quae in hac periodo posui nihil est, cur dubitem.

II DIVVS. HADRIANVS) Illud IANVS, quod in fragmento versu tertio legitur, neque ad Traianum, neque ad Vespasianum (nam de Domitiano nihil est quod cogites, cuius nomen in saxis plerumque erasum conspicitur) referri potest; sed unice ad Hadrianum: tum quia hic princeps ad publica aedificia ubique terrarum tum exstruenda tum etiam reficienda, quantum nemo alius incubuit (de qua re paullo post dicetur) tum etiam quia cum eius filius Antoninus Pius hoc amphitheatrum dedicarit, illud quodcunque fuit quod hac inscriptionis periodo innuitur, non potest nisi ad eius patrem Hadrianum referri: nam perridiculum fuerit amphitheatrum a Traiano aut Vespasiano sive auctum sive refectum, non nisi a Pio post tantam temporis intercapedinem dedicatum.

III DIVVS) Hadriano post mortem idest iam consecrato non alius titulus praefigi potuit: eo enim ἀποθεωθέντες imperatores praenomine donabantur. Propter multa ab Hadriano crudeliter facta, *Acta eius*, inquit Spartianus, *irrita fieri senatus volebat: nec appellatus esset Divus, nisi Antoninus rogasset . . . quare, ut supra dictum est, multi putant Anto-*

 ninum

ninum Pium dictum. Xiphilinus in Hadriano: *Parumque abfuit, quin ob eam caussam* (caedium ab eo factarum) *ne in Heroum quidem numerum referretur*. Capitolinus de Antonino Pio: *Etiam repugnantibus cunctis, inter Divos eum* (Hadrianum) *retulit*: cum diceret, quemadmodum e Dione apud Xiphilinum cognoscimus, si eius acta rescinderentur, etiam adoptionem suam irritam fieri, nec se fore imperatorem.

IV HADRIANVS) Praeter ea quae modo afferebam, quo fidem facerem, nec Traianum, nec alium principem, sed unice Hadrianum hic esse percipiendum, hoc amplius addendum, neminem Hadriano fuisse publicorum aedificiorum studiosiorem. Itaque cum imperii nullas non lustrasset provincias, ubique suae magnificentiae monumenta reliquit. Et quanquam, quantum ad Graeciam attinet, vel unus Pausanias testis esse potest locupletissimus, cuius περιήγησις nusquam non Hadriani opera nobis exhibet: tamen placet magis e Xiphilino & Spartiano testimonia producere. Xiphilinus in Hadriano: *Theatra quoque condebat, & instituebat certamina, cum urbes obiret* (40). Iam vero Spartianus in huius principis vita cap. 13: *Ad orientem profectus per Athenas iter fecit, atque opera, quae apud Athenienses coeperat, dedicavit*. Ad haec ejusdem Spartiani caput undevicesimum in Hadriani operibus ac spectaculis exhibendis unice versatur, quae huc adscribere nonpigebit: *In omnibus paene urbibus & aliquid aedificavit, & ludos edidit. Athenis mille ferarum venationem in stadio exhibuit*. Et post alia multa de spectaculis eius dicta, sic pergit: *Cum opera ubique INFINITA fecisset, nunquam ipse, nisi in Traiani patris templo nomen suum scripsit* &c. Taceo plurima Hadriani aedificia, quae Spartianus hoc aut illo loco facti passim commemorat: veluti quod *in honorem Plotinae basilicam apud Nemausum opere mirabili exstruxit*. In quem locum Casaubonus non alienam a probabilitate eorum sententiam esse ait, qui stupendam amphitheatri Nemausensis molem, quod paene omni ex parte integrum durat hodieque, uti & alia ibidem admiranda aedificia, Hadrianum habuisse auctorem coniiciunt ad memoriam Plotinae commendandam exstructa: quanquam & Pio tribui posse affirmat, quem genus Nemauso traxisse Capitolinus affirmat. Sed Nemausi amphitheatrum ab Hadriano fortasse potius, quam a Pio erectum, praeter ceteram principis magnificentiam, vel Campani amphitheatri titulus Nemausenses docebit (41).

V

(40) Quo loco Dio, e quo sua Xiphilinus decerpsit, vocem θέατρα non tantum de theatris, sed etiam de amphitheatris accepisse videtur, quae Dio vix aliter quam θέατρα appellabat; veluti cum lib. XLIII ait: Θέατρον κυνηγετικόν, ὃ καὶ Ἀμφιθέατρον, ἐκ τοῦ πέριξ πανταχόθεν ἕδρας ἄνευ σκηνῆς ἔχειν, προσερρήθη: *Theatrum venatorium, quod & Amphitheatrum dictum est ex eo, quod sedes undique in orbem habeat sine ulla scena*. Et quidem Amphitheatri vox quamvis Graeca, a Graecis raro usurpatur, qui θέατρα dicere maluerunt.

(41) Nuper cum incidissem in Iacobi Grasseri Antiquitates Nemausenses (tomo 1 Thesauri antiquitatum Sallengriani) mirabar quid ei venerit in mentem ad Augusti tempora Nemausense amphitheatrum referre. Sic enim eius verba interpretor p. 1068 cum ait: *Nemausense amphi-*

thea-

V Offert se mihi vero hic illa quaestio, quandonam de Campano amphitheatro sive reficiendo, sive augendo aut exornando Hadrianum potissimum cogitasse putemus. Ac nihil sane verisimilius dici posse videbitur, quam tum, cum in Campaniam secessit, id opus aggressum: *Summotis his* (inquit Spartianus cap. *9*) *a praefectura, quibus debebat imperium, Campaniam petit: eiusque omnia oppida beneficiis & largitionibus sublevavit, optimum quemque* (ex Campanis hominibus, ut Casaubonus exponit) *amicitiis suis iungens*. Hadriani secessum in Campaniam accuratissimus Tillemontius ad finem artic. 7 confert ad annum Christi CXIX, quo anno Hadrianus Cos. III processit, cuius alter imperii annus Augusto mense absolvebatur, ac tertius incipiebat. Quam ceteroqui optimam coniecturam (nam cur alio modo appellem?) sicuti non aspernor, sic nec omnino certam puto. Neque enim ad id nos Spartianus cogit: & cum postea saepe perpetuis itineribus intermissis Romam is princeps rediisset, cumque Tillemontio ipso fatente ab anno CXXVI ad CXXIX Romae manserit; videndum an non hoc temporis spatio & praefectos summorit, & in Campaniam secesserit. Sed nihil necesse puto viro doctissimo & emunctae naris repugnare: praesertim cum non ad secessum Campaniensem, sed ad extrema Hadriani tempora reiiciendum id opus mihi videatur. Nam si per initia sui principatus nostrum amphitheatrum sive ampliasset, sive refecisset, cur non idem etiam dedicasset? praesertim cum in provinciis ultro citroque obeundis saepissime ei in itu ac reditu Capua transeundum fuerit. Ad ultimos vero eius imperatoris annos id aedificium si referatur, tum demum percommoda ratio reddetur, quare Pius illud potius dedicarit.

VI AVG.) Quoties consecrati iam principes illud *Divus* sibi veluti praenomen adsciscunt, nihil praeterea ex humanis titulis, quantum perspicere potui, addi solet, ac ne Augusti quidem cognomen. Itaque dubitabam utrum illud AVG. quod in extrema fragmenti ora nec integrum (nam ultima littera nescitur G an C fuerit) legitur, utrum, inquam, AVGERI, aut alio quovis modo supplendum potius videretur. Tamen AVG. retinendum putavi: nam & Traianus post consecrationem *Divus Traianus Parthicus* plerunque dictus invenitur; & (ut taceam de DIVA. MARCIANA. AVG. apud Reinesium III, 20, & DIVA. AVGVSTA. FAVSTINA. in nummis) apud Grut. p. 10, n. *6* legitur DIVVS. AVG. PONT. MAX. EX. S. C. REFECIT, etsi quis intelligendus his verbis sit, haud sciam, nam, (nisi forte in plures inscriptiones dividatur, quod Gruterus coniecit) certe de Octavio ibi sermo esse non potest. Sed quid ista minutiora consector, cum diserte apud Grut. p. 154, 1 sit:

theatrum, cum terra marique serenissima pax esset, Fundatori Herculi dedicatum. Augusti tempora intellexit: & hominem, credo, fefellit. quod sub eo principe Nemausum est deducta colonia.

1 sit: NERO. CLAVDIVS. DIVI. CLAVD. AVG. GERM. (supplendum hic puto F. C.) CAES. AVG. N. &c. & p. 153, 9 idem Divus Claudius cum omnibus titulis legitur in hunc modum: IMP. DIVVS. CLAVDIVS. DRVSI. F. CAES. AVG. GERM. PONT. MAX. &c. De Hadriani etiam successore Pio reperi apud Grut. pag. 257, n. 12: M. AVR. VERO. IMP. DIVI. HADR. ANT. AVG. PII. P. P. F. (idest *patris patriae filio*) &c. Sed & Alexander Donatus III de urbe Roma 4 inveniri testatur DIVVS. CLAVDIVS. AVG. PAT. & DIVVS. TRAIANVS. AVG. PAT. in lapidibusne, an nummis id invenerit nescio. Inscriptionem quoque in Basilica Vaticana se vidente detectam profert in hunc modum.

D. TITO. D. VESPASIANI. F. AVGVSTO. IMP. CAESAR. D. NERVAE. F
NERVA. TRAIANVS. GERMANICVS. DACICVS. PONT. MAX.
TRIB. POT. COS. P. P. FECIT

Itaque non novum aut inauditum videbitur, quod in inscriptione nostra DIVVS. HADRIANVS. AVG. dicatur.

VII RESTITVIT) Historiae Augustae scriptores *Instaurare* frequentius, quam *Restituere* usurpant pro eo quod Renovare, aut Reficere dicimus. Veluti de hoc ipso Hadriano Spartianus cap. 19: *Romae instauravit Pantheum*, *septa* &c. Capitolinus inter Antonini Pii opera refert *instauratum amphitheatrum*. Lampridius idem amphitheatrum ab Elagabalo *instauratum* dixit. Sed in antiquioribus elogiis ante & post Hadriani aetatem insculptis nusquam *Instaurandi* verbum reperi, sed interdum *Reficere*, plurimum autem *Restituere*. [Quin idem Hadrianus in nummis inscribitur RESTITVTOR. ACHAIAE. AFRICAE. ARABIAE. ASIAE. BITHYNIAE. CILICIAE. GALLIAE. HISPANIAE. ITALIAE. MAVRETANIAE. MACEDONIAE. NICOMEDIAE. PHRYGIAE. SICILIAE. ac postremo ORBIS. TERRARVM, ac iure optimo, *cum oppida universa RESTITVERET*, ut Aur. Victoris verbis utar. Ita *restituendi* verbum Hadriani quodammodo peculiare, omnino hic quoque, opinor, restituatur.] Et quamvis *Restituere* plus aliquanto in speciem notare videatur, quam *Instaurare*: tamen, quantum perspicio, in vetustis titulis *Restituere* sine alio additamento renovationem sive tuitionem, aut sarta tecta fere notat: nam cum aliquid amplius volebant significare, tum *A solo restituere*, & interdum *Ab inchoato restituere* (quod semel apud Grut. iterumque apud Reinesium II, 33 inveni) dicebant, aut *Aedes vetustate collapsas restituere*, aut eius modi aliquid. Ceterum *instaurare* eo sensu sequior tantum aetas dixit (nam probi scriptores veteres nunquam de aedificiis usurparunt id verbum (42)) & scimus biographos

(42) *Instaurare ludos*, *bellum*, *funus*, *scelus*, & similia veteres dixerunt; omnino *instaurare* probi scriptores cum nominibus non σῶμα sed πράγμα significantibus (ea enim est sum-

phos illos, quos modo producebam, Diocletiani, aut Constantini aetate vixisse, quorum temporibus in inscriptionibus etiam id verbum occurrit. Apud Grut. p. *166*, n. *7* de Diocletiano, Maximiano, Constantio, & Maximiano dicitur: MVRVM. VITVDVRENSEM. A. SOLO. INSTAVRARVNT. Et p. 180, n. 5 THERMAS. . . . INSTAVRAVERVNT. RVSTICO. V. . . . Posterioris etiam aetatis est inscriptio apud Reinesium cl. 11, n. 31 ubi legitur INSTAVRATORI. MOENIVM. NOSTRORVM. Postremo apud Fabrettum p. *677*, n. 31 legitur in hunc modum: *ARCVS PILAS ET PLVTEVM EX VTRAQ. PARTE OVATA* (vide obiter an non haec sit amphitheatri periphrasis) *labore expenso a VV. CC. & spectabilibus Tarpeio Anneo Fausto VC. comite ordinis primi & formarum & Iulio Felice Campaniano VC. excomite ordinis primi & formarum INSTAVRATVM*. Quam inscriptionem clarissimus Fabrettus post Theodosii iunioris tempora refert, propter *comitivam formarum*, cuius dignitatis nulla est ante Cassiodorum mentio; & hunc Iulium Felicem Campanianum diversum facit ab altero, qui praefectus urbi fuit, cuius est apud Gruterum mentio p. 177, n. *6*. Vides jam *instaurari* aedificia dictum fuisse ex usu posterioris aetatis. [Turbat tamen quod *restaurare* Tacitus, Iustinus, & Iurisconsulti dixerint apud Vossium in *Instauro*; & in Inscriptione Telesina, cuius exemplar habeo, OPERA PVBLICA RESTAVRATA occurrunt. Tacitus *restaurare aedem* An. IV, 43, & *theatrum* III, 72 dixit. Servius ad Aen.

summa divisio nominis apud Dionysium Thracem in arte grammatica cap. 14 quam primus Fabricius Vol. VII bibl. Gr. inseruit: Ὄνομα, inquit, ἐστι μέρος λόγου πτωτικόν, σῶμα καὶ πρᾶγμα σημαῖνον, σῶμα μὲν οἷον λίθος, πρᾶγμα δὲ οἷον παιδεία) iungebant;] sed de aedificiis nunquam, quod legerim, usurparunt, ut mirer hoc viros doctissimos non notasse.

Nec eo inficias, quin fieri possit, ut aliquis veterum *Instaurare aedes* aut talia forte dixerit: sed donec ea locutio apud probos scriptores occurrat, non omnino tutam interim habeo. Statius ne tibi imponat, qui Theb. V, 9 *Instaurare vias* dixit, nam eodem sensu accepit, quo idem *Instaurare iter* II Theb. usurpavit. Plinius tantum XXXI, 2 dixit: *In qua* (villa Cicero) *& monumentum sibi instauraverat*. Sed ibi Instaurare, non est renovare, sed exstruere, uti iam pridem Budaeo & Roberto Stephano in thes. linguae latinae adnotatum fuit; nam & XI, 23 bombycas *adversum hiemem vanitas sibi instaurare* (idest exstruere) *densas* dixerat. Ac de eo *monumento* Plinius loquitur, quod Cicero XII ad Att. 18, 19, & 36 non *sepulcrum* sed *Fanum* [(De quo templo, monimentoq. Ciceronis videndus Ciampinus tom. I. vet monim. pag. 171)] appellari malebat, ut qualemcunque assequeretur, inquit, ἀποθέωσιν: quod miror tot Plinii explanatores fugisse: id quod idcirco sedulo Plinius adnotavit, quia, quantum ex illis epistolis constat, dubius animi fuit Tullius, in villane an in suburbano conderet. Tandem ergo in Puteolano exstruxit. Sed tamen bene est, quod Harduinus e veteribus optimis libris *monumenta* pro *monumentum* in textu reposuit: non enim aliquod genus fabricae, sed ea *monumenta* intelligi coniicio, de quibus ipse Cicero XII ad At. 18 de *Fano illo* loquens ait: *Ego, quantum his temporibus tam eruditis fieri poterit, profecto illam consecrabo omni genere monimentorum ab omnium ingeniis scriptorum & Graecorum & Latinorum* &c. Ita se Cicero Pliniusque alterum alter illustrant: nam & *Fani* locus ex Plinio innotescit, & quid *monumenta* apud Plinium sint Cicero addocet; & cur *Academia* dicta hinc quoque patet, quod omne genus *monumenta*, hoc est volumina ibidem sibi Marcus *instauraverat*, idest describende curaverat; quam vim esse puto Plinianae locutionis. Ergo *instaurare* Plinio non est exstruere, sed redintegrare, tum ubi de libris, tum etiam ubi de bombycibus loquitur, nusquam vero de aedificiis.

Aen. II, 15. *Instar est ad similitudinem. Vnde non restaurata, sed instaurata dicuntur aedificia*. Sed vereor ut idoneus testis habendus sit quinti saeculi scriptor.] Itaque nos quoque *Restituendi* potissimum verbum selegimus, quod hic poneremus.

VIII Et quidem non novis tantum exstruendis aedificiis, sed & veteribus renovandis deditissimus fuit Hadrianus, de quo Spartianus cap. 19. *Romae instauravit Pantheum, septa, basilicam Neptuni, sacras aedes plurimas, forum Augusti, lavacrum Agrippae: eaque omnia propriis & veteribus nominibus consecravit*. Quae verba non parum nobis lucis afferunt; nam si INSTAVRATAS tantum aedes sacras, & cetera, quae biographus recenset, Hadrianus iterum consecrandas sibi existimavit, nulli mirum videbitur, si Antoninus amphitheatrum a patre dumtaxat renovatum atque exornatum dedicarit: praesertim cum non ambitione suum inscribendi nomen adductus illa a Spartiano memorata dedicasset pater: nam *propriis & veteribus nominibus consecravit*. Erat ergo in more positum, ut quidquid operum publicorum renovaretur, atque expoliretur, illud repetita prius dedicatione ita demum ad usum traduceretur. Cuius rei exempla quaedam referri a Gutherio in III de veteri iure pont. cap. 11, aut 12 memini.

IX Nec defuere qui mihi hoc obiicerent, cum amphitheatrum ad Campanae coloniae tempora referri a me scirent, ecquid tam brevi temporis intervallo restitutione aut refectione opus fuisset. Quibus hoc primum respondeo, Hadrianum, uti modo e Spartiano didicimus, Pantheon, forum Augusti, lavacrum Agrippae per Augusti aetatem exstructa *instaurasse*. Ad haec in hac ipsa re amphitheatrali, Flavium amphitheatrum imperator Pius *instauravit* teste Capitolino: *Opera*, inquit, *eius Romae haec extant: templum Hadriani, Graecostasium post incendium restitutum, instauratum amphitheatrum*. Sed & Lampridius *Amphitheatrum ab eo* (Elagabalo) *instauratum post exustionem*, prodit. [Idem Lampridius de Alexandro narrat: *Lenonum vectigal .... sumptibus publicis ad instaurationem theatri, circi, amphitheatri, & aerarii deputavit*]. Demum & sub Gordianis senatus illud restituisse videtur, teste Capitolino: *Quid enim*, inquit, *opus est de restitutione templorum, de thermis Titianis, de aedificatione amphitheatri agere?* [Demum Eusebius in chronico & sub Macrino, & iterum sub Decio amphitheatrum Romanum incensum commemorat]. Quibus locis modo recitatis non aliud amphitheatrum intelligi oportet, quam Flavium, nec aliud intellexit Lipsius de amphith. cap. 6. Quare si Romanum amphitheatrum intra tam breve spatium tam saepe reficiendum fuit: miramur, si ab Hadriano Campanum restitutum dicamus? Praesertim cum vel tectorii tantum iteratam inductionem restitutionis aut instaurationis nomine illi, ut opinor, donarint: nunc vero & columnas & alia ornamenta id genus addidit Hadrianus, ut iure restituisse dicatur. X De-

X Demum ita prorſus huius tertiae lineae finem fuiſſe ſupplendum, altera inſcriptio per eadem haec tempora detecta fidem faciet, quae amphitheatri apodyterium reſtitutum fuiſſe docet in hunc modum:

SATELLIA. M. F. ANVS
APODYTERIVM. AD. NOVITATEM. R.... eſtituit
EPISTYLIS. CETERISQVE. MARMORIBVS. O... rnavit.

quam inſcriptionem, poſtquam hunc titulum expedivero, ſeorſum expendam.

XI IMAGINES) Aut tale eiuſmodi. Nam cum in ceteris, quae ſupplevi, non defugiam auctoritatem, huic tamen voculae auctor non audeo ſive fundus accedere. Multa ſuccurrebant, quae veriſimilius ponerem, uti paullo poſt dicam. Sed neſcio quomodo ſimulacra demum malui ponere: ſelegique ex induſtria vocem IMAGINES, tanquam latius patentem, quam SIGNA aut STATVAS. Nam ſive corpus integrum exhibuerint, ſive tantum oris ſimulacrum humerum tenus (quales effigies hodieque in ſummis imi ordinis fornicibus exterioris ambitus duae reſtant) ſive demum umblicatae, quas προτομὰς appellant, (cuiusmodi in ſuperioribus fornicibus eiusdem exterioris ambitus fuiſſe, duae, quae Capuae in praetorio parieti carceris affixae viſuntur, fidem faciunt) omnes recte dicentur IMAGINES. Neque illud abhorret a vero, ſupra podii columellas complures etiam huiuſmodi imagines fuiſſe diſpoſitas.

XII ET. COLVMNAS) Vbi & in quem uſum columnas Hadrianus poſuerit haud facile dixerim. Fieri poteſt ut eae columnae intelligantur, quae exterioris ambitus paraſtatis coniunctae adiacebant. Itaque initio ſuppleveram PARASTATAS. ET. COLVMNAS: quae duo ſicut in aedificiis copulabantur, ſic & apud auctores coniuncta legas. Vitruvius v, 1: *In columna aut paraſtata horae deſcribuntur*. Plinius XXXIII, 3: *Sed & illius aureae camerae & argenteae trabes narrantur, & columnae & paraſtatae*. Quae ſupplendi ratio ſi cui placeat, in extremo lineae non CVRAVIT, ſed IMPERAVIT (quod tamen verbum alienum videtur ab Hadriani temporibus, & ſemel tantum inter titulos operum publicorum reperi apud Gruterum p. 158, 9 in inſcriptione Gallieno poſita) aut aliud quidpiam πολυγράμματον ad exaequanda ſpatia poni oportebit. Sed ut mittam, quod alii *Paraſtatica* dici malunt, (43) quam vocem utpote lon-

K

(43) In inſcriptione apud Reineſium cl. I. n. 105 legitur PARASTATICAS. CVM. SVIS. ORNAMENTIS &c. In *Gloſſario notarum veterum* Titoni tributarum, quod ſaeculi quinti coniicit eſſe Reineſius in comment. ad eam inſcriptionem, legitur *Paraſtraticis*, pro quo reponit Reineſius *Paraſtatica*. Sed & in Plinii loco, quem recitavimus, Budaeus mavult *Paraſtaticae*. H. Stephanus in theſ. nullum Graecum ſcriptorem producit, qui vocem Παραστάτας pro pilis illis quadratis, quae columnis adſtant, uſurparit, ſed tantum Vitruvium lib v, cap. 1 apud quem tamen, uti notat Facciolatus in voce *Paraſtata*, alii *Paraſtaticas* legendum putant. Itaut plena, ut arbitror, locutio ſit *Pila Paraſtatica*, aut Παραστατικὴ στήλη; quia columnis aſtant, prominentibus ipſis columnis partibus duabus, aut, ſecundum alios, tantum ſui medietate. In noſtri tamen amphitheatri exteriore ambitu (ut obiter notem) columnae duabus fere partibus prominent, ita tamen ut columnae pedatura, dimidiatam ellipſim exhibeat; uti me modo admonebat

longiorem linea non admitteret: vix videtur credibile Hadrianum totum exteriorem ambitum addidisse, sine quo amphitheatri forma consistere non potuerat. Nisi vero fingamus ab antiquis Campanae coloniae temporibus fuisse apud nos amphitheatrum, sed totum lateritium; quod postea Hadrianus non refecerit tantum, sed & marmoreum exteriore sui parte effecerit: quam coniecturam non parum altera iuvaret inscriptio, quam modo memoravi, qua dicitur quaedam SATELLIA. APODYTERIVM. AD. NOVITATEM. Restituisse. EPISTYLIS. CETERISQVE. MARMORIBVS. Ornasse. Sed tamen in nostro amphitheatro non exterior tantum orbis, sed & interiores sive mediani maximam partem e solido marmore surgunt: ut non possis marmora ab Hadriano addita comminisci, quin totum amphitheatrum ab inchoato illum restituisse statuas. Itaque hic mihi nox.

XIII Sed & de propylaeo aliquo per hunc principem adiecto suscipio incesserat. Nam cum superiore anno ad meridianam amphitheatri portam, idest eodem loci, quo titulus, de quo commentamur, est repertus, duae non mediocri mole columnae essent detectae: coepi cogitare an non quas inscriptio COLVMNAS memorat in propylaei alicuius usum cessissent, quod Hadrianus fecerit, & an non suppleri posset PROPYLAEVM. ET. COLVMNAS. &c. Cuiusmodi est illud propylaeum, quod in lapide Romano apud Grut. p. 85, 3 reperi in hunc modum: COLVMNAS. CVM. EPISTYLIO. (quod vulgo architrabem appellant) DEO. MAGNO. SERAPI. IN. INTROITVM. EXORNAVERVNT. Pulchra sane propylaei templorum descriptio: secundum quam suppleri non inscite quarta haec nostri marmoris linea posset in hunc modum: *epistylium. eT. COLVMNAS. AD. introitum. fecit.* Quam supplendi rationem minime aspernor, imo verisimilem puto; nisi quod columnae ante epistylium nominandae fuissent. Verum cum Flavium amphitheatrum, quod in nummo Vespasiani cernitur, sine insigni ac notabili aliquo propylaeo esse videatur (& apparere utique in nummo deberet, eo quod amphitheatrum eo positu scalptum ibi sit, ut porta videnti obiaceat) eo supplementi genere non sum usus. [Verum, ut fatear, in omnibus nummis, in quibus amphitheatrum exhibetur, quos Cl. Maffeius Tab. I collegit, adiacet lateri quoddam columnatum aedificium; quod propylaeum simile illi, quod Pantheo obtenditur, videri possit; nisi quod hic columnae aliae aliis imponuntur, prorsus ut δίστεγον προπυλαῖον (duobus praecipuis amphitheatri tabulatis apprime conveniens) appellaverim. Hoc vero sive propylaeum, ut mihi videtur, sive quidquid fuerit, non acumini ellipseos, seu uni ex maximis portis, sed lateri omnino in iis nummis appingitur. Id quod

bat vir eruditus, idemque pictor egregius & παιδὶ κατὰ Sanctulus Cyrillus Nicolai Cyrilli philosophi praestantissimi longeque celeberrimi fratris filius, cum nuper nostri amphitheatri reliquias delineasset.

quod miror non vidisse Maffeium, qui etsi in hac re nunquam sibi constat, ac prorsus pugnantia loquitur (44), tamen eo propendet maxime, ut id aedificium uni ex portis maioribus (& portas maiores duas tantum agnoscit, quae acumini ellipseos ad utramque partem respondent) admoveat; nec animadvertit homo graphices, uti videri vult, peritissimus amphitheatrum ita in nummis optimi aevi insculpi, ut acumen, non vero latus videnti obiiciatur (id quod constat etiam ex statuis quibusdam supra obiacentem portam conspicuis, ex quibus intelligitur eam fuisse ex duabus maximis unam) columnatum vero aedificium adiacere longiori amphitheatri lateri, & ei omnino, ut opinor, portae, quae imperatori ad tribunal suum eunti patebat. Scio quid Maffeio imposuerit. Is in Veronensi Arena (ad cuius typum omnia amphitheatra reformare satagit, ita ut quidquid a Veronensi sua deformatione exorbitans alii scripserint erroris & ἀβλεψίας passim arguat) portas laterales ceteris prorsus aequales deprehenderat; hinc erroris reos agit, qui Romani amphitheatri laterales portas aliquanto maiores designaverint: hinc etiam adduci non potuit, ut uni ex amphitheatri lateribus porticum illam in nummis conspicuam admoveret: cum potius hinc colligere debuisset Veronensem Arenam ea porticu caruisse. Atqui in Campano Amphitheatro etiamnum lateris orientalis mediana porta patentior conspicitur & grandior prae ceteris, cui porticum illam sive propylaeum in nummis designatum adhaesisse putaverim.

XIV An igitur COLVMNAS, quas Hadrianus ADDIDIT ad hoc propylaeum, sive porticum orientalis lateris referemus? Sane non male. Num ergo PROPYLAEVM. ET COLVMNAS supplebimus, aut PORTICVM. ET. COLVMNAS? Haud aegre assentirer, nisi manifestum orationis vitium inesset, siquidem ante totum aedificium, deinde id ex quo compingitur, tamquam aliquid diversum nominaretur.]

XV Demum illa etiam cogitatio subiit, utrumne supplerem PODIVM. ET. COLVMNAS. quae duo in Vitruvio quoque coniunctim leguntur, qui lib. v, cap. 7 de theatri podio sic habet: *Podii altitudo, ab libramento pulpiti cum corona & lysi duodecima orchestrae diametri. Supra PODIVM COLVMNAE cum capitulis & spiris altae quarta parte eiusdem diametri*. Et quamquam eum supplendi modum a vero propius abesse putarem: tamen malui IMAGINES ponere, tanquam vocem hominum reprehensioni minus expositam: praesertim quod ne sic quidem a podio discedimus, cum & COLVMNAS podii (quas & columellas dixerunt) interpretari sit pronum, & IMAGINES ibidem dispositas. Vnam istarum imaginum Spartianus in Severo memorat: *Victoria*, inquit, *vento icta de podio stans decidit*.

(44) Pugnantia, inquam, de hac re saepe Maffeius loquitur, uti constabit conferenti columnati illius aedificii in nummis conspicui interpretationem cum eo loco, ubi de portis lateralibus arenae Veronensis agit, quas ceteris aequales reperit, & pag. 309. & fortasse alibi.

XVI ADDI. CVRAVIT) Curandi verbum a principis maiestate ne alienum puta : nam nihil eo frequentius in imperatorum titulis operum publicorum occurrit.

CAPVT TERTIVM

In postremas duas elogii lineas.

I, II, III *Antoninus olim Campaniae Consularis*. IV *Diversae cognomenti Pii caussae*. V *Ob insignem caeremoniarum curam cum Numa collatus Antoninus*. VI *Imo & Pius ob eamdem caussam Pausania teste dictus*. *Cuius sententia potior*. VII *Primo statim imperii anno eam appellationem est consecutus*. VIII *Quando refectum, & quando dedicatum amphitheatrum*. IX *In secessu Campaniensi dedicatio peracta*. X *Opera omnia dedicabantur*. XI, XII *Ludi in dedicationibus exhibiti*. XIII *Monitum ad sequentem Diatribam*.

I IMP. CAES. T. AELIVS. HADRIANVS. ANTONINVS. AVG. PIVS. DEDICAVIT) Ita prorsus, nec aliter postremos hos versus restitue. Vox enim PIVS, quae ultimo fragmenti versu legitur, facit ut non HADRIANVS pater, qui *Pius* nunquam est appellatus, sed filius sit intelligendus, qui praeter paterna nomina, quae post adoptionem assumsit, inscribitur praeterea ANTONINVS. AVG. PIVS, quemadmodum ex omnibus eius inscriptionibus constat.

II ANTONINVS) Ante adoptionem T. Aurelius Fulvius (an Fulvus ?) Boionius Antoninus dicebatur, quorum nominum postremum tantum post adoptionem retinuit : nam illa *T. Aelius Hadrianus* ab adoptante accepit.

III Postquam Hadrianus, teste Spartiano cap. 22, *quatuor consulares per Italiam iudices constituit* : unus ex iis consularibus aliquando Antoninus fuit, uti Capitolinus in huius vita prodidit. Sed quam potissimum Italiae partem sibi creditam Antoninus habuerit, pulchre Salmasius ex duobus inter sese collatis Capitolini locis colligit. Nam primum de Antonino nondum principe cap. 2 ait: *Hic in omni vita privata in agris frequentissime vixit: sed clarus in omnibus locis fuit. Ab Hadriano inter quatuor consulares, quibus Italia committebatur, electus est ad eam partem Italiae regendam, in qua plurimum possidebat, ut Hadrianus viri talis & bonori consuleret & quieti*. Capite vero septimo de eodem Antonino principatum iam adepto haec habet : *Nec ullas expeditiones obiit, nisi quod ad agros suos profectus est ad Campaniam ; dicens gravem esse provincialibus comitatum principis etiam nimis parci*. Ex quibus duobus locis

locis invicem comparatis luculenter colligitur Antoninum Campaniae nostrae consularem quondam ab Hadriano fuisse impositum: propterea quod in eam Italiae partem regendam missum Capitolinus ait, ubi plurimum agrorum possidebat: agros autem in Campania Antoninum habuisse idem auctor affirmat.

IV PIVS) Primus imperatorum Antoninus hanc perhonorificam appellationem suo merito est consecutus, quam postea Commodus, tum & aliae generis humani pestes affectarunt. Cuius in Antonino appellationis alias alii caussas tradidere: ac fere omnes complexus est Capitolinus cap. 2: *Pius*, inquit, *cognominatus est a senatu, vel quod socerum fessa jam aetate manu praesente senatu levaverit:(quod quidem non magnae pietatis est argumentum, cum impius sit magis qui ista non faciat, quam pius qui debitum reddat) vel quod eos, quos Hadrianus per malam valetudinem occidi iusserat, reservavit: vel quod Hadriano contra omnium studia post mortem infinitos atque immensos honores decrevit: vel quod cum se Hadrianus interimere vellet, ingenti custodia & diligentia fecit, ne id posset admittere: vel quod vere natura clementissimus, & nihil temporibus suis asperum fecit*. Prope eadem apud Spartianum in Hadriano reperies: *Antoninus quidem*, ait cap. 24, *Pius idcirco appellatus dicitur, quod socerum fessum aetate manu sublevaverit: quamvis alii cognomentum hoc ei dicant inditum, quod multos senatores Hadriano iam saevienti eripuisset: alii, quod ipsi Hadriano magnos honores post mortem detulisset*. Qui isti magni honores fuerint idem Spartianus in fine eius vitae declarat, a primum consecratio, quam contra nitente senatu impetravit, tum quod *templum*, inquit, *denique ei pro sepulcro apud Puteolos constituit, & quinquennale certamen* (quod εὐσέβεια idest *Pialia* vocat Artemidorus 1, 28 & inscriptio apud Grut. p. 314, n. 1 ΕΥϹΕΒΕΙΑ. ΕΝ. ΠΟΤΙΟΛΟΙϹ, & p. 254, 4 appellatur Antoninus constitutor SACRI. CERTAMINIS. SELASTI. I. idest εἰσελαστικῶ, de quo consule Casaubonum) *& flamines & sodales* (HADRIANALES saepe in inscriptionibus memoratos) *& multa alia quae ad honorem quasi numinis pertinerent. Quare, ut supra dictum est, multi putant ob haec Antoninum Pium dictum*. Sed Dio apud Xiphilinum eam tantum huius appellationis caussam affert. *Quod initio principatus sui multis reis factis, postulatisque nonnullis nominatim ad supplicium, neminem punivit: non enim, inquit, ab his me rebus principatus exordium facere oportet*.

V Quorsum haec, inquies, tam multa de Pii appellatione huc comportata, quae historiae Augustae scriptoribus fuissent potius relinquenda? Nimirum quia prorsus alia eius nominis ratio mihi venerat in mentem, quam modo ex inscriptione 23 classis tertiae apud Reinesium [ex hortis Iustinianeis (eadem refertur a Fabretto pag. 681, n. 62 ex hortis etiam Iustinianeis)] didiceram, quae sic habet:

S. P.

S. P. Q. R
IMP. CAESARI
T. AELIO. HADRIANO
ANTONINO. AVG. PIO. P. P
PONTIF. MAX. TRIB. POT. VI. COS. III
OPTIMO. MAXIMOQ. PRINCIPI
ET. CVM. SVMMA. BENIGNITATE
IVSTISSIMO
OB. INSIGNEM. ERGA. CAERIMONI
AS. PVBLICAS. CVRAM. AC
RELIGIONEM

In eam inſcriptionem miror nihil a Reineſio notatum : cum tamen ex ea demum intelligamus cur Antoninus Numae comparatus fuerit, nimirum OB. INSIGNEM. ERGA. CAERIMONIAS. PVBLICAS. CVRAM. AC. RELIGIONEM. Et eandem rationem, cur Antoninus cum Numa conferretur, attulit Capitolinus in fine eius vitae, quam de hoc principe contexuit, in hunc modum: *Qui rite* (ſed legendum *recte* ex Palatino codice) *comparatur Numae, cuius felicitatem PIETATEMQVE & ſecuritatem CAEREMONIASQVE ſemper obtinuit*. Nam ceteros, qui eandem comparationem innuunt, nihil neceſſe habeo huc afferre (45). Verum illud potius tum ex inſcriptione, tum recitatis Capitolini verbis coniiciebam ob eandem cauſſam, ob quam cum Numa viſus eſt conferendus, fuiſſe etiam PIVM appellatum. *Pium*, inquit Nonius, *dicitur religioſum*.

VI Ac mihi ſane videbatur haec opinio ſingularis : ſed ecce nihil eſt quod Spanhemii diligentiam effugerit, qui in diſs. de praeſt. & uſu num. primae editionis Romanae (nam aliam non habeo) p. 263 inter huius tituli cauſſas, quas profert in medium, hanc etiam ab eius religione petitam non omiſit, Pauſaniae auctoritate fretus, cuius verba proderit huc adſcribere ex Arcadicis cap. 43: *Hunc*, inquit, (Antoninum) *Romani Pium cognomine appellarunt, propterea quod unus omnium religionum ſtudioſiſſimus fuerit*: Graece eſt : Διότι ἐς τὸ θεῖον τιμῇ μάλιςα ἐφαίνετο χρώμενος. Ac mihi quidem (quando nullum de his iudicium fert ille acerrimus aeſtimator Tillemontius art. 4) ſi detur optio, quam potiſſimum ex eius appellationis cauſſis probarem, in Pauſaniae procul dubio

(45) Idem Capitolinus cap. 2. *Qui merito Numae Pompilio ex bonorum ſententia comparatur*. Eutropius iisdem prope verbis : *Et qui merito Numae Pompilio conferatur*. Sex. Aur. Victor, cum Antoninum *ſine exemplo vixiſſe* dixiſſet, *quamvis*, inquit, *cum Numae contulerit aetas ſua*. Incertus auctor apud Suidam : *Ob ſimilem regni adminiſtrationem digniſſimus eſt habitus, qui Numae conferretur, ſicut Traianus Romulo viſus eſt exaequandus*.

dubio sententiam concederem : quippe qui coaevus Antonini fuit (nam Dio quidem haud paullo post, Spartianus vero & Capitolinus prope ducentis post Antoninum annis vixerunt) & Romae versatus ista ignorare non potuit. Accedit quod Spartianus & Capitolinus nihil de ea re affirmate dixerunt , nisi quod diversas de ea re hominum opiniones tradiderunt: contra vero Pausanias ita affirmate loquitur, nullum ut ambigendi locum relinquat. Quibus hoc etiam accedit, quod cum proxime Pausanias humanissimam quandam clementissimamque Antonini legem retulisset: nihil facilius ei fuisset, quam ob tantam clementiae laudem, quam collegerat, Pii nomen consecutum subiungere: tamen ob religionum curam id ei nomen impositum statim subiecit ; prorsus ut appareat quas eius appellationis caussas posteriores biographi prodiderunt, eas Antoniniano saeculo fuisse penitus inauditas. Demum tum de Antonini *insigni caeremoniarum cura* inscriptio, quam supra posui, fidem facit, tum vero ob eam PIETATEM Numae fuisse comparatum Capitolini modo recitata verba satis addocent: ac praeterea habeo Antonini mediocris moduli nummum, cuius aversa parte instrumenta pontificalia , qualia postea in Aurelii Caesaris, aut Maximi Caesaris numismatis insculpta visuntur, quae sine controversia ad Antonini Pietatem referuntur. Nam quamvis in hoc Antonini nummo nihil de PIETATE inscribitur , sed tantum TRIB. POT. COS. III, aliorum tamen ad eam imitationem postea cusorum ea est omnium epigraphe PIETAS. AVG.

VII Illud fortasse incommodat, quod Antoninus quidem vel primo ipso principatus anno PIVS inscribitur: inscriptio vero, quam e Reinesio descripsimus, ad sextum ejusdem principis annum pertinet (ad quem etiam annum nummum modo descriptum , etsi tribunitiae potestatis numerali nota destitutum, Reinesiani epigrammatis indicio , non incommode revocarim) ex quo intelligatur caeremoniarum curam ab Antonino susceptam nihil habuisse cum PII appellatione commune. Sed responderi potest, cum Antoninus per omnem aetatem religionis specimina praesetulisset, tum vero statim ut reip. gubernaculis adsedit, nihil antiquius habuisse, quam ut in religionibus, qua parte negligebantur, restituendis sui principatus primordia commendaret : atque ob eam caussam primo statim anno eam appellationem esse nactum : quam cum postea egregiis in ea re facinoribus praeclare tueretur ; hinc & inscriptionem ei postea positam, nummosque eadem significatione praeterea signatos. Quanquam quod primo sui regni anno PIVM inscribi in nummis Antoninum Tillemontius art. 4 ex Spanhemio affirmat, tametsi tantorum ingeniorum vel auctoritas ipsa me frangit, tamen videndum an ob tribunitiae potestatis numeralem notam omissam ad primum Antonini annum eos nummos Spanhemius revocarit: quae ratio (nisi forte & COS. sine numerali nota legatur) nihil valet, uti vel ex eo numismate , quod modo descripsi,

psi, perspici potest, in quo & tribunitia potestas sine nota numerali ponitur, & tamen legitur COS. III. Sed cum Spanhemii spissius illud volumen ad manus non habeam, tacere praestat, quam temere aliquid affirmare: & nihil unquam habui antiquius, quam in viri tantopere in hisce rebus subacti iudicio conquiescere. Quamvis autem inter Antonini nummos quos Angelonus affert, primum hanc praeseferre epigraphem viderim: IMP. T. AELIVS. CAESAR. ANTONINVS. & in aversa parte: TRIB. POT. COS. ex quo appareat non ipso statim sui principatus initio eam appellationem nactum fuisse: tamen cum nec ibi Antoninus capite laureato exhibeatur, nec AVG. inscribatur (quam appellationem una cum Pii cognomento eodem tempore Antonino oblatam innuit Capitolinus) magis est ut is nummus ad extrema Hadriani tempora referatur, quando tribunitia potestas Antonino primum communicata fuit.

VIII DEDICAVIT) Ex hoc quod amphitheatrum ab Hadriano restitutum Antoninus dedicavit, duo maxime consequimur, & sub extrema Hadriani tempora fuisse sive refectum sive exornatum, & sub Antonini initia dedicatum fuisse. Nam cum dedicare, ut paullo post ex Festo tradam, idem sit quod *usui dicare*: haud puto magnum temporis intervallum inter Hadriani opus & Antonini dedicationem intercessisse. Accedit quod locorum sacrorum dedicationes diu differre religioni sibi ethnici ducerent, quod ex Plinio didicimus IV, ep. 1: *Cuius* (templi) *dedicationem, cum sit paratum, differre longius irreligiosum est*. Non est ergo verisimile principem eum, qui a pietate nomen invenisset, Antoninum non primo quoque tempore ad hoc opus dedicandum prosiliisse. Fortasse etiam cum Hadrianus id, quod circa hanc molem aggressus erat, morte praeventus non perfecisset, illud quodcunque fuit Antoninus & ad umbilicum perduxit, & insuper dedicavit. Ac multa sane, quae affecta reliquerat Hadrianus, filius perfecit, testante Capitolino cap. 4: *Ad opera*, inquit, *Adriani plurimum contulit*: id quod & ex Puteolano celebri marmore percipio ap. Grut. p. 163, n. 9 ubi legitur: IMP. CAESAR... T. AELIVS. HADRIANVS. ANTONINVS. AVG. PIVS. PONT. MAX. TRIB. POT. II... OPVS. PILARVM. VI. MARIS. CONLAPSVM. A. DIVO. PATRE. SVO. PROMISSVM. RESTITVIT. Et Mediolani ap. Grut. p. 177, n. 4 est illa celeberrima inscriptio eodem Antonini anno posita, qua dicitur: AQVAEDVCTVM. IN. NOVIS. ATHENIS. (Mediolanum sic per ea tempora vocatum, quod studiorum teste Plinio IV, epist. 13 sedes esset, viri docti censuerunt: contra Tillemontius in Hadriano not. 21 de *Novis* in Delo *Athenis* indicio Gruterianae inscriptionis p. 405 intelligit; [at Potterus lib. I Archaeologiae cap. 6 de ipsissimis Athenis intelligit, ideo novis appellatis, quod eas Hadrianus plurimis, maximisque aedificiis ornaverit]) COEPTVM. A. DIVO. HADRIANO. PATRE. SVO. CONSVMMAVIT. DEDICAVITQVE. Idem fortasse nostro amphi-

phitheatro evenerit, cuius refectionem ſive exornationem a patre inceptam Antoninus ad exitum perduxerit, ipſumque demum dedicarit, idque ſub initia principatus: nam & opus pilarum TRIB. POT. II. reſtituit.

IX Vt ut eſt: ad illud maxime tempus Campani amphitheatri dedicatio pertinet, cum Antoninus ad agros ſuos in Campaniam ſeceſſit. *Nec ullas*, ait Capitolinus cap. 7, *expeditiones obiit, niſi quod ad agros ſuos profectus eſt ad Campaniam, dicens gravem eſſe provincialibus comitatum principis etiam nimis parci*.

X Nihil vero eſt quod de amphitheatri dedicatione mireris: nam non templa ſolum, ſed & opera publica cuiuſcunque generis, nunquam non dedicabantur, ut paſſim ex inſcriptionibus theatrorum, pontium, ceterorumque aedificiorum conſtat. Ac ne ab amphitheatris diſcedam, extat haec apud Holſtenium in notis ad Cluverium inſcriptio:

M. SILIO. EPAPHRODITO. PATRONO
SEVIRVM. AVG.
MAGISTRO. IVVENVM. ITERVM. IVVENES
LVCOFERO
NENSES. PATRONO. OB. MERITA
QVOD. AMPHITHEATRVM
COL. IVL. FELICI. LVCOFER. S. P. F
DEDICAVITQVE. L. D. D. D.

XI Et vide interim quid inter Capuam Lucumque Feroniae dignationis intereſset: quod huius amphitheatrum obſcurus homo, ac libertinae, quantum ex Graeco cognomine coniicio, originis fecit dedicavitque (idemque de ceteris oppidis intelligi poteſt, quorum vix aliquod fuit, quod non parvum aliquod amphitheatrum haberet) cum interim Campanum ab Hadriano reſtitutum exornatumque, ab Antonino dedicatum fuerit. Olim & Capitolium Capuae Tiberius dedicarat, teſte Suetonio in eius vita cap. 40: *Peragrata*, inquit, *Campania, cum Capuae Capitolium, Nolae templum Auguſti, quam cauſſam profectionis praetenderat, dedicaſſet, Capreas ſe contulit* (46).

L XII

(46) Turbat nonnihil Tacitus IV annal. 57, qui non Capitolium, ſed Iovi templum a Tiberio tunc temporis Capuae dedicatum narrat: *Tandem*, inquit, *Caeſar in Campaniam ſpecie dedicandi templum apud Capuam Iovi, apud Nolam Auguſto, ſed certus procul urbe degere*. Sed commodum ex eo diſcimus, ſicut omnia in coloniis principem urbem imitabantur, ſic etiam in Campano Capitolio Iovis Tonantis aedem extitiſſe. Imo ſicut Romanum Capitolium ſaepiſſime non tam pro colle, in quo Iovis aedes, quam pro ipſa aede accipitur; eadem notione Suetonius Capuae Capitolium, id eſt Iovis aedem, a Tiberio dedicatam narrat. Adhaec ſicuti Romano in Capitolio Iupiter, Iuno, & Minerva ſub eodem laqueari eodemque tecto colebantur, ſic etiam in Capitoliis extra Romam, ut alibi dicam. Nam ſemel hoc ſcito, urbes celeberrimas ad Romae imitationem ſua habuiſſe Capitolia. De Capitolio Ravennae mentio eſt in Agnelli libro pontificali in vita S. Apollinaris. Aliarum quoque nobiliſſimarum urbium Capitolia memini legiſſe, quibus nunc requirendis ſuperſedeo.

XII Ea dedicatione fumtuofiffimos ludos ab imperatore apparatos fuiffe, tum gladiatorios, tum etiam & venationem, quae duo maxime in amphitheatris fpectabantur, ex iis, quae deinceps de dedicatione dicentur, prorfus neceffe eft: & erat Pius in eam voluptatem fatis effufus. Quis fcit an non in hac amphitheatri dedicatione prope eadem ediderit munera, de quibus Capitolinus in Antonino cap. 10? ibi haec ait: *Edita munera* (47), *in quibus elephantos & corocottas & ftrepficerotas, crocodilos etiam atque hippopotamos, & omnia ex toto orbe terrarum cum tigridibus exhibuit. Centum etiam leones una miffione edidit.*

XIII Atque hic me admonet locus, ut de dedicatione, eiufque notione ac ritu, quae didici, paucis complectar: praefertim quod nemo hactenus eam tractationem fufceperit praeter Gutherium, qui in III de vet. jur. pont. 11, & 12 non pauca de ea re dicere occupavit; quae hic omitti fatius erit, quam actum agi. Quare fi quis Gutherii duo illa capita cum hac diatriba coniungere volet, iuftam univerfae rei cognitionem facile affequetur.

DIATRIBA

DE DEDICATIONIBVS.

I *Vera dedicationis notio traditur.* II *Templorum, & publicorum operum dedicatio ad quem pertineret.* III *Quo ritu templa, boftium bona, arae, figna confecrarentur: itemque an cetera quoque opera publica facrari oporteret.* IV *De rerum fingularum encaeniis.*

I *Inter confecrationem dedicationemque difcrimina.* II, III *Quid dedicatio? Vera dedicationis notio.* IV *Dedicationis notio ex Hebraeis.* V *Et Graecis.* VI *Dedicare olim idem quod* dicere. Dedicare *ex Fefto eft* ufui dicare. VII VIII Dedicare togam in funus *quid?* IX *Quid* in cenfum dedicare. *Vulpiano vetus fcriptura afferitur.* X Dedi-

(47) Aureo illo latinitatis faeculo munera de gladiatoribus dicebantur, venatio de beftiis: fed utrumque pofterior aetas munus appellavit. Apuleius IV Miles *Praetor*, inquit, *ceteram fpeciofam muneris fupellectilem, totis utrinque patrimonii viribus immanis urfae comparabat numerum copiofum.* Auguftinus lib. 1 contra Acad. *Si te edentem munera urforum.* Profper Aquitanicus libro de promiffionibus: *In munere habet Danielem fenctum leones non ferre, fed orationibus vincentem.* Verum quid neceffe eft e fequioris latinitatis fcriptoribus haurire, cum tanto ante Martialis lib de fpectac. epigrammate 8 cujus eft lemma *de feminarum pugna cum beftiis* dixiffet:

. . . . . Nam poft tua MVNERA, Caefar,
Haec iam feminea vidimus acta manu.

Quid quod Marcilius commentario in eum librum p. 52 etiam ad fcenicos *munus* transfert auctoritate Ciceronis, Vitruvii & Symmachi, quorum locos recitat?

Dedicare domum, arcam *quid?* XI *Quid* dedicare *apud Apuleium, Tertullianum, &* *Cyprianum*. XII *Eadem notione dedicare in lapidibus*. XIII *Quid dedicare domum, aut ſtatuam. Dedicare fontes, aut muros quid ſibi velis. Quid ſua pecunia dedicare.* XIV *Eodem ſenſu* dedicare *in poſterioris aetatis titulis*. XV *Quid dedicare cum dandi caſu.* XVI Sub aſcia dedicare *quid ſignificet*. XVII *Quid aſcia hic*. XVIII *Verus eius formulae ſenſus*. XIX, XX *Duumviri aedis dedicandae exploſi*. XXI *Ius praeficiendi qui dedicaret olim apud populum*. XXII *Poſtea ad imperatores translatum, quorum nomine alii quandoque dedicabant*. XXIII *Metropolitanae Eccleſiae Campanae dedicatio*. XXIV *Principi opera inſcribebantur: niſi ſi quis ſua pecunia feciſſet*. XXV, XXVI *Quanta olim dedicandi ambitio*. XXVII *Quorundam imperatorum modeſtia*. XXVIII *Dedicatio ab conſecratione diſtinguenda*. XXIX, XXX *Dedicationem differre irreligioſum*. XXXI, XXXII *Conſecratio diſerte lingua, mente conſtanter peragenda*. XXXIII, XXXIV *Bonorum conſecrandorum ritus*. XXXV *Quo ritu deorum ſigna conſecrarentur*. XXXVI *Opera publica quatuor generum*. XXXVII *Utrum illa omnia ſacrarentur. Sacra tantum conſecrabantur*. XXXVIII *Rerum ſingularium dedicationes*. XXXIX *Amphitheatri*, XL *Theatri*, XLI *Gymnaſii*, XLII *Bibliothecae*, XLIII *Pontium*, XLIV *Emiſſarii*, XLV *Aedium*. XLVI *Viarum*, XLVII *Quinquennalitatis*, XLVIII *Fori*. XLIX, L *In dedicationibus epulum, ideſt caena recta, aut ſportulae, aut nummi dabantur*: LI *Idque etiam in eccleſiarum dedicationibus*. LII *Dedicationis dies anniverſarius celebrabatur*, LIII *Qui & interdum in alium diem differabatur*.

I. DEdicare nihil aliud eſſe, quam conſecrare, plerique omnes perſuaſiſſimum habent, & ſolent Latini lexicographi id verbum hoc alio reddere καθιερόω. Et quanquam non inficior ſaepiſſime ei verbo conſecrationis, tanquam rei cum dedicatione plerunque coniunctae, notionem ineſſe: imo quanquam non ignoro Graecos rei Romanae ſcriptores, cum de templorum, theatrorum, balnearum, gymnaſiorum & ſimilium dedicatione narrant, non alio fere verbo quam ἱερόω aut καθιερόω latinum *dedico* reddidiſſe; plurimum tamen differunt: nam & conſecratio (illa quidem certe, quae in deteſtationem fiebat) ſine dedicatione eſſe poteſt, & haec viciſſim ſine conſecratione. Locus poterat interdum ſacer eſſe, in quo nihil erat alicui Deo dicatum, neque ara, neque ſignum, neque aliud quidpiam: veluti cum Scipio de conſilii ſententia Carthaginem conſecravit, nulli ut liceret inibi aedificare, ſive cum aedes aut quaecunque bona civis, quem pro hoſte haberi vellent, alicui Deo ſenatus populique R. conſenſu, pontificumque collegio approbante conſecrarent: id quod Hebraei חרם *hherem*, Graeci vero ἀνάθεμα dixerunt. Quare hinc eſt quod C. Flavius Gn. F. uti auctor eſt Livius IX, 46, *Aedem Concordiae in area Vulcani ſumma invidia nobilium dedicavit*. In area illa Vulcano ſacra neque ſignum neque ara neque templum Vulcani erat, alioqui nunquam ibi C. Flavius aedem Concordiae dedicaſſet: erat tantum חרם ſive ἀνάθεμα. Contra vero & dedicatio, illa proprie dicta, ſine conſecratione ſaepenumero intelligebatur, veluti cum quis aedes ſuas recens extructas dedicaret, cum Cicero *praedia in cenſum dedicare* dixit, & ſimilia ſane innumerabilia, in quibus *dedicare* quid ſibi velit, ſtatim copioſiſſime tradetur. Quanquam ergo ſaepiſſime conſe-

cratio cum dedicatione coniungebatur, uti cum Clodius Ciceronis domum, tanquam improbi civis, a se consecratam Libertati insuper dedicavit: imo & templa consecrabantur eadem caeremoniis, & simul dedicabantur: tamen multum inter utrunque intererat, unde Cicero pro domo n. 48: *An*, inquit, *consecratio nullum habet ius, dedicatio est religiosa?* &c. Et poterat certe unum sine altero consistere: nam, ut statim docebo, dedicatio latius, quam consecratio patuit. Quin imo in templis ipsis, quae & consecrata & dedicata eadem dicebantur: tamen aliud in iis consecrationem aliud dedicationem fuisse, infra demonstrabitur. Et delubri quidem, aut eiusmodi rerum consecratio quid sibi velit, iam omnes perspiciunt: dedicationi vero quae subiecta sit notio porro exsequamur.

II Ac nihil verius ea dedicationis definitione, quam obiter & aliud agens adhibuit Alexander Donatus in III de urbe Roma cap. 7, ubi *Dedicare* hoc esse ait, *primo fabricae usu publice aliquid splendidum ac magnificum exhibere ex iis, quorum gratia perfecta est*, ut in theatro dramata, gladiatores venationesque in amphitheatro, & cetera in eundem modum. Verissima definitio, quam ita demum potes etiam ad alia praeter fabricas transferre, si dixeris *dedicare* idem esse quod usui dicare seu addicere: quod profecto Graeci ἐγκαινίζειν, & sequior latinitas *encaeniare* dixit, quo verbo hodieque in hoc Regno utimur, quoties novum aliquod vestimentum induimus, aut quidvis novi in usum convertimus. Ac praestat Augustinum ipsum de ea re loquentem audire in Ioannem: *Quandocunque*, inquit, *novum aliquod fuerit dedicatum, encaenia vocantur. Iam & usus habet hoc verbum: si quis nova tunica induatur, encaeniare dicitur* &c. (48).

III Verum ne sine via ac methodo vagetur oratio: hanc, quam posui dedicationis notionem, primum ex principum linguarum consensu, tum & ex Latinis scriptoribus & monumentis ita me confirmaturum confido, nullus ut dubitationi locus relinquatur; & eadem opera spero me non paucis auctorum locis lucem eximiam allaturum.

IV Ac primum quod Hebraei חנך *hhanach*, idest *initiavit*, quodque Graeci ἐγκαινίζειν, quod ad verbum est *innovare*, id Latini *dedicare* dixerunt. Deut. XXI, 5: *Quis vir, qui aedificavit domum novam, & non dedicavit eam?* (heb. חנכו *hhanacho*, hoc est *inchoavit eam*, LXX vero ἐνεκαίνισεν αὐτὴν) *vadat & revertatur in domum suam, ne forte moriatur in bello, & alius dedicet eam*: ubi etiam idem verbum hebraice occurrit, idemque graece: sicuti etiam in libris Regum & Paralipomenon

(48) Hinc Ioannes de Ianua ex Papia ait: *Encaeniare novum aliquid induere*. Epitaphium Aligerni Ab. Casinensis de monasterio Casinensi restituto:

Quod quia frustratum fuerat tam temporis, ille
Nisibus omnigenis encaeniavit hians.

Ethelvverdus IV, 4 apud Cangium: *Encaeniavit in Wintonia urbe arduam turrim.*

non, ubi de Salomonici templi dedicatione agitur. Inde est חנכה *bhanucchah*, idem quod *initiatio*, quod hebraice tum in titulo psalmi 29, sive 30 legitur, tum etiam Nehem. XII, 27, ubi noster habet *in dedicatione muri Ierusalem*; & LXX ἐν ἐγκαινίοις τείχȣς. Etiam chaldaice apud Danielem cap. III, 2 לחנכת צלמא *labbanucchath tsalma*, ubi graece est εἰς τὰ ἐγκαίνια τῆς εἰκόνΘ, & latine, *ut convenirent ad dedicationem statuae, quam erexerat Nabuchodonosor rex*. Nec Hebraei ergo aliud habent dedicandi verbum, quam hoc quod initiationem significat; nec in Graeca translatione, aut N. T. aliud adhibetur, quam τὰ ἐγκαίνια, quasi dicas *novalia*, aut etiam ἐγκαινισμός, quod legitur I Mach. 4. Et Suidas ἐγκαίνια esse ait ἑορτὴν, καθ' ἣν ἐγκαινουργῆθη τι: Euripidis vero Scholiastes ἑορτὴν τὴν ἐν ἐγκαινισμῷ.

V Et quanquam τὸ ἐγκαινίζειν & ἐγκαίνια apud LXX fere tantum, & sacros N. T. scriptores invenias, qui ad vim Hebraei vocabuli *bhanach* explicandam illud adhibuerunt; tamen & ex Polluce exemplum τȣ ἐγκαινίσαι affert H. St. in thes. Et etiam apud Varinum Favorinum, qui omnia ex antiquis lexicis, & scholiastis accuratissime compilavit, reperio in hunc modum: Καινίσαι, καινῶ χρήσασθαι, καὶ ἐγκαινίσαι: ubi pulchra se offert dedicationis, seu τȣ ἐγκαινίσαι definitio, nempe καινῷ χρήσασθαι.

VI Venio iam ad Latinos, apud quos *dedicare* idem olim fuit, quod *dicere*. (49). Quia vero in templorum ἐγκαινίοις conceptis verbis, quas

(49) *Dedicare* idem fuisse quod *dicere* testantur grammatici veteres Festus & Nonius: manetque etiamnum prope eadem significatio in altero composito *praedica*, *praedicas*: imo simplex *dicare* & *dicere* alternant, & *dicere* (apud Nonium IV, 122.) est *dicare*. Virg. lib. VI: *Iunoni infernae dictus sacer*: & rursus apud eundem Marcellum IV, 139 *Dicare* (est) *indicare, nunciare*. *Lucilius libro* XXX: *sic ubi ad aureis Fama tuam pugnam claram allatam* (legendum allata) *dicasset*. Sed redeo ad compositum *dedicare*: quod Festo est *dicendo deferre*; & Nonio idem quod dicere. Inde est illud Caecilii in primo annalium apud Nonium: *Legati quo missi sunt veniunt, dedicant mandata*. Accius Alphesiboea eadem significatione adhibuit: & Lucretius, cujus exempla paullo post referam. Sed & *delicare* D in L abeunte eodem sensu dicebant. Titinnius apud Nonium: *Quid istuc est. aut iste vult sermo? mater delica*. Accius Achille: *Qua re alia ex crimine inimicorum effugere possis, delica*. Hodieque in optimis Plauti MSS. & editis libris Mil. III, I: 30 legitur: *Ita vero, ut tu ipse me dixisse delices*, idest dicas. Etiam aureo latini sermonis saeculo quandoque *dedicare* idem quod dicere aut affirmare fuit. Lucretius lib I, 368:

At contra gravius plus in se corporum esse
Dedicat, & multo vacui minus intus habere.

Rursus eodem libro V, 423:

Corpus enim per se communis dedicat esse
Sensus.

Iterumque lib. III, 209:

Haec quoque res etiam naturam dedicat ejus,
Quam tenui constet textura, &c.

Male his locis omnibus *deliquat* Fayus in sua editione exhibuit: cum intelligam Pareum, cujus tamen lexicon Lucretianum ad manus non habui, *dedicandi* non *deliquandi* verbum ea notione apud poetam philosophum agnoscere: & iure merito. nam sic quoque locutum Apuleium deprehendi in libro de habitud. doctrin. Plat. philos. lib. III: *Aliae*, inquit, (propositiones) *dedicativae sunt*, *quae dedicant aliquid de quopiam*, *ut virtus bonum est*: *dedicat enim virtuti inesse bonitatem*; *aliae abdicativae*, *quae abdicant aliquid de quopiam* &c. Ac toto eo libro non alius usus est verbi *dedicandi*. Martianus quoque Capella initio dialecticae dedicativas & abdicativas enunciationes memorat.

[Pene exciderat, quod Augustei saeculi scriptor Vitruvius I, 7 eadem prorsus notione eo verbo est usus: *Id autem etiam Etruscis aruspicibus disciplinarum scriptis ita est* DEDICATUM (h. e. dictum, affirmatum) *extra murum Veneris*, *Vulcani*, *Martis fana ideo collocari*, &c. Et II, 8: *Quod nefas est*, *trophaea dedicata removeris*.]

quas quidem formulas apud Brissonium invenies, utebantur: hinc antea putabam factum, ut quod Graeci καθιερῶν, id Latini *dedicare*, aut veteri dialecto *delicare*, idest, ut interpretabar, sollemnia verba *dicere* appellarint. Sed re attentius pensitata, sic statui, *dedicare* non aliud esse, quam *dicare* seu *addicere usui*: id quod Graeci ἐγκαινίζειν dicebant. Quod ne forte nunc primum, ac de meo attulisse videar, Festus in primis auctor accedat: *Delicata*, inquit, *dicebant Diis consecrata, quae nunc dedicata* (50). *Unde adhuc manet delicatus, quasi usui* (sic enim est in MSS. male autem in editis *lusui*) *dicatus*. Quo quid luculentius afferri potest? Et tamen cum illud VSVI, quod passim in MSS. legitur, quid sibi vellet non intelligerent, promtissimo errore LVSVI in editis, uti dicebam, substituerunt; nec porro viderunt Festum de *dedicationis* etymo, non vero de iis, quos in deliciis haberent, locutum.

VII Est ergo, ut equidem statuo, *dedicare* idem quod *dedicere*, si modo exstat id verbum (51), seu auctore Festo *usui dicare*, sive encaeniare. Et quanquam vel unius Festi auctoritas abunde sufficiat: non pauca tamen exempla scriptorum ad rem illustrandam adsciscam; quos vicissim, uti spero illustriores dimittam. Ac primum [Vitruvius, cui hoc verbum per quam familiare est, in fine prooemii lib. 2 ait: *Et eorum, qui INITIA humanitatis, & INVENTIONES perquisitas scriptorum praeceptis DEDICAVERUNT*. Perspicuum est enim *dedicare initia & inventiones* non esse aliud Vitruvio, quam usui addicere & ἐγκαινίζειν. Singulare est etiam usus huius verbi apud eundem praef. lib. 1: *Cum autem concilium caelestium in sedibus immortalitatis eum* (Divum Iulium) *dedi-*

(50) Dausquius ne tibi imponat, qui p. 44 inscriptionem Romanam, quam affert Grut. p. 321, n. 6 ad ista Festi *delicata* idest *dedicata* trahit. Inscriptio sic habet: TEIAE. EVPHROSINES. RVFFINAE. V. V. DELICATAE. Hic autem non Ruffina virgo Vestalis dicitur *delicata*, hoc est (uti Dausquius interpretatur) *Diis dicata*, sed Teia Euphrosine fuit *a deliciis* Ruffinae virginis Vestalis, cuius & liberta erat. Nihil frequentius istis *delicatis* in inscriptionibus eo sensu, quem dixi, occurrit. Et ad hos delicatos referenda quoque mihi videtur inscriptio nuper Romae reperta, quam cum aliis elogiis libertorum Liviae brevi edendam sentio. Ea sic habet:

AMIANTHVS LIVIAE
AD VENEREM
LIV. HOMERI. L
DED AMIANTHVS. L

Cuius epigrammatis expositio Romanos exercuit antiquarios, quemadmodum mihi vir eruditus Ignatius Comus, qui de eius significatione tituli me nuper est sciscitatus, narrabat. Paucis rem expediam. Haec enim demum videtur esse sententia: LIViae HOMERI. (id est Homeridi, sicut ISI pro Isidi, SERAPI, OSIRI &c. in titulis saepe leguntur; & occurrit apud Grut. p. 86, 6 MALANIA HOMERIDE; & ὁμηρίδαι quoque masculino genere leguntur apud Harpocrationem & Suidam) Libertae. DEDIT. AMIANTHVS. Libertus. (qui) AMIANTHVS. LIVIAE. AD. VENEREM. (hoc est delicatus) fuit. [Temperare mihi vero non possum quin illud ex actis SS. Perpetuae & Felicitatis num. 18 pulcherrime dictum huc afferam: *Sequebatur Perpetua lucido vultu, ut matrona Christi, ut DEI DELICATA*. Ubi vides pulcherrimam translationem a saeculi delicatis, ad Christi sponsi delicatas Et ita quidem, uti hic posui, ex Cod. Casinensi ediderat Holstenius: Ruinartus autem ex aliis codicibus edidit, *ut matrona Christi Dei dilecta*, deperuenta tota pulcherrimi loci gratia].

(51) Eruditissimus Facciolatus in Calepini lexico nunc tertium excuso verbum *dedicere* agnoscit, firmatque exemplo Accii Alphesiboea: *Adversor, eum se esse Alcmaeonis fratrem factis dedicat* sed fortasse non animadvertit Nonium xv, 121 a quo eum Accii locum habemus, referre a *dedicare*, ut sit indicativi modi: praeferrem si illud *dedicas* sit finis versus iambici.

dedicavisset, h. e. collocasset. Hyginus, quem Traiano aequalem censent lib. de limit. constituendis pag. 159 editionis Goësianae ait: *Quas* (urbes) *aut* . . . . *civibus* , *aut emeritis militibus assignaverunt* , *& ab agrorum novae DEDICATIONE culturae colonias appellaverunt* . Quid clarius? novae culturae initia *dedicationem* dixit]. Paullus iurisconsultus *dedicare togam in funus* dixit pro eo quod est togae novae usum in funere inchoare (52) : quam notionem quia nemo hactenus , quod sciam , animadvertit ,, necesse habeo verba legis afferre : est autem l. 19 de in rem verso : *Filius familias* , inquit Paullus, *togam emit* : *mortuo deinde eo* , *pater ignorans & putans suam esse* , *dedicavit eam in funus ejus* . *Neratius libro secundo responsorum ait* , *in rem patris versum videri* . Et haec , quae recitavi , & quae ibidem sequuntur , satis declarant *dedicare* ibi non esse solum *destinare* (quomodo Gothofredus in notis explicat) sed, quod Augustinus de tunica dixit, *encaeniare* : & ceteroqui notissimus est ille veterum mos, quo non nisi togati efferebantur . Iuvenalis sat. III , v. 172:

Pars magna Italiae est , *si verum admittimus* , *in qua*
Nemo togam sumit , *nisi mortuus* (53).

[Apu-

(52) [Vetus iste mos fuit ab heroïcis usque temporibus repetendus , quibus apud Homerum Penelopa sollicita inducitur de indumento ad Laërtem inhumandum tanto ante pertexendo Od. 3, 96 & seq. quod imitatur Virgilius IX , 488 . Ea vestis iam tum candida usurpabatur ut in Patroclo sepeliendo Il. Σ. 353 Vnde apud Artemidorum II Onirocrit. 3 infaustum omen mortisque praesagum habetur, si quis aegrotus veste alba amiciatur . Eo togae novae apud Romanos studium pertinebat ; quia singularis in ea candor erat , quem colorem ad animi simplicitatem , defunctique innocentiam notandam pertinuisse , Plutarchus testatur in quaest. Rom. Sed & alioqui nova toga idcirco quaerebatur , quia mortuos pretiosissimis indumentis uti sollemne apud antiquos fuit. Hinc Alcestes apud Euripidem ψ 156:

Ἐπεὶ γὰρ ᾔσθεθ' ἡμέραν τὴν κυρίαν
Ἥκουσαν, ὕδασι ποταμίοις λευκὸν χρόα
Ἐλούσατ', ἐκ δ' ἑλοῦσα κεδρίνων δόμων
Ἐσθῆτα κόσμον τ' εὐπρεπῶς ἠσκήσατο.
Nam simul adesse sensit extremum diem ,
Fluvialibus aquis candidam cutem abluit ;
Tum cedrinis vestem ex apothecis detrahens ,
Mundumque muliebrem , *ornat se decentius*.

Hinc etiam Socrati bibitura cicutam , uti se eadem opera ad funus compararet , Apollodorum tunicam palliumque pretiosum attulisse , narrant Laërtius , & Aelianus I Var. Hist 16. Soli Spartiatae , teste eodem Aeliano VI Var. 6 contrario , ut ferme & in aliis , instituto usi , cum vulgaribus vestibus sepeliebantur].

(53) In quem locum nescio quid augatur vetus Scholiastes : *Togam* , inquit , *sumit* , *id est eam supra lectum mittunt* , *dum mortuus effertur* . Atqui togam sumere , est induere . Et per ea tempora non in Italia solum , sed & Romae raro toga , saepius lacernis utebantur : mortui tantum , inquit Satyricus , per Italiam togam sumebant .

Qui mos togatos sepeliendi constat & ex aliis scriptorum locis , quae afferunt Lipsius I Elector. 6 & ex eo Dempsterus in paralipomenis ad ad Rosin. lib. v , cap. 32. Sed ibi tamen dupliciter Dempsterus hallucinatur : ac primum quod togam, quam mortui induerent , pullam fuisse ait. Sed si vir doctus ad loca a Lipsio producta attendisset, albam , non pullam togam a mortuis indutam didicisset . Plutarchus de Romanis ait : *Mortui corpus* ἀμφιεννύουσι λευκοῖς . Artemidorus τὰ λευκὰ ἱμάτια mortem praenuntiare ait ; διὰ τὸ τοὺς ἀποθανόντας ἐν λευκοῖς ἐκφέρεσθαι . Et vulgus civium sic efferebatur : nam magistratus , triumphales viri &c. quas vivi sive praetextas , sive purpureas , easdem & mortui gerebant . Illud , opinor , Dempstero fecit offucias , quod is , quem profert in medium , Martialis IX , 58 ait : *Nec pallens toga mortui tribulis*. Sed *pallens* ibi non significat togam pullam , sed sordidam & obsoletam : nec albae opponitur, sed candidae & cretatae , qualibus ditiores utebantur uti vel ex praecedentibus palam est :

Nil est tritius Hedyli lacernis ,
Non ansae veteres Corinthiorum , &c.
Nec pallens toga mortui tribulis .

Tribulis enim apud poëtas saepe tenuioris fortunae hominem , & unum e multis significat .

Ea-

[Apuleius IV Floridorum : *Togam quoque parari & voto, & funeri* h. e. tam in nuptiis, quam in funere togam parari (h. e. coëmi) nam eo deventum erat ut duobus his tantum temporibus toga usurparetur].

VIII Ac miror Facciolatum virum doctissimum, qui Calepini lexicon accuratissime amplificavit, ut thesauri linguae latinae loco haberi possit, *dedicare in funus*, & *dedicare in sacrum* ita interpretari, quasi sit in funeris & sacri impensas insumere. Neutrum verum est. De toga in funus dedicata quae modo diximus, satis quae vis sit eius locutionis ostendunt : dedicare vero in sacrum apud Caium nihil est aliud quam consecrare, seu religioni obstringere (54).

IX Iam vero quo sensu Paullus dixit *in funus dedicare*, eodem, quanquam in re dissimili, Tullius ait, *in censum dedicare*. Locus is est in oratione pro L. Flacco n.32, ubi cum in Decianum quendam inveheretur, qui in praedivitis mulierculae bona invaserat, eaque, cum lustrum a censoribus conderetur, in censum detulerat, ait : *At haec praedia etiam in censum dedicavisti, mitto quod aliena, mitto quod possessa per vim, mitto quod convicta ab Apollonidiensibus* &c. Ac bene Lipsius

III

Eadem notione alibi Martialis :

Et tremula vix accipienda tribuli :

Et Hor. 1, epist. 13:

Ut cum pileolo soleas conviva tribulis.

Quare omnes, cum efferebantur, togam eamque albi coloris induebant : & ditiores quidem candidam & recentem, inopes vero quod candida non suppeteret, quod reliquum fuit, *pallentem* idest obsoletam usurpabant.

Quanquam & Casaubonus ad Suetonii Augustum cap. 40 togam sordidam cum pulla confusam contendit : sed vereor ut id satis probet. *Pullus* Graecis proprie φαιὸς dicitur, *sordidus* vero iisdem τριβωνικός At Graeci, inquit, quam Latini sordidam togam dixissent, φαιὰν interdum appellaverunt, uti Plutarchus in Cicerone de Milone reo μεταλαβεῖν ἐσθῆτα φαιὰν ἀπαξιώσαντος. Quid tum? an non sicuti sordidam, sic etiam pulli coloris & αὐτοφυεῖς usurpare rei potuissent? Id quidem vel Pollux ab ipsomet Casauboon prolatus docere possit, qui vel λευκὴ ἐσθὴς vel φαιὰ aut μέλανα vestimenta iis attribuit. Plinius, inquit, VII epist. 17 *sordidos pullatosque* coniunxit. At non synonymos, sed διαφορὰν iste Plinius quidem certe : nec ceteroqui video, cur plebeii, quos e lacernae usu *pullatos* Plinius nuncupavit, iidem ob ceteras sordes non etiam *sordidi* recte sint appellati : non autem continuo *sordidus* idem quod *pullus*. Deinde quos Calpurnii versus Casaubonus affert, in iis *pulla vestis & pulla paupertas* non de toga obsoleta utentibus, sed de lacernatis (nam lacernae pulli seu nativi coloris fuit) dicitur, quos Augustus media cavea submovit, teste Suetonio cap 44 : *Sanxitque, ait, nequis PVLLATORVM media cavea sederet*. Nam eadem notione *pullatos* hic Tranquillus accepit, quemadmodum paullo ante acceperat, pro lacernatis. Venio enim demum ad Suetonii locum, de quo ibi commentatur Casaubonus : dabiturque opera, ut intelligas *pullatos* eo loco non sordida toga indutos, sed lacernatos esse accipiendos. *Ac visa*, inquit Suetonius Octavio cap 40, *pro concione pullatorum turba, indignabundus & clamitans, en ait*

Romanos rerum dominos gentemq. TOGATAM.

Ex usurpato Virgilii versiculo satis quidem percipitur, non sordes, sed genus vestis Augustum reprehendisse, quod lacernam, quae pulli coloris fuit, pro toga induerent : idque e sequentibus fit illustrius, pergit enim : *Negotium*, inquit, *aedilibus dedit, nequem posthac paterentur in foro circove, nisi positis LACERNIS TOGATVM consistere*. Alterum quod fallitur Dempsterus est, quod in recitata Paulli lege *dedicare togam in funus* esse ait *exuere ac obvolvere*. Atqui non ea tantum vis est eius verbi, sed valet togam novam in funere *encaeniare*, ut Augustini verbo utar. Ex quibus profecto intelligitur, tantum abfuisse, quin mortui *toga lugubri* sive *pulla*, uti Dempsterus appellat, uterentur, ut potius toga nova, saltem e ditioribus, in funus dedicanda quaeri consueverit : nimirum ut candidiore toga visendi efferrentur.

(54) Lex est XII tabularum, quam Caius *lib.* VI. *ad leg.* XII *tab.* refert (eaque est lex ult. de litigios.) in hunc modum : *Rem, de qua controversia est, prohibemur in sacrum dedicare* ;

III var. lect. I *in censum* reposuit (55), cum antea *in censu* legeretur; nisi quod *in censum dedicare* idem esse statuit, quod *in censum referre*: sicuti etiam Manutius in commentario ad eum locum, quem tamen reprehendit Gronovius lib. IV de pec. vet. cap. I & iure merito, nam, uti multis ostendit, *deferre in censum* Quiritium erat, at *in censum referre* unius censoris proprium fuit. Ita ex Gronovii sententia *in censum dedicare*, idem est quod *in censum deferre* & profiteri. Recte quidem, sed penitiorem tamen eius locutionis caussam vir doctus cum ceteris ignoravit. Atqui hic etiam dedicare idem prorsus est quod inchoare: [ita ut *dedicare in censum* is demum dicatur, qui tum primum fundum, aut quidvis aliud in censum defert aut profitetur. Enimvero quae in superioribus censibus iam censa fuerant, ea tantum deferri in censum, non item dedicari dicebantur: at quae recens acquisita in censum deferebantur, ea demum in censum dedicari recte dicebantur, quia tum primum earum rerum censio inchoabatur; atque ea erant illarum rerum ἐγκαίνια censualia, ut sic appellem.] Idem prorsus loquendi genus adhibuerat P. Africanus oratione contra Ti. Asellium apud Gellium VII, II: *Quanti*, inquit, *omne instrumentum fundi Sabini in censum dedicavisti*. Sic autem accusandi casu tum hic, tum apud Ciceronem, non vero *in censu* esse legendum, illae, quas modo exponebamus, locutiones *in funus*, *in sacrum dedicare* prorsus evincunt. Demum Gronovius ibidem εὐστόχως sane & feliciter eamdem locutionem in Vlpiano restituit l. 64 de adquir. rer. dom. Ibi in vulgatis legitur: *Quae quisque aliena in censum deducit, nihilo magis eius fiunt*. Sed *dedicat* scripsisse Vlpianum veteris elegantiae non ignarum, ait Gronovius. Quam coniecturam certissimam puto, quod animadverterim ex eius legis variantibus lectionibus *deducat* alios codices praeseferre, uno variante elemento eoque permutabili, nam scimus duas eas litteras V & I in lapidibus & MSS. saepissime permutari.

X [Nec alia notione Dedicare domum, aream & cetera huiusmodi apud Cic. pro Domo, Livium & alios dicitur, quoties infensi civis bona consecrabautur (חרם Hebreis) & publicabantur. Huiusmodi res *dedicare* non aliud erat, quam ex privatis publicas facere, quod perspicue colligo ex hac apud Fabrettum pag. 675, n. 18 inscriptione:

M D.

re; alioquin dupli poenam patimur; ne liceat te modo duriorem adversarii conditionem facere. Sed duplum utrum fisco, an adversario praestandum sit nihil exprimitur (in lege XII tab. de qua commentatur) *fortassis autem magis adversario: ut id veluti solatium habeat pro eo quod potentiori adversario traditus sit.* Potentiori utque adversario traditus appofite dicitur, quia rem consecratam liberare multo difficilius fuit: eoque pertinet Ciceronis oratio pro domo sua, quam ab adversariis dedicatam Cicero vindicaturus eam orationem habuit. Quod ergo Cicero (ut Marcellum l. 12 de cur. fur. & Pomponium l. 62 de pactis, aliasque taceam) *dedicare* pro eo, quod est rem sacram facere aut religioni obstringere dixerunt, id Caius ex lege XII tabularum plena oratione dixit *rem in sacrum dedicare*.

(55) [Dedicare in *censum* accusandi casu, ut cum dicitur *res esse in vadimonium* Cic. pro Quin, Idem in Pompeiana: *In potestatem esse*, &c.]

D. NONIVS. ASPRENAS
L. AXSIVS. NASO. TR. PL
... CAECILIVS. CORNVTVS
Q. LVTATIVS. CATVLVS
.. VOCONIVS. STOLO
CVRATORES. LOCORVM. PVBLICORVM
DEDICANDORVM. EX. S. C. EX. PRIVATO
IN. PVBLICVM. RESTITVERVNT

Vbi vides fuisse curatores locorum publicorum dedicandorum, horum vero munus erat ex privato in publicum restituere. Vbi primum vero locus publicus fiebat, *dedicari* dicebatur, non ob aliam profecto caussam, quia tum primum eius δημοσιότης incipiebat. Ex qua notione non modica Ciceroni aliisque lux affunditur.]

XI Sed pergo iam scriptorum locos, quos quidem conquirere potuerim, in medium proferre. Suetonius de Augusto sic narrat: *Commissione ludorum, QVIBVS theatrum Marcelli DEDICABAT* (idest encaeniabat) *evenit, ut luxatis sellae curulis compagibus caderet supinus*. Prae ceteris non bonus ille quidem scribendi auctor, sed antiquitatis tamen affectator Apuleius vix aliter eo verbo usus videtur, cuius haec interim loca reperi: Metam. IV: *Vt venationis suae primitias bonus amicus videretur ornando muneri dedicasse*. Met. X: *Dies ecce muneri destinatus aderat .... Ac dum ludicris scenicorum choreis primitiae spectaculi dedicantur* &c. Annon vides *primitias muneris* (hoc est venationis, quo sensu munus saepe accipit Apuleius) *dedicare* idem esse quod auspicari? Ad haec Met. XI de Isidis navi Isis ipsa sic loquitur: *Quo* (die) *sedatis hibernis tempestatibus, & lenitis maris procellosis fluctibus, navigabili iam pelago, rudem dedicantes carinam, primitias commeatus* (idest navigationis) *libant mei sacerdotes*. Ibi *rudem carinam dedicare* est novam nec dum mare expertam ponto committere, & usui addicere. Tertullianus in Scorpiaco cap. I de Paullo Melitam devecto: *Hoc modo*, inquit, *etiam ethnicis saepe subvenimus, donati a Deo ea potestate* (de qua Marci XVI, 18 dicitur, *serpentes tollent* &c.) *quam Apostolus dedicavit* (idest qua primus omnium usus est) *cum morsum viperae sprevit*. Quomodo *dedicare potestatem* dixit Tertullianus, sic & *magistratum dedicare*, idest inire dici consuevisse coniicio; nam & eius contrarium *abdicare magistratum* usu tritissimum fuit. [Idem libro de carne Christi cap. 17: *Nove nasci debebat novae nativitatis dedicator*. Idem in Apologetico cap. 6 de Nerone primae in Christianos persecutionis auctore loquens ait: *Tali dedicatore damnationis nostrae gloriamur*. Ibidem cap. 12: *In patibulo primum corpus Dei vestri dedicatur*. Idem de Poenit. cap. 2: *Quum rursus ad suam misericordiam maturavisset* (Deus) *iam inde in*

semet-

semetipso poenitentiam dedicavit, rescissa sententia irarum pristinarum. In Honorii & Theodosii constitutione, quae exstat lib. xv Cod. Th. tit. 9 de expensis ludorum l. 2 fit mentio *Mytarcharum*, *agonothetarum*, *itemque Asiarcarum*, *& ceterorum*, *quorum nomen votiva festivitatis sollemnitas dedicabit*. Nam cum huiusmodi omnes sacerdotes ludis praesiderent, idcirco eorum munus & nomen aliqua editione sollemni dedicabatur i. e. inchoabatur.] Illustre illud quoque S. Cypriani est epist. 33 edit. Pamelianae, ubi de lectore tum primum sui ordinis munus auspicante ait: *Hoc die auspicatus est*, *dum dedicat lectionem*. Lampridius Elagabalo cap. 17: *Et lavacrum quidem Antonini Caracallus dedicaverat* (hoc est encaeniaverat, nam sequitur) *& LAVANDO & POPVLVM ADMITTENDO*. Nec obscuriora exempla apud posterioris aetatis scriptores; nam eadem notione in octava S. Stephani protomartyris a priscis usque Ecclesiae saeculis (vide librum sacramentorum Greg. M.) quotannis hanc orationem damus: *Omnipotens sempiterne Deus*, *qui primitias martyrum in B. levitae Stephani sanguine dedicasti*, &c. [In officio S. Andreae Apostoli in versiculo tertii responsorii: *Salve crux*, *quae in corpore Christi dedicata es*, ex quibus verbis patet acta S. Andreae non posse esse valde recentia. Trebellius in Tetrico Iuniore cum dixisset Aurelianum recepisse a Tetrico coronam civicam picturatam de museo: *Quam cum*, inquit, *dedicasset*, *Aurelianum ipsum dicuntur duo Tetrici adbibuisse convivio*.] Gesta Constantini M. apud Cangium: *Palatium usque ad perfectum fecit*, *quem non dedicavit*, idest eo uti non potuit. Quod eodem sensu hic dicitur, quo Latinus Bibliorum interpres Deut. xx, 5 domum recens aedificatam *dedicare* dixit, pro eo quod est encaeniare. [Et quod ad Hebr. IX, 18 dicitur: ἡ πρώτη (διαθήκη).... ἐγκεκαίνισται, id vulgatus interpres vertit *dedicatum est*.] Atque haec ex auctoribus satis.

XII Venio nunc ad inscriptiones, in quibus quidem rarius *consecrandi* (56), saepissime *dedicandi* verbum occurrit: sed tamen certissimum habeo plerumque in iis *dedicationem* tantum pro ἐγκαινίοις adhiberi: quamvis non negem non raro etiam pro consecratione usurpari, eo quod

 res

(56) Non desunt tamen exempla in marmoribus, ubi propria *consecrandi* vox adhibetur. Itaque ap. Grut. p. 18, n. 6 IOVI OPTIMO. MAXIMO... P. AELIVS.... ARAM. CONSECRAVIT. Itemque p. 19, 1. Rursus p. 28 5 ARAM. CONSTITVIT. ET. CONSECRAVIT. Postremo p. 109 ARAM. CVM. BASE. CONSECR. Sed & apud Reinesium cl 26 AEDEM. CVM. OMNI. CVLTV CONSECRAVIT. In Graecis epigrammatibus ΚΑΘΙΕΡΩΣΕ de templis ΑΝΕΘΗΚΕ de aris, signis, clypeis ceterisque rebus, quae collocatione aut suspensione dedicabantur, & alio transferri poterant, dici solet. Unde quod legitur apud Grut. p. 69, 8 TON. NAON. KAI. TON. ΒΩΜΟΝ. ΑΝΕΘΗΚΕΝ ob vicinius illud ΒΩΜΟΝ negligenter, credo, sic positum fuit: nam ναῷ illud ΑΝΕΘΗΚΕΝ minus convenire videtur, quod est tamen τῷ Βωμῷ proprium, qui loco moveri potest. Cicero pro domo n. 46: *Simulacrum autem aut aram si dedicasti*, *sine religione loco moveri potest*. Quo Tullii loco *dedicare* & *loco movere* ἀντιθέτως, opinor, ponuntur. Non dedicabatur, ut alibi ostendam, ara sive signum, cum supra suam basin ponebatur, cuius contrarium fuit *loco movere*.

res essent coniunctissimae, eoque unum pro altero poneretur. Verum, uti dixi, saepius dedicatio nihil praeter encaenia adsignificat: veluti quod apud Reinesium *11*, *89* dicitur nescio quis *theatrum & proscenium ludis scenicis biduo* DEDICasse *de sua pecunia*: idem ibi profecto DEDICAVIT, quod in usum traduxit; neque enim *biduo* res consecratur, nec *pecunia*. Item quod apud Grut. p. 12, n. 1 legitur: I. O. M. PRO. SALVTE. IMPP. L. SEPTIMI. SEVERI. ET. M. AVRELI. &c. M. FIRMIDIVS . . . . CONSECRAVIT. ITEM. DEDICAVIT: an non ea quantivis pretii epigraphe prope clamitat, inter consecrationem ac dedicationem, quanquam res coniunctissimas, interesse tamen plurimum, quod illa ritibus & conceptis formulis, haec primo rei usu contineretur? Itemque in basi Interamnate apud Grut. p. 14, n. *16*: I. O. M. MINATIA. ELPIS. DEDICAVIT. ET. CONSECRAVIT (57). [In Kalendario marmoreo apud Gruterum pag. 133 V. Kal. Septembris notatur: H. D. ARA. VICTORIAE. IN. CVRIA. DEDIC. EST. i. e. *Hoc die ara Victoriae in curia dedicata est*. At Dio Lib. 51, p. 459 de eadem re loquens ait: *In eaque* (curia) *imaginem Victoriae posuit*; Graece *ἐνέστησε*. Inscriptio, quae olim erat in porticu Ecclesiae S. Vitalis Ravennae apud Ciampinum tom. 2, pag. *66*: *Mandato Ecclesii Episcopi Iulianus Argentarius aedificavit, ornavit, atque DEDICAVIT CONSECRANTE vero reverendissimo Maximiano Episcopo XIIII Kal. Maii Sexies P. C. Basilii Iun. V. L. Indictione X*, i. e. anno 547. Idem pag. 81 ex Rubeo hanc affert inscriptionem in Classensi templo S. Apollinaris: *D. Apollinaris Sacerdotis Basilicam mandato beatissimi Vrsicini Episcopi a fundamentis Iulianus Argentarius aedificavit, ornavit, atq. DEDICAVIT, CONSECRANTE vero B. Maximiano Episcopo die nonarum Maii Indictione XII octies P. C. Basilii*.]

XIII Atque ii quidem, qui *dedicare* nihil aliud esse volunt, quam καθιερῶν sive consecrare, vix alibi, quam cum de templis rebusque aliis sacris est sermo, suam sententiam tueri possunt. Contra vero ea, quam *dedicationi* subiecimus notionem, tam patet latissime, ut non templis solum, sed profanis omnibus rebus optime conveniat; quae res profanae cum dedicari dicuntur, nihil aliud significatur, quam eorum usum inchoari. Suetonius Nerone: *Eiusmodi demum, cum absolutam dedicaret, hactenus comprobavit, ut se diceret quasi hominem tandem habitare coepisse*. Quo sane loco nonnisi primum domus usum dedicationis nomine licet intelligere: non enim domus consecrabantur, & consecratae non erant amplius in domini sui censu, ut patet ex oratione Ciceronis pro domo.

Nisi

(57) Ὕστερον πρότερον, cum dici potius debuisset CONSECRAVIT. ET. DEDICAVIT. prius res sacrabatur, tum demum usui dicabatur. Tamen fieri potuit, ut interdum sive per negligentiam consecratio rem usu inchoatam subsequeretur, sive fortasse verius, si quando consecratio neglecta fuisset, usu iam sacrata putabatur.

Nisi forte principis domum religiosam fuisse existimamus, quod a vero non abhorret. Sed alia suppetunt exempla rerum profanarum innumerabilia: veluti cum sermo est de dedicatione statuarum, non dicam imperatoribus, sed privatis hominibus positarum, nefas est de καθιερώσει tum cogitare. [*Dedicatio* enim statuarum nihil aliud quam earum erectio sive collocatio erat: quod adeo certum est, ut saepe in inscriptionibus *ponere* pro *dedicare* usurpatum inveniatur: sic apud Grut. 48, 5: HERCVLI.DEO. INVIC. SIGNum. AEREVM. EX. VOTO. POSuit. IN. MAGNA. ARA. Vbi POSuit tantumdem valet, quod *dedicavit*. Hinc apud Pollucem lib. I segm. 12 τὸ ἱδρύσασθαι, & ἐγκαινίσαι h. e. *dedicare* sunt synonima: sicut segm. 13 eius contrarium dicit esse καθελεῖν, καταβαλεῖν, &c. h. e. loco, ac sede sua movere. Et in glossis veteribus καθίδρυσις redditur *dedicatio*. Notat id quoque Graeca vox ἀνάθεσις, quae Latinae voci Dedicationis respondet. Quod si quis de ἀναθέσεως notione scrupulum iniiciat, legat Sponianas inscriptiones pag. 339 & seq. Nam certe quod num. LVII dicitur ποιησαμένης τὴν ἀνάθεσιν τοῦ ἀνδριάντος τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ *dedicante statuam sorore eius*, Vlpiani scil. cui ea statua ponebatur; id num. LXII sic effertur: ἐπιμεληθέντος τῆς ἀναστάσεως Πομπηίου Λατρίου; & num. LXIV τὴν ἀνάστασιν ποιησαμένων ἀρχόντων &c. & num. LXVI τὴν πρόνοιαν . . . . τῆς ἀναστάσεως τοῦ ἀνδριάντος ποιησαμένου τοῦ πρώτου ἄρχοντος. Et statuae quidem clarorum virorum collocatione dedicabantur. At deorum signa sola collocatione non erant proprie dedicata, sed precibus votisque adorantium dedicabantur sive encaeniabantur. Egregie facit ad hanc rem illustris Minucii locus in Octavio cap. 23: *Quod si in animum quis inducat tormentis quibus . . . . . simulacrum omne formatur, erubescet timere se materiem, ab artifice, ut Deum faceret illusam* (credo *inauratam*). *Deus enim ligneus . . . . caeditur, dolatur, runcinatur : & deus aereus vel argenteus conflatur, tunditur malleis, & incudibus figuratur : & lapideus caeditur, scalpitur, & ab impurato homine levigatur . . . . nisi forte nondum deus saxum est, vel lignum, vel argentum. Quando igitur hic nascitur? ecce funditur, fabricatur, scalpitur: nondum deus est. Ecce plumbatur, construitur, erigitur: nec adhuc deus est: ecce ornatur, consecratur, ORATUR; tunc postremo deus est; cum homo illud VOLUIT & DEDICAVIT*. In eandem fere sententiam Quintilianus Decl. 323: *Haec enim* (templa) *priusquam dedicationis accipiant summam religionem, opera sunt tantum: Dedicatio est illa quae Deum inducit, quae sede destinata locat: hoc ideo facere non cuicumque permittitur, nisi castae manus, nisi familiaris sacris animus accesserit*]. Sic apud Grut. p. 434, 1 statuae, quae L. Maesio Rufo eiusque coniugi a Forosempronienfibus ponuntur, num religiosae fuerunt? & tamen earum DEDICATione. *Rufus. Epulum. dedit. decurionib. sing. H. S. XXX sex. viris. et. augustalib. sing. H. S. XII plebi. sing. H. S. IIII.* [Et apud eundem pag. 47, 10 Cilo statuam dedicans, Alcidem sic alloquitur:

Su-

Sume libens SIMVLACRA, tuis quae munera Cilo
Aris Vrbanus DEDICAT ipse suis.

h. e. *sume simulacrum*, *quod Cilo* (Praetor aut praefectus) *Vrbanus donum dat* (hoc sibi vult illud *munera*) *ac dedicat*, (i. e. collocat) *supra aram*, sive basim.] Inscriptio quoque Nepesina p. 441, 7 loquitur de DEDICATIONE. STATVAE. PATRONI. & saepe alibi. Num quem caeremoniarum apparatum in hisce statuis dedicandis adhibitum putas? Atqui, si animum advertes, *dedicare* statuam nihil est aliud quam ἀνατιθέναι. [Livius IX, 44 extremo capite: *Herculis magnum simulacrum in Capitolio positum dedicatumque*. Vbi POSITVM DEDICATVMQVE συνονύμως, ut saepe fit, usurpantur. Nisi vero statuas etiam conceptis verbis dedicatas volumus. Ceterum idem Livius IX, 46 narrans *latum ad populum*, *ne quis templum aramve iniussu Senatus* &c. *dedicaret*, nihil de statuis habet, ut credibile sit statuas, nihil aliud quam positu dedicatas. Apud eundem Liv. X, 23 Virginia: *Hanc ego aram*, inquit, *Pudicitiae Plebeiae DEDICO*: quo loco non videtur de sollemni dedicatione accipiendum DEDICO, sed pro ἐγκαινίζω.] Apuleius Met. VI: *Et depictam in tabula fugae praesentis imaginem meae domus atrio dedicabo*: idest ἀνατεθήτω seu suspendam. Tabulae ergo suspensione dedicabantur, & dedicare statuam nihil aliud fuit, quam eandem in *loco dato decreto decurionum* (quod his singularibus litteris notabant L. D. D. D.) collocare, & encaeniare. Atque eo refer Tullii locum pro domo n. 46 quo *dedicare* & *loco movere* ex adverso ponuntur, ut alibi dixi. Hinc etiam dedicatio bibliothecae, aquaeductus, pontis & similium nullam proprie, ni fallor, καθιέρωσιν adiunctam habuit, sed primum tantum rei usum designat. Certe nefas est arbitrari Christianos imperatores Valentinianum, Valentem, & Gratianum in pontium, quos DEDICARI. IVSSERVNT, uti Gruterianae inscriptiones p. 160, n. 4, & 6 testantur, dedicationibus ullam ethnicam adhibuisse caeremoniam praeter circenses, quibus pontium usus inchoari solebat, uti deinceps demonstrabo. Idem de altera epigraphe ap. Grut. p. 1080, n. 10 cogitandum, ubi Valens & Gratianus PORTICVS. AREASQ. MARCELLO. LIVIAE. AD. ORNATVM. VRBIS. SVAE. ADDI. DEDICARIQ. IVSSERVNT. Est & Veronae inscriptio apud Grut. p. 166, n. 2 sub Gallieno principe posita, ubi dicuntur MVRI. VERONENSIVM. FABRICATI. EX. DIE. III. NON. APRILIVM. DEDICATI. PR. NON. DECEMBRIS. IVBENTE. SANCTISSIMO. GALLIENO. AVG. N. INSISTENTE. AVR. MARCELLINO. V. P. DVC. DVC. (idest Viro perfectissimo duce ducenario) CVRANTE. IVL. MARCELLINO. Qua in inscriptione *muros dedicare* non est aliud, quam eorum fabricam ad umbilicum perducere, & *usui dicare*. Huc enim pertinet illa sedula consignatio temporis, tum illius quo manus ope-

operi admota, (FABRICATI, inquit, ideſt coepti EX. DIE. III. NON. APRILIUM) tum quo opus conſummatum fuit: nam quod ſequitur, DEDICATI. PR. NON. DECEMBRIS, tempus perfecti, atque uſui dicati operis notat. Accedit quod Gallieni iuſſus, & utriuſque Marcellini inſtantia & curatio non alio quam ad fabricam tum inchoatam tum perfectam referuntur, non vero ad aliquem conſecrationis ritum: & ſcimus ex legum voluminibus civitatum muros, non ſacros fuiſſe, ſed ſanctos, hoc eſt ſanctione inviolabiles. Adde & hoc loquendi genus: *ſua pecunia dedicare*, quod certe non poteſt de καθιερῶσαι intelligi, (quid enim habet pecunia cum conſecratione commune?) ſed tantum de operis conſummatione, quam ſtatim eiusdem uſus conſequitur. Eam locutionem deprehendi apud Reineſium cl. 1, n. 170: STAT. EX. AERE. S. P. DEDICARVNT. iterumque eadem claſſe n. 300: GENIO CENTVRIAE. &c. SIGN. AEN. SVA. PEC. DEDECAVERVNT. Et cl. 2, n. 89 [& apud Grut. pag. 174, n. 8, & alibi ſaepiſſime.]

XIV Demum in his tertii aut quarti ſaeculi inſcriptionibus ſine ulla controverſia DEDICARE eſt uſum aedificii inchoare. Apud Grut. p. 178, 4 *Conſtantius & Maximianus invicti Augg. Severus & Maximianus Caeſs. thermas ornaver. ET. ROMANIS. SVIS. DEDICAVER.* hoc eſt in Romanorum uſum encaeniaverunt. Et ne forte putes *dedicandi* verbum pro καθιερῶσαι poſitum: en ut eadem pag. n. 7 *conſecratio* a *dedicatione* ſedulo diſtinguitur. *D. D. NN. Diocletianus & Maximianus invicti ſeniores Auguſti patres imperatorum & Caeſarum: Conſtantius & Maximianus invicti Augg. & Severus & Maximianus* (legendum Maximinus) *nobiliſs. Caeſares thermas felices Diocletiani Aug. fratris ſui nomine CONSECRAV. coeptis aedificiis pro tanti operis magnitudine omni cultu perfectas ROMANIS. SVIS. DEDICAV.* Vides ut accurate *conſecratio* a *dedicatione* diſtinguitur, ne forte unius eiuſdemque rei ſynonyma fuiſſe putes. Et hinc facile ſupplebitur inſcriptio pag. 179, 1 *Thermas felices Diocletiano coeptas* &c. *numini eius conſecrarunt*: ſupplenda porro quae deſunt: *& Romanis ſuis dedicaverunt*.

XV [Ex his patet dandi caſum, qui cum *dedicandi* verbo interdum iungitur, nihil efficere quominus encaeniare ſignificet. Sic apud Vitruvium II, 8 *Croeſi domus, quam Sardiani civibus ad requieſcendum aetatis otio, ſeniorum collegio Geruſum dedicaverunt*, idem valet quod coeperunt addicere (h. e. encaeniaverunt) civium uſui. Et apud Plin. in praef. nat. hiſt. *Dedicavi tibi hos libellos*, tantundem eſt quod tibi *encaeniavi*, fecique ut in tuo primum nomine apparerent. Pollux. lib. I. ſegm. 11 inter cetera dedicandarum ſtatuarum ſynonyma, & hoc affert ἐγκαινίσαι τῷ Θεῷ, *encaeniare Deo*. Sic & inchoare alicui apud Virgil. VI, 252:

Tum Stygio regi nocturnas inchoat aras,
Et ſolida imponit taurorum viſcera flammis.

Ser-

Servius in eum Virgilii locum ait: *Incboat, perficit, & est verbum Sacrorum*. Omnino dicere voluit Servius, *Incboat* Virgilio non esse inchoare ararum ex caespite fabricam, sed earum iam perfectarum usum inchoare h. e. dedicare. Hinc illud est, quod quae Diis dedicabantur, ea mutilabantur, ne forte in alienos usus traducerentur. Hesychius in *καταγίτας* ait in hunc modum: *Καταιγίτας, κατασχίτας. οἱ γὰρ ανατιθέντες ἱμάτια κατέσχιζον αὐτὰ ἵνα μὴ αἴρτωσιν παρά τινων.*]

XVI Quanquam vero ex iis auctorum & inscriptionum locis, quos non mediocri luce perfudimus, satis intelligi potest, non sine operae pretio me tamdiu in ea dedicationis notione versari: tamen quid sollemnis illa formula sibi velit, quae in Lugdunensibus, aliisque per Gallias saxis occurrit, *monumentum sub ascia dedicare*, quae nemini ad hunc usque diem intellecta, viris doctissimis crucem fixit, age videamus; & an tradita dedicationis notio tam late pateat, quam initio polliciti sumus, porro experiamur. Et ceterorum quidem sententias (an nugacissimas nugas?) tum numerare difficile, tum recocta crambe id putidius fuerit. Adeat, si cui est otium, eos, qui leges XII tabularum explicuerunt, ad eam legem *rogum ascia ne polito*, tum & Gutherium de iure Manium II, 28, Sponium in antiquitatibus Lugd. ac Fabrettum in vol. inscr. a p. 209 ad 206 & alios. Omnes vero sententiae in eo fere versantur, ut aut sepulcri modestiam ea clausula commendari, aut contra magnificentiam arbitrentur, ac fere respici putent ad eam legem XII tab. *rogum ascia ne polito*, cum tamen nihil monumentum cum rogo commune habuerit, ac nihil etiam ascia, qua ligna dolantur, cum ascia fabrorum caementariorum de qua hic sermo. Quare desinant aliquando legem illam in praesidium adsciscere, praesertim cum illa asciae usum vetet, quem ista formula sepulcralis admittit. Reinesius ad cl. XII, n. 34 ab aliis diversus abiens tantum non acu rem tetigit: *Significarunt autem ea* (formula) inquit, *se marmorariis, quorum ascia & dolabra λαξευτικὰ ὄργανα, faciendum locasse, hoc est ab incboato opus curasse*. Quae Reinesii sententia quid quaeso commeruit, quamobrem acriore censura a Fabretto perstringeretur? Et verisimiliora certe Reinesius paucis verbis, quam Vrbinas ille totis chartis edisserit. Quanquam quod eo sensu formulam illam accipi Fabrettus iubet, quasi vero sepulcri mediocritas commendetur, quod unius asciae ope, qua calx subigitur, sine ullo λαξευτικῷ instrumento fuerit exstructum: nihil novi affert, idque jampridem Gutherius in II de iure Manium 28 disertissime tradiderat, ubi *dedicare sub ascia* hoc demum significare statuit, *opere tectorio marmorato vel albario sepulcra exornare*.

XVII Iam vero quod negat asciam λαξευτικὸν, sive lapicidarum fuisse instrumentum, ac non nisi lignariam aut calcariam asciam inveniri pertendit, nihil agit: & vel ipsa asciae figura, quae in Salsoniae monu-



numento, de quo ibi Fabrettus commentatur, & alibi visitur in hunc modum, virum doctum monere potuisset, neque ad dolendam materiam, neque ad macerandam calcem illud instrumentum usui esse potuisse, sed unice ad lapides excidendos poliendosque: quippe cum securiculae potius speciem oculis exhibeat, quam lignariam aut calcariam asciam, quarum utranque recurvam, perinde ut hodieque adhibentur, fuisse oportuit. Et possum non paucis argumentis evincere, asciam, de qua monumenta loquuntur, fuisse λαξευτικὴν, quae compendifacturus, contuli in subiacentem notam (58).

XVIII Iam vero quae nostra interpretatio sit, aperire praestat, quam in aliis refellendis tempus terere. *Dedicare* in his monumentis cave putes consecrandi, id quod sibi nonnulli persuaserunt, significatione positum: nec est secundum Reinesium *ab incboato opus curare*: nec demum quidvis aliud: verum secundum semel traditam eius verbi notionem nihil aliud istic est *dedicare*, quam usum monumenti illato cadavere incboare, sive encaeniare, quemadmodum tot iam auctorum locis fidem feci: *dedicare* vero *sub ascia* idem prorsus est, quod in sepulcrum recens exstructum cadaver inferre, &, ut Festi verbum adhibeam, *usui dicare*: sive, si forte mavis, monumentum encaeniare antequam fuerit perfectum; dumque adhuc fabrorum caementariorum, qui per asciam designantur, fervet opus, mortuum illic collocare. In hac enim formula *ascia* pro ipso aedificationis opere ponitur, & particula *sub* potest significare vel *statim post*, vel *in ipso aedificandi actu*. Vt semel dicam, hoc innuere ea clausula voluerunt, non esse illatum cadaver in alias sive emtum sive exstructum monumentum, sed in sepulcrum tum primum data opera & ad eum finem aedificatum, ut is mortuus, cui memoria

poni-

(58) Nam certe ascia, cuius in monumentis mentio exsistit, etiam fatente Fabretto, non est lignaria, qua materia dolatur. Superest ergo ut sit illa altera ad calcem subigendam composita. Atqui istius asciae multo longius erat manubrium, praeut istud est quod in lapidibus insculpi solet. Aliud ergo esse non potuit quam ascia quaepiam λαξευτικὴ. Scio obiicere Fabrettum, asciae lapidariae nusquam apud auctores fieri mentionem. Atqui sit eius mentio in sexcentis monumentis, quibus illa formula adhibetur, & insuper ascia interdum scalpitur, quae non potest esse nisi lapicidarum, quae & fabricatorum eadem quoque fuit, quippecum in omni fabrica sive reticulari, sive incerti operis permultum eius instrumenti usum fuisse oportuerit ad lapides complanandos: cum contra illa altera non ad muros exstruendos, neque ad tectorium inducendum, sed tantum ad calcem subigendam usui esset. Sed missis inscriptionibus, si scriptorum iudicio rem transigi mavis, ecce Psalmorum interpres Hieronymo haud paullo antiquior, & alterius saltem saeculi auctor, id quod Ps. 74, ver. 6 apud LXX legitur, ἐν πελέκει καὶ λαξευτηρίῳ κατέῤῥαξαν αὐτήν, sic est interpretatus, *in securi & ascia deiecerunt eam*. An non intelligis asciam λαξευτικὸν quoque instrumentum fuisse, imo & huic Graeco vocabulo λαξευτήριον respondisse? Et scimus Hesychium λαξευτήριον sic exponere, ut sit λιθοτόμων σιδήριον. Nam quod Graeci posteriores astrologiae libros λαξευτήριον ex usu linguae Persicae inscripserunt, uti ex Gangii Graeco glossario licet intelligere, id perinde factum puto, quemadmodum Aristotelis logica Organum fuit appellatum. Verum hoc obiter. Altera vox, qua Graeci asciam exprimerent, fuit ἀξίνη, (unde & *ascia* nomen invenit, Aeolum more qui pro ξένος dicebant σξένος, & alia in eundem modum) quae & securim & asciam aeque significat, eo quod fuissent figura similes (id quod

ponitur, eo inferretur (59): coniungitur enim semper cum illa formula haec altera *monumentum facere* aut *ponere* in hunc modum: ὁ δεῖνα τῷ δεῖνα PONI. CVRAVIT. aut FACIENDVM. CVRAVIT. ET. SVB. ASCIA. DEDICAVIT. Accedit quod apud Gruterum p. 339, n. 4 *sarcophago condere*, & *sub ascia dedicare*, iunguntur hoc modo: MEMMIA. CASSIANA. CONIVX. (maritum suum paullo ante nominatum) SARCOFAGO. CONDIDIT. ET. S. A. D. hoc est *sub ascia dedicavit* monumentum. Nec vacat inscriptiones percurrere, quibus ea clausula adhibetur, propterea quod de hoc commentario vere hoc mihi videor esse dicturus eum SVB ASCIA DEDICARI: ita raptim & adhuc atramento madens prelo committitur. Quo dabitur, spero, venia toto hoc opusculo secus fortasse dictorum, ac viri docti sint iudicaturi, quorum sententiae lubens subscribam.

XIX Ac de dedicationis notione latissime illa quidem patente, haec habui dicere. Ex quibus plane intelligimus, non templa solum aliaque religionem spectantia fuisse dedicata; sed & profana loca tum publica, tum privata, uti domos, bibliothecas, scholas, monumenta; quinimo & vestimenta, & nihil non eo sensu dedicatum fuisse.

II *Templorum & publicorum operum dedicatio ad quem pertineret.*

XX Iacobus Gutherius in III de vet. iur. pont. 12 ab antiquis usque temporibus quosdam *duumviros aedis locandae faciundae dedicandae* adstruit: eumque duumviratum aliquamdiu intermissum postea repetitum affirmat. Sed frustra est in exemplis afferendis, quae id tantum probant, fuisse quosdam duumviros aedis locandae faciundae: nam duumviros aedis dedicandae prorsus inauditos reor; & uni, puto, non duobus, negotium dabatur, ut dedicationi praeesset. Nec illud quidem, quod apud Livium libro altero, cap. 42 legitur, Gutherium iuvat: *Castoris*, inquit Livius, *aedes eodem anno idibus Quintilibus dedicata est. Vota erat Latino bello & Postumio dictatore. Filius eius duumvir ad id ipsum creatus dedicavit*. Nam Patavini verba *ad id ipsum creatus* non ad *dedicavit*, quod proxime sequitur, referenda censeo, sed quod creatus unus ex duum-

quod ex asciae forma in monumentis perspicitur) imo & officio: nam ἀξίνη ab ἄγνυμι venit, cuius futurum ἄξω, quoniam ad frangendum lapides tam securis, quam ascia comparata fuit. Atque haec quidem vetustissima est asciae illius, quae in monumentis nominatur atque insculpitur, significatio: quam non eo pluribus confirmavi, quod ea magnopere indigerem (nam modo fabricatorum fuisse instrumentum conveniat, ceterum λαξευτική ne, an calcaria sit ascia intelligenda, mea nihil interest) sed ut Reinesium ab iniusta reprehensione vindicarem.

(59) Secundum hanc illius formulae notionem, Ioseph Christi Servatoris cadavere in novum monumentum illato illud indubie *dedicasse* dicetur: imo cum illud monumentum Lucae XXIII, 53 λαξευτὸν dicatur, quasi si dicas *exasciatum*, sive asciae ope excisum, etiam *sub ascia dedicasse* fortasse dicetur. Verum cum illud sepulcrum non recens exstructum fuerit, nec in eum finem, ut ibi Servator conderetur: non belle ibi quadrat haec clausula *sub ascia dedicavit*.

duumviris fuisset aedis locandae faciendae ; visum fuit ut unus ex iis duumviris, qui filius eius esset qui voverat , dedicaret . At enim Gutherius cap. 13 eiusdem libri in veteri marmore duumviratum aedis dedicandae sibi reperisse videtur. Ea est inscriptio Casinas apud Grut. p. 100 , 8 in hunc maxime modum:

M. PAPIVS. M. F. L. MATRIVS. L. F
DVO. VIRI. I. D
SIGNVM. CONCORDIAE. EX. S. C. RESTITVENDVM
COERAVERVNT. EIDEMQ. DEDICARVNT &c.
. . . . . . CN. DOMIT. C. ASINIO. COS

Quo in epigrammate labitur pueriliter Gutherius , quod illas alterius lineae singularias I. D. spreta eorum non minus insulsa interpretatione , qui exponerent *iussu Dei*, ita demum interpretatur, *iussi dedicare* . Tamne hospes in priscis marmoribus quisquam , nihil ut de *duoviris iuri dicundo* inaudiverit ? Verum quod de ambobus numero multitudinis dicitur DEDICARVNT , compendii id caussa factum, ut utrique non modo curatio sed & dedicatio tribueretur, cum uterque quidem curasset , sed revera alter tantum eorum suo & alterius nomine dedicasset : quemadmodum saepe in Evangeliis & Actis , ut V. T. omittam , plures aliquem sermonem habuisse dicuntur, cum reipsa ab uno dumtaxat ex iis ceterorum nomine eam orationem haberi oportuerit . Ita, opinor , ista epigraphe capienda: neque insolens in inscriptionibus illud est, rem quampiam suo & aliorum nomine ab uno aliquo dedicatam . Plinius v epist. 12 : *Cognovi speciosissimam te porticum sub tuo filiique tui nomine dedicasse* . Fortassis tamen signi dedicatio (quae, ut alibi notatum , eiusdem collocationem significat) a duobus peragi potuit (60).

(60) Neque vero in ea solum inscriptione , quam cum Gutherio recitavi, sed & in aliis haud ita paucis binos aut plures dedicasse deprehendi . Apud Grut. inscriptio Spoletina p. 3 , n. 9 : *I. O. M* &c. . . . *M. Gellius Stephanus sun. cum Stephano patre domu Tertiana ex diruction. restit.* DEDICARVNTQ. & p. 100 , n. 10 Agrigentina epigraphe huiusmodi : *Concordiae Agrigentinorum sacrum respublice Lilybaetanorum* DEDICANTIBVS *M. Haterio Candido procos . & L. Cornelio Marcello Q. PR. PR.* Itemque p. 103, 6 in Delmatia : *Victoriae Augg. NN.* &c. *dedicante Egnatio Victore Leg Augg. PR. PR. & Cl. Pisone* &c. Et ne forte excipias Romae quidem obtinuisse, ut uni dedicandi munus demandaretur , non item extra Romam (quod constet ex Plinii epist. ad Traianum in provinciis non eosdem dedicandi ritus observatos, ac Romae) ecce tibi Romanam epigraphen apud Grut. p. 307 , n. 8 , in qua de duobus dicitur : DE. SVO. D. D. IDEM. DEDICARVNT. Et Romana quoque illa est , quam Reinesius cl. 1, n. 279 refert , qua duo STAT. EX. AERE. S. P. DEDICARVNT. Itemque Romana , quam idem 1 , 300 producit , qua tres SIGN. AEN. SVA. PEC. DE DICAVERVNT.

Sed in recitatis elogiis *dedicare* non idem, quod *consecrare*, (quod , ni fallor, uni demandabatur) sed idem quod *ἐγκαινίζειν* , ut toties admonuimus : & in Reinesianis postremo loco productis illud SVA. PEC. magno est indicio non de *καθιερώσει* sed de signi collocatione & liberalitate aliqua in eo dedicando idest collocando exhibita , esse sermonem ; id quod luculentissime constat ex 89 classis alterius Reinesianae, ubi plures quoque *dedicasse sua pecunia* theatrum dicuntur , sed non aliter dedicasse quam scenicis ludis THEATRVM , ait inscriptio , ET. PROSCENIVM. REFECERE. LVDIS. SCENICIS. BIDVO. DEDICAR. D. S. P.

XXI Sed commentitiis (61) illis aedis dedicandae duumviris valere iussis, scimus olim stante rep. populi iussu, aut plebiscito debuisse praefici, qui dedicaret. Istud quidem & ex Ciceronis epistola ad At. IV, 2 constat, ubi ait: *Si neque populi iussu, neque plebis scitu is qui se dedicasse diceret, nominatim ei rei praefectus esset, neque populi iussu, aut plebis scitu id facere iussus esset: videri posse sine religione eam partem areae mihi restitui*: & ex oratione pro domo sua n. 53 legitur, L. Cassio censore de signo Concordiae dedicando ad collegium referente, *Ei M. Aemilium Pont. Max. pro collegio respondisse, nisi eum populus R. nominatim praefecisset, atque eius iussu faceret, non videri ea recte posse dedicari. At senatus consecratam aram tollendam ex auctoritate pontificum censuit*, &c. Verum hoc aliis iam notatum.

XXII Sub imperatoribus postquam lege regia populi potestas ad principem translata fuit: princeps solus dedicare poterat, vel is etiam, cui dedicandi fecisset potestatem: id quod modo ex Vlpiano l. 9 de rer. divis. cum didicerim, non gravabor eam legem fere totam huc adscribere, propterea quod alia quaedam praeterea complectitur ad id argumentum spectantia: *Sacra loca ea sunt, quae publice dedicata sunt, sive in civitate, sive in agro. Sciendum est, locum publicum tum sacrum fieri posse, cum princeps eum dedicavit, vel dedicandi dedit potestatem. Illud notandum est aliud esse sacrum locum, aliud sacrarium. Sacer locus est locus consecratus: Sacrarium est locus, in quo sacra ponuntur, quod etiam in aedificio privato esse potest. Et solent, qui liberare eum locum religione volunt, sacra inde evocare*. Tum transit ad sancta, de quibus ait: *Proprie dicimus sancta, quae nec sacra nec profana sunt, sed sanctione quadam confirmata: ut leges sanctae sunt, sanctione enim quadam subnixae sunt*. Ac demum nonnullis interiectis: *Res sacra non recipit aestimationem*. Ex his percipimus, ad principem proprie pertinuisse *publice dedicare*. Hinc saepe apud scriptores legimus, imperatores Roma profectos ad aliquid dedicandum, uti cum Tiberius Capreas secessurus, eam caussam suae profectioni praetexuit, ut Capuae Capitolium, Nolae Augusti templum dedicaret. Et ex nostri amphitheatri titulo discimus, illud ab Antonino dedicatum, ut sexcenta alia huiusmodi dedicationum extra Romam exempla reticeam. Nonnunquam tamen, ut ex eodem iurisconsulto didicimus, princeps alteri cuipiam dedicandi potestatem dabat: tum vero

ro

(61) [Haec quondam; sed postea Livii locis doctior factus fateri cogor Duumviros aedis dedicandae sive potius aedium dedicandarum non esse commentitios, Livius itaque lib. XXIII, cap. XXI: *Et Duumviri creati M. & C. Atilii aedem Concordiae, quam L. Manlius praetor voverat, dedicaverunt.* Eodem lib. cap XXX: *Exitu anni Q. Fabius Maximus a Senatu postulavit, ut aedem Veneris Erycinae, quam dictator vovisset, dedicare liceret. Senatus decrevit, ut T. Sempronius.. ad populum ferret, ut Q. Fabium duumvirum esse iuberent aedis dedicandae caussa.* Eodem lib. cap. XXXI: *Interea duumviri creati sunt Q. Fabius Maximus & T. Otacilius Crassus aedibus dedicandis: Menti Otacilius, Fabius Veneri Erycinae.* Itaque vide an in primo exemplo & similibus τὸ *dedicaverunt* numero multitudinis non idem sit, quod [illegible].]

ro cave putes illum suo nomine dedicasse ; nam imperatoris nomine tum etiam dedicatio peragebatur : cuius rei certissimam fidem facio in hunc modum. Inscriptio Mediolani est apud Gruterum p. 177, n. 4 qua de Antonino dicitur : AQVAEDVCTVM. IN. NOVIS. ATHENIS (idest Mediolano sive potius in Delo insula, uti alibi dictum fuit) COEPTVM. A. DIVO. HADRIANO. PATRE. SVO. CONSVMMAVIT. DEDICAVITQ. Atqui Antoninus, teste Capitolino cap. 7, *nec ullas expeditiones obiit, nisi quod ad agros suos profectus est ad Campaniam, dicens, gravem esse provincialibus comitatum principis etiam nimis parci*. Non ergo ipse per sese Antoninus aquaeductum illum dedicavit ; sed alius quispiam imperatoris nomine. Sed tamen idem imperator (ut obiter admoneam) Campanum amphitheatrum ipse per sese, uti prorsus mihi persuadeo, dedicavit : propterea quod scimus ex eodem Capitolino in Campaniam ad suos agros eum secessisse.

XXIII Quod dedicationes per alios imperatoris nomine saepe peractas diximus : idem nuper (si profanis gentium ritibus sacrosanctas Ecclesiae caeremonias conferre licet) in Metropolitanae Ecclesiae Campanae dedicatione factum. Nam cum amplissimus & immortalis memoriae Cardinalis NICOLAVS CARACCIOLVS, qui quartum iam hunc & vicesimum annum in Metropolitana hac cathedra sanctissime adsidet, suam Ecclesiam non modo ab inchoato restituisset, sed & laxius ampliasset, exornassetque magnificentissime : hoc unum restabat, ut ab illo pastoralis vigilantiae specimine singulari FR. VINCENTIO MARIA CARD. VRSINO, qui tunc temporis Beneventanam Campanae coniunctissimam planeque germanam Ecclesiam sanctissimis institutis moderabatur, sollemnibus caeremoniis, quod iamdiu promiserat, dedicaretur. Qui tamen interea temporis summa omnium gratulatione, Romanae Ecclesiae hoc est omnium I. C. Ecclesiarum gubernaculis admotus, cum gravioribus curis distentus iter aggredi, atque ipse per sese eam consecrationem transigere haud facile posset : ut fidem tamen liberaret, pulcherrimo excogitato MVNDILLAM VRSINVM Episcopum Melphitanum Archiepiscopum Corinthium fratris filium, sed sanctioris disciplinae cognatione sibi multo devinctiorem, misit, qui veluti procuratorio nomine eam functionem obiret. Vt iure in eo sibi Campani placeant, quod eam dedicationem non tam Mundillae Vrsino, quam BENEDICTO XIII nunquam interituri nominis PONTIFICI MAX. adscribendam putent, & in Ecclesiae tabulariis consignandam. Quod tamen, sicut & cetera eximia ornamenta, quae ex eiusdem clementissimi PONTIFICIS munificentia nuper in nos redundarunt, non alii profecto, quam NICOLAI CARD. CARACCIOLI veteri cum illo necessitudini accepta referimus : & tantis nominibus BENEDICTO & NICOLAO auspicatissima omnia ex animo adprecamur. Et quoniam huc sermone progressi sumus : sic uti a Ro-

Romanis imperatoribus longa saepe itinera fuisse suscepta dicebam ad aedem aut opus aliquod dedicandum : eundem morem , olim quidem a summis Pontificibus saepissime observatum , postea iamdiu intermissum, idem BENEDICTVS XIII revocavit: quem iam, vere ineunte, Beneventum ad aedem S. Philippi Nerii dedicandam advolaturum auditur . Per eam vero occasionem in itu aut reditu sacri Campani cimeliarchii aram ab eodem consecratum iri nuntiatur : nimirum enim nihil sibi reliquum facit clementissimus PONTIFEX, ut undecunque novus Campanae metropoli splendor ac dignitas possit accedere.

XXIV Quisquis igitur procuratorio nomine pro imperatore dedicabat, non suum , sed principis nomen titulo inscribebat , uti ex Novarum Athenarum aquaeductu modo collegimus . Quibusdam tamen potestas fiebat suo , non imperatoris nomine dedicandi , & uti suum , non vero imperatoris nomen inscriberent: quae quidem potestas iis plurimum dabatur , qui sua pecunia aliquid fecissent : id quod colligo ex inscriptione, quam supra ex Holstenio protuli, quae M. SILIO EPAPHRODITO posita fuit propterea , QVOD. AMPHITHEATRVM. COL. IVL. FELICI. LVCOFER. S. P. F. DEDICAVITQ. L. D. D. D. Quamquam autem quatuor illae singulares litterae , hoc est *locus datus decreto decurionum*, notant eum non fuisse amphitheatri titulum, sed statuae, credo, subscriptionem : tamen in amphitheatri illius epigrammate fuisse M. Silii Epaphroditi nomen adscriptum, mihi persuadeo , aliorum titulorum indicio, quibus eius, qui sua pecunia fecisset dedicassetque , nomen adscribitur : sicuti Neapoli in templi Castorum epigraphe (quod pulcherrimum opus iampridem me puero corruit) de illo Tiberii liberto legebatur: ΣΥΝΤΕΛΕΣΑΣ. ΕΚ. ΤΩΝ. ΙΔΙΩΝ. ΚΑΘΙΕΡΩΣΕΝ, idest sua pecunia perfectum consecravit.

XXV Ceterum libera republica idcirco tanto ambitu templorum dedicationibus inhiabant , quod dedicanti tribueretur , uti nomen suum inscriberet (62), etiamsi alius aedificasset. De M.Horatio Pulvillo Dionysius lib. V: *Dedicationem atque inscriptionem* (templi Capitolini) *absente collega occupavit alter consul M. Horatius* . Deinde diu post Catuli honori concessum legitur apud Val. Max. VI, 9, *Vt nomen eius in Capitolino fastigio fulgeret*, nimirum quia a Sylla restitutum Catulus dedicavit : qua de re Tacitus III hist. 72 : *Curam victor Sylla suscepit* (Capitolini templi post conflagrationem restituendi) *neque tamen dedicavit :*

(62) [Incredibile enim dictu est quanto veteres inscribendi nomen operibus studio flagrarent : id quod non tantum innumerae veteres epigraphae testantur, sed & pulcherrima inde petita translatio a Beatissimo Martyre Ignatio epist. ad Romanos : Οὔτε ὑμεῖς, ἐὰν σιωπήσητε, κρείττονι ἔργῳ ἔχετε ἐπιγραφῆναι : Vetus interpres: *Neque vos, si tacueritis, meliori operi habetis inscribi*. Nam quia singulis operibus auctoris nomen ad aeternitatem inscribebatur , hinc ἐπιγράφειν ad quaecunque facta vel dicta translatum fuit . Plutarchus : Ὅτι οἱ μεγάλοι καὶ δαίμονα καὶ τύχην τοῖς κατορθώμασι συνεπιγράφουσι h. e. *consortem laudis faciunt* . Tale & illud est Polybii lib. 4 : τὴν ἐπιγραφὴν τῶν πραγμάτων λαβεῖν .]

vit : hoc solum eius felicitati negatum (Syllae ipsius dictum id fuit, auctore Plinio VII, 43 : *Hoc tamen nempe felicitati suae defuisse*, &c.) *Lutatii Catuli nomen inter tot Caesarum opera usque ad Vitellium mansit* : nam sub Vitellio iterum conflagravit. Haec de templi Capitolini dedicatione atque inscriptione.

XXVI Nec solum libera rep. sed etiam sub prioribus Caesaribus eadem dedicandi ambitio viguit : nimirum antequam potestas designandi eius, qui dedicaret, a senatu populoque ad imperatores deferretur (quod nondum sub Claudio contigerat, qui ex S. C. nescio quid dedicavit, ut ex epigrammate percipitur apud Grut. p. 101, n. 1) & antequam obtinere coepisset, ut posset alius quispiam imperatoris nomine dedicare. Tacitus VI annal. 45 : *Ne publice quidem, nisi duo opera* (Tiberius) *struxit, Templum Augusti, & scenam Pompeiani theatri : eaque perfecta CONTEMTU AMBITIONIS, an per senectutem, haud dedicavit.*

XXVII Hadrianus tamen ab ea ambitione suum inscribendi nomen longissime in speciem abhorruit : sic enim de eo narrat Spartianus cap. 19 : *Romae instauravit pantheum, septa, basilicam Neptuni, sacras aedes plurimas, forum Augusti, lavacrum Agrippae : eaque omnia propriis & veteribus nominibus consecravit.* Eandem quoque civilitatem (ut de Augusto taceam, de quo prope idem tabulae Ancyranae commemorant) Severus praesetulit, de quo prodit Spartianus cap. 23 : *Magnum vero illud . . . quod Romae omnes aedes publicas, quae vitio temporum labebantur, instauravit* (proinde etiam dedicavit) *nusquam prope suo nomine adscripto, servatis tamen ubique titulis conditorum.* Ex quibus Spartiani testimoniis intelligimus, Hadrianum quidem nunquam suum nomen inscripsisse, sed veteribus nominibus omnia dedicasse : Severum autem, etsi plurimum eodem quo Hadrianus modo fecit, tamen nonnunquam & suum nomen inscripsisse, & simul conditorum titulos servasse : id quod in Panthei titulo hodieque animadvertitur, ubi servato praegrandibus litteris M. Agrippae conditoris nomine, infra suum & Caracalli filii nomen minoribus elementis Severus adscripsit. Quod eo notavi, quod hunc postremum morem, eumque sane quam honestissimum, utpote & ab affectata modestiae laude, & ab invidiae labe alienissimum, in Campani amphitheatri titulo tenuit Antoninus ; qui cum neque coloniae Capuae aedificati operis, nec patri restituti atque exornati laudem invidisset, etiam suum qui dedicasset nomen adscripsit. Hoc demum illud est

— *medium vitiorum, & utrinque reductum.*

Hic est ille medius, ac temperatus sapientiae modulus, quem optimus princeps, tantum non Christianus, in omnibus dictis factisque mirifice tenuit. Nam Hadrianum nihil moror, qui ex ea ipsa moderatione laudem aucupabatur : & scimus illum tanta gloriae cupiditate flagrasse, ut nonnullos, ne suis luminibus obstruerent, per summam crudelitatem oppresserit. III.

III. *Quo ritu templa; hostium bona, arae, signa consecrarentur: itemque an cetera quoque opera publica sacrari oporteret.*

XXVIII. Ex his quae hactenus edisserui satis intelligitur, templorum aut similium dedicationem ab eorundem consecratione sedulo distinguendam: nam illa nihil aliud proprie fuit quam ἐγκαινισμός, idest primus rei usus; haec vero, antequam res in usum traduceretur, certis ritibus formulisque conceptis perficiebatur. Sed tamen quod res essent coniunctissimae, & eodem tempore res sacraretur, & usui dicaretur; idcirco obtinuit, ut *dedicationis* vocabulo ad utranque rem significandam passim uterentur, & ea dedicare idem quod sacrare fuerit.

XXIX. Iam quemadmodum in templo dedicando pontifex templi postem teneret, quaeve sollemnia verba praeiret, quae subinde is qui dedicationi praeesset pronuntiaret, ea quia iam multi, atque in primis Brissonius, Gutheriusque exponere iamdiu occuparunt; nihil caussae esse video quamobrem actum agam. Quare ad eos lectorem reiicio: ego interea spicilegium faciam.

XXX. Templi iam perfecti dedicationem ne diu differrent, religione olim tenebantur; id quod Plinius XV, I addocet: *Cuius*, inquit, (templi) *dedicationem, cum sit paratum, differre longius irreligiosum est.*

XXXI. Sed & e Plinii historia iam aliis notatum, pontificem verba praeeuntem dedisse operam, ut illa ne praepedita aut balbutiente lingua pronuntiaret, ne si verbo aberrasset, consecratio quasi minus rite facta esset instauranda. Plinii verba haec sunt lib. XI, cap. 37: *Metellum pontificem adeo inexplanatae* (linguae) *fuisse accepimus, ut multis mensibus tortus credatur, dum meditatur in dedicanda aede Opiferae dicere:* Opiferam autem equidem Fortunam interpretor (63).

XXXII

(63) Harduinus illud *Opiferae* in duas voces divellens, *Opis vere* in ipso textu exhibuit; quod in MSS. *fere* pro *vere* pingi soleat: ita *vere dicere* idem Plinio erit, quod exacte & accurate pronuntiare. Coniectura non displicet; sed non continuo textum (quod vir doctissimus assolet) immutari oportuit ob eiusmodi coniecturas, quas in notis legi satis fuerit.

Viri docti *Opiferam* Iunonem hic intelligunt, quae parturientibus subsidio venit: sed ut fatear Iunonem cum hoc apitheto nondum inveni; sed Dianam tamen, quae interdum cum Lucina confunditur, cum eo attributo reperi apud Grut. p. 41, 8 Tibure in hunc modum: DIANAE. OPIFER. NEMORENSI. &c.

Equidem mihi persuadeo *Opiferam* apud Plinium non fuisse aliud, quam Fortunam: nam certe Tibure apud Grut. p. 75, 9 dicitur quidam C. Iulius SALTVM. FORTVNAE, OPIFERAE. restituisse. Eadem *adiutrix* appellatur ap. Grut. p. 73, 7: FORTVNAE. ADIVTRICI. ET. TVTELE. &c. Huc refer etiam *Fortunam obsequentem* qua nihil in saxis frequentius, & quod apud Grut. p. 79, 1 legitur: FORTVNAE. AVGVSTAE. RESPICIENTI. &c. Nullum certe numen Romani impensius colebant, quam Fortunam, a qua in rebus dubiis opem potissimum praestolabantur: unde illud de Traiani victoria Dacica apud Grut. elogium (etsi νοθείας suspectum) p 73, 8: *Fortunae. Aug. omnipotens. Vbi. eras. Rhamnusia. ubi. eras. quantum. abfuit. ne. Roma lugeret. sed. vivit. Traianus. ve. sibi. Decebalo.* &c. Verum quid dubiae fidei monumentis opus habeo: cum Plutarchi liber de Fortuna Romanorum abunde doceat ab ipsis ferme urbis incunabulis innumerabilia fana Fortunae exstitisse sub variis eiusdem Fortunae appellationibus, ob eam caussam, ὅτι μεγάλη ῥοπὴ, μᾶλλον δὲ ὅλον, ἡ τύχη παρὰ πάντα ἐστὶ τὰ τῶν ἀνθρώπων. *Quod magnum momentum imo summa*

XXXII Eandem non modo linguae, sed & mentis constantiam iure pontificio fuisse requisitam, nihil ut perturbata atque emota mente fieret, ex Ciceronis oratione pro domo assequimur: cuius locos lib et ad-

ma in res humanas vis esset Fortunae. Itaque inter illa Fortunae innumera cognomenta a Plutarcho praetermissa, etiam *Opifera* fuerit. Vide & eiusdem quaestiones Romanas. Et quidem apud Grut. p. 26, 4 Fortuna cum *ope divina*, idest cum ope quam Fortuna fert (non vero cum Ope illa celebri Dea) coniungitur in hunc modum: OPI. DIVINAE. ET. FORTVNAE. PRIMICENIAE. SACR. Et sic dicitur OPI. DIVINAE. quemadmodum p. 94, 5 VI. DIVINAE. SACRVM. Quo in epigrammate *vim divinam* haud diversam a Fortuna statuo; quam idcirco *Fortem Fortunam* a Romanis dictam Plutarchus ibidem affirmat: ἣν φορτικὴν, inquit, καλοῦσιν, ὅπερ ἐστὶν ἰσχυρὰν &c. Sed nihil luculentius Capitolini testimonio in Max. & Balb. cap 8: *Unde*, inquit, *mos tractus sit, ut proficiscentes ad bellum imperatores munus gladiatorium & venatus darent, breviter dicendum est. Multi dicunt, apud veteres hanc devotionem contra hostes factam, ut civium sanguine litato, specie pugnarum se Nemesis, idest VIS quaedam FORTVNAE satiaret. Alii* &c. Ergo *opem divinam*, & *vim divinam* nihil aliud quam *Nemesim* seu *vim Fortunae* existimabis: & Nemesim ac Fortunam duo unius eiusdemque Deae fuisse nomina praeter cetera, etiam ex Grut. p 80, 1 intelligitur, cuius epigrammatis initium tale est: DEAE. NEMESI SIVE FORTVNAE. Quanquam, ut fatear, proprie *vis divina* idem prorsus, quod *vis maior*, veteribus fuit Id quod nuper e l. 25, §. 6 D. locat. assecutus, non gravabor eam legem adtexere: *VIS MAIOR*, ait ibi Caius, *quam Graeci* Θεοῦ βίαν, *idest VIM DIVINAM appellant, non debet conductori damnosa esse, si plus, quam tolerabile est, laesi fuerint fructus: alioquin modicum damnum aequo animo ferre debet colonus, cui immodicum lucrum non aufertur*. Ergo *vis divina* eadem quae *vis maior*: quid vero porro haec sibi velit, nemini obscurum esse arbitror. Nam l. 15, §. 2 eod. tit. *vis maior* idem est quod *vis cui resisti non potest*. Cicero II de Inven. *Conquestio calamitatis eius, quae non culpa, sed vi maiore quadam acciderit*. Idem in II de nat. Deor. 44: *Nec non dici potest vi quadam maiore fieri, ut contra naturam astra moveantur. Quae enim potest maior esse? restat igitur, ut motus astrorum sit voluntarius*. Ergo *vis maior* apud iurisconsultos opponitur voluntario. Praecipue autem *vis maior* tempestates significat. Plinius XVIII, 28: *Duo genera esse caelestis iniuriae meminisse debemus. Unum quod TEMPESTATES vocamus, in quibus grandines, procellae, ceteraque similia intelliguntur, quae cum acciderint, VIS MAIOR appellatur.. Alia sunt illa, quae silente caelo serenisque noctibus fiunt, nullo sentiente, nisi cum facta sunt.. aliis rubiginem, aliis uredinem, aliis carbunculum appellantibus*. Eodem sensu Columella I. 7 agrum sedulo cultum compendium afferre scribit, *nisi caeli maior vis, aut praedonis incessit*. Itaque nulli dubium, quin, sicuti *vis maior* tempestates significat, eadem quoque *vi divinae* subiecta notio fuerit: praesertim cum, quod de *vi maiore* Plinius docuit, idem de *vi divina* diserte tradat Ulpianus l. 24, §. 3 D. de damn. inf. *Si violentia*, inquit, *ventorum, vel qua alia ratione, quae VIM habeat DIVINAM*. Quare ne dubita, quin in elogio, quod ex Grut. pag. 94, 5 attulimus per *vim divinam* tempestates sint accipiendae. Epigraphe illa tribus arae lateribus inscripta in hunc modum habet: VI. DIVINAE. SACRVM. C VETTIVS C. F. GAVOLVS. Ne cui vero mirum videatur *vi divinae* seu maiori, hoc est tempestatibus aram positam: sciat iisdem aedem Romae a L. Scipione Barbati F. fuisse excitatam; ut in vetustissima inscriptione apud Sirmondum de illo legitur: DEDET. TEMPESTATEBVS. AIDE. MERETO. idest *dedit Tempestatibus aedem merito*. Ovid. VI fast.

Te quoq. Tempestas, meritam delubra fatemur,
Cum paene est Corsis obruta classis aquis.

Nam Scipio ille Corsicam cepit, ut in eadem inscriptione legitur. Quamquam & illud quoque fatendum est & *vim maiorem* & *vim divinam*, & θεομηνίας & caelestes quasve iniurias ad *VIM Fortunae*, uti appellat Capitolinus supra mihi in partes vocatus, ex ethnicorum sententia rectissime referri.

Iam vero Metellus iste pontifex diversus omnino fuit a clarissimo illo L. Metello pontifice, cuius ab eodem Plinio VII, 43 fit perhonorifica mentio (e quo Plinii loco Gruterus expressam putat epigraphen quam habet p. 377, 4) nam hic optimus orator fuit, ille vero inexplanatae linguae. Itaque is qui aedem Opiferae dedicavit, vel fuerit Q. Caecilius Q. F. Metellus Pont. Max. cuius in lapide auspicato apud Grut. p. 39, 5 mentio exstitit; vel potius aliquis alius, non pont. max. (ob linguae quidem certe impedimentum) sed dumtaxat e pontificum collegio. Et vide an non fuerit ille C. Metellus, cui agnomen Caprario fuerat, qui inter Metelli Macedonici filios ultimus natu fuit; in quem exstat amarulentum illud Scipionis dictum in obsidione Numantiae apud Cic

a d-

scribere, propterea quod eos nondum notatos deprehenderim. Ibi n. 54 pontificem reprehendit, quod in sua domo dedicanda *mente ac lingua titubante* usus esset. Tum & Clodium eiusdem vitii accusat: *Praesertim*, inquit, *cum iste impurus atque impius hostis religionum omnium . . . ageret illam rem ita raptim & turbulente, ut neque mens, neque vox, neque lingua consisteret. Delatum tum est ad vos pontifices . . . quemadmodum iste praeposteris verbis, ominibus obscenis, identidem se ipse revocando, dubitans, timens, haesitans, omnia aliter, ac vos in monumentis habetis, & pronuntiarit, & fecerit*. Sed & tremebundam manum in poste prensando, credo quod perturbatae mentis esset indicium, nihil egisse, ex eadem oratione n. 52 addidici: *Aut*, inquit, *si dixit aliquid verbis haesitantibus, postemque tremebunda manu tetigit: certe nihil rite, nihil caste, nihil more institutoque perfecit*. Sane non immerito hodieque Ecclesiae catholicae sacrorum antistites religioni sibi ducunt mysteriorum formulas non mente attenta & constanti, linguae vero accuratae ministerio disertissime enuntiare.

XXXIII Haec de templorum sacrandorum ritu. Sed & cum alicuius bona in detestationem consecrabantur, postem aliquando teneri consuevisse, & verba sollemnia pronuntiari ex iis, quae modo e Cicerone recitavi, & aliis eiusdem orationis locis coniici potest. Sed tum demum, opinor, cum praedia illa non solum consecrabantur, sed & ara, signove posito, alicui Deo dedicabantur; ut Libertatis signum in aedibus Ciceronis Clodius posuit. Et eo spectare putem illa Ciceronis verba eadem or. n. 45: *Ergone, pontifices, putatis, si is postem tenuerit, & aliquid dixerit, domum uniuscuiusque consecrari posse? An istae dedicationes & templorum, & delubrorum religiones ad honorem Deorum immortalium, sine ulla civium calamitate a maioribus nostris constitutae sunt?* Et n. 46: *Ergo si is* (M. Drusus) *Q. Caepionis inimici sui postem aedium tenuisset, & pauca verba fecisset, aedes Caepionis essent dedicatae?* Nimirum aedes, de quibus disputat Cicero, non solum in detestationem, sed & alicui Deo consecrabantur, idcircoque postis tenendus erat.

XXXIV Ceterum cum bona dumtaxat consecrabantur, tum tantum foculo pro rostris posito, adhibito tibicine, & capite velato, ita demum bona

2 de or. *Si quintum pareret mater eius, asinum fuisse parituram*. Certe ob ingenii tarditatem Caprarium fuisse appellatum, possumus suspicari. Sed & Plutarchus lib. de Fort. Rom. inter indulgentis Fortunae exempla refert hoc, quod Metellus ille Macedonicus a quatuor filiis consularibus elatus fuerit, quorum ultimus Caprarius recensetur. Nec solum Plutarchus, sed & Velleius 1, 11, Valerius Max. VII, 1, 1, Plinius VII, 44, S. Augustinus II de civ. 23, & ante hos omnes Cicero V de fin. 28, & 1 Tusc. 35 Q. Metelli fortunae felicitatem mirifice praedicant, quod praeter propria decora a quatuor honoratissimis filiis, quorum gesti honores sedulo recensentur, elatus fuerit: ut celebre in primis olim id abblandientis Fortunae exemplum fuisse appareat. Id quod magno est indicio & aedem Opiferae a Metello dedicatam, non alterius quam Fortunae fuisse & fortassis ab uno e quatuor iis fratribus per eam indulgentioris Fortunae occasionem fuisse consecratam; ac potissimum a C. Caprario ob eas coniecturas, quas modo exponebam.

bona illa religioni obligabantur. Cicero eadem or. n. 47: *Atqui C. Atinius patrum memoria bona Q. Metelli . . . consecravit , foculo posito in rostris, adhibitoque tibicine*. Et paullo post: *Tu , tu , inquam , capite velato, concione advocata, foculo posito, bona tui Gabinii . . . consecrasti*. Sed & tum quoque non sine verbis sollemnibus res transigebatur: *Quid ergo*, inquit eadem or. n. 48, *illa tua tum obtestatio tibicinis? quid preces? quid prisca verba voluerunt?*

XXXV De ritu, quo Deorum signa consecrarentur (idem ferme fuerit de aris intelligendum) nihil attinet magnopere me esse sollicitum: quod eam operam iam videam ab Antonio Vandaleo pro dignitate navatam schediasmate de consecrationibus ethnicis pag. *661*, & sequentibus *(64)*.

XXXVI Quid cetera operum publicorum? an ea quoque sollemnibus verbis & caeremoniis sacrabantur? Opera publica quatuor generum exstitisse mihi persuadeo, alia ut essent sacra, hoc est a principe, vel

 cui

(64) Vandalei schediasma de consecrationibus *ethnicis* tum demum incidit mihi in manus, cum iam hanc de dedicationibus diatribam absolvissem, imo & haec quae hactenus praemissa sunt, iam typis commissa essent. Et viro eximio atque erudito Dominico Graeco I. C. magnam habeo gratiam, a quo eum librum, quorum habet copiosissimam penum, & indicatum & commodatum habui. Ac sane a Vandaleo putabam iam omnia occupata: sed contra res cecidit. Nam primum is consecrationes, ego dedicationes potissimum propositas habui, quarum in primis notionem eruere e tenebris sum conatus. Tum aliter ille, aliter ego eo in argumento versati sumus, quod is totus est in imperatorum clarorumque virorum, nec non & signorum Diis positorum consecrationibus (quanquam & de templis nonnulla delibat aliis iam ferme notata) ego contra quam viam inierim, quivis perspicere potest. Itaque cum iis, quae iam pridem Guthorius attulerat, non inutiliter & schediasmatis illius lectio coniungi poterit, & huius, si cui est otium, diatribae. Ac de Deorum potissimum signis, quo ritu sacrarentur, haud contemnenda sunt, quae Vandaleus edisserit, quae legi apud illum satius fuerit.

Quanquam quae supra de statuarum dedicatione obiter innueram, nihil muto: & ea iuvat levi brachio refricare. Dixeram videri arae, aut signi *dedicationem* aliud nihil esse quam eorumdem erectionem, sive in sua basi collocationem, & *loco dato decreto decurionum*. Sic ea *dedicabantur*, quia sic demum eorum usus inchoabatur: nam unctiones, coronationes, & si quae aliae caeremoniae, eae ad consecrationem demum pertinent, quae hic quoque proprie diversa a dedicatione fuit. Sed & donaria quaevis *dedicare* idem quod suspendere fuit. Harum omnium rerum dedicationes ἀναθέσεις aut ἱδρύσεις Graeci dicebant, statuas ipsas aut aras ἱδρύματα, resque huiusmodi omnes ἀναθήματα, & ἀνακείμενα appellabant: veluti quem Horatius *dedicatum Apollinem* noncupavit, eum ἀναφιέρωτον Graeci redderent, aut ἱδρυμένον, sicuti ἱδρύσασθαι τὸν Πυθαγόραν Plutarchus in Numa dixit. Ex quibus quanquam satis percipitur earum rerum dedicationem fuisse idem quod collocationem aut erectionem: tamen nihil expressius Ciceronis loco quem supra posui, ex or. pro domo n. *46*: *Simulacrum autem*, inquit, *aut aram si DEDICASTI, sine religione LOCO MOVERI potest*: nam *dedicare* & *loco movere* contraria fuerunt. Sicuti e contrario *constituere* & *dedicare* in veteri inscriptione apud Fabrettum p. 280, n. 173 synonymos usurpantur. Id epigramma sic habet: *Signa. translata. ex. abditis. locis. ad. celebritatem. thermarum. Severianarum.* (quarum meminit Spartianus in Severi vita cap. 19) . . . *Audentius Aemilianus. V. C. cons. Cap.* CONSTITVIT. DEDICARIQVE. *praecepit. curante. T. Annonio. Chrysantio. V. P.* Qua in epigraphe *constituit. dedicarique. praecepit.* unam eandemque rem notat, & κατ' ἐπεξήγησιν inscriptionibus horum temporum familiarem idem bis inculcatur. Nego enim illud DEDICARI ad signorum consecrationem, quae unctionibus coronationibusque perficiebatur, referri posse: ea quippe iam olim consecrata oportuit: per translationem vero consecratio non amittebatur: tantum dedicatio, quae ἐν τῇ ἱδρύσει consistebat, iteranda fuit. Fortassis vero in marmore CONSTITVI DEDICARIQVE scriptum fuit: sicut & illud a descriptore peccatum fuit, quod CAP. pro CAMP. in adversaria retulit, cum tamen ille CAMPaniae, non CAPuae, consularis exstiterit. Audentii quoque praenomen, quod fortasse detritum deprehendit, quicunque hoc elo-

gium

scribere, propterea quod eos nondum notatos deprehenderim. Ibi n. 54 pontificem reprehendit, quod in sua domo dedicanda *mente ac lingua titubante* usus esset. Tum & Clodium eiusdem vitii accusat: *Praesertim*, inquit, *cum iste impurus atque impius hostis religionum omnium . . . ageret illam rem ita raptim & turbulente, ut neque mens, neque vox, neque lingua consisteret. Delatum tum est ad vos pontifices . . . quemadmodum iste praeposteris verbis, ominibus obscenis, identidem se ipse revocando, dubitans, timens, baesitans, omnia aliter, ac vos in monumentis habetis, & pronuntiarit, & fecerit*. Sed & tremebundam manum in poste prensando, credo quod perturbatae mentis esset indicium, nihil egisse, ex eadem oratione n. 52 addidici: *Aut*, inquit, *si dixit aliquid verbis haesitantibus, postemque tremebunda manu tetigit: certe nihil rite, nihil caste, nihil more institutoque perfecit*. Sane non immerito hodieque Ecclesiae catholicae sacrorum antistites religioni sibi ducunt mysteriorum formulas non mente attenta & constanti, linguae vero accuratae ministerio disertissime enuntiare.

XXXIII Haec de templorum sacrandorum ritu. Sed & cum alicuius bona in detestationem consecrabantur, postem aliquando teneri consuevisse, & verba sollemnia pronuntiari ex iis, quae modo e Cicerone recitavi, & aliis eiusdem orationis locis coniici potest. Sed tum demum, opinor, cum praedia illa non solum consecrabantur, sed & ara, signove posito, alicui Deo dedicabantur; ut Libertatis signum in aedibus Ciceronis Clodius posuit. Et eo spectare putem illa Ciceronis verba eadem or. n. 45: *Ergone, pontifices, putatis, si is postem tenuerit, & aliquid dixerit, domum uniuscuiusque consecrari posse? An istae dedicationes & templorum, & delubrorum religiones ad honorem Deorum immortalium, sine ulla civium calamitate a maioribus nostris constitutae sunt?* Et n. 46: *Ergo si is* (M. Drusus) *Q. Caepionis inimici sui postem aedium tenuisset, & pauca verba fecisset, aedes Caepionis essent dedicatae?* Nimirum aedes, de quibus disputat Cicero, non solum in detestationem, sed & alicui Deo consecrabantur, idcircoque postis tenendus erat.

XXXIV Ceterum cum bona dumtaxat consecrabantur, tum tantum foculo pro rostris posito, adhibito tibicine, & capite velato, ita demum bona

2 de or. *Si quintum pareret mater eius, asinum fuisse parituram*. Certe ob ingenii tarditatem Caprarium fuisse appellatum, possumus suspicari. Sed & Plutarchus lib. de Fort. Rom. inter indulgentis Fortunae exempla refert hoc, quod Metellus ille Macedonicus a quatuor filiis consularibus elatus fuerit, quorum ultimus Caprarius recensetur. Nec solum Plutarchus, sed & Velleius I, II, Valerius Max. VII, I, I, Plinius VII, 44. S. Augustinus II de civ. 23, & ante hos omnes Cicero V de fin. 78, & I Tusc. 35 Q. Metelli fortunae felicitatem mirifice praedicant, quod praeter propria decora a quatuor honoratissimis filiis, quorum gesti honores sedulo recensentur, elatus fuerit: ut celebre in primis olim id abblandientis Fortunae exemplum fuisse appareat. Id quod magno est indicio & aedem Opiferae a Metello dedicatam, non alterius quam Fortunae fuisse & fortassis ab uno e quatuor iis fratribus per eam indulgentioris Fortunae occasionem fuisse consecratam; ac potissimum a C. Caprario ob eas coniecturas, quas modo exponebam,

bona illa religioni obligabantur. Cicero eadem or. n. 47: *Atqui C. Atinius patrum memoria bona Q. Metelli . . . consecravit, foculo posito in rostris, adhibitoque tibicine.* Et paullo post: *Tu, tu, inquam, capite velato, concione advocata, foculo posito, bona tui Gabinii . . . consecrasti.* Sed & tum quoque non sine verbis sollemnibus res transigebatur: *Quid ergo*, inquit eadem or. n. 48, *illa tua tum obtestatio tibicinis? quid preces? quid prisca verba voluerunt?*

XXXV De ritu, quo Deorum signa consecrarentur (idem ferme fuerit de aris intelligendum) nihil attinet magnopere me esse sollicitum: quod eam operam iam videam ab Antonio Vandaleo pro dignitate navatam schediasmate de consecrationibus ethnicis pag. *661*, & sequentibus *(64)*.

XXXVI Quid cetera operum publicorum? an ea quoque sollemnibus verbis & caeremoniis sacrabantur? Opera publica quatuor generum exstitisse mihi persuadeo, alia ut essent sacra, hoc est a principe, vel

cui

(64) Vandalei schediasma de consecrationibus *ethnicis* tum demum incidit mihi in manus, cum iam hanc de dedicationibus diatribam absolvissem, imo & haec quae hactenos praemissa sunt, iam typis commissa essent. Et viro eximio atque erudito Dominicen Graeco I. C. magnam habeo gratiam, a quo eum librum, quorum habet copiosissimam penum, & indicatum & commodatum habui. Ac sane a Vandaleo putabam iam omnia occupata: sed contra res cecidit. Nam primum is consecrationes, ego dedicationes potissimum propositas habui, quarum in primis notionem eruere e tenebris sum conatus. Tum aliter ille, aliter ego eo in argumento versati sumus, quod is totus est in imperatorum clarorumque virorum, nec non & signorum Diis positorum consecrationibus (quanquam & de templis nonnulla delibat aliis iam ferme notata) ego contra quam viam inierim, quivis perspicere potest. Itaque cum iis, quae iam pridem Gutherius attulerat, non inutiliter & schediasmatis illius lectio coniungi poterit, & huius, si cui est otium, diatribae. Ac de Deorum potissimum signis, quo ritu sacrarentur, haud contemnenda sunt, quae Vandaleus edisserit, quae legi apud illum satius fuerit.

Quanquam quae supra de statuarum dedicatione obiter innueram, nihil muto: & ea iuvat levi brachio refricare. Dixeram videri arae, aut signi *dedicationem* aliud nihil esse quam eorumdem erectionem, sive in sua basi collocationem, *& loco dato decreto decurionum*. Sic ea *dedicabantur*, quia sic demum eorum usus inchoabatur: nam unctiones, coronationes, & si quae aliae caeremoniae, eae ad consecrationem demum pertinent, quae hic quoque proprie diversa a dedicatione fuit. Sed & donaria quaevis *dedicare* idem quod suspendere fuit. Harum omnium rerum dedicationes *ἀναθέσεις* aut *ἱδρύσεις* Graeci dicebant, statuas ipsas aut aras *ἱδρύματα*, resque huiusmodi omnes *ἀναθήματα*, & *ἀνακείμενα* appellabant: veluti quem Horatius *dedicatum Apollinem* noncupavit, eum *ἀνακείμενον* Graeci redderent, aut *ἱδρυμένον*, sicuti *ἱδρύσασθαι τὸν Πυθαγόραν* Plutarchus in Numa dixit. Ex quibus quanquam satis percipitur earum rerum dedicationem fuisse idem quod collocationem aut erectionem: tamen nihil expressius Ciceronis loco quem supra posui, ex or. pro domo n. *46*: *Simulacrum autem*, inquit, *aut aram si DEDICASTI, sine religione LOCO MOVERI potest*: nam *dedicare & loco movere* contraria fuerunt. Sicuti e contrario *constituere & dedicare* in veteri inscriptione apud Fabrettum p. 280, n. 173 synonymos usurpantur. Id epigramma sic habet: *Signa. translata. ex. abditis. locis. ad. celebritatem. thermarum. Severianarum.* (quarum meminit Spartianus in Severi vita cap. 19) ... *Audentius Aemilianus. V. C. cons. Cap. CONSTITVIT. DEDICARIQVE. praecepit. curante. T. Annaeio. Chrysantio. V. P.* Qua in epigraphe *constituit. dedicarique. praecepit.* unam eandemque rem notat, & *κατ' ἐπεξήγησιν* inscriptionibus horum temporum familiarem idem bis inculcatur. Nego enim illud DEDICARI ad signorum consecrationem, quae unctionibus coronationibusque perficiebatur, referri posse: ea quippe iam olim consecrata oportuit: per translationem vero consecratio non amittebatur: tantum dedicatio, quae *ἐν τῇ ἱδρύσει* consistebat, iteranda fuit. Fortassis vero in marmore CONSTITVI DEDICARIQVE scriptum fuit: sicut & illud a descriptore peccatum fuit, quod CAP. pro CAMP. in adversaria retulit, cum tamen ille CAMPaniae, non CAPuae, consularis extiterit. Audentii quoque praenomen, quod fortasse detritum deprehendit, quicunque hoc elogium

cui princeps dedicandi dedisset potestatem, publice (65) consecrata; uti Vlpiano auctore supra expositum fuit (hujusmodi non solum fana & arae fuerunt, sed & theatra, puto, & gymnasia & amphitheatra, & alia fortasse id genus, suis singula numinibus (66) sacra): alia vero non sacra sed

gium excepit, VINIVS fuit, id quod ex altero Campano epigrammate huic consulari posito docebitur, cum omnes nostrates inscriptiones in unum volumen compingentur. Et quoniam semel digressi sumus: illud SIGNA. TRANSLATA EX. ABDITIS LOCIS. Fabrettus, vir cetera eruditus, postquam ingenue negat se scire quid sibi velit: *aliam*, inquit, *similem*, *cuius aeque ignorationem profiteor*, *VT CRVCEM CVRIOSIS FIGAM*, *hic expono*. Nam in fundo cuiusdam baseos scriptum tradit in hunc modum TRANSLATA (supple statua, opinor, illa, quae huic basi superposita fuerat) EX. OBSCVRO. LOCO. CVRANTE IVNIO. GALLIENO. &c. Verum ficulneam (ni potius sambuceam) crucem curiosis fixit vir eruditus. Legisse memini in codice Theodosiano, quem nunc ad manus non habeo, titulum unum (an plures?) de signis aliisque id genus publicorum aedificiorum ornamentis non transferendis. [Et apud Reinesium pag. 475, Cl. VI, n XI Praeclarum extat S. C. de non diruendis aedificiis vetustis ad recentiora opera exornanda (ut apud nos amphitheatrum quotidie deperit): vide & doctum Reinesii commentarium.] Ne contra eas leges peccatum videretur, additum expresse fuit EX ABDITIS. LOCIS. aut EX. OBSCVRO. LOCO. Nam quis vetitum fuisse affirmaverit, e vetusto aliquo ac subterraneo aedificio nullius usus, imo tum primum detecto, signa aut alia huiusmodi ornamenta in alias fabricas transferre? [Can Cartaginensis in Codice Dionysii num. LVIII petendum ab Imperatoribus decernit, *ut reliquias idolorum per Africam iubeant penitus amputari*; itemque ut *templa eorum*, *quae in agris*, *vel IN LOCIS ABDITIS constituta*, *nullo ornamento sunt*, *iubeantur omni modo destrui*. Ubi illud *nullo ornamento sunt* satis declarat licuisse ex locis abditis ornamenta detrahere in alterius publici aedificii usum. Vide etiam an non ABDITA LOCA, & OBSCVRVS LOCVS in his inscriptionibus sint quas veteres appellarunt favissas; de quibus Gellius, quo signa vetera, & *ea quae vetustate erant facta inutilia*, ut ait Festus, coniiciebant. In Herculanei ruinis signa in cellis subterraneis reperta memini. Romae in Basilicae Vaticanae refectione vetera musiva, signa, &c in cryptis eius Ecclesiae collocarunt.] Sed postquam fixam a Fabretto crucem refiximus: illud potius scire lubet, in eadem inscriptione cur dictum fuerit AD CELERITATEM THERMARVM. SEVERIANARVM. Leviusculum hoc quidem. Sed tamen celeritatem thermarum Titianarum aemulari voluisse Severum crediderim; de quibus Suetonius cap. 7: *Amphitheatro dedicato*, *thermisque iuxta CELERITER extructis*. De iisdem Titianis, puto, Martialis:

Hic ubi miramur VELOCIA munera thermas, &c.

Verum haec in transcursu. Nunc illud quod instat. Apuleius eiusdem rei testis supra productus *depictam tabulam domus atrio dedicare* pro *suspendere* usurpavit. Et is locus Quintiliani decl. quem habet Vandaleus pag. 662 eodem referendus: *Haec*, inquit, *priusquam dedicationis accipiant summam religionem*, *opera sunt tantum: dedicatio est illa*, *quae Deum inducit*, *quae SEDE DESTINATA LOCAT*. Quanquam his auctor *dedicationis* voce, ut saepe fit, & collocationem & consecrationem simul intellexit, quod essent res coniunctissimae. Contra Minucius dedicationem pro sola consecratione posuit: *Quando igitur*, inquit, *hic nascitur (Deus)? Ecce funditur*, *fabricatur*, *scalpitur*. *Nondum Deus est*. *Ecce plumbatur*, *construitur*, *erigitur*. *Nec adhuc Deus est*. *Ecce ornatur*, *consecratur*, *oratur*, *cum postremo Deus est*, *cum homo voluit & DEDICAVIT*. Non male Minucius *dedicavit* dixit pro *consecravit*, quod erant res coniunctissimae nec separabiles; illud queror, quod erectionem a dedicatione & consecratione seiunxit, improprie certe locutus; nam erectio, apud vetustiores quidem certe, consecrationis pars fuit, & erectio & dedicatio idem fuerunt. Hinc Aristophanis Scholiastes in Pace ad illud ταύτην χύτραις ἱδρυτέον, non solum ollis leguminum statues collocatas, sive consecrando collocatas ait, verum etiam aliquando sumtuosius victimis, id quod dici testatur βοΐ ἱδρύσασθαι, ἢ αἰγί, ἢ προβάτῳ, id est *bove aut capra aut ove collocare*, seu consecrando collocare.

(65) Publice, inquam, consecrata: *Si quis autem* (ait Iustinianus lib. II Inst. t. I, §. *sacrae*) *auctoritate sua quasi sacrum sibi constituerit*, *sacrum non est*, *sed profanum*. Et Festus: *Gallus*, inquit, *Aelius ait*, *sacrum esse quocunque modo atque instituto civitatis consecratum sit*, *sive aedes*, *sive ara*, *sive signum*, *sive locus*, *sive pecunia*, *sive quid aliud quod Diis dedicatum*, *atque consecratum sit*. *Quod autem privati suae religionis caussa aliquid earum rerum Deo dedicent*, *id pontifices Romanos non existimare sacrum* ... *Ille locus ubi ea sacra privata facienda sunt*, *vix videtur esse sacer*.

(66) Amphitheatra sive Herculi quantum e Vitruvio [(qui I, 7 *Herculi*, *in quibus civitatibus non sunt gymnasia*, *neque amphitheatra*,

sed sancta, veluti urbium muri, quos iurisconsulti sanctos, quia sanctione confirmatos, non item sacros fuisse testantur: alia religiosa, veluti sepulcra: alia demum nec sacra, nec sancta, nec religiosa, sed mere profana. Ac plurima sunt opera publica, veluti viae, pontes, aquaeductus, & tale genus innumera, quae quo referam haud facile dixerim. Portas urbium negat Plutarchus in quaest. rom. ἱερὰς καὶ ἀβεβήλους esse (quod tamen de muris fatetur) sive quod per eas funera efferrentur, sive quod in sollemni moenium designatione, ubi ad eas ventum, aratrum sustolleretur. Iurisconsulti tamen non tantum muros, sed & portas inter res sanctas, idest sanctione confirmatas recte accensuerunt, ita ut violari nefas esset. Vid. l. 2, D. *nequid in loc.* & alibi.

XXXVII Itaque scire lubet, num omnia isthaec opera publica non modo dedicarentur, seu eorum usus aliqua celebritate inchoaretur, verum etiam sollemni ritu consecrarentur, ita ut postem teneri opus esset, & quaedam sollemnia verba de more concipi. Quam disputationem a nemine, quod sciam, propositam spissiore caligine obseptam video: neque id mirum, propterea quod vetus illud ius pontificium ne ipsi quidem Romani vulgo tenebant: eiusque inscitiam ultro vel ipse Cicero or. pro domo n. 46, & alibi non dissimulat: etsi effluere quaedam e pontificum disciplina affirmat, quae ad aliorum aures saepe permanent. Cicero quidem tota illa oratione rem saepe tangit, sed ita ut dubitationem iniiciat magis, quam abstergat (67). Graecis vero rei Romanae scriptoribus huiusce rei arbitrium si permittimus, nihil non religioso ritu consecratum perspicietur. Nam quas Latini historiae scriptores dedicationes, ii plerumque καθιερώσεις appellant, quodcunque demum illud sit, quo de agitur. Itaque Dio non modo de Pompeiano theatro καθιέρωσε dixit (quod minus miror, nam ei theatro Pompeius *Veneris aedem*, inquit Tertullianus lib. de spect. *superposuit, & ad dedicationem edicto populum vo-*

tra, ad circum templa exstrui iubet)] licet suspicari, sive potius Marti, aut Dianae, aut Iovi Latiali sacra erant: gymnasia quoque Herculi, vel, qua parte doctrinae studiosis addicta, Apollini λεσχηνερίῳ vel Minervae fuere. Et puto opera omnia spectaculis destinata inter sacra loca fuisse; nam ludi omnes sacri erant & religionis ethnicae pars. Salvianus: *Colitur & honoratur Minerva in gymnasiis, Venus in theatris, Neptunus in circis, Mars in arenis, Mercurius in palaestris.* Lactantius ex sententia Sinii Capitonis paullo aliter: *Venationes, & quae vocantur munera, Saturno adtributa sunt: ludi scenici Libero, circenses Neptuno.*

(67) Itaque ex illa oratione nihil dum eliquare potui, utrum non solum templi, sed & ceterarum fabricarum postem teneri oporteret, & sollemnibus formulis uti. Adnectam tamen haec, si cui forte lux inde affulserit. *Ergo*, inquit n. 46, *si is* (M. Drusus) *Q. Caepionis inimici sui postem aedium tenuisset, & pauca verba fecisset, aedes Caepionis essent dedicatae? Nihil loquor de pontificio iure, nihil de ipsius verbis dedicationis, nihil de religione, caeremoniis: non dissimulo me nescire ea, quae etiamsi scirem, dissimularem, ne aliis molestus, vobis etiam curiosus viderer: etsi effluunt multa ex vestra disciplina, quae etiam ad nostras aures saepe permanant. Postem teneri in dedicatione oportere videor audisse templi. Ibi enim postis est, ubi templi aditus est & valvae. Ambulationis postes nemo unquam tenuit in dedicando. Simulacrum autem aut aram si dedicasti, sine religione loco moveri potest. Sed iam hoc dicere tibi non licebit, quoniam pontificem postem tenuisse dixisti*, &c. Itaque non satis expiscari licet utrum templorum tantum postem teneri oportuisse Tullius existimarit, an vero aliorsum videatur accipiendus.

vocans, non theatrum, sed Veneris templum nuncupavit, cui subiecimus, inquit, gradus spectaculorum) verum etiam Neroniani gymnasii dedicationem καθιέρωσιν nuncupavit, & de Tito amphitheatrum & balineum dedicante ἱερώσας usurpavit. Accedit quod apud Grut. p. 178, 7, & 179, 1 (etsi sunt quarti ineuntis saeculi epigrammata) thermae non tantum *dedicari* idest in usum traduci, sed & *consecrari* dicuntur. Itaque vix videtur dubitandum, quin si minus omnia, at multa tamen operum publicorum non tantum dedicarentur, sed etiam religiosis caeremoniis sacrarentur; unde & *sacra* iure dicerentur. Quare sic statuo, prioris generis aedificia consecratione initiari oportuisse, eoque sacra fuisse appellata; cetera vero, sive sancta, uti urbium muri, dicerentur, sive ne hanc quidem appellationem nacta essent, non consecrari, sed dedicari seu ἐγκαινίζεσθαι tantum consuevisse.

IV *De rerum singularum encaeniis.*

XXXVIII Saepe hoc iam admonuimus, dedicationem a consecratione, si proprie & accurate loqui volumus, discrepasse; & consecrationem, (non tantum illam, de qua huius diatribae initio disseruimus, qua hostium aut improborum civium bona in detestationem consecrabantur, sed & illam qua aedes sacrae & alia id genus sacrabantur) religiosis ritibus, & priscis verbis perfici oportuisse: dedicationem vero nihil aliud proprie significasse, uti copiose probavimus, quam rei iam perfectae primum usum & inchoationem. Quare nunc quidem quod attinet, seposita consecratione, rerum singularum dedicationes aggrediamur: & quod initio huius diatribae dixi, dedicationem sic peragi consuevisse, ut aliquid splendidum primo fabricae usu exhiberetur, ex iis potissimum rebus, quarum caussa fabrica illa exstructa fuisset; id nunc singillatim demonstrabimus.

XXXIX Ab amphitheatro ordiar, propterea quod per ejus occasionem ad universi generis dedicationes sum digressus. Dio lib. LI de Tauri amphitheatro haec ait: *Caesare IV cos. Statilius Taurus theatrum quoddam lapideum ad venationes ferarum in campo Martio suis sumtibus absolvit, inque eius dedicatione munus gladiatorium exhibuit.* Flavium autem amphitheatrum a Vespasiano erectum Titus forsitan consummavit, utique dedicavit: cumque dedicantis, non eius qui fecisset, nomen inscribi mos esset: hinc erroris ansam Eutropius lib. VII, & Cassiodorus arripuerunt, ut Tito id opus adscriberent, propterea quod huius, ut arbitror, nomen, non vero patris, in operis titulo oculis usurpassent. Quo pacto dedicatum fuerit Suetonius cap. 7 exponit: *Amphitheatro dedicato, thermisque iuxta celeriter extructis, munus edidit apparatissimum largissimumque* &c. At vero Dio apud Xiphilinum ludos per centum ipsos dies exhibi-

hibitos copiose narrat, in iis gladiatorum munera, omne genus venationes, navale proelium etiam Suetonio memoratum, circenses & alia ludicra. Frustra est autem Petrus Lasena, qui in Gymnasio Neap. p. 172 illud Suetonii *Amphitheatro dedicato* ita interpretatur, quasi dixerit, *diis dicato*; & queritur Suetonium non indicasse, cui potissimum deo sacratum fuerit: non enim intellexit, dedicationem ibi apud Suetonium non aliud fuisse quam *ἐγκαινισμόν*.

XL Ad haec theatra ludis scenicis dedicabantur, uti ex epigraphe Reinesiana cl. 2, n. 89 intelligitur: THEATRVM. ET. PROSCENIVM. REFECERE. LVDIS. SCENICIS. BIDVO. DEDICAR. D. S. P. Vbi *dedicare* pro *ἐγκαινίζειν* diserte ponitur: quo enim ludi scenici, quo pecunia ad consecrationem? Sed & musicis certaminibus, & gymnicis ludis, iisque omnino ludicris, quae theatrum admitteret, in eius dedicatione locus fuit (68).

XLI Gymnasii Neroniani dedicationem idem Xiphilinus exsequitur in hunc modum: *Cuius* (certaminis quinquennalis) *caussa gymnasium aedificavit: cuius dedicatione equitibus & senatoribus oleum gratis distribuit*. Nihil rei gymnasticae magis proprium.

XLII Bibliothecae oratione habita dedicabantur: id quod ex Plinii

I,

(68) Quanquam autem venationem. in theatro exhibitam nunquam memini; Xiphilinus tamen Pompeii theatrum venatione ibidem data dedicatum narrat. Et Xiphilini narratio fortasse non paucis, Bulengero quidem certe fucum fecit; qui cap. 10 de venatione circi, in Pompeii theatro venationes aliquando habitas affirmat, & inde factum ait ut Plinius XXXVI, 15 illud Pompeii non theatrum, sed amphitheatrum appellarit. Dupliciter vero vir eruditus eberrat. Primum quod illo Plinii loco non *Pompeii amphitheatri* sed *Pompeiani theatri* esse legendum iampridem Lipsius lib. de amphith. monuerat, & ita in Herduini editione legitur, credo & in aliis. Deinde quod in Pompeii theatro venationes aliquando exhibitas statuit, fallitur cum Xiphilino, a quo id hausit. Graeculi istius locus sic se habet: *Pompeius theatrum dedicavit, in quo* (graece ἐν αὐτῷ supple θεάτρῳ) *leones quingenti diebus quinque absumti sunt, praeterea elephanti decem & octo cum armatis hominibus certaverant*. Sed bene est quod Dionis liber XXXIX aetatem tulit, unde Monachi indiligentiam possis arguere. Ibi sollertissimus scriptor postquam in eodem theatro, quod dedicabatur. musicos gymnicosque ludos exhibitos significasset, monet in circo tum varii generis belluarum praebitas venationes, tum potissimum diebus quinque quingentos leones confectos & elephantos octodecim depugnasse subiungit. Quare venationes quidem Pompeius exhibuit, sed in circo, ubi ante exstructa amphitheatra id spectaculi genus edebatur, non vero in theatro, uti somniavit Xiphilinus. Cui hoc imposuit, quod Pompeii θέατρον putavit fuisse similè illi, quod Titus dedicavit, quod idem breviator e Dione θέατρον κυνηγετικὸν appellat: nam amphitheatri vox, ut alibi diximus, quamvis Graeca ferme a Latinis dumtaxat usurpabatur, cuius loco Graeci θέατρον dicere consueverunt. Haec eo dixi, ut perspiciatur, quam nullo iudicio e Dione interdum excerpserit Xiphilinus, ut omittam quod non perpetuam & aequabilem epitomen nobis tradidit, sed quaecumque collibitum fuit, aut quae novitate illum percellerent, in iis se magis diffudit: cetera interim maximi momenti exanguia & exsucca in sua alvearia contulit: ita mera interdum nobis mapalia exhibuit. Sed vel sic tamen maxima est illi habenda gratia, quod qualiacunque illa nobis ex nobilissimo historico servavit.

Ceterum nihil mirum in ea dedicatione Pompeium praeter theatralia specimina aliorum etiam generum spectacula edidisse: nam theatrum illud quod dedicabat, Veneris templum idem quoque fuit; id quod Plinius, Plutarchus & alii tradiderunt. Et ceteroqui scimus, Dione teste lib. 54, Augusto Marcelli theatrum dedicante, Caium lusisse Troiam, & DC Africanas occisas: maioris enim magnificentiae gratia praeter specimina theatralia, quae quidem theatri ἐγκαινισμὸς omnino requirebat, extra theatrum quoque populum oblectari placuit.

1, epist. 8 didici: *Petiturus sum enim*, inquit, *ut rursus vaces sermoni, quem apud municipes meos habui bibliothecam dedicaturus*. Nimirum petit ab illo rhetore Pompeio Saturnino, ut orationem eam expoliat, quam, cum bibliothecam in sua patria in sapientiae studiosorum gratiam a se paratam dedicaret, olim habuisset, quam publicare deliberabat. Nihil convenientius fieri potuit: & hodieque in academiis in anniversaria studiorum instauratione quam *dedicationem* non inepte appellaveris, huiusmodi orationes habentur.

XLIII Ad haec pontes circensibus editis dedicari solebant. Grut. p. 163, 4: P. BAEBIVS. VENVSTVS. . . . . PONTEM. FECIT. EX. H. S. XXC. CIRCENSIBVS. EDITIS. D. D. idest *dedicavit*. Id quod, nisi me memoria frustratur (nam scheda, in qua nuper multas, quae huc facerent, inscriptiones notaram, nescio quo fato evanuit) etiam Gratianus aut nescio quis alter Christianus imperator in ponte dedicando usurpavit. Alioqui Grut. 101, 3, & 4 ob dedicationem, opinor, statuae cum scenicis iidem circenses dantur.

XLIV In lacus Fucini emissario dedicando (etsi Tacitus XII An. 56 dedicationis voce non utitur, sed rem ipsam satis designat, quia tum primum *apertum aquarum iter*) insignem naumachiam exhibuit praeter cetera Claudius.

XLV Porro in aedibus quisque suis dedicandis, quae specimina aut quam liberalitatem exhibuerit, non memini. De epulo vix est ut dubites, quod in omni fere dedicatione dabatur. Alexander Donatus III, 7 Neronem, Suetonio teste, dedicasse domum affirmat, qua variis conviviis, qua publicis ludis, sparsisque in populum muneribus. Sed fugit eum memoria; nam nihil horum Suetonius cap. 32. David in suis aedibus dedicandis eum psalmum habuit, qui nobis est undetricesimus, Hebraeis vero tricesimus. Nam quid caussae est, quamobrem aliorsum eius psalmi titulus accipiatur? Qui αὐτολεξεὶ ex Hebraeo talis est: *Psalmus dedicationis* seu initiationis (heb. חנכת *hhanuccbath*) *domus David*. LXX: Ψαλμὸς ᾠδῆς τȣ̃ ἐγκαινισμȣ̃ τȣ̃ οἴκȣ τȣ̃ Δαυίδ. Quod noster vertit: *Psalmus cantici in dedicatione domus David*. An non fugit eos ratio, qui ad templi dedicationem, sive nescio quo alio referunt hunc titulum? Atque hinc etiam Iudaeorum traditio apud Maimonidem futilis arguitur, qui Deut. XXI, 5 (quem locum vide huius Diatribae initio) *dedicare domum* idem esse definiunt quod in ea, postquam exstructa est, per annum habitare. Fabulae: in huius enim psalmi titulo, uti vides, dedicatio primorem tantum usum, sive ἐγκαινισμὸν designat. [Apud Vignolium De Col. Ant. Pii pag. 142 nummus Divae Faustinae cum epigraphe DEDICATIO AEDIS.]

XLVI Viarum dedicatione gladiatorium munus Claudius iniunxit: sic enim capio illud Suetonii Claudio cap. 24: *Collegio quaestorum pro stra-*

ſtratura viarum (ideſt viarum ἐκγαυιτρῶ) *gladiatorium munus iniunxit*.

XLVII [Dedicare quinquennalitatem eſt inire duumviratum quinquennalem, eaque gratia ludos edere, aut quid ſimile. In Romano lapide apud Sponium pag. *68: Collegio pabulariorum C. Cornelius C. L. Iucundianus II.VIR & L. Antonius L. L. Iubentius QVINQVENNALITATEM. S. P. DEDICARVNT*. De quinquennalitate ſeu duoviratu quinquennali collegiorum, qui quinquennio finiebatur (unde & additur alicubi LVSTRI. LXX. verbi gr.) dixi alibi.]

XLVIII Poſtremo (nam quid opus eſt ſingula moroſa diligentia perquirere?) forum epulo dato dedicatum invenio apud Grut. pag. 168, 5. Sed ibi tamen non de fori tantum dedicatione agitur, ſed & aedium (hoc eſt fanorum) quinque, & ſignorum quinque; & ſtatuarum duarum (69). Et ceteroqui nihil non epulo dato dedicari ſolebat: cui mori lubet paulliſper immorari.

XLIX Itaque epulum, uti diximus, in dedicationibus fere ſemper dabatur: Plin. IV, 1: *Templum*, inquit, *pecunia mea exſtruxi: cuius dedicationem, cum ſit paratum, differre longius irreligioſum eſt. Erimus ergo ibi* (Tiferni, ubi templum exſtruxerat) *dedicationis die, quem epulo celebrare conſtitui*. Videſis Gruterum p. 441, 7, & alibi ſaepiſſime; itemque Reineſium 1, 99. Verum non ſemper *coena recta* dabatur: imo ſaepe epulum dividebatur, ideſt ſportulae dabantur; ſic enim accipio illud p. 101, 3 apud Grut. AD. DEDICATIONEM. . . . . EPVLO. DIVISO. &c. itemque p. 228, 8: DEDICATIONE. STATVARVM. . . . . MVLSVM. ET. CRVSTVLA. DECVRIONIBVS. ET. POPVLO. dantur. Sive ergo coena recta, sive ſportulae darentur, ſemper epulum dari dicebatur. Imo tum quoque epulum appellabatur, cum vice coenae rectae, aut ſportularum, nummi (quanquam nummorum quoque dianomen ſportulas appellarunt, ut ex Plin. x epiſt. 117; & 118 collatis patet) diſtribuebantur. Grut. p. 434, 1: EARVMQVE. DEDICAT.

P RV-

(69) Quod ſaepiſſime mihi in inſcriptionibus perlegendis notatum fuerat, hoc inter ſtatuas atque ſigna [vel ſimulacra] plurimum intereſſe, quod haec ferme Deorum tantum eſſent, aut certe Diis dedicatorum, illae interdum quidem Deorum, ſed ſaepiſſime hominum [(quod & Abramius ad Cic Phil. II. 43 contendit)]: id ex indicato epigrammate lucuienter cognoſcitur, ubi legitur SIGNA. DEOR (quod peſſime Reineſius in EORum, puta Ciſimbrenſium, mutat primum cui bono? deinde an putamus tot deſcriptores, qui in eius inſcriptionis calce notantur fuiſſe luſcitioſos?) QVINQVE. STATVAS. DVAS &c. Hoc igitur, ſi quod aliud, inter eas voces eſt diſcriminis; quod neſcio cur Aldo Manutio iuniori (in diſſert. IX epiſtolica de ſigno & ſtatua to. 1 theſ. Sallengriani p. 816 A) diſplicea. Nam quod canephorarum duarum imagines ſigna Cicero appellarit, id eo factum, quod non tantum Deorum imagines, ſed & hominum imo & brutorum animantium ſimulacra, quae in templis inter donaria, aut in privatorum ſacrariis viſebantur, ſigna rectiſſime dicebantur. Certe diſcrimen, quod initio poſui, innumeris inſcriptionibus, imo & ſcriptorum locis confirmari poſſet, ſi id agerem: [unum tantum Capitolini locum adducam Antonini Pii cap. 3, qui omnem litem dirimere videtur: *Cyzici etiam de ſimulacro dei ad ſtatuam eius* (Antonini) *corona translata eſt*.] Quanquam omnino perpetuum eſſe [hoc diſcrimen] non ſpoponderim. Ceterum multiplex illud tricarumque pleniſſimum diſcrimen, quod ibi Manutius ſtatuit, vix eſt ut ulli arrideat.

RVFVS. EPVLVM. DEDIT. DECVRIONIB. SING. H. S. XXX. SEX. VIRIS. ET. AVGVSTALIB. SING. H. S. XII. PLEBI. SING. H. S. IIII. Et p. *63*, 1: IDEMQVE. DEDICAVIT. ET. EPVLVM. DEDIT. DECVRIS. N. IIII. Interdum aliis nummi, aliis coena dabatur: Grut. p. *68*, 3: QVORVM. DEDICATIONE. SINGVLIS. DECVRIONIBVS. X. III. AVGVSTALIBVS. X. II. ET. COLONIS. CENAM. DEDIT. Interdum etiam nummi quidem dabantur, sed ITA. VT. IN. PVBLICO. VESCERENTVR: ea certe lege apud Grut. p. 84, 1 singulis decurionibus Nemausensibus quaedam summa dedicatione templi distribuitur.

L [Quod dixi modo in omnibus ferme dedicationibus sportulas eu denarios dari consuevisse, Plinius X, epist. 117 pulcre confirmat: *Qui virilem togam sumunt* (h. e. qui togam virilem dedicant, ut supra *dedicare togam in funus*) *vel nuptias faciunt, vel ineunt magistratum* (nam & haec dedicationum fuere genera, quod *rogare ad Consulatum*, &c. dicebatur. Vide Vales. ad Amm. 84) *vel opus publicum dedicant, solent totam bulen, atq. etiam de plebe non exiguum numerum vocare binosque denarios, vel singulos dare.*]

LI Nec minus in Ecclesiarum dedicationibus [(quae, nihil aliud erant, quam earum ἐγκαινισμός (70))] sollemnes epulas Christiani olim instituebant. Sidonius IV, ep. 15: *Epulum multiplex, & capacissima lectisternia para . . . postquam omnibus tempus futurae dedicationis inclaruit. Nam baptisterium, quod olim fabricabamini, scribitis posse iam consecrari.* Greg. x ep. 711: *Nam ut die dedicationis, vel natalitio SS. Martyrum religiosis conviviis sollemnitatem celebrent.* Hae sunt illae agapae, quae tamdiu in Ecclesia perdurarunt, donec, quod in licentiam vergerent, legibus sunt abolitae. Inde factum putat Cangius, ut postea dedicationis vocabulum in malam partem traheretur, ac pro commessatione publica sumeretur; & *faire la ducace* Galli dicerent pro eo, quod est genio indulgere.

LII Verum ad ethnicorum dedicationes ut reditum faciam, hoc amplius de iis notandum, celebrasse gentiles, quemadmodum & Christiani facimus, diem dedicationis quotannis recurrentem. Hinc Kalendas Ianuarias eo nomine celebrat Ovidius I Fast. quod

Sacravere patres hac duo templa die,

nempe Aesculapii & Iovis, quod statim subiungit. Atque hinc est, quod non

(70) [Ideoque Socrati I, 28 ἐπιβατήρια τῆς Ἐκκλησίας est eiusdem dedicatio h. e. cum primum ad eam Sacerdotibus, ac populis patet aditus, sive cum encaeniantur; & cum templum Antiochenum prae magnificentia *Dominicum aureum* appellatum a Constantino M. inchoatum, Constantinus iunior eius filius absolvisset, ad illius dedicationem an. 341 Episcopos ex toto oriente coegit: convenere autem, teste Athanasio, Episcopi circiter LXXXX, qui ea occasione Concilium, vulgo in encaeniis appellatum, celebrarunt, de quo idem S. Athanasius: *Antiochiae novam Synodum per causam encaeniorum coegerunt*; unde vides dedicationem, & encaenia etiam apud Christianos esse συνώνυμα.]

non solum quibus consulibus sive aedes sive ara sive quid aliud esset dedicatum, sed & diem sedulo notabant: id quod in vetustis dedicationum titulis nusquam fere non occurrit. [Itaque Dedicatio loco habebatur natalis diei quotannis recurrentis. Quare sicuti imperatores plures quotannis celebravere natales, genitalem annum, delati imperii alterum, tertium adoptionis (de quo vide Spartianum Hadriano cap. 4) sic dedicationes istae erant tamquam templorum statuarumve natales; hinc *Natalis Salutis* apud Cic. IV, ad Att. 1 est anniversarius dies dedicationis templi deae salutis, quod erat in colle Quirinali.]

LIII Et, quod magis mirabere, sicuti hodieque Episcopi faciunt, quoties aliquam Ecclesiam sollemni ritu dedicaverint, ut anniversarium eius dedicationis festum non semper eadem recurrente die, qua consecrata fuit, sed alia, quam opportuniorem censuerint, celebrandum nonnunquam assignent: idem profecto apud ethnicos ex decreto illo quod habet Gruterus p. 228, 8 sum assecutus, cuius decreti postremam partem, quae huc facit, libuit adscribere: *Item. dedicatione. statuarum. Caesarum. et. Augustarum. mulsum. et. crustula. pecunia. nostra. decurionibus. et. populo. dedimus. perpetuoque. eius. die. dedicationis. daturos. nos. testati. sumus.* QVEM. DIEM. QVO. FREQVENTIOR. QVOTANNIS. SIT. SERVABIMVS. VI. IDVS. MARTIAS. QVA. DIE. T. CAES. PONT. MAX. FELICISSIME. CREATVS. EST. Non enim VI id. Martias statuae fuerant dedicatae: sed hic dies ad anniversariam celebritatem visus est magis idoneus, quod eo Tiberius pontificatum maximum esset assecutus.

CAPVT QVARTVM.

In alterum amphitheatrale epigramma per eadem haec tempora repertum. De Campano apodyterio, catabulo, & ludo gladiatorio.

I *Detecti huius epigrammatis fatum*. II *Gens Satellia*. III Epyſtilium *quid? Lexicorum aberratio*. IV *Inter* apodyterium & ſpoliarium *an quidpiam intereſſet*. V *Vſus apodyterii*. VI *Quid apodyterium Polluci?* VII *Porta libitinenſis*. VIII *Apodyterium Amphitheatri prope aliquam portam fuit*. IX *Quas veſtes noxii inducerent*. X *Quid porta* ſanavivaria? *an* Sandapilaria? XI *Quid* portae poſticae? XII Catabulum *quid?* XIII *Prope Amphitheatrum ludus*. XIV *Prope Fl. amphitheatrum ludus magnus. Caeſaris ludus Ravennae & Capuae*. XV *Capuae ludus gladiatorum celeberrimus*. XVI *Servilis belli narratio ex Plutarcho*. XVII *Quid* Γαλάται καὶ Θρᾷκες *apud eumdem?* XVIII *Patavini aberratio*. XIX *Auguſti ludus Alexandriae*.

I PAucis ante menſibus, quam Campani amphitheatri titulus in lucem prodiret, eodem ferme loco lapicidae, dum aggeſtos conſepultoſque lapides in varios uſus effodiunt, hanc alteram epigraphen candido marmori inſculptam altera parte mutilam detexerant, quae ſic habet:

SATELLIA. M. F. ANVS.
APODYTERIVM. AD. NOVITATEM. R . . . eſtituit.
EPISTYLIS. CETERISQVE. MARMORIBVS. O . . . rnavit.

Quod equidem, ſimul ac reſcivi, e ſaxo ipſo, quod domum ſuam marmorarius aſportaverat, ſed domo tum forte aberat, deſcripſi. Statueratque vir non minus eruditione quam generis nobilitate clariſſimus Ioſephus a Capua Capycius, cuius potiſſimum hortatu commentariolus hic ſcribitur, viſendo urbis loco illud cum amphitheatri titulo coniungere. Cum ecce nuntiatur corruptum iam marmor non amplius exſtare, atque ipſius lapicidae confeſſione expreſſum fuit tria quatuorve mortaria fuiſſe inde confecta. Sed huius quidem marmoris fatum minus doleo, quod deſcriptum id iam habebam. Illud vero dolendum, quod plurima quotidie elogia ex amphitheatri ruderibus emergentia litterarum peſtis illa teterrima ad monumentorum interitum nata, marmorarii, multos ab hinc annos comminuere per ſummum ſcelus non deſtiterunt: nec porro deſiſtent, niſi ſeveriſſimis poenis coërceantur: quando nec blanditiis allici poſ-

possunt, nec praemiis, ut a veneranda antiquitate manus abstineant. Verum non hic naeniis locus.

II Ad rem quod attinet, gens SATELLIA neque e Gruteri, nec Reinesii inscriptionibus nota, in Fabretti tantum capite nono, quo novas gentes ille complectitur, duabus in urnis prope montem Politianum detectis reperitur p. 645, n. 380, & 381, quarum priore legitur: A. PAPIRIVS. A. F. SATELLIA. (nempe matre) NATVS. In altera: SATELLIA. C. F. VELIZZA. Et quandoquidem eodem loci utraque urna effossa fuit, Satelliam Velizzam Papirii matrem fuisse oportuit. Itaque altera demum haec nostra est Satellia, cuius cognomen ANVS semel tantum reperi apud Grut. p. 398, 11, ubi recte legitur SVLPITIA. L. F. ANVS. non vero, ut habent Pighii schedae, SVLPITIANVS.

III Iam vero quid sibi hoc vult, quod haec femina apodyterium a se refectum *epistyliis* ceterisque marmoribus ornasse dicitur? Nam si quidem *epistylia* sunt columnarum capitella, quemadmodum apud latinorum lexicorum auctores omnes invenies: an columnis apodyterii lignea aut lateritia capitella imposita ante fuerant, quae Satellia postea marmorea effecerit? Verum id ne fando quidem auditum, columnis marmoreis non etiam marmorea capitella fuisse superposita: quanquam cetera ornamenta, veluti quem *architrabem* vulgo appellant, zophorum, coronam non raro opere caementario constitisse, quamvis columnae essent marmoreae, satis sciamus. Quae cum ita sint, Latini lexicographi quo pacto non errant, qui *epistylium* capitellum interpretantur? Quanto melius architectonices scriptores *epistylium* definiunt id, quod vulgus *architrabem* appellat. Atque haec demum notio vocabuli huic inscriptioni quadrat. Ante Satelliam columnis marmoreis cetera non marmorea superponebantur. Ea demum Satellia confecit e marmore. Sed nemo accuratius in eam vocem inquirit H. Stephano in thes. qui & e Graecis scriptoribus & e Vitruvio planissime evincit non aliud ea voce significari, quam quod posui; negatque exempla inveniri, quibus *epistylium* pro capitello usurpetur. Id etiam accurate a Stephano demonstratur apud Graecos quidem ἐπιστύλιον intelligi sive sit marmoreum sive ligneum: Vitruvium vero ita distinguere, ut *trabem* appellet, quoties e materia conficitur, si vero e marmore, *epistylium*, idque a Stephano comparatis Hagetoris Byzantii & Vitruvii locis firmatur, quae apud illum vide si lubet. Et allatis a Stephano locis haec etiam accedat inscriptio, ex qua luculenter colligitur epistylia non fuisse nisi marmorea: alioqui si lignea aut lateritia recte *epistylia* appellari consuessent, inepte illud subiungeretur CETERISQVE. MARMORIBVS. [Quamquam hanc distinctionem perpetuam non esse apud scriptores percipio ex vetere commentatore Horatii, qui ad illud Od. II, 18:

Non

Non trabes Hymettiae
Premunt recisas ultima columnas
Africa

ait: *Hymettiae*: *trabes marmoreae ex Hymetto monte Atticae excisae*; & Strabo lib. IX. laudat Hymettium marmor. Errat ergo Meursius Relig. Attic. cap. X, qui in dicto Horatii loco trabes e materia ex Hymetti nemoribus excisa interpretatur.] Quod vero CETERIS sine diphthongo scalpitur, ea rectissima scribendi ratio est in elogiis aurei saeculi usurpata, ut sit ab ἕτερος, aspiratione in C transeunte, ut ab ἑκατὸν fit *centum*, quod alii notarunt.

IV Verum id quod maxime ex hoc titulo commodi assequimur, non solum balnearum gymnasiorumque fuisse apodyteria, verum etiam amphitheatrorum. Nam quamvis id *apodyterium* graece significet, quod latine *spoliarium* (& sane in glossis Graecis ἀποδυτήριον voci huic *spoliarium* respondet) tamen sic hactenus viri docti distinxerunt, ut *apodyteria* in balneis & gymnasiis admitterent (71), ubi loturi sive certaturi vestes deponerent: in amphitheatris vero *spoliarium* ponerent, testibus Seneca & Lampridio, apud quos exstat de *spoliario* amphitheatrali mentio. Sed falluntur dupliciter, primum quod & in re balneari *spoliaria* usurpantur in veteribus glossis Latinis, in quibus *spoliaria* esse dicuntur *inferiores cellulae in balneis*: deinde quod amphitheatri spoliarium etiam *apodyterium* Graeca voce diceretur: id quod nunc primum hac inscriptione docemur. Etsi autem suspicio incesserat, huius inscriptionis apodyterium ad Campanum gymnasium pertinere potuisse: quod gymnasium in amphitheatri vicinia exstitisse deinceps sum demonstraturus; eum tamen mihi scrupulum lapicida evellit, qui in ipsius amphitheatri extimis ruderibus eum titulum delituisse testatus fuit.

V Ac sicut nomen cum balneis & gymnasiis commune fuit, sic officium. Non enim quibusdam assentior, qui vix alium spoliarii in amphitheatris usum agnoscunt, quam ut mortui gladiatores eo reciperentur, ac spoliarentur: sive ut semivivi, quorum curatio frustra susciperetur, ibi conficerentur. In eum potissimum finem spoliarium exstruebatur, ut esset ubi gladiatores aut bestiarii vestes sive ornamenta deponerent: idque apodyterii vox amphitheatro cum gymnasiis balineisque communis satis declarat. Etsi non eo inficias, quin is quoque postea usus accesserit, ut eo mortui aut paene mortui unco traherentur: unde mortuo Commodo illae acclamationes senatus apud Lampridium: *Parrici-*

(71) Vtitur ea voce in re balneari Cicero III ad Q. Fr. 17: *In balneariis assa in alterum apodyterii angulum promovi*. Plin. V, ep. 6: *Inde apodyterium balinei laxum & hilare excipit cella frigidaria; in qua baptisterium amplum atque opacum*. Et infra: *Apodyteria superpositum est Sphaeristerium* &c. ut appareat de re gymnastica ea in epistola Plinio esse sermonem. Graecorum scriptorum, quorum ea vox est, testimonium nullum affert H. St. in thesauro; utitur tamen Plato in Euthydemo Aristides serm. sacr. I, & Pollux, quorum loca videsis apud Spanhemium ad Iuliani or. I, p. 17, & 18.

ricida gladiator in spoliario lanietur . . . gladiatorem in spoliario. Qui senatum occidit, in spoliario ponatur. Qui senatum occidit, unco trahatur. Seneca ep. 94: *Nunquid aliquem esse tam cupidum vitae putas, ut iugulari in spoliario, quam in arena malit?* Nimirum enim semimortui gladiatores, quorum desperata curatio, in spoliario trucidabantur. Idem de provid. cap. 3 translate dixit: *Id enim proscriptionis Syllanae spoliarium est*. Mitto alia testimonia, quae Lipsii Sat. I, 18 collegit diligentia.

VI Sane ἀποδυτήριον a Polluce III, 30, & IX, 5 inter loca exercitationis athleticae recensetur: ubi non solum vestes certatores exsuebant, verum etiam perfuncti laboribus frictione exerceri ac recreari solebant. Vtrum idem fuerit in amphitheatri apodyterio circa gladiatores factitatum nescimus: multa tamen his cum athletis instituta fuere communia.

VII Hoc vero maxime inter balnearum gymnasiorumve apodyterium & hoc amphitheatrale interfuit, quod in illis apodyterium uno eodemque sive balnei sive gymnasii ambitu contineretur (neque enim refert, quod in veteribus glossis Latinis *spoliaria* definiuntur *exteriores cellulae in balneis*: non refert, inquam, quia exteriores istae cellulae non seiunctae a balneis erant, sed continentes), contra vero amphitheatri apodyterium non continens amphitheatro fuit, sed contiguum, nec illius pars, sed seiunctum aedificium. Id quidem vetus inscriptio Praenestina docet: LVDVM. ETIAM. GLADIATORIVM. ET. SPOLIAR. SOLO. EMPTO. SVA. PECVNIA. EXSTRVCTVM. PVBLICE. OPTVLERIT. Quin & Tertullianus quoque de cor. mil. c. 13 ab amphitheatro spoliarium distinguit: *Ceterum*, inquit, *a saeculo coronantur & lupanaria & latrinae & pistrina & carcer & ludus & ipsa amphitheatra & ipsa spoliaria*. Verum quid his locis per alios iam ceteroqui collectis immoror; cum noster apodyterii titulus extra amphitheatrum, etsi proxime illud erutus fuerit? Nam, quantum e lapicida didici, prope illud amphitheatri latus ea inscriptio detecta fuit, quod orientem hibernum spectat. Ea parte amphitheatri porta libitinensis appellata omnino fuerit, per quam gladiatores aut bestiarii mortui efferrentur, si vera sunt, quae Lipsius docet, spoliarium portae amphitheatri libitinensi obiacuisse.

VIII [Certe prope aliquam portam fuisse Spoliarium percipio ex actis SS. Perpetuae, & Felicitatis n. 18, ubi legimus SS. Martyres prope portam coactos fuisse suis exsui vestibus, atque aliis indui, quas addicti poenae induere solerent, idque illos facere detrectavisse. Id quod de apodyterio portae alicui (utique Libitinensi) vicino est intelligendum: is enim locus deponendis vestibus, uti diximus, erat destinatus.

IX Sed praestat verba ipsa ex praestantissimis iis actis adducere, ex quibus quas potissimum vestes noxii inducerent, intelligemus: *Et cum de-*

delati essent in portam, & cogerentur habitum induere, viri quidem Sacerdotum Saturni, feminae vero Sacratarum Cereri; generosa illa in finem usque constantia repugnavit. Dicebant enim: Ideo ad hoc sponte pervenimus, ne libertas nostra abduceretur: ideo animas nostras addiximus, ne tale aliquid faceremus: hoc vobiscum pacti sumus, &c. Ex quibus primum omnium intelligitur Afrorum amphitheatra Saturno (quem olim Afri humana victima placari crediderant) & Cereri venatrici sacra fuisse: ab eaque est causa, quod noxii illa vestimenta induerent, nempe viri Sacerdotum Saturni, feminae vero sacratarum Cereri. Saturni Sacerdotes coccineo pallio usos testatur Tertullianus de pallio cap. 4: *Latioris*, inquit, *purpurae ambitio, & galeatici ruboris superstitio Saturnum commendat*. Et lib. de testim. animae cap. 2: *Pallio Saturni coccinata*, &c. Itaque noxios coccinatos fuisse exhibitos non dubito: hodieque in Hispaniis coccinati cum tauris (quae venatio magna illic insania celebratur) committuntur, more ab Afris propagato, quibuscum Hispani multa habuere communia. Sacratarum vero Cereri vitta prae ceteris insigne fuit. Tertullianus ibid. *Et vitta Cereris redimita, & pallio Saturni coccinata*, &c. Adde praeter vittam ceterum corporis candidum amictum. Idem Tertullianus de pallio cap. 4: *Cum ob cultum*, inquit, *omnia candidatum, & ob notam vittae, & privilegium galeri Cereri initiantur*.]

X Fuisse & alteram quoque portam ex adverso Libitinensis positam, eiusque nomen ignorari Lipsius cap. 28 affirmat. Eius vero portae nomen ex iisdem actis SS. Perpetuae & Felicitatis commonstrare se putat Petrus Possinus paralipomenis ad eam passionem: idque Graevius quoque sequitur praef. ad tom. IX thes. antiq. Rom. Ea in passione sic legitur: *Et coepi ire cum gloria ad portam sanavivariam*. Et infra: *Et ambae pariter steterunt, & populi duritia devicta, revocatae sunt ad portam sanavivariam*. Sic enim dictam illam portam Possinus arbitratur, per quam vivi & victores e pugna educerentur; sicut Libitinensis, per quam mortui efferrentur, appellabatur. Coniecturam quidem minime aspernor: de qua tamen amplius cogitandum [praesertim cum duobus iis locis etsi prior de Perpetuae victoria certaminis agat, posterior tamen locus de Perpetua & Felicitate male in amphitheatro habitis loquatur. Quem autem vocis illius barbaries non offendat, in actis praesertim tertio ineunte Christi saeculo conscriptis?]. Itaque videndum an non ea vox in mendo cubet [(nec desunt in iisdem actis plurimae dictiones corruptionis manifestae, ut *diadema* pro *diastema*, *tegnon* pro *tecnon*, *oromate* pro *horamate*, & similia)] & antiqua eius vocis scriptura fuerit *sandapilaria*, ita ut porta *Libitinensis* eadem *sandapilaria* quoque appellata fuerit, quod per eam sandapilae, quas damnatorum & plebeiorum fuisse feretrum ait Planciades, agerentur. Martialis VIII, 75:

Sti-

Stipataque tollitur alte
Grandis in angusta sarcina sandapila.

XI [Verum quid sibi vult AMPHITHEATRVM. CVM. PORTIS. POSTICIIS. ET. OMNEM. FABRICAM. ARENAE. &c. quod in syntagmate Gudiano LXXIV, 3 Velitris in iscriptione posita sub Valentiniano, & Valente legitur? Quid portae posticiae? an *posticae*? an quod vulgo *a posticcio* dicimus? Prius malo.]

XII Atque haec de amphitheatrali apodyterio. Venio nunc ad alterum aedificii genus in amphitheatri usum, & quidem in proximo positum. Errant qui subterraneam amphitheatri specum ad alendas beluas comparatam arbitrantur: id quod nuper Campani amphitheatri cavernam contemplatus mecum statui. Alius prope amphitheatrum locus fuit *catabulum* appellatus, ubi ferae detinerentur: imo & ad crudelitatem in bestiarios erudirentur. Papias: *Catabulum est clausura animalium, ubi desuper aliquid iacitur*: nam respicit vocis originem a καταβάλλω *deorsum iacio*, unde *catabolum* dici deberet: sed per v scriptum invenitur aeque, ut in antiquis marmoribus & libris *epistula* per V plurimum scribitur. Quanquam autem *catabulum* pro iumentorum stabulo in actis S. Marcelli Papae & martyris positum putatur: unde *catabulenses* Cassiodoro dicuntur, qui stationibus cursus publici destinabantur: tamen fuisse prope amphitheatrum catabulum ad bestias coërcendas, ex loco prope Campanum amphitheatrum, & prope aedem S. Mariae gratiarum, qui hodieque *catavolo* dicitur, docemur, ubi & veteris fabricae reliquiae perseverant. [Quamquam non diffiteor fieri posse, ut in Campano catabulo equi circenses detinerentur, cum ea demum sit magis vulgata catabuli significatio: Circenses vero Capuae fuisse celebratos dicam proximo capite. Et certe locus, ubi ferae in usum venationum coërcebantur, vivarium proprio vocabulo dicebatur, uti ex inscriptione anno 1710 prope Castrum praetorium Romae reperta animadverti, quam H. Brencmannus in appendice ad Fastos cons. Relandi a Paulo Alex. Maffeio sibi communicatam affert in hunc modum: *Pro. S. M. Antoni. Gordiani. Pii. Felicis. Aug. et. Tranquillinae. Sabinae. Aug. Venatores. immun. cum. custode. vivari. Pont.* (i. e. Ponticus) *Venus. mil. coh. VI. pr. Campanius. Verax. mil. cob. VI. pr. Fuscius. Crescentio. ord.* (fort. ordinarius) *custos. vivarii. cobb. praett. et. urbb. Diana* (rescribe Dianae) *Aug. D. S. EX. V. P. Dedicata. XII. Kal. Nov. Imp. D. N. GORDIANO. Aug. & Pompeiano. CS.* (72) Ex hac vero epigraphe hoc praeterea addiscimus per eam aetatem milites praetorianos venationibus addictos fuisse, & ob id munus IMMVNES factos.]

XIII Demum ludum gladiatorium (quem Suidas μονομαχοτροφεῖον, He-

Q

(72) [Ad hanc inscriptionem de vivariis adde quae habet Maffeius initio pag. 213 ex Procopio & Paulo Maffeio in insignem inscriptionem tom. 12. ephemer. Venet.]

Herodianus in Commodi & Maximini vitis *μονομάχων κατάγωγιον*, & Eutropii metaphrastes Paeanius in rebus Commodi *μονομαχικὸν στάδιον* appellant) ubi & degerent gladiatores, & erudirentur, haud procul amphitheatro fuisse mihi persuadeo, indicio Praenestinae inscriptionis apud Grut. p. 489, 12, in qua legitur: LVDVM. ETIAM. GLADIATORIVM. ET. SPOLIAR. SOLO. EMPTO. SVA. PECVNIA. EXSTRVCTVM. PVBLICE. OPTVLERIT. Ex qua epigraphe intelligimus CN. VOESIum initio eius epigrammatis nominatum *solo empto* ludum gladiatorium & spoliarium exstruxisse, contiguas utique fabricas: quare cum spoliarium amphitheatro adhaesisse supra docuerimus, etiam gladiatorum diversorium in vicino positum oportuit. Multae sunt in amphitheatri nostri vicinia veterum aedificiorum reliquiae: sed ubi *καταγώγιον* illud fuerit quis divinaverit?

XIV Romae sicut plura fuere amphitheatra, sic & ludi complures, ex quibus hi tantum innotuere, *ludus magnus*, *Dacicus*, *Gallicus*, *Æmilius*, *Matutinus*, & *Mamertinus*. Quisnam eorum prope Flavium amphitheatrum fuerit, a nemine proditum invenio: nam & nemini de amphitheatri & ludi vicinia ante suboluit. Prope illud omnium maximum amphitheatrum Flavium quis convenientius quam *ludus magnus* collocabitur? Et tertia urbis regione tum amphitheatrum, tum ludum magnum Rufus & Victor posuere, nec non & Dacicum ludum: qui duo ludi *magnus & Dacicus* coniunguntur apud Grut. p. 389, 7. Tamen nihil impedimento est, quo minus alii ludi procul amphitheatro fuerint, nam & extra Romam olim Romani ludos quosdam habebant. Strabo lib. v Ravennam a caeli salubritate commendans ait: *Saluber locus, ut illic gladiatores ali atque exerceri viri principes voluerint* (73). Caesar certe cum Ravennae substitisset: *formam*, inquit Suetonius cap. 31, *qua ludum gladiatorium erat aedificaturus, consideravit*. Sed Capuae in primis insignem ludum Caesar habuit, in qua colonia quadraginta aut eo amplius gladiatorum millia secundum a me initas not. 13 rationes idem Iulius detinebat. Ac de ludo testis ipse Caesar I Civ. 14: *Capuae*, inquit, *primum sese confirmant & colligunt* (Pompeiani) *delectumque colonorum, qui lege Iulia Capuam deducti erant, habere instituunt; GLADIA-*

(73) Mirabitur aliquis quid Straboni venerit in mentem Ravennae caeli salubritatem ex eo potissimum colligere, quod ibi gladiatores suos Romani alerent. Caussa promtissima est, quia gladiatoribus largissime edere ac bibere sinebatur, ac dabantur velut in *saginam*: quae vox non minus gladiatorum quam athletarum propria fuit. Hinc praeter victus rationem ex medicorum praescripto (nam MEDICVS. LVD GALLICI. & MEDICVS. LVDI. MATVTINI, in inscriptionibus legitur, non secus atque athletis medico obtemperandum fuit, teste Arriano) etiam aëris clementia in primis quaesita fuit. Id quod & ex allato Strabonis loco intelligimus, & ex eo etiam, quod Capuae potissimum, cuius urbis ab aëris temperie & salubritate fuit praecipua commendatio, infinitam gladiatorum multitudinem Romani habuerint, uti statim dicetur. [Quod autem noxii ad spectacula sive gladiatoria, sive venationem destinati saginarentur, testatur Quintilianus Declam 9: *Alebas devotum corpus gravior omni fame sagina*. S. Cypr. ep. 2: *Impletur in succum cibis fortioribus corpus, & arvinae toris membrorum moles robusta pinguescit, ut saginatus in poenam carius pereat*.]

DIATORESQVE, QVOS IBI CAESAR IN LVDO HABEBAT, in forum productos Lentulus libertati confirmat, atque iis equos attribuit, & se sequi iussit, quos postea monitus a suis, quod ea res omnium iudicio reprehendebatur, circum familias conventus Campani custodiae caussa distribuit.

XV Sed & ante Caesarem Capuae ludus gladiatorum celeberrimus fuit, e quo tanquam ex equo Troiano, duces illi, qui anno V. C. DCLXXX bellum servile conflarunt, prodiere. De quo bello sic breviter Velleius lib. 1, 30: *Dum Sertorianum bellum in Hispania geritur: LXIV fugitivi e ludo gladiatorio Capua profugientes, duce Spartaco, raptis ex ea urbe gladiis, primo Vesuvium montem petiere: mox crescente in dies multitudine, gravibus variisque casibus affecere Italiam. Quorum numerus in tantum adolevit, ut, qua ultimo dimicavere acie, XL hominum se Romano exercitui opposuerint* (hoc amplius apud Appianum invenies, ad CXX millia eos aliquando coaluisse.) *Huius patrati gloria penes M. Crassum fuit, mox Romanorum omnium principem.* Quod ex eo ludo LXIV gladiatores profugisse ait, rescribendum fortasse fuerit LXXIV; qui numerus Livianae epitomae, Eutropii, & historiae miscellae codices insedit: nam ceteri inter sese diversi abeunt: Florus triginta eoque amplius numero fuisse tradit, Appianus septuaginta, Plutarchus octo & septuaginta. Ac Livius de eo bello libro xcv exorsus, per duos etiam sequentes prolixam satis narrationem instituerat, quorum librorum restant tantum epitomae; quarum quae est xcv, in ea haec leguntur: *Quatuor & septuaginta gladiatores Capuae ex ludo Lentuli profugerunt, & congregata servorum & ergastulorum multitudine* &c. Quis ille Lentulus fuerit, qui Capuae gladiatores aleret, ob Livianas decadas amissas, nihil propius fuit, quam ut nesciremus, nisi Plutarchi vitae commodum suppetias ferrent, qui haec habet in Crasso: Λέντλου τινὸς Βατιάτου μονομάχους ἐν Καπύῃ τρέφοντος &c. ubi male Xylander interpres *Lentulus*, inquit, *BATIATVS Capuae gladiatorum familiam alebat*, &c. Quis unquam Batiati agnomen, horridum illud quidem, & a Latinis auribus abhorrens vel fando audivit? Vitanda interpreti fuisset Graeci nominis insolentia, & suum Lentulo huic agnomen restituendum. Non enim dubito, quin intelligi oporteat *Cn.* illum *Lentulum VACCIAM*, de quo apud Ciceronem II ad Q. Fr. 3 fit mentio. Ac de *Cn.* praenomine historiam miscellam hic consentientem habemus. Quanquam in ea, quam modo designavi, epistola ad Q. Fr. *Cn. Lentulum Vatiam*, pro eo quod vulgo legitur *Vacciam*, esse rescribendum persuasum habeo; tum propter Plutarchi auctoritatem, qui Βατιάτου, non Βαχχιάτου habet; tum etiam, quod is, cuius in historia est frequens mentio, P. Servilius Vacia Isauricus, is, inquam, in fastis Capitolinis apud Grut. p. 294 & 297, col. 3 non *Vacia*, ut in libris appellari solet, sed VATIA cogno-

 mi-

Iuvenalis ſcholiaſtes ad ſat. 8 deſcripſiſſe videtur. Ac Salmaſius exerc. in Sol. a *mormyre* piſce, cuius ſit ab Ovidio apud Plinium XXXII, II mentio, Myrmillones appellatos putavit: de quo tamen vide Voſſii etym. Ad rem vero noſtram quod attinet: non abſurde nos quidem Γαλάτας καὶ Θρᾶκας *Myrmillones & Threces* verti poſſe putabamus; re enim vera Myrmillones nonnunquam quidem cum retiariis, plerunque autem cum Threcibus committebantur: itaque veriſimile eſt non tam nationem hominum, quam gladiatorum genus Plutarcho ſcribenti fuiſſe obverſatum. Accedit his, quod apud Florum in huius belli hiſtoria expreſſa eſt Myrmillonum mentio: *Tandem etiam*, inquit, *totis imperii viribus contra Myrmillonem* (Spartacum) *conſurgitur*. Verum ut ut gladiatores illi maximam partem Myrmillones Threceſque exſtiterint: vix tamen putarim aliud illis verbis, quam eorum ſervorum nationem Plutarchum notare voluiſſe. Quare tutius feci, ut *Gallos* & *Thracas* in interpretatione ponerem. Nam, ſi cui ſit libido, liberum eſt *Gallos* illos & *Thracas* ad artificium referre, quippe cum Myrmillones iidem Galli olim dicerentur. Itaque ſic quoque in tuto res erit. Tamen, uti dicebam, nationes, non ſtudia ibi hiſtoricus indicavit: nam revera eos fugitivos ortu partim Gallos partim Thracas fuiſſe, ex Plutarchi ſequente narratione percipitur: *Cum enim*, inquit, *opes Romanas opprimere ſe poſſe* (Spartacus) *diffideret; movit cum exercitu verſus Alpes, cenſuitque iis ſuperatis, domum cuique ſuam, aliis in Thraciam, aliis in Galliam, abeundum*. Ad haec Crixum & Oenomaum genere Gallos fuiſſe in hiſtoria miſcella legi. Demum Spartacum ortum in Thracia omnes conſentiunt: & tamen hunc, quem genere Thracem ſcriptores affirmant, artificio non Threcem, ſed Myrmillonem fuiſſe verbis ſupra recitatis Florus affirmat: itaut, niſi iſte nos fallit, nec qui e Thracia genus ducebant eos continuo etiam artificio tales fuiſſe neceſſe fuerit, nec qui e Gallia, eos omnino Myrmillones; & nationes, non inſtituta hominum unice Cheronenſis ſpectarit.

XVIII Antequam vero manum de tabula: Paeanius is, cuius exſtat Graeca Eutropii metaphraſis, quod *effracto Capuae ludo* Eutropius dixit, is ὀρύξαντες τὸ μονομαχικὸν θέατρον poſuit: quae ſi vera eſſet interpretatio, iam Campani amphitheatri veterem tandem teſtem inveniſſemus. Sed toto aberrat caelo is Graeculus non ſecus, atque ubi in Commodi rebus μονομαχικὸν στάδιον appellat, quod μονομαχικὸν καταγώγιον, ut Herodianus vocat, vertere debuiſſet. Ac de Lentuli ludo, quem fugitivorum eruptio apud poſteros celebravit, iam ſatis. Ceteroqui Caeſaris ludus multo frequentior fuit.

XIX At vero *ludus familiae gladiatorum Caeſaris Alexandreae ad Aegyptum* cuius mentio ſit in Neapolitano elogio apud Grut. p. 376, 3 non ad Caeſarem patrem, ſed ad filium Auguſtum eſt referendus, cui

cui primum Alexandrea paruit, cuius etiam Augusti infra in eadem inscriptione mentio existit (74).

CAPVT QVINCTVM

De Campanorum studio in omne genus ludos, praecipue gladiatorios.

I *Ludi a Lydis*. *Campanorum luxus*. *Eorundem circenses*. II *A Campanis gladiatores ad mensam adhibiti*. *Samnitium gladiatorum origo a Campanis*. III *Nicolao Damasceno lux*. IV *Gladiatorum in Campana Colonia multitudo*. V *Campaniae victores*. VI *Qui isti* victores? VII *Inscriptio cum Plinio conciliata*. VIII *De Campanorum venationibus*.

I LUdorum originem imo & nomen a Lydis esse arcessendum, qui duce Tyrrheno in Tuscia consederunt, ibique ludos quos in Lydia agerent, instituerunt, ex Tertulliano & Herodoto iampridem viri eruditi demonstrarunt (75). Quare nulli mirum, si Campani, cum Tusci

(74) Inscriptio sic se habet: L. BOVIVS. L. F. . . . PROCVR. LVDI. FAMIL. GLAD. CAESARIS. ALEXANDREAE. AD. AEGYPTVM. ADLECTVS. INTER. SELECTOS AB. IMPERATORE. CAESARE. AVG. &c. Ergo ludus Alexandrinus Caesaris, non Iulii fuit, sed Augusti. Hinc illud apud eundem Grut. p. 389, 7 PROC. CLAVDI. ALEXANDRINE. &c. corrigendum prorsus puto ac reponendum PROC. GLAD. LVDI. ALEXANDRINI. qui error supra quoque eadem inscriptione irrepserat, ubi pro PROC. CLAVDI. DACIC. rescribo PROC. GLAD. LVDI. DACIC. Nec aliter in marmore fuisse oportet: nam ludus Alexandrinus e superiore Neapolitano marmore notus est, ludus vero Dacicus e Rufo & Victore notissimus, & insuper cum ludo magno in hac inscriptione coniungitur. Et descriptori parum exercitato pronissimum fuit pro GLAD. LVDI exesis litteris intermediis, CLAVDI. nobis obtrudere: saepe isto modo in lapidibus ac libris describendis peccatum fuit. Integra inscriptio, quam circa Puteolos e Mazzellae antiqq. Puteol. Gruterus ponit, talis est: TI. CLAVDIO. ILO. PRAEFECTO. CLASSIS. PRAETOR. MISENI. PVB. (istud PVB. ante cognomen est traiiciendum, ut tribum PVBliliam, quae saepius POBlilia dicitur, notet, aut, si P in marmore fuerit, PVPiniam) PROC. LVDI. MAGNI. (Nescio quid venerit in mentem Gudio in notis ad Grut. allegare illud huc Taciti XIII ann. 22: *Cura ludorum, qui a Caesare parabantur, Arruntio Stellae* permittitur: aliud enim *cura ludorum*, aliud *procurator ludi* seu scholae gladiatorum fuit) PROC. CLAVDI. (*rescribe*, uti dixi, GLAD. LVDI) DACIC. PROC XX (idest vicesimae) HEREDITATIVM. PRAEFE VEHICVLORVM. PROC. CLAVDI ALEXANDRINE (repone, uti monebam, GLAD. LVDI. ALEXANDRINI.) PRAETORIAE. (istud PRAETORIAE, nescio quo pertineat: ac stultum est de aliqua *classe Alexandrina praetoria* cogitare) TRIB. LEG. VII. CLAVDIAE PIAE. FIDEL. PRAEF. COH. II. GALLORVM. PRAEF. COH. II. BOSFORANORVM. Vltimam vocem puto in marmore per P scriptam fuisse BOSPORANORVM.

(75) Tertullianus lib. de spectac. c. 5: *Ludorum*, inquit, *origo sic traditur. Lydos ex Asia transvenas in Etruria consedisse, ut Timaeus refert, duce Tyrrheno . . . Igitur in Etruria inter ceteros ritus superstitionum suarum spectacula quoque religionis nomine instituunt. Inde Romani arcessitos artifices mutuantur, tempus, enuntiationem; ut ludi a Lydis vocarentur.* Herodotus lib. I: *Lydi ipsi aiunt se ludos invenisse, qui etiam num apud Graecos cum illis communes sunt: simul autem haec invenisse & in Tyrrheniam colonos deduxisse.* Sed & quos *ludios* aut *ludiones* Romani appellabant, idest pueros quosdam ὀρχηστάς, eosdem & *lydios* scribi consuevisse, haud aliter quam *Syrus* & *Surus* olim scribebatur e veteribus libris Vossius in etymol. probat: nam Lydi optimi saltatores fuerunt, quod innuit Hesychius in λυδίζειν. Miror autem Vossium non Appiani potis-

sui essent origine (Tuscos autem seu Tyrrhenos e Lydia venisse nemini obscurum) in omne genus ludos propensissimi fuerint. Accedebat caeli temperies, tum luxus, otium, deliciae, quibus (quod toties veteres scriptores expostulant) Campani diffluebant, in tantum ut vel ipsos Sybaritas ea parte a Campanis superatos scribatur apud Athenaeum : quae omnia ludicrarum artium incitamenta ac fomites exstiterunt. Itaque nullum genus ludicri fuit, cuius non illi artifices celebrarentur. Et ludorum genera quatuor apud Romanos fuere, circenses, scenici, gladiatores, venatio: mox & sub Caesaribus introducta gymnasia. Scenicis voluptatibus quantopere Campani indulgerent, seorsum fortasse dicetur. Et gymnasium Capuae fuisse, tum qua potissimum urbis regione fuerit', deinceps non obscuris indiciis demonstrabo. De circensibus Campanorum fidem facit Gratiani lex 2, C. Theod. lib. xv, t. 10 de equis curulibus: quam proderit hic subtexere: *Impp. Gratianus, Valentinianus & Theodosius AAA. ad Valerianum P. V. Equos voluptatibus profuturos* (qui in stabulis urbis Romae alebantur) *nequaquam Campanorum populus adsequatur, quam si duo millia modiorum fabae per singulas factiones stabulorum* (ea sunt octo millia modiorum, nam sicut agitatorum quatuor factiones fuere, ita & equorum seu stabulorum) *in urbe venerabili* (Roma) *necessaria antiqua & sollemni praebitione contulerint. Dat.* x *Kal. Maii, Aquil. Syagrio & Eucherio Coss.* Qui est annus aerae CCCLXXXI.

II Sed ad gladiatorios potissimum ludos Campani ab antiquissimis usque temporibus proni fuerunt: ac tanta in id spectaculi genus ferebantur insania, nulla ut mensa satis apparata censeretur, ad quam non aliquot gladiatorum paria committerent; illaque se tanta immanitate oblectarent. Testis Strabo lib. v: *Eo*, inquit, *luxus provecti sunt* (Campani) *ut convivas vocarent ad paria gladiatorum; quorum numerum pro dignitate cuiusque convivii augebant minuebantve*. Livius lib. IX, cap. 40: *Campani ab superbia & odio Samnitium, gladiatores (quod spectaculum inter epulas erat) eo ornatu armarunt, Samnitiumque nomine appellarunt.* Vnde hoc etiam intelligitur, genus illud gladiatorum, quibus *Samnitibus* nomen fuit, a Campanis excogitatum anno ferme V. C. CCCCXLIV. Ac de Samnitibus istis mitto dicere (76). Verum, quod huc attinet, diu

potissimum auctoritate usum, cuius locum ex Punicis p. 35 in Scipionis triumpho libentissime adscribam, quod eo Vossii etymon mirifice confirmari intelligam: *Ipsum imperatorem procedunt lictores paludati, & chorus citharistarum & satyrorum Etrusco more cinctorum, ornatorumque coronis aureis, qui pariter incedunt ordine cum cantu & tripudio: Lydios ipsi vocant, ideo, opinor, quia Etrusci Lydorum coloni sunt.* Postrema haec verba, ne quis forte addubitet, graece sic habent: Λυδοὺς καλοῦσιν, ὅτι (*οἶμαι*) *Τυῤῥηνοὶ* Λυδῶν ἄποικοι. [Halicarnasseus lib. II, p. 97 paullo aliter: Καί οἱ σὺν αὐτοῖς τῆς πομπῆς ἡγούμενοι κεκλήμενοι τοῖς αὐτοῖς ἐπὶ τῆς παιδιᾶς τῆς ὑπὸ Λυδῶν ἐξευρῆσθαι δοκούσης Λυδίωνες: *& pompae illius duces a ludo, cuius inventores Lydi creditI, Lydiones vocantur.* Melius Appianus, & quidem αὐτοὺς, quia Etrusco ritu ornati essent, iccirco Lydos appellatos putat. Huc pertinent etiam verba Herodoti lib. I, cap. 94.]

(76) De gladiatoribus iis, quibus *Samnitibus* nomen fuit, vide Lipsium II Sat. II. Et ex Livii verbis intelligitur gladiatores *Samnites*, non

diu ante id tempus (nam Livius tanquam de re iamdiu usitata loquitur) familiare Campanis erat inter dapes pugnas gladiatorum conserere. Silius quoque *olim*, idest diu ante Punicum bellum eum morem apud Campanos obtinuisse testatur; sic enim canit lib. XI, 51:

> *Quin etiam exhilarare viris convivia caede*
> *Mos olim, & miscere epulis spectacula dira*
> *Certantum ferro, saepe & super ipsa cadentum*
> *Pocula, respersis non parco sanguine mensis.*

itaque bene ex his colligit Lipsius Sat. I, 6 Romanos, apud quos etiam ille mos efferatus invaluit, a Campanis potissimum id imitatos.

III Sed turbat Nicolaus Damascenus apud Athenaeum IV, 13, qui a Tyrrhenis hausisse eum morem Romanos affirmat. Verba hoc libentius adscribam, quod mutila a Lipsio ibidem recitantur: *Gladiatorum spectacula*, inquit Damascenus, *non per ferias tantum populique frequentia, & in theatris* (sic enim Graecorum more vocat amphitheatra. Vid. not. 79.) *Romani exhibebant, A TYRRHENIS INVECTO MORE, sed & in conviviis. Quin & ad coenam saepe amicos vocare soliti cum ob alia, tum ut bina aut terna paria gladiatorum viderent: quos exsatiati iam vinoque madentes advocabant; atque ille quidem iugulabatur, isti tanquam in re laeta plausum dabant.* Non video quid caussae Lipsio fuerit verba illa omittendi παρὰ Τυῤῥηνῶν παραλαβόντες τὸ ἔθος, idest *a Tyrrhenis accepto more*, nisi forte hoc, quod cum paullo ante ipse dixisset Romanos a Campanis eum morem hausisse, Damascenus contra a Tuscis id acceptum affirmare videretur. Sed nihil ab iis Damasceni verbis timendum fuit: nam Campani ἀνέκαθεν Etrusci fuerunt: & cum ab Etruscis id haustum Nicolaus Damascenus affirmat, nae is Etruscos Campanos, quorum in more id positum fuit, non vero Etruscos Transtiberinos intellexit, de quibus nusquam id legi puto. Quanquam verba illa *a Tyrrhenis accepto more*, non ad convivales tantum gladiatores retulit ille historicus, verum etiam ad amphitheatrales & qui ludis publicis producebantur. Et attulit ea verba Lipsius Sat. I, 8, (& si vir magnus memoria fretus, opinor, paullo diversa posuit) ut fidem faceret, universe gladiatores ab Etruscis Romam permanasse. Sed malim, uti dixi, ab Etruscis Campanis Romanos universum id ludicri genus accepisse, quam ab illis Transtiberinis, de

non natione tales exstitisse, sed ita dictos quod eorum armaturam referrent, quae, Livio teste IX, 40, huiusmodi fuit: *Forma*, inquit, *erat scuti, summum latius, qua pectus atque humeri teguntur, fastigio aequali, ad imum cuneatior mobilitatis caussa: spongia pectori tegumentum, & sinistrum crus ocrea tectum: galeae cristatae.* Et vide apud Fabrettum de col. Tra. cap. 8, p. 258 Batoniani monumenti sculpturam, in quo ad Samnitici ornatus effigiem gladiator insculpitur: nisi quod scutum infra non cuneatur. Ac de Samnitibus istis adeantur Turnebi adversaria, Salmasius ad Sol. aliique. Post Augustum putat Lipsius Samnitium nomen inauditum fuisse, & in *hoplomachos* transisse.

Quod de Samnitibus dixi non natione tales fuisse, sed armatura; id de Threcibus quoque intelligendum (quantum e Festo, & Suetonio in Tito cap. 8 colligi potest) qui a Threcidica armatura, idest parma & harpe, quam gerebant, Threces dicebantur. Itemque Myrmillones, qui cum Threcibus plerunque committebantur, eosdem *Galleos* quandoque appellatos invenies, quod Gallicum armaturae genus adhiberent.

de quibus nondum quidquam legi, quod ad gladiatorum spectacula pertineret. Fortassis & Athenaei non nihil auctoritas facit, qui cum IV, 13 dixisset: *Campanorum quidam inter convivia singulari certamine pugnant*, tum Damasceni locum subiungit, quem, credo, Athenaeus non de aliis Etruscis, quam nostris Campanis interpretabatur.

IV Atque haec quae dixi hactenus, ad cascos illos Campanos pertinent. Venio ad coloniae tempora, de quibus non est mihi magnopere laborandum, quod superiore capite Caesaris verba recitarim de ludo gladiatorum, quem Capuae Caesar habebat. Eumque fuisse sane quam frequentissimum oportet: ita ut cum eos ludus non caperet, per domos distribuendi fuerint. Nam ea est sententia M. Tullii ad Att. VII, 14: *Gladiatores*, inquit, *Caesaris qui Capuae sunt . . . sane commode Pompeius distribuit, binos singulis patribus familiarum. Secutorum in ludo* IↃↃ *fuerunt*. Itaque praeter *secutorum* (nomen id gladiatoribus fuit iis, qui plerunque cum retiariis committebantur) IↃↃ, innumerabiles alii fuere per familias distributi, quorum summa ad XL saltem millia gladiatorum fuerunt, quemadmodum supra notatione 13 ratiocinabar. Nec fieri potest, quin Campani ei studio addictissimi suorum etiam maximam aluerint multitudinem. Nec minus sub Caesaribus ingens eorum manus in ea colonia fuit. Spartianus in Iuliano: *Sed postea sponte sua gladiatores Capuae iussit armari per Lollianum Titianum*. Et vetera epitaphia duo Campana in schedis habeo gladiatoribus posita, in quorum uno rudes insculptas invenio. Ac praeterea anno MDCXLVII e ruderibus huius amphitheatri eruta fuit sequens inscriptio, quam in Paulli Vecchionii MSS. voluminibus a se repertam vir eruditus Canonicus Franciscus Pratillus mecum olim amicissime communicavit, quae sic habet:

L. VETTIVS. TRIBVNVS
AID. Q. IIERAVIT
MVNVS. GLADIATO..
IDEM. POPVLO. CA....
MODIOS. BINOS. DED..

Ex qua intelligimus, sicuti Romae munus edere aedilium fuit (unde Cic. II de offic. *Crassus*, inquit, *functus est aedilitio maximo munere*) sic & in coloniis ad AIDiles potissimum eam editionem pertinuisse; quam etiam L. Vettius ITERAVIT (sic enim altero versu indubie legendum) idemque populo CAmpano modios binos dedit. In quadam etiam Io. Petri Paschalis e S. I. scheda eadem refertur inscriptio, sed

R magis

magis aliquanto mutila: praefertim primo verfu deeft vox TRIBVNVS, quam vocem equidem fufpectam habeo; nifi forte cognomen fuerit. Narratque idem Pafchalis eam epigraphen praegrandi & ornato lapidi fcalptam fuiffe, ac primo verfu litteras habuiffe palmares (& palmos Neapolitanos intelligit) ceteris deinceps verfibus litteras decreviffe.

V Sed iam a fufcepto itinere aufert animum *victorum* Campaniae recordatio, quos Neapolitana (an Hydruntinam appellem? nam Hydrunto olim Neapolim eam tabellam allatam Gruterus p. 374, 5 refert) infcriptio indicat, quam nuper ex ipfo marmore, quod in S. Mariae Liberorum proftat, diligenter defcripfi, ut facile fit lectori tum verfuum difpofitionem, tum alia quaedam minutiora errata in Grutero emendare. Nam apud Capacium p. 264 mendofior exhibetur. Infcriptio vero fic fe habet:

M. BASSAEO. M. F. PAL
AXIO
PATR. COL. CVR. R. P. IIVIR. MV
NIF. PROC. AVG. VIAE. OST. ET. CAMP
TRIB. MIL. LEG. XIII. GEM. PROC. REG. CALA
BRIC. OMNIBVS. HONORIB. CAPVAE. FVNC
PATR. COL. LVPIENSIVM. PATR. MVNICIPI
HVDRENTINOR. VNIVERVS. ORDO. MVNICIP
OB. REM. PVBL. BENE. AC. FIDELITER. GESTAM
HIC. PRIMVS. ET. SOLVS. VICTORES. CAMPANI
AE. PRETIS. ET. AESTIM. PARIA. GLADIAT. EDIDIT
L. D. D. D

VI In cuius infcriptionis fingulas partes inquirere hoc quidem loco fit importunius: itaque extremis tantum duabus elogii lineis nonnihil immorabor: cetera in fubiecta notatione (77) fepofita habebis. Nam dici-

(77) Ac primum M. hunc Baffaeum domo Capua fuiffe ex iis potiffimum verbis mihi perfuadeo OMNIBVS. HONORIB. CAPVAE. FVNC. Quae verba in Gruterianis infcriptionibus nufquam non occurrunt, ac fere in eum modum: *Omnibus honoribus in colonia fua, vel in rep. fua, aut in patria fua functus*. Hic autem, quod ea infcriptio alibi pofita effet, idcirco nomen CAPVAE exprimi vifum fuit.

Ad haec M. Baffaeus IIVIR. (quod tertia linea legitur) Capuaene, an Hudrenti, ubi infcriptio pofita, fit accipiendus, haud definio. Et fi quidem IIVIR. MVNIC. (quemadmodum Gruterus exhibet) in lapide legeretur, haud dubium, quin de Hudrentino municipio effet capiendum: nunc MVNIF. me oculato tefte, in tabula fcribitur. Itaque Capuae IIVIRum malim intelligendum: primum quod OMNIBVS. HONORIB. CAPVAE. FVNCtus fuerit, quorum maximus duumviratus: deinde quod Hudrentinorum duumviratus haud magnae dignationis fuit, minoris quidem certe, quam eorundem PATRonum appellari, quod feptimo verfu ponitur; & tamen in infcriptionibus a maioribus fenfim ad inferiores dignitates fit plurimum gradus: demum quod IIVIR. MVNIFicentiffimus idcirco appelletur, quod eximium illud *munus* ediderit, de quo ima tabella loquitur.

Sic enim animadverti, haud raro *munificentiam* cum refpectu ad *munus* gladiatorium ufurpari

ficitur M. ille Bassaeus (quem domo Campanum fuisse ex eo licet suspicari , quod OMNIBVS. HONORIB. CAPVAE. FVNCtus esset) *primus & solus victores Campaniae pretiis & aestimatione paria gladiato-*

R 2

rum

pari. Apuleius lib. x de Thyasi quinquennalitate: *Et ut splendori capessendarum responderet fascium, munus gladiatorum eriduanis spectaculis pollicitus, latius MVNIFICENTIAM suam protendebat*. In celebri Neapolitana inscriptione L. Egnatio posita : *Hic. obliterato. muneris. spectaculo. impetrata. editione. ab. indulgent. max. principis. diem. gladiatorum. et. omnem. apparatum. pecunia. sua. edidit. coloni. et. incolae. ob. MVNIFICENTIAM. eius. L. D. D. D.* Ad haec inscriptio est Suessae apud Grut. p. 475, 3, & 4 posita C. TITIO. CHRESIMO. AVG. II. Quo loco male Reinesius AVG. LIB. rescribit: quis enim Augustus ex gente Titia fuit? Nec illud melius quod AVG. VIVIR. reponit ; nam *Seviri Augustales* , non *Augustales Seviri* dicebantur . Atqui AVG. II non nunc primum in inscriptionibus legitur , valetque *Augustalis iterum*. Verum hoc obiter. Ea in inscriptione honos bisellii & aquae digitus Chresimo ob edita munera decernitur : tum in averso latere caussa haec adscribitur OB. MVNIFICENT. &c. Iam vero quid caussae est, cur inscriptionem Allifanam apud Grut. p 409, 3, quae huc maxime facit , praeteream? Ea sic habet :

L. FADIO. PIERO. II. VIRO
MVNIFICENTISSIMO. CIVI
QVI. OB. HONOREM. DECVR
EODEM. ANNO. QVO. FACTVS. EST
GLAD. PARIA. XXX. ET. VENATION
BESTIARVM. AFRICANAR. ET. POST
PAVCOS. MENSES. DVVMVIRATV
SVO.ACCEPTIS. A REP HS. XIIIXN.VENAT
PLENAS. ET. GLADIATORVM. PARIA. XX
EDIDIT. ITEM. POST. ANNVM LVDOS
SCAENICOR. P. S. F. AVGVSTALES
L. D. D. D

Et in hac quidem inscriptione L. Fadius MVNIFICENTISSIMus appellatur ob utriusque *muneris* tam gladiatorum quam venationis (nam hanc quoque *munus* fuisse sub Caesaribus appellatam , supra nota 47 demonstratum fuit) splendidissimum apparatum . (Tabula prima apud Maffeium de amphitheatris , & pag. 343 numisma maximi moduli Gordiani Pii , in cuius aversa parte exhibetur in amphitheatri arena venatio cum epigraphe MVNIFICENTIA. GORDIANI. AVG.) In nummis vero Antonini , Commodi & Elagabali inscribitur MVNIFICENTIA. AVG. cum respectu ad *munus* venationis , & elephas in iisdem scalpitur ad significandum elephantorum ab iis Augustis fuisse praebitam venationem. Antonini nummus cum ea , quam dixi , scalptura & epigraphe , est maxime obvius : Commodi vero & Elagabali cum eadem inscriptione & effigie numismata vide apud Gisb. Cuperum libro de elephantis , (quem haud ita pridem in thes. Sallengriani to. III. editum habes) exercit. 2, cap. 9, p. 208. Et tamen vir doctus cum eo libro ita materiam exhauserit, nihil ut reliquum aliorum fecerit ingeniis , hanc notionem tamen vocis MVNIFICENTIA cum ceteris ignoravit . Atqui sic se res habet : MVNIFICENTIA in his nummis ponitur ad *munus* apparatissimum elephantorum ab iis editum designandum. De Antonino res est clarissima ex Capitolino cap. 10: *Edita MVNERA in quibus ELEPHANTOS & corocottas &c. exhibuit* . Et de Commodo legitur apud Xiphilinum lib. 72 non solum elephantos ab eo exhibitos , sed & unum ex iis ab illo bestiario principe descendente in arenam fuisse occisum. Ab Elagabalo eandem venationem aliquando praebitam est coniiciendum . Et tamen idem Cuperus cum quid MVNIFICENTIA in iis nummis sibi velit , nihil pensi ducat , tamen de commentitia altera inscriptione est mirifice anxius . Nam pag. 209 oggerit nobis minime obvium imo fictitium ex Angelono nummum , in quo Elephas quidem insculpitur , sed cum hac epigraphe MAGNIFICENTIA AVG COS. III. Qui quidem nummus rarior est , quam ut usquam inveniri putem . Et habeo Antonini Pii nummum cum elephanto , in quo diserte inscribitur MVNIFICENTIA AVG. COS. III. Et alios non paucos vidi in eundem modum . Itaque suspicabar in nummo , quem contrectavit Angelonus , duo priora inscriptionis elementa fuisse detrita in hunc modum . . NIFICENTIA , illum vero MAGNIFICENTIA de suo supplevisse . Sed revera quod isto modo in nummo apud Angelonum legatur , non huius , sed sculptoris error fuit : nam idem vir doctus in eius nummi explanatione MVNIFICENTIA non MAGNIFICENTIA habet : etsi fallitur , quod ad aliquam liberalitatem ab Antonino exhibitam id vocabulum refert , cum ad munus idest venationes elephantorum unice sit referendum . (Hinc porro etiam actis graecis passionis S. Ignatii , quae primus omnium edidit Ruinartus lux mira affunditur. Ibi num. 4 : Κατεπείγετο γὰρ ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν ὁ χριστοφόρος φθάσαι τὰς ΦΙΛΟΤΙΜΙΑΣ ἐν τῇ μεγάλῃ Ῥώμῃ , ἵνα . . . . θηρσὶν ἀγρίοις παραδοθεὶς, &c. *Vrgebatur enim a militibus Christifer ut munificentiam magnae Romae antevarteret , ut belluis ferocibus . . . traditus*, &c. Paucisque interiectis : Μελλούσης λήγειν τῆς ἀνεκθέτου ΦΙΛΟΤΙΜΙΑΣ, οἱ μὲν στρατιῶται ὑπὲρ τοῦ βραδύνοντος ἠγανάκτουν . *Cum finis foedae MVNIFICENTIAE immineret , milites ob moram indignabantur* . Rursumque num. 5 μελλούσων καταπαύειν τῶν φιλοτιμιῶν . *Cum mox esset desitura MVNIFICENTIA*. Omnibus his locis veteri

rum edidisse. Quinam sunt isti gladiatores *victores*? Lipsius Sat. II, 16 hac inscriptione producta & Plinii loco quem statim ponam, addubitat, utrum isti γενικῶς, & ab effectu sic dicerentur, an cognomine certo & discernendi caussa. Sed utrumque verum est, & ab effectu sic appellatos, quod plures iam palmas numerarent, & insuper certo cognomine, & discernendi caussa, postquam institutum, ut victores isti insigni munifi-

teri illi interpreti Vsseriano aqua haesit: *Vegebatur enim*, inquit ille, *a militibus Christophorus occupare HONORES in magna Civitate, ut . . . . bestiis feris proiectus*, &c. Rursumque: *Debentes finem accipere MVNDI INANI GLORIA, milites quidem pro tarditate offendebantur*. Ac demum: *Debentibus*, inquit, *quiescere GLORIATIONIBVS*. In quem locum nescio quid Vsserio suboluit; ait enim: *An mundi inani gloria, de quo antea dictum? an gladiatoribus? circenses enim ludos cum gladiatoribus & venatione sive θηριομαχίᾳ saturnalibus dari sollemne erat*. Quare apposite Ruinartus omnibus bis locis *spectaculis*, propius etiam rem Clericus *muneris* vocabulum usurpavit. Neque enim Clericus ignoravit in Glossis φιλοτιμίαν non esse tantum *liberalitatem* sed etiam *munus*, & in iisdem *munerarium* dici φιλότιμον. Et tamen significationis huius originem non est effecturus Munificentia, uti iam docuimus, de utroque munere proprie (sub Caesaribus quidem certe) dicebatur: hinc quia munificentia Graecis φιλοτιμία appellatur, obtinuit, ut φιλοτιμία quoque pro utroque illo munere poneretur. Nec quidquam caussae erat cur (not. 14) idem vir doctus a Demosthenis nescio quo incerto loco vim huius significationis arcesseret, quae potius, uti dixi, a Latinae linguae, qualis sub Caesaribus usurpabatur proprietate dependet. Neque enim solis Ignatianis hisce actis ea vocabuli notio reperitur, verum etiam apud alios. Herodianus lib. VI in Alexandri rebus: Καὶ τὰ μὲν παρὰ τῆς ἀρχῆς βαρὺ διὰ μακρᾶς ἐξουσίας ἠγμένοι, ἀνηλωμένα τε ἤδη, πάσης προκεκλωμένης φιλοτιμίας. *Et iam longum principatum gravati minus iam sacrorum omni munificentia pridem consumpta*. Vbi male H. Steph. *ambitionem* verterat. Eusebius lib. de martyrib Palaest. cap 6: αὐτοῦ δὴ τοῦ τυράννου Μαξιμίνου παρόντος, καὶ θέας τοῖς πλήθεσι φιλοτιμουμένου . . . . πλέον τι καὶ παράδοξον χρῆν ὑπάρξαι τῆς φιλοτιμίας. *Praesente tyranno ipso Maximino, ac munus multitudini exhibente . . . . . magnificentius aliquid & admirabilius solito in MVNIFICENTIA inesse oportere*. Aeschines contra Ctesiphontem post secundam legum recitationem: μὴ ἀρπάζε τὴν φιλοτιμίαν, &c. h. e. *Ne rapito munificentiam*; ubi male Hieronym. Wolfius *ne rapito istud decus* interpretatur. Cum enim orator contenderet, Demosthenem non ideo a referendis rationibus eximendum, quod aere suo Atheniensium muros restituisse iactabat, cum ob eam rem decem talenta a Republica accepisset; illud subiunxit: μὴ ἄρπαζε τὴν φιλοτιμίαν, quasi diceret, *haec munificentia rapina est*. Atq. haec de *munificentiae* notione, quam postea animadverti occupatam a Spanhemio de usu, & praest num. ad nummum Gordiani in quo amphitheatrum, & elephas scalpitur.]

Sed redeo in viam. M. Bassaeus IIVIR. MVNIFICentissimus eo dicitur, quod munus splendidissimum e victoribus Campaniae, Capuae utique, ediderit: ex quo colligo non Hudrenti sed Capuae IIVIRum esse intelligendum, ob quam munificentiam in eo magistratu exhibitam credibile est ab iisdem Campanis & PATRonum suae COLoniae fuisse cooptatum, & CVRatorem R. P.

Adhaec ex eo quod via CAMPane in hoc epigrammate cum OSTiensi coniungitur; hinc Fabrettus in notis ad inscriptiones sexti capitis p. 48e viam Campanam inter Appiam & Ostiensem, eamque a *Porta* quadam *clauso* derivat. Ante Fabrettum Holstenius, Bergierius & plerique omnes a porta Caelimontana inter Latinam Labicanamque vias Campanam direxerant: sed contra eam opinionem disputat, suamque firmet Fabrettus p. 481, & 48e quem vide: nam longiorem de re ceteroqui obscure disputationem contexere non est otium.

Illud HVDRENTINORVM rectissime scriptum puto (est ne enim credibile municipes Hudrentinos, a quibus ea inscriptio posita, in suo perscribendo nomine aberrasse?) & sic potius scribendum, quam quod in Plinii & Livii editionibus *Hydruntum* per V legitur: nam sic est ab Ὕδρας Hudrentum vel Hydrentum, quemadmodum a Πυξοῦς Buxentum, & alia fortasse non pauca, quae perquirere non vacat [Favent finitimarum Hudrento urbium Tarenti, Vxentique ὁμοιοτέλευτοι appellationes, quamvis illud Τάρας graece dicatur, hoc Ptolemaeo Οὐξεντον: item Σολοῦντες in Sicilia oppidani appellantur Ciceroni III Ver. cap. 43 *Solentini* secunda vocali; eaque est omnium librorum scriptura.] Demum formulam illam PRIMVS. ET. SOLVS. memini me legisse in celebri Arundelliano marmore ap. Rein v, so ubi legitur: ἀθλητοῦ μόνου καὶ πρώτου τῶν ἀπ' αἰῶνος νικήσαντος τοὺς ὑπογεγραμμένους ἀγῶνας, &c. inter quos agonas Puteolana & Neapolitana certamina prae ceteris recensentur. Et est, opinor, sollemnis acclamandi formula istud PRIMVS. ET. SOLVS. ΜΟΝΟΣ. ΚΑΙ ΠΡΩΤΟΣ. quemadmodum παράδοξος & similia.

nificentia invicem committerentur. [Qui mos petitus ab athleticis certaminibus, quibus qui victores evasissent, inter se rursus committebantur. De quo vide Lucianum in Hermotimo, & Valesium ad V. Eus. 1 pag. 88 ad finem col. 2.]

VII Sed enim quo pacto mendacii non accusabitur inscriptio, quae M. Bassaeum, qui certe (ut ex quarta linea constat) sub Caesaribus vixit, *primum & solum* victores produxisse iactet, cum tanto ante & extremis reip. temporibus C. Curio in illo compactili ac stupendae artis amphitheatro (quod duo maxima ac versatilia e ligno theatra, statim ut libitum fuit coëuntia, efficiebant, quae simulatque aversa discederent, rursus theatra erant) eos exhibuerit? Qua de re tanquam maxime memorabili Plinius xxxvi, 15 scriptum reliquit: *Raptisque e contrario repente pulpitis, eodem die VICTORES e gladiatoribus suis produxit*. Sed dupliciter ille titulus ab ea criminatione absolvitur, primum quod quam Curio Romae munificentiam exhibuerat, eandem Bassaeus Capuae primus ac solus usurparit: deinde quod Curio e gladiatoribus suis, Bassaeus Campaniae victores produxerit, & ille, in quo caput est, adhuc, opinor auctoratos, hic exauctoratos iam *pretiis & aestimatione paria gladiatorum edidit*. Hoc ergo potissimum inter Curionis ac Bassaei editionem interest, quod ille victores quidem, sed adhuc auctoratos nulla mercede conductos (quippe *non opibus insignis*, ait ibidem Plinius, *ut qui nihil in censu habuerit praeter discordiam principum*) inter se se commiserit; noster autem quandoquidem pretiis & aestimatione cum Campaniae victoribus transegit, est id certissimo indicio, eum non modo victores, sed *spectatos satis & donatos iam rude... iterum antiquo includere ludo* quaesivisse. Atque haec de Campaniae victoribus satis: non enim Campanos tantum, idest qui e Capuae ludo prodierant, sed ex universa Campania pretiis & aestimatione victores excivit, quo eorum frequentia apparatius munus exsisteret. Et notabis interim veteres ferme non consuevisse vocem *Campanus* pro eo quod ad universam Campaniam pertineret usurpare, alioqui *Campanos victores* epigrammatographus posuisset; sed id vocabulum urbis Capuae fuisse derivativum.

VIII Ac de ludis gladiatoriis tantum. Nec tamen in venationem minus propensos fuisse Campanos, fidem facit tam ingens amphitheatrum ab ipsa sibi Capua constructum: nam venationis potissimum caussa amphitheatra fuisse exaedificata, deinceps demonstrabitur. Nec fieri potuit, quin in hanc quoque insaniam raperentur, quippe cum sciamus Campanos Dianae cultui tanquam patrii & ἐγχωρίȣ numinis impensissime addictos fuisse, & Dianae Tifatinae aedem fuisse percelebrem. Venationem vero non illam rusticam solum, sed & istam ludicram in Dianae fuisse tutela quis ignorat? Tertullianus de spect. cap. 10: *Martem & Dianam utriusque ludi* (gladiatorum & venationis) *praesides novimus*. Claudianus paneg. de cons. Manlii: *Am-*

Amphitheatrali faveat Latonia pompae.

Hinc Martialis lib. de spect. epigr. 14. Dianam pro venatione posuit :

Inter Caesarea discrimina saeva Dianae.

Et sequenti epigr. de sue, quae ex vulnere peperit :

Experta est numen moriens utriusque Dianae.

Cassiodorus v, 42 de venatione ait: *Spectaculum tantum fabricis clarum, sed actione teterrimum, in honorem Scythicae Dianae repertum, quae sanguinis effusione gaudebat.*

CAPVT SEXTVM.

Campani amphitheatri descriptio.

I *Campanum amphitheatrum in dies ruit. Peregrinii de hoc amphitheatro opusculum periit.* II *Hodiernus amphitheatri vultus. Ima saltem amphitheatri pars Tuscanica.* III *Costa olim Capuam & amphitheatrum integrum delineavit.* IV *Eiusdem pedatura, & aspectus interior,* V *tum & circumferentia,* VI *& spissitudo,* VII *& singulorum membrorum dimensiones.* VIII, IX *Exterior amphitheatri facies.* X *Interior amphitheatri porticus tenebrosa.* XI *In arenae meditullio arae, & sacella.* XII *Portulae. Specus cui usui?* XIII *Podium. Orchestra. Equestria. Popularia Ima, media, summa cavea. Media cavea, quam summa honestior. Partitio caveae verisimilior quam vulgata.* XIV *Praecinctiones.* XV *Aditus seu vomitaria non alibi quam in praecinctionibus patentia.* XVI, XVII *Aditus. Cunei.* XVIII *Cathedra.* XIX *Vilici amphitheatri quid?* XX *De amphitheatris in montibus excavatis.* XXI *Apollinis προτομή protome.*

I AD eam nunc huius commentarii partem acceditur, quam, nisi amicissimorum hominum studia intercessissent, silentio obvolverem, duabus maxime de caussis: primum quod ea res, si quidem pro dignitate sit pertractanda, exquisitam accuratamque architecti ἀκρίβειαν potius, quam philologicam exercitationem requirit: deinde admirandi olim operis, nunc tantum umbrae & cadaveris, & magis magisque in dies non tam temporis quam hominum iniuria pessum euntis angit summopere recordatio. Quis enim non indignissime ferat, ad insternendas vias, ad publica privataque aedificia construenda, non modo, quod tamen vix esset tolerandum, laceros ac diruptos illius egregii operis artus tamdiu consepultos inquietari, ac stupendas saxorum moles veluti per ludibrium frangi & comminui: verum etiam (*ehu posteri negabitis!*) aegro ipsi ac debilitato corpori manus violentas afferri; & quem post tot accepta vulnera trahit tamen vix adhuc miserum & anhelantem spiritum, eundem exigi per vim crudelissime atque evelli, ferrumque adigi per ipsa adhuc viscera palpitantia? Et indignamur Vandalos, Saracenos, & si quas alias pestes hic debacchatas accepimus, pessime de hac civitate orbis terrarum imperio dignissima meritos: quando quas illi ex tanto incendio reliquias ope-

(operisne maiestatem reveriti , an firmitatem non assecuti ?) posteris transmiserunt , nos multis itineribus efferatiores flamma atque ferro convellere tamen pergimus ? In paucorum , inquis , teterrimorum hominum audaciam ea tota culpa est reiicienda . Nam quid iis impune est ? cur non illata antiquitati iniuria vindicatur ? Sed nae ego dolori meo nimium indulgeo. At eum tamen dolorem ne tantae vastitatis memoria refricaret, invitus feci, ut amphitheatri huius paucas vix lineas παχύτερον ducerem. Et hoc sane labore Camillus me Peregrinius ὁ πάνυ liberasset, nisi quae de hoc amphitheatro seorsum conscripserat, cum ceteris Campanis antiquitatibus (alienatane ob morbi violentiam mente , an a plagiariis sibi cautum iturus ?) flammae mandasset , atque aeternum sui desiderium posteris reliquisset. Vid. Camp. Fel. p. 723 , ubi de amphitheatro scripturum se pollicetur , & pag. 117 ad idem opus lectorem reiicit, cum diceret amphitheatra, uti & nostrum, ab austro in arcton porrigi consuevisse, ut aestivo soli minus essent exposita , matutinis , opinor , horis vespertinisque.

II Quare si quis iam ecqua nunc eius sit aedificii facies cognoscere aveat, tabulam adeat ; ubi illius operis vultus, uti quidem nunc habet, maxima sui parte mancus , situque ac macie horridus statim sese offert : vasta ibi omnia , & pauca ipsa quae restant membra sine articulis resoluta ac fatiscentia vides : & ex pulcherrimo illo potissimum ac sumtuosissimi operis exteriore ambitu duo vix fornices trunci lacerique supersunt. Sed quod iidem tamen probe inspecti ad universam extimi orbis structuram colligendam veluti manu ducerent: is, cui ob navatam in amphitheatro depingendo operam plurimum debeo, Sanctulus Cyrillus (qui ad exquisitioris graphices studia tanto impetu animi , nullo sibi praeeunte, incitatur, ut summorum iam nunc artificum gloriae succrescat) eam extimi ambitus particulam seorsum diligentissime delineavit : quam seorsum quoque , uti cernis, in aes incisam exhibemus. Nec enim fuit illud pulcherrimi operis frustum negligendum: primum quod ex eo intelligatur ad ordinem potissimum Tuscanicum illud opus ex parte saltem esse referendum (78): deinde quod non alio, ut opinor, quam duplicis

(78) Antonius Sanfelicius in illa perelegant descriptione Campaniae , quam senatui populoque Campano dicavit , nostrum amphitheatrum opere Dorico constructum affirmat. Ad haec Caelestinus Guicciardinus in Mercurio Campano operis fuisse Corinthii imperitissime statuit. Demum e Io: Petri Paschalis Iesuitae scheda , quam Canonicus Galeottus Iunianus & nobilitate & mira in poëticen facilitate eximius comiter mecum communicavit , didici , illud Capuae lumen Io. Baptistam Attendolum . (cuius pater Ambrosius callentissimus architectus , Capua Caietaque munitis , aliisque operibus illustris, amphitheatri molem , ut ibidem narratur , dimensus fuerat , credo etiam delinearat) sic statuisse , e quatuor columnarum ordinibus , quibus haec fabrica surgeret . infimas ac solo citimas fuisse Tuscanicas , proximas his Doricas , tum sequentes Ionicas , ac demum supremi ordinis quadratas columnas ad Corinthiam dispositionem pertinuisse . Ac de ima columnarum serie nihil est dubitandum. quin sint Tuscanicae, uti statim demonstrabitur . Alterius item seriei columnas fuisse Doricas non abnuerim : nam & columnae unius scapus. qui ferme adhuc est integer , procerior est quam pro structura Tuscanica : & capitulum , quod

plicis illius fornicis indicio olim Costa usus fuerit ad universi amphitheatri faciem delineandam.

III Nam fuit illud tempus, cum eruditissimus Capuae Archiepiscopus Caesar Costa Caesaris Baronii *in iure civili publice interpretando olim in*

quod supra subiectam coronam collapsum hodieque visitur, videtur ad Doricum ordinem pertinere: &, in quo caput est, Attendolorum aetate alterius seriei reliquias multo fuisse integriores coniicio, ut rectius de ea iudicium ferrent. Reliquas series ad eos spectasse ordines, quos modo memoravi ex αὐτοψίᾳ diiudicasse Attendolos non est credibile: neque enim putarim ante centum quinquaginta annos exteriorem amphitheatri orbem multo fuisse erectiorem, quam nunc conspicitur. De superioribus ergo columnis mera ea est coniectura: non spernenda tamen, & vero proxima, quippe quam Flavii amphitheatri structura confirmat, in quo, si a Tusco discesseris, omnes alii ordines sese produnt: sunt enim ibi columnae (teste Alexandro Donato III, 7) Doricae imae, Ionicae mediae, summae Corinthiae, tum continuatus paries interlocatis opere composito quadratis columnis distinguitur.

Sed missis coniecturis, imam columnarum seriem non Dorica, sed Tuscanica dispositione constare quivis statuet, modo architectonicem vel primoribus labris attigerit. Nullus quippe hic praetenditur zophorus sine triglyphis & guttulis dependentibus, sine metopis: nulli praeterea denticuli: eaque omnino omnia hinc exsulant ornamenta, sine quibus non potest Doricum opus consistere, quaeque Dorico si ademeris, in Tyrrhenicum statim degenerabit. Non negarim tamen esse quaedam nequaquam ad canones Tuscanici ordinis, qualem architectonices magistri definiunt, exacta. Nam primum columnae scapus etsi aliqua sui parte aggestis ruderibus subsidit, videtur, ni fallor, aliquanto procerior quam pro brevitate Tuscanica. [qualem recentiores architecti definiunt. Philander, ex. gratia, ad Vitr. lib. III, cap. 2 Tuscanicae columnae scapum altum sexies, quam quantum in ima parte est crassus, statuit: Doricae vero columnae scapum septies altum, quantum crassus est imus scapus. Sed aliter Vitr. lib. IV, cap. 7 de tuscanis rationibus scribens, ait: *Eaeque* (columnae) *sint ima crassitudine altitudinis parte septima*. Miratur Philander ad hunc locum. Quid si nostri amphitheatri columnas multo proceriores Vitruviana proportione conspexisset?] sed & capitulum & basis multo altius uno modulo, imo duobus circiter modulis assurgunt, & quaedam sibi adsciscunt ab aliis Tuscis capitulis & basibus plane diversa. Quo enim illa in basi supra torulum sima? Videsis basis una cum subiecto gradu, euiusmodi olim effossam aiunt, deformationem, quam inter fornices illos duos exhibui. Vt omittam quod tam capituli abacus, quam in basi plinthus quadratae sint, cum tamen in Tusco ordine cylindricae fieri debuissent. Sed, ut fatear, veterum opera secundum architectonicos canones examinare si satagas, miram offendes inconstantiam (ex qua variantes recentiorum architectorum sententiae profectae videntur) multa enim architecti olim pro sua maxima voluntate variabant: ac difficillimum definitu est, quaenam ita sint necessaria, ut abesse impune non possint.

[Ad haec praeter Tuscanici ordinis characteres, qui in ima columnarum serie deprehenduntur, ipsum etiam structurae genus ad Etruscae architectonices ingenium, atque indolem exigi posse mihi videtur: quippe cum non extimus tantum ambitus, sed & quodcumque in interiore fabrica marmoreum est, quod est sane plurimum, e tam grandibus vastisque saxis, seu verius rupibus compactum fuerit, ut nemo sit, qui non obtutu obstupescat. Atqui eum structurae modulum Etrusci observarunt, quantum quidem e Leone Baptista Alberto discimus; qui praegrandibus quadratis lapidibus uti in publicis operibus vetusta consuetudine Tuscos consuevisse lib. VII, cap. 2. suae architecturae docuit exemplo ductus murorum urbium Etruriae nonnullarum, veluti Volaterrarum, Fesularum, &c. Idque confirmat Livius ad an. V. C. 378 ubi ait: *Vt tributo novum fenus contraheretur in murum a Censoribus locatum saxo quadrato faciundum*, ut bene animadvertit Marlianus lib I, cap. 4, & 9 suae topographiae Vrbis Romae.]

Cum autem Tyrrhenicus ordo sit simplicissimus, ac vix ullius elegantiae: quid caussae esse potuit, quamobrem eum potissimum in hoc tam sumtuoso opere Campani adhiberent? Primum quod imae columnae Tyrrhenicae fuerint, non continuo totum amphitheatri opus evadet Etruscum: & Attendolo assentior, aliis etiam ordinibus suum hic fuisse locum. Deinde in colossea amphitheatri mole quis ordo infimae columnarum seriei Tusco convenientius adhiberi potuit, cujus maxima omnium firmitas exsistit? Et habet quoque suam mascula & incomta soliditas maiestatem. Ad haec ex superiorum comparatione columnarum, quibus sua inerant ornamenta ad suos quaeque ordines pertinentia, mira totius operis symmetria proficiscebatur; cum paullatim ex incomta ad ornatam illam Doricam soliditatem, tum ex his ad Ionicam Corinthiacamque elegantiam fieret gradus. Demum, si lubet, non temere hoc est, quod Tusco etiam ordini, etsi raro ab aliis usurpato, suum esse locum Campani voluerunt, nam Tuscos sese esse origine probe norant.

in urbe praeceptor (utor enim ipsius Baronii verbis ad an. *968*) Campanarum antiquitatum idem non indiligens perscrutator: fuit, inquam, cum Romani nescio cuius architecti, quem ad sesquiannum secum detinuit (quemadmodum in quodam MS. codice memini me legisse) opera usus, & veteris Capuae ichnographiam, & amphitheatri, quale olim integrum exstitisset, orthographiam in maioris aedium Archiepiscopalium coenaculi parietibus depingenda curaret. Quod etiam doctissimi Archiepiscopi monumentum cum publico communicandum putavi, paucis quibusdam mutatis, in quibus sive architectus, sive pictor erraverat. Illud plane miror, quid caussae fuerit, quamobrem illud amphitheatrum extra urbis pomerium Costa depingi curaverit.; cum tamen Flavium amphitheatrum *urbe media*, teste Suetonio, exstructum fuerit; quamquam non nego Placentinum amphitheatrum *situm extra muros* fuisse, teste Tacito in II hist. cap. 21.

IV Praeterea & eiusdem aedificii interiorem aspectum, & e regione ichnographiam posui: quae duae icones satis esse possunt ad universam eius molis structuram perspiciendam. Et internam illam quidem faciem, quam ferme unius generis in omnibus fuisse mihi persuadeo, e Lipsio magnam partem sum mutuatus, non paucis tamen mutatis, quae sive ratio & veterum auctoritas, sive accurata nostrae caveae inspectio, mutanda suaderet. Ichnographiam vero talem exhibui, qualem e singulorum membrorum autopsia & dimensione potui colligere.

V In dimetiendo autem amphitheatro de circumferentia parum sollicitus fui, quod eius dimensio ex utraque diametro cognita facile geometricis rationibus colligatur. Et tamen fornicis unius IN FRONTE (uti veteres loquebantur) dimensiones adnectam, unde etiam extimam circumferentiam assequi possis. Itaque inter singulos imi ordinis fornices palmos (nostrates Neapolitanos semper intelligo, quorum terni deni ex sententia Donati Gallarani doctissimi architecti decem antiquos pedes conficiunt) quindecim, uncia minus reperi: pilas vero ipsas in fronte palmos octo uncia minus latas singulas comperio. Ita singulis fornicibus palmos tres & viginti, duabus unciis minus imputabis: qui sunt pedes ferme $17\frac{1}{2}$. Quam summam si septuagies octies multiplices (totidem enim fornices in ambitu numerantur) atque insuper duarum portarum meridianae & borealis mensuras adiicias (quae quidem portae cum adiacentibus pilis sesquialtero eoque amplius, quam singuli fornices patentiores exsistunt) iam totius extimi orbis dimensionem habebis.

VI Atque haec quidem IN FRONTE: IN AGRO vero, seu RETRO totius fabricae spissitudinem colliges in hunc modum. Ab extimo ambitu, idest ab extrema columnarum parastaticis adhaerentium proiectura ad primorem arenam, seu ad podii murum quaquaversum palmi $174\frac{1}{2}$, idest pedes $134\frac{3}{13}$ colliguntur. Arenae vero ipsius maior axis

 in

in palmos usque 294 protenditur, qui sunt pedes 226 $\frac{2}{13}$, minor vere axis palmis 176 idest pedibus 135 $\frac{5}{13}$ patet. Itaque totius iam amphitheatri longitudo maxima palmos 643 hoc est pedes 494 $\frac{8}{13}$ colligit: in maxima vero universae molis latitudine palmi 525 numerantur: ii sunt pedes 403 $\frac{11}{13}$.

VII Accedo nunc ad singulorum membrorum mensuras non IN FRONTE, sed IN AGRVM seu RETRO, uti veteres inscriptiones loquuntur. Extimi ambitus pilae singulae, computata etiam columnae proiectura, palmos habent 8 $\frac{1}{2}$. Tum prima omnium porticus palmis 16 $\frac{1}{2}$ patet. Deinde quae sequuntur pilae, singulis palmi 6 $\frac{2}{3}$ cedunt. Quas altera porticus excipit palmis 14 $\frac{1}{2}$ lata. Muris, qui sequuntur, singulis palmi 63 $\frac{1}{2}$ sunt imputandi. Tertia dein porticus palmos 13 $\frac{1}{3}$ habet. Tum alter fabricae ambitus palmis 24 $\frac{1}{2}$ crassus occurrit. Post intima porticus palmis 13 $\frac{2}{3}$ in latum extenditur. Tum ad extremum intimus aedificii orbis, qui hinc quarta porticu, illinc podii muro concluditur, palmis 13 $\frac{2}{3}$ continetur. Et eas summas in ichnographia quoque maioris perspicuitatis gratia libuit adnotare. Quas collige iam: palmi 174 $\frac{2}{3}$ confient. Nec illud te concutiat, quod initio dixi ab extimo ambitu ad podii murum palmos 174 $\frac{1}{2}$ numerari: hic autem e singulis partibus palmos 174 $\frac{2}{3}$ colligi vides. Nam mihi quidem, cum prius totam simul fabricae spissitatem dimensus essem, tum eandem per partes explorassem, tantulum hoc discriminis non tanti visum fuit, ut decempedatorem ad integrandam διαμέτρησιν adigendum putarem. Et vel haec mediocris, quam attuli, diligentia ad aedificii structuram intelligendam satis futura videbatur.

VIII Iam vero ad amphitheatri descriptionem propius accedamus. Tota moles exteriore pavimento quadratis magnae molis silicibus instrato circumambitur: tum gradu uno amphitheatrum conscenditur. De pavimento & gradu docuit me lapicida, cui ea res potest esse exploratissima, quod multos iam annos in eruendis lapidibus vitam tolerat. Exterior aspectus prope idem, qui Flavii amphitheatri fuit. Tota moles immanibus constructa saxis, triplici ordine porticus, fortasse & quadruplici in orbem erigebat. Affixae parastaticis columnae, duabus tantum sui partibus exstantes, plurium segmentorum scapo: quarum Tyrrhenicae imae, Doricae mediae, tum quae sequuntur fortasse Ionicae: postremo supra continuatum parietem, quadratis opere fortasse Corinthiaco columnis & fenestris ex intervallo dispositis, corona circum attollebatur. Supra quam foramina deorsum patentia in orbem disponebantur, per quae antennae demitterentur, quibus funes ad sustinenda vela & opacandos clivos vinciebantur: qui mos inducendi theatris umbram a Campanis primum ortus ad Romanos postea traductus est, ut alibi dicam. Praeter cetera ornamenta, fuere & imagines humerorum tenus summis for-

fornicibus adhaerentes. Sed quoniam & umbilicatae imagines quaedam ex amphitheatri ruderibus olim erutae Capuae in praefecti iuri dicundo sedibus conspiciuntur: iis summo in pariete pictor locum fecit: alibi si quis magis apposite locaverit, non repugnabo: nihil enim impedimento est, quo minus summis in arcubus superiorum ordinum locari illae potuerint, quibus insunt adhuc fornicis adhaerentis indicia; aliae vero maiores alibi.

IX In Lipsii descriptione inter secundam tertiamque porticus bini fornices depressiores hinc & inde depinguntur: quos, quia in nostro amphitheatro non erant, eliminandos putavi; & eorum loco parietem perfregi, quo scalarum se decussantium structura conspiceretur.

X Illud vero hic admonere haud inutile fuerit, interiores porticus fuisse tenebricosas, praesertim illam tertiam, quae fere aequaliter ac duae extimae attollebatur: id quod & structurae genus aperte demonstrat, & nuper ex Herodiano didici, qui & ἀμφιθεάτρου vocabulo haud passim Graecis usitato utitur (79).

(79) Herodianus in Commodi vita de Quintiano, quem Quadratus summiserat ad occidendum Caesarem, ait: Ὁ δ' ὑπαχθεὶς ἐν τῇ τοῦ ἀμφιθεάτρου εἰσόδῳ (ζοφώδης δὲ αὕτη, καὶ λήσεσθαι ἤλπισεν) γυμνώσας τὸ ξιφίδιον &c. *Ille in aditu amphitheatri subsistens (quippe obscuro loco facile se occultum fore sperabat) nudato confestim pugione* &c. Amphitheatri εἴσοδον non primorem tantum aditum, qui illustris erat, sed totum id, qua incedendum principi fuit, ut ad tribunal sibi in podio positum perveniret, intelligit: cuius εἰσόδου pars illa, quae ad tertiam maxime porticum pertinebat, ζοφώδης erat.

Quem locum eo libentius adscripsi, quod praeter morem ceterorum auctorum elegantissimus ceteroqui scriptor Herodianus amphitheatri vocem usurpavit. Nam ceteri Graecorum sic consuevere, ut sive ab ea voce abstinerent, θέατρον dicentes ἀντὶ τοῦ ἀμφιθεάτρου; sive certe amphitheatri voce non sine aliquo temperamento uterentur. Itaque optimus die nobis auctor Dio Cassius haud fere aliter quam θέατρον κυνηγετικὸν appellavit, sive cum de Caesare dixit, θέατρόν τι κυνηγετικὸν ἰκριώσας, eodemque modo de Statilii amphitheatro locutus; sive cum de Tito ait, τὸ δὲ δὴ θέατρον τὸ κυνηγετικὸν ἐποίησας, quod paulo post θέατρον sine alio additamento dixit. Herodianus ipse in rebus Caracalli, ... , ait, καὶ θέατρα κυνηγετικὰ . . . κατεσκευάσαμεν. Et θέατρον sine ullo additamento pro amphitheatro a Graecis usurpari plurimis exemplis ostenderem, si id opus esset, quorum aliqua obiter alibi notata: veluti cum Nicolaus Damascenus apud Athenaeum gladiatorum spectacula ἐν θεάτροις apud Romanos exhibita testatur: frequentissime vero apud Xiphilinum, sive cum sub Nerone θέατρον τοῦ Ταύρου combustum ait, sive cum aquam ab eodem principe ἐς τὸ θέατρον inductam narrat; aut cum navim solutilem, cui matrem Nero imposuit, fuisse ei similem, quae ἐν τῷ θεάτρῳ erat; sive demum cum receptaculum omnium ferarum ἐν τῷ θεάτρῳ instar navis exstructum in Severo affirmat. Hinc venatio ludicra, quatenus a rustica distinguitur, *venatio theatralis* passim in cod. Theod. appellatur: non enim venatio in theatris dari solita, ut not. 68 contra Xiphilinum & Bulengerum diximus; sed in iis legibus Graeca consuetudo servatur: quemadmodum in Novel. 105. θεάτρου κυνηγεσία & θέατρα κυνηγετικὰ eadem amphitheatralis venatio appellatur: sic quoque & sequiore aetate Erchempertus copias in Campano amphitheatro stativa habentes *scaram theatralem* nuncupavit. Sed & Spartianus Hadriano *theatrum* pro amphitheatro appellaverat: *Theatrum*, inquit, *quod ille* (Traianus) *in campo Martio posuerat, contra omnium vota destruxit*. Nam *theatrum* illud a Traiano positum, amphitheatrum fuisse Pausanias in Eliacorum priori cap 12 fidem faciet, ubi inter Traiani opera, καὶ θέατρον μέγα κυκλοτερὲς πανταχόθεν recensuit. Ubi altera occurrit amphitheatri circumscriptio ab orbiculari ambitu petita; cui simile illud Dionis lib XLIII de C. Iulii Caesaris amphitheatro: θέατρόν τι κυνηγετικὸν ἰκριώσας, ὃ καὶ ἀμφιθέατρον, ἐκ τοῦ πέριξ πανταχόθεν ἕδρας ἄνευ σκηνῆς ἔχειν, προσερρήθη. *Theatrum*, inquit, *quoque ad venationes aptum tabulatis instruxit, quod quia undequaque sedilia habet, scenaque caret, Amphitheatrum est appellatum*. Itaque nobilissimus scriptor cum & vocis etymon detexisset, tamen abstinendum sibi ab ea voce duxit: hoc ideo, quia ea vox, in qua cete-

XI [Praeterea Lipsius in arenae meditullio aram Iovi Latiari, aut Plutoni sacram fuisse docet. Favetque Prudentius contra Symmacum v. 397, ut alios locos a Lipsio productos praeteream. Verum aliquid amplius acta S. Ignatii innuunt: *οὕτως θηρσὶν ὠμοῖς πλησίον τοῦ* ΝΑΟΥ, *παρεβάλλετο*; *Sic crudelibus bestiis apud TEMPLVM obiiciebatur* (Ignatius). Nimirum enim non ara tantum, sed & sacellum aliquod in arena fuit, sive Dianae, sive Iovi Latiari, aut Plutoni sacrum. Vnde Prudentius contra Sym. 380:

Respice terrifici scelerata SACRARIA Ditis,
Cui cadit infausta fusus gladiator arena.]

XII Age vero interiorem iam amphitheatri faciem, totamque cuneationem lustremus. Sed ante omnia quid illae in arenae ambitu portulae sibi volunt? Per eas ferae e subiectis specubus emittebantur. Quamquam nostri amphitheatri aream ad summum usque podium terra oppleverit; nec ulla proinde ostiola sint conspicua: tamen Veronensis amphitheatri exemplo depingenda curavi. Praesertim cum ingens nostri amphitheatri subterranea specus (quam subter meridianam amphitheatri portam ingressus ad aliquot tantum ulnas a meridie versus arcton pervasi: non enim ultra progredi licuit, quod ex perforata superne testudine ruderibus obstructam offendissem) ad eas portulas pertinere, ad emitten-

das

ceteroqui nihil non Graeci fuit, tamen non in ipsa Graecia, sed in alieno solo nata, idest in Latio a Romanis formata fuerat: id quod Graeci aversati, satius sibi duxerunt circumscriptione uti. Aut, certe sicubi *ἀμφιθέατρον* posuerunt, non sine additamento *τὸ καλούμενον* dixerunt, quo vocis insolentiam emollirent. Itaque metaphrastes ille Eutropii Paeanius, cum Eutropius dixisset amphitheatrum Romae a Tito aedificatum *τὸ καλούμενον ἀμφιθέατρον* appellavit: cumque idem Eutropius dixisset Commodum eo insaniae processisse, ut in amphitheatro dimicaret, ille eodem modo vocem emollivit, ut diceret, *κατὰ τὸ καλούμενον ἀμφιθέατρον*. [Praeterea in actis SS. Tarachi ec. apud Ruinartum pag 446, n. 10 amphitheatrum appellatur *τὸ στάδιον* sine alio additamento, idque rursus bis appellatur *τὸ κυνήγιον*. In genuinis S. Ignatii actis: *ἀχθεὶς μετὰ σπουδῆς εἰς τὸ ἀμφιθέατρον*: cum contra in actis Metaphrastis semper *θέατρον* sine ullo additamento ponatur. Et in Historia Miscella Titianum amphitheatrum appellatur theatrum: an quia e Theophane, an quo alio scriptore Graeco traducta?]

Quod tamen Herodianus *ἀμφιθέατρον* sine ullo temperamento usurpavit, id exemplo non caret; nam [nec Strabo eam vocem repudiavit lib. V, pag. 236, ubi de magnificis Romae operibus: *καὶ θέατρα τρία, καὶ ἀμφιθέατρον*, &c.; turpe enim fuisset post *θέατρα τρία*, iterum *θέατρον τὸ κυνηγετικὸν* iogerere.] Et disertissimus scriptor Iosephus *ἀμφιθέατρον μέγιστον* Hierosolymis constructum narrat; itemque Caesareae, quod appellat *ἀμφιθέατρον πολὺν ὄχλον ἀνθρώπων δέχεσθαι δυνάμενον*. In epistola quoque ecclesiae Lugdunensis apud Eusebium v hist. eccl. 1 Attalus ob Christianae fidei crimen dicitur *περιαχθεὶς κύκλῳ τοῦ ἀμφιθεάτρου*. Nec alii porro deerunt.

[Ex hactenus dictis facile pleraque eorum, quae Maffeius de Amphith lib. 1, cap. 7, & 8 ad amphitheatrorum (per orientem praesertim) paucitatem adstruendam congerit, convelluntur: cum certum sit plerumque Graecos *θεάτρων* vocabulo etiam amphitheatra complexos. Et sane de Iconiensi amphitheatro meminit Am Marcellinus lib. 14, pag. (mihi) 9. lin. 5. Parmensis fit mentio in Excerptis ex Agathia tom I script. Italiae lib. I, pag. 385, col. 2, litt. D, *in quo auctorati in id homines spectante populo depugnare cum bestiis solebant*. Quo in loco credo Agathiam interpretandum esse de praeteritis temporibus, quibus ea exercitatio delectationi erat: mirum enim si Iustiniani aetate venatio amphitheatralis in usu esset. Socrates VII, 22 meminit venationis a Theodosio iuniore Constentinopoli in emphitheatro, (quod *κυνήγιον*, *Cynegium* appellabatur, ut docet Cangius lib. 2 Constantinop. Christ. p. 108) editae. De Anazarbensi, Caesareensi, & Cretensi apud Hierapytnem, mox dicam in fine huius capitis.. Nec dubito quin quamplurima occurrant alia rimantibus, quae adversus Maffeium testimonium reddant.]

das opportune bestias, debuisset. Mira autem eius antri immanitas, ita ut ingentia foeni plaustra per illud agi potuerint; nisi qua testudo ex intervallo coarctatur, quam rursus deinceps laxari videas: sicque per vices modo satis amplam se crypta praebet, modo arctiore obiecto lateritio fornice angustatur. Falluntur autem quicumque apud Lipsium de amph. cap. 8. cloacas huiusmodi esse sunt suspicati. Si ita sit, nemo mihi iam amplius urbis Romae cloacarum iactet amplitudinem. Estne credibile unius amphitheatri exsugendis sordibus tam vasta receptacula exstructa fuisse? Et vidi alios lateritios ductus minutiores sive ad aquas perducendas, quarum plurimus hic usus fuit, sive ad sordes egerendas. Nam specus ille maximus, de quo agimus, pro cuniculo fuit, & ad subitum sive ferarum sive munerariorum & egressum & receptum comparatus. Arguit id & fabricae genus non totum lateritium, cuiusmodi cloacae aut aquaeductus requirerent: nam soli illi angustiores ex intervallo fornices, quos modo descripsi, e praegrandibus lateribus sunt compacti: cetera fabrica est caementitia.

XIII Sed antro isthoc egressi podium conscendamus columellis in orbem circumseptum. Hic imperatori, si quando affuisset, suggestus figebatur: hic & magistratuum sellae curules: ibidem & in superioribus aliquot gradibus, qui omnes orchestrae nomine intelliguntur, senatores, quorum loco decuriones in coloniis censebantur, adsidebant. Tum supra colonicum senatum equitibus gradus quatuordecim assignati (80): unde *sedere in quatuordecim* ad equestrem dignitatem significandam usurpabatur. Supra *equestria* reliqui deinceps gradus plebi ceterae addicti erant, & *popularia* vocabantur, quae erant omnium maxime diffusa. Et, ut semel dicam, tres in partes tota illa subselliorum acclivitas tribuebatur, in imam, mediam, & summam caveam: ima, quae omnium honestissima, in orchestram & equestria rursus dividebatur: media & summa cavea ad popularia pertinebat: sed ita tamen ut media cavea multo, quam summa, haberetur honestior; ab eaque est caussa, quod sanxit Augustus apud Suetonium cap. 44, *nequis pullatorum media cavea sederet*. Eoque queritur Calpurnius ecl. VII sibi ob paupertatem non licuisse media in cavea aliquando propius imperatorem adsidere:

O uti-

(80) At enim cui usui, inquies, in colonico amphitheatro gradus equestres quatuordecim? est ne verisimile tantam equitum R. copiam in coloniis fuisse, ut quatuordecim iis gradus, aeque ac Romae, seponerentur? Verum praeter equites R. quorum permagna fuit extra Romam ubique copia, fuere & equites coloniarum peculiares. Quem quidem equestrem ordinem municipalem alio in opere, quod affectum in forulis habeo, copiosissime mihi adsertum vix est ut in dubium revoces. Interea ne adhuc quis fluctuet & animi pendeat; ecce tibi ad equestres alios quatuordecim gradus etiam extra Romam confirmandos luculentissimum Pollionis Asinii locum x epist. fam. 32: ibi Balbus Cornelius iunior prope eadem Gaditano in municipio fecisse narratur, quae Caesar dictator Romae pro sua voluntate fecisset; atque hoc in primis: *Ludis, inquit, quos Gadibus fecit, Herennium Gallum histrionem summo ludorum die anulo aureo donatum in quatuordecim sessum deduxit: tot enim fecerat ordines equestris loci*. Nec equestri tantum ordini, sed & tribunis militaribus in equestribus hisce locus fuit.

O utinam nobis non rustica vestis adesset ;
Vidissem propius mea numina : sed mihi sordes ;
Pullaque paupertas , & adunco fibula morsu
Obstiterunt .

Et apud Senecam de tranquill. *verba ad summam caveam spectantia* sunt ad gustum imae plebis. Quanquam, ut fatear, si quis forte imam mediamque caveam paullo aliter, ac Lipsius, dispofuerit, non video cur sit magnopere reprehendendus. Quid enim impedimento est, quominus imam orchestra tantum definiamus, mediae vero caveae inferiorem partem, quae orchestrae propior, equiti, superiorem plebeiis, quibus & summa cavea vacabat, assignemus? Ita summa subselliorum partitio exsistet in *orchestram*, & *popularia*, tum haec rursus in *equestria*, & *popularia* stricte accepta tribuentur (81).

XIV Et quaedam fuere *diazomata*, seu *praecinctiones*, quas alii *balteos* appellarunt (idest gradus quidam latiores, fere ut in scalis retractiones) ad popularia tum inter se bifariam, tum ab equestribus, tum

(81) Popularibus etiam equestria contineri multis docere possum. Ac primum Germanorum legati cum *in popularia deducti* dicuntur Suetonio in Claudio cap. 25 equestria intellige, quae popularibus continebantur : *Germ. suorum* inquit, *legatis in orchestra sedere permissis, simplicitate & fiducia eorum motus, quod in POPVLARIA deducti, cum animadvertissent Parthos & Armenios in senatu sedentes, ad eadem loca sponte transierant*. Vbi *popularia* pro equestribus, hoc est totum pro parte, Tranquillus usurpavit : neque enim est verisimile tam parvipensos a dissignatore eos legatos fuisse, ut ei popularia stricte accepta deducerentur, quo nullo deducente sponte ire licuisset ; praesertim cum Parthi & Armenii in orchestra sederent. Hinc summam caveae divisionem apud Maronem, Iuvenalem, Martialem reperio in orchestram & populum. Virgilius :

Hunc plausus hiantem
Per cuneos (geminatur enim) PLEBISQVE PATRVMQVE
Corripuit . Iuvenalis :
Aequales illic habitus, similemque videbis
ORCHESTRAM ET POPVLVM .

Equestria nulla his locis commemorantur, quod ea populo seu popularibus continerentur. Ab eadem est caussa quod Martialis VIII, 78 ait :

Omnis habet sua dona dies, nec LINEA dives
Cessat, & in POPVLVM multa rapina cadit.

Dissentio enim a doctissimo Graevio, a quo in praef. ad to. IX antiquitatum Roman. *lineam divitem* pro orchestra simul & equestribus accipi memini. Equidem sic interpretor : omnis dies sua habet missilia, tum quae in orchestram (quam ob exiguitatem lineam appellat) caderent ; tum etiam quae in popularia, hoc est ceteram omnem cuneationem, quae equiti simul plebique vacabat. Hinc demum est quod Tertullianus lib de spect. ait : *Vias enim vocant cardines balteorum per ambitum, & discrimina popularium per proclivum*. Vbi viarum nomine non tantum scalaria (de quibus infra dicetur) Tertullianus complectitur, verum etiam ipsas praecinctiones, quas vocat *cardines balteorum*. Verum illud Lipsium torquet, quod scalaria appellarit *discrimina popularium* ; *excludere enim*, inquit Lipsius, *aperte equestria & orchestram videtur*. Tum sic nodum solvit : *Sed*, inquit, *popularia large fortasse acceperit scriptor Afer pro omni POPVLI consessu*. Non inepta ratio, sed dubito an vera ; quandoquidem iam usu receptum fuerat, ut *popularia* pro plebis, itemque equitum consessu, non vero totius populi R XXXV tribuum sumerentur. Mihi sane videtur Tertullianus *popularia* cum *equestribus* tantum miscuisse, non etiam cum orchestra, quam ob exiguitatem tacuit. Itaque Poeno scriptori nihil de orchestrae scalaris, quae utpote brevissima vix animadversione digni erant, sollicito, ea sola scalaria animo obversabantur, quae equestrem & plebeiam caveam scindebant in cuneos. Ea vero *discrimina popularium* potissimum appellavit, nulla equestrium mentione facta, quod popularibus equestria quoque continebantur.

Atque his quidem locis omnibus popularia ea notione accipiuntur, ut equitem complectantur. Profero demum Suetonii locum Domitiano cap 4, quo popularia stricte sumuntur, quatenus ab equestribus distinguuntur. *Et quia pars maior* inquit, *intra POPVLARIA deciderant, quinquagenas tesseras in singulos CVNEOS EQVESTRIS ac senatorii ordinis pronuntiavit*. Vides *cuneos equestris ordinis* diversos a *popularibus* presse acceptis.

tum demum haec ab orcheſtra diſterminanda. Tres Vitruvius in theatro praecinctiones exſtruit, unde & totidem in amphitheatro fuiſſe oportuit. Quas quidem sic ſtatuendas puto: prima erit praecinctio, quae orcheſtram ab equeſtribus ſeiungit (82), altera quae equeſtria a popularibus, tum tertia, quae mediam totam caveam a ſumma diſpeſcuit.

XV Venio nunc ad *aditus* ſeu *vomitaria* sive (ut alii apud Macrobium reſcribunt) *vomitoria*; quae nihil aliud ſunt, quam oſtiola, per quae populus ab exterioribus porticibus veniebat ad ſedes ſuas. Hos aditus in praecinctionibus poſitos mihi prorſus perſuadeo: non enim commode mediis in ipsis gradibus adiri oſtia potuiſſent: areola aliqua opus fuit, quae ante huiusmodi aditus explicaretur, ubi turba conſiſteret. Itaque nihil veriſimilius fingi poteſt, quam si vomitaria in praecinctionibus locentur. Apud nos paullo ſupra podium in dimidiata caveae parte, quae orientem ſpectat (nam occidentalis cuneatio corruptior exſiſtit) ſex omnino huiuſmodi aditus referantur: tum ſupra longiſſimo intervallo altera oſtiolorum ſeries fuit, quorum unum ad orientem aeſtivum, tum ſupra portam, tam quae meridiem, quam quae boream ſpectat, ſingula hodieque ſe produnt. Cum ergo duae tantum oſtiolorum ſeries noſtra in cavea compareant, maximo intervallo invicem diſterminatae, mediam praecinctionem aditibus caruiſſe putabam; nec aliter fieri potuiſſe, ſi interiorum ſcalarum, quae ad iſta vomitaria pertinere debuerunt, ſtructura cernatur (83). Verum poſtquam accuratius noſtrae caveae

(82) Lipſius vir ſummus in notis, quas deformationi amphitheatri ſubiecit, n. 4 primam praecinctionem ipſo in podio collocat, & queritur ſculptorem tres alias ſuperne praecinctiones ſcalpſiſſe, ita ut quatuor evaderent. Sed viri magni pace dixerim, nihil ſcalptor offendit, quin ipſum potius Lipſium, cetera lynceum, hic ratio fugit. Nam ſive vim vocis διάζωμα inſpicias, facile aliquid intelligis, quo unum ab altero diſpeſcitur; orcheſtra autem nihil infra ſe habet, a quo per iſtam praecinctionem ſit dirimenda: ſive rem ipſam intuere, cui quaeſo uſui iſta in podio praecinctio? Sunt ergo praecinctiones nihil aliud, quam interiectae gradibus areolae ſeu retractiones, & quaſi tranſverſa cingula diviſioneſque ordinum ſedendi. Quare cum quatuor huiuſmodi ordines in amphitheatro fuerint, orcheſtra, equeſtria, tum media & ſumma cavea: tribus illa praecinctionibus (nec plures Vitruvius admittit) a ſe invicem ſeiungebantur. Quarum ſi unam cum Lipſio in ipſo podio ſtatueris, tum vel orcheſtra cum equeſtribus, vel media cum ſumma cavea coëat neceſſe fuerit.

Verum quid iam ratiocinatione opus habeo, cum Vitruvius rem planiſſime demonſtret? *Cunei*, inquit is lib. v, cap. 6, *ſpectatorum in theatro ita dividantur, uti anguli trigonorum, qui currunt circa curvaturam circinationis, dirigant ASCENSUS SCALASQUE inter cuneos AD PRIMAM PRAECINCTIONEM. Supra autem alternis itineribus ſuperiores cunei medii dirigantur.* Si per ſcalaria, de quibus infra dicetur, ad primam praecinctionem dirigebantur ASCENSUS & ex hac rurſus per alia ſcalaria ad ſuperiora loca conſcendebatur: annon vides inepte in ipſo podio primam praecinctionem conſtitui? Et eadem prope habet architectus v, 8: *Gradationes*, inquit, *ſcalarum inter cuneos & ſedes dirigantur ad primam praecinctionem: ab ea praecinctione inter eos iterum mediae dirigantur.* Non in extrema ergo ora caveae & in podio ſtatuenda eſt prima praecinctio, quandoquidem & inferiora ſcalaria excipiebat, & ſurſum alia dirigebat.

(83) Nam vide quo artificio interiores ſcalae conſtructae fuerint. Quae in tertia porticu C gradationes introrſus aſſurgentes ex intervallo occurrunt (vide ichnographiam) iis procul dubio ad primam oſtiorum ſeriem conſcendebatur: nam iis oſtiolis directe reſpondent ternae hinc, ternaeque inde ſcalae: binae vero illae in medio S, ſeu ad orientem aequinoctialem verſus ſcalae, iiscum nulla oſtiola in prima praecinctione reſpondeant, ad podium, credo, ipſum & ad utrumque ſuggeſti latus lenior aſcenſus ἄμειvος patebat qua aditus duo patefacti hodieque apparent. Videſis

caveae cuneationem perlustrassem, falsum me deprehendi, & quamvis tenuissima, non incerta tamen ostiolorum ad secundam praecinctionem pertinentium vestigia sum conspicatus (84).

XVI Et quidem adituum proba constitutio ad rectam viarum & cuneorum deformationem unice confert. *Viae* seu *itinera*, aut *scalaria* (his enim modis omnibus appellata comperiuntur) sunt graduum angustiorum ac depressiorum series, non sessilium quidem, sed ad ascendendum comparatorum, per quos ad suum quisque cuneum perveniret. Portiones illae inter bina scalaria interceptae a figura, quam referunt *cunei* appellantur, quia deorsum paullatim cuneantur. Triplicem viarum, itemque cuneorum interceptorum seriem Lipsius & ceteri passim constituunt. Equidem antequam secundae praecinctionis vomitaria detexissem, duplicem tantum scalariorum seriem fuisse suspicabar (85), nunc vero labor

desis & confer interiores gradetiones in ichnographia notatas cum imis ostiolis in interiore caveae espectu conspicuis. Inter duos illos in podio aditus imperatori tribunal erigi apposite potuit. Reliqua est illa scalarum series longe pulcherrima, quae ab altera porticu B, tertiaque C pariter conscenduntur, unaque ooeunt in E: &, cum ad communem quaterois scalis tetractionem E perventum est, tum per unas tantummodo scalas ad superiorem porticum F ascendirur. Ex superiore autem porticu F ad tertiae preecinctionis vomitaria per totidem scalas exitus patebat, ut ex intuitu tabulae tute statuere potes. Ita nullas esse scalas, quibus ad secundam praecinctionem perveniretur, eoque alterem praecinctionem ostiis caruisse putabam. Verum postquam secundae praecinctionis aditus deprehendi; simul etiam perspexi his non suas singulis scalas, sed depressiorem quandam retro porticum respondisse, uti sequente notatione dicam.

(84) Obscurissima ea vestigia sunt ob eam caussam, quod ea cuneationis parte reperiuntur, que caveae acclivitas penitus interrupta visitur; quae rursus acclivitas post aliquod intervallum nonnullis in locis sursum versus continuatur, ibique tertiae preecinctionis quaedam vomitaria cernuntur. Atque ea quidem ostiorum ad secundam praecinctionem pertinentium vestigia in orientali tantum amphitheatri latere, qua parte cuneatio exsistit integrior, adhuc supersunt, unum proxime portam meridianam, tria septentrionalem portam versus: eaque, si quaeris paullo supra tertiae porticus C fornicem respondent; ita ut mediam praecinctionem paulo supra eum fornicem fuisse oporteat. Cumque prope portam septentrionalem tria non amplius adituum indicia comperiantur, totidem ad alterum portae eiusdem latus fuisse necesse est, ita ut duodecim omnino in universo amphitheatri orbe fuerint; quemadmodum & imae praecinctionis vomitaria totidem numerabantur. Et quidem non in directum cum imis ostiis illa intermedia diriguntur, neque tamen medio illorum interstitio exacte respondent; sed ita disponuntur, ut paullo propius portas, quam inferiora, accedant. Suprema autem tertiae praecinctionis ostiola directe aditibus areoae citimis respondebant, ut ex uno eorum, quod adhuc versus orientem aestivum comparet, intelligitur. Demum hoc inter illa, de quibus loquimur, secundae praecinctionis vomitaria, & cetera tum imae seriei tum tertiae interest, quod haec quidem scalas in postico obiectas habent, per quas *aditus* ad ea conscenditur; illis vero intermediis ostiis nullae retro ascensiones obiacent, sed humillima quaedam porticus retro iisdem praetendebatur cuius quidem porticus supra meridianam portam adhuc pusilla pars superat.

(85) Praesertim cum Vitruvius lib v, cap. 6 & 8 (cuius verba not 82 sunt recitate) duas non amplius ascensuum series in theatro agnoscat: nec sane plures in Veronensis theatri delineatione visuntur. Ipsa etiam *cunei* vox meam coniecturam iuvabit, subselliorum enim portiones inter bina scalaria interceptae non ob aliam caussam *cunei*, & Vitruvio *trigona* appellantur, quod triangularem figuram oculis referrent. Nam quamvis quatuor lateribus proprie concluderentur: tamen quod ima latera longe brevissima prae aliis essent, trigonis similiora, quam quadrilateris figuris videbantur, puta iis trigonis, quorum extremus apex deperiisset. Nunc vero, si tres scalariorum series adstruuntur, nihil trigonis simile invenietur, ac trapezoidem quam vocant figuram verissime repraesentabunt. Quis enim non videt, uti longissima scalariorum itinera fuerint, ita ea maxime divaricatum iri superne, sensim vero inferne coitura, ac triangulari figurae accessura?

His accedebant ii scriptorum loci, Suetonii, Virgilii, Iuvenalis, Martialis, Tertulliani, quibus supra evicimus *popularibus* etiam equestrie intelligi consuevisse: nam quod iisdem cuneis, iisdemque intercurrentibus viis seu scalariis plebs cum equite sederet, eo factum putaveram, ut *populo-*

labor ut quadruplicem ſtatuam (86) ita uti in tabula exſculpendum curavi. Quae quidem ſcalaria non in directum inferiora cum ſuperioribus continuabantur, ſed alternabant eo modo, quo in tabula conſpicis: id quod Vitruvius v, *6*, & 8, cujus verba not. 82 ſunt recitata, diſerte affirmat.

XVII Supremae autem praecinctionis aditus, ſicuti & itinerum ſtrigas, quae ad eos aditus diriguntur, multo plures, quam intermedios, aut imos, fuiſſe veriſimile arbitror (87) atque in eum modum in tabula exhibui.

XVIII Demum ſeſe *cathedra* offert, quam obſcuriſſime, uti ſolet, Tertullianus definit in hunc modum: *Cathedra vocatur ipſe in anfractu ad conſeſſum ſitus*. Quem locum haud probe intellexiſſe videtur phoenix ille ingeniorum Lipſius (88), qui praeterea non tantum feminas,

T ſed

pularium nomen equeſtria quoque complecteretur.

Tamen cum Suetonius Domitiano cap. 4 *cuneos equeſtris ordinis* ſecernat a *popularibus*; cumque Veronenſis amphitheatri cavea, uti quidem illa vulgo exhibetur, plures quam duas aſcenſionum cuneorumque ſeries repraeſentet, nos quoque plures delineandas curavimus: praeſertim poſtquam ſecundae praecinctionis vomitaria noſtri in amphitheatro detexeram. Nam ad vomitaria in praecinctionibus patentia dirigi aſcenſus neceſſe fuit.

Nam illud profecto quis ferat, quod mediis in ipſis ſubſelliorum gradibus ſcalariorum initia fineſque Lipſius (an pictori potius id vitio vertendum?) exhibuerit? Omnino enim a praecinctione ad praecinctionem dirigi aſcenſus oportuit, auctore Vitruvio, cujus verba vide not. 82.

Viderint tamen viri eruditi, utrum ex Vitruvii auctoritate (cujus verba not. 82 ſunt poſita) & Veronenſi theatro, in quo duas duntaxat aſcenſionum ſeries depictas vidi, recte ſit concludendum, ſaltem in theatris duas non amplius hujuſmodi itinerum diſpoſitiones extitiſſe: indeque *cuneorum* ac *trigonorum* (ob triangularem figuram quam referrent) orta vocabula, etiam in amphitheatris eadem poſtea obtinuiſſe; in quibus tamen, propter plures ſcalariorum ſeries excogitatas, triangularis figura parum eſſet conſpicua.

(86) Quatuor ſcalariorum ſeries in hunc modum conſtitui. Prima ſeu areae citima orcheſtram totam pervadent ad uſque primam praecinctionem ac patentia ibidem oſtiola: altera a prima ad ſecundam praecinctionem, & ea oſtia, quae nuper ibi deteximus, feruntur: tertia ab altera praecinctione ad tertiam & ſuprema omnium vomitaria proficiſcuntur: quarta demum a praecinctione tertia ad fornices ſummae porticus diriguntur. Sane cum ſcalaria alternis itineribus diſpoſita Vitruvius lib. v, cap. 6 & 8 dixerit, ſic quoque ea nos diſpoſuimus. Quarta vero haec itinera, contra quam viri docti fecerunt, adſtruximus ob eam cauſſam, quod tertiae ſeriei ſcalariis oſtia ſummae praecinctionis occurrentia impedimento eſſent, quominus ad ſummos uſque fornices continuarentur.

(87) Suprema oſtiola plura numero fuiſſe oportuit; tum ne plebes, quae pars populi multo maxima fuit, ingrediendo aut egrediendo ſe plane comprimeret; tum etiam quia illius praecinctionis multo laxior orbis plures aditus admittere debuit. In dimidiata amphitheatri cavea octo equidem depingendos curavi: neque id temere; totidem enim ſcalas illas ſeſe invicem decuſſantes, quas modo not. 83 deſcribebam, in ichnographia vides: nam his ſcalis totidem, opinor, in ſuperiore porticu ſcalae reſpondebant, quibus ad ſupremae praecinctionis vomitaria conſcenderetur. Et quia (ut poſui in ichnographia) prope portas ſcalae ad ſuperiorem porticum ferentes duplicantur: hinc non immerito ſupra portas etiam ſuum cuique oſtiolum reſpondet; ita ut in univerſo ſupremae praecinctionis ambitu duodeviginti, opinor, vomitaria numerarentur, totidemque ſubjecti ſcalaria. Nec plura aut pauciora ea ſcalaria fuiſſe puto, quae hinc ad ſummae porticus fornices alternis itineribus dirigebantur. Ita fient ſex & triginta mediae ſummaeque caveae ſcalaria. Quibus ſi duodena orcheſtrae, itemque duodena equeſtrium adjicias (totidem enim oſtia in prima, alteraque praecinctione numerari diximus) ſexaginta in univerſum totius cuneationis ſcalaria exſtant.

(88) In recitato Septimii loco *anfractum* interpretatur Lipſius *ſuperum locum, ubi clivi ſubſelliorum deſinunt, & murus incipit, qui porticum facit, clivoſque illos veluti FRANGIT. Nam plane aliquid*, ut idem ſubjungit, *ſpatii ibi fuiſſe videatur, unde cathedris poſitis ſpectarent*. Quia in oratione nihil admodum mihi arridet. Nam quod *anfractum* murum frangentem clivos intelligit: nonne pronius fuerat

sed & pullatos hic collocasse videtur, haud bonus hic quidem certe dissignator: nam pullati in summa cavea, feminae in ista cathedra, idest porticu (id enim cathedra apud Tertullianum significat) seorsum spectabant (89).

XIX [Antequam manum de tabula scire libet, quid sibi velit ille HYACINTHVS. VILICVS. MAPHITHEATRI (h. e. *amphitheatri*) apud Fabrettum pag. 3, n. 13. Vilicos apud veteres eos fuisse, quos nunc *exactores* appellamus, ex vulgata versione Evangelii Lucae XVI, 1, & a-

rat *circuitum* interpretari? qua significatione Tullius in part. or. dixit: *Oratio circumscripta longo anfractu*, idest circuitione. Quidquid id fuit, quod supremos gradus excipiebat, orbiculare id fuit, & anfractu quodam in sese reductum. Illud deinde quis ferat, quod extra murum *qui porticum facit* (ut is loquitur) paullulum areae complanarit, ut ibi sub dio matronarum cathedras poneret? vel Calpurnius ecl. VII, cuius is carmina adnectit, docere debuisset, tectum id fuisse, ubi feminae constitissent:

Venimus ad sedes, ubi pulla sordida veste
Inter femineas spectabat turba cathedras:
Nam quaecunque patent sub APERTO libera caelo
Aut eques, aut nivei loca densavere tribuni.

Sub tecto igitur, non sub *aperto caelo*, feminae versabantur, nec alibi sane, quam in summa porticu suffulta pilis opere arcuato.

Ac de ista quidem porticu, quam in eum, quem descripsi, modum supra summam caveam delineandam in tabula curavi, Vitruvius lib V non obscure addocet: *TECTVM*, inquit, *PORTICVS, quod futurum est in summa gradatione.* Eandem intellexisse videtur Calpurnius eadem ecloga VII:

Balteus en gemmis, en illita porticus auro
Certatim radiant.

De eadem quoque capiendus fortassis & Dio apud Xiphilinum in rebus Neronis, ubi narrat, ut elephas ἐς τὴν ἀνωτάτω τοῦ θεάτρου ἀψῖδα sublatus fuerit, ibique sessorem ferens in funo ambulaverit.

Eam vero porticum idcirco *cathedram* Afer appellavit, quod ibi matronae cathedras suas ponerent, easdem, opinor, cathedras seu sellas velatas, quibus per urbem ingrediebantur, de quibus Martialis XII, 38:

Hunc qui femineis noctesque diesque cathedris
Incedit.

(89) Libet hic prius totum Suetonii locum, qui ad sedendi ordinem apprime facit, adscribere: tum seorsum virum magnum aggrediar. *Spectandi*, inquit ille in Octavio cap. 44. *confusissimum ac solutissimum morem correxit ordinavitque: motus iniuria senatoris, quem Puteolis per celeberrimos ludos consessu frequenti nemo receperat. Facto igitur decreto patrum, ut quoties quid spectandum usquam* (non tantum Romae, sed ubiubi) *publice ederetur, primus subselliorum ordo vacaret senatoribus: Romae legatos liberarum sociarumque gentium vetuit in orchestra considere; cum quosdam etiam libertini generis mitti deprehendisset. Militem secrevit a populo. Maritis e plebe proprios ordines assignavit: praetextatis Cuneum suum, & proximum paedagogis: SANXITQVE NE QVIS PVLLATORVM MEDIA CAVEA SEDERET FEMINIS NE GLADIATORES QVIDEM, quos promiscue spectari sollemne olim erat, NISI EX SVPERIORE LOCO SPECTARE CONCESSIT. SOLIS virginibus Vestalibus locum in theatro separatim, & contra praetoris tribunal, dedit* &c. Hunc in modum spectandi ordinem digessit Augustus, quibus multa qui postea sunt consecuti Caesares addiderunt, quae referre non est otium.

Quod vero pullatorum feminarumque loca contulerit Lipsius eumque secutus Vossius etymol. in voce *cavea*, id loque τὸ ὑπερῷον, nec Suetonii verba patiuntur. Et quis enim non indignissimum putet inter sordidam turbam honestissimas matronas versari? Quasne Augustus ex universa cavea submovit, eae ut cum faece vulgi pariter subsellia ponerent? Itaque scite Casaubonus sic ea verba, quae maioribus litteris posui, distinguenda putavit: *Feminis . . spectare concessit SOLIS. Virginibus Vestalibus* &c. Deinde, quod attinet Suetonium pullatos, quos ille princeps e MEDIA CAVEA *excitavit* (ut sollemni in hac re formula utar) eos utique in ultima cavea est passus consistere: at vero feminas *EX SVPERIORE* tantum *LOCO spectare concessit.* Quare immerito vir ille doctissimus utrosque confundens ait: *Nam feminae & pullati non nisi ex superiore loco spectabant ex Augusti decreto.* Aliud enim summa cavea, ubi pullati spectarent, aliud superior locus, ubi feminae subsisterent.

Sed illud, opinor, doctissimo Belgae imposuit, quod Calpurnius in illa ecloga de ludis Carini pullatos cum feminis permiscuerit. An sub postremis principibus pessum ivisse omnia dicemus? An potius, quod ludi essent longe magnificentissimi, tantus concursus equitum tribunorumque ex universa Italia fuerit, ut quando me-

& aliunde compertum habeo. Itaque videntur *vilici* in amphitheatris instituti, ut pecuniam a spectatoribus exigerent ; id quod tertio saltem saeculo usurpatum fuisse Cyprianus ep. ad Donatum docebit : *Et spectaculi licet pretium largior muneris apparatus amplificet ; ut moeroribus suis mater interfit, hoc, proh dolor, mater & redimit.* Hinc factum, ut editores vilicos adhibuerint, qui stipem illam colligerent. Verum cum ex Frontino didicerim vocem *vilici* esse aquaeductuum maxime propriam, & in alia inscriptione apud eumdem Fabrettum pag. 103, n. 26 VILICVS. AQVAE. CLAVDIAE legatur, non repugnabo, quominus amphitheatrales vilici pro aquariis accipiantur. Et sane in nostri amphitheatri vicinia plumbeas fistulas aliquando effossas audivi.

XX Nunc illud restat, ut moneam, quod pro miraculo tradit Lipsius amphitheatrum quoddam in visceribus montis excavatum, id in oriente frequens fuisse oportere. Tale Anazarbi in Cilicia ἀμφιθέατρα fuisse, ubi feris expositus S. Tarachus cum sociis colligitur ex eorum actis apud Ruinartum num. X, pag. 445, ubi sic legitur : ὡς ἂν, ἴδομεν τούτους ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν (εἰς τὸ ἀμφιθέατρα) φερομένους, προσελθόντες ὀλίγον ἀνέβημεν ἐν τῷ πλησίον ὄρει μετὰ σπουδῆς, καὶ καθίσαντες . . . . . . κατὰ τῶν πετρῶν ἡσυχάζομεν. Vetus interpres a Ruinarto editus sic vertit : *Quos ut vidimus a militibus (ad amphitheatrum) adduci, accedentes modicum in proximo gradu montis, cum festinantia posuimus nos . . . . . in media fissura petrarum, & quievimus.* Apud Maffeium ad finem cap. 7. lib. 1 de Amphitheatris memoratur ex Honorio Bello apud Hierapytnam in insula Creta quoddam amphitheatrum inter duos colles excavatum. Unde coniici potest familiare hoc Graecis fuisse amphitheatra ἐν τῇ πέτρᾳ λατομεῖν (sicut de sepulcro Domini loquitur Matthaeus XXVII, 60) ubicumque ὑπὸ πέτρον solum nancisceretur. Item theatrum Polanum olim, teste Serlio apud Maffeium pag. 323 gradus in colle excisos habebat: uti hodie quoque pars cuneationis amphitheatri Polani item in colle excavatur.]

XXI Haec dum scribimus, praegrandis & pulcherrima iuvenis criniti ac laureati protome, forniciis parti adhaerens, detecta fuit, quam quidem, tum ob colosseam molem, tum etiam quod inter portae meridianae rudera reperta fuit, supra illam portam prostitisse oportuit : eamque ob caussam prope amphitheatri titulum sexviri Campani collocandam

dam

mediam ii iam summamque caveam insedissent, plebes (quam raro alter quam *pullatam* deest perulatam per ea tempora prodiisse notissimum est) ad porticum feminis destinatam sese receperit ? Nihil dubito quin ea fuerit Calpurnii mens :

Venimus ad sedes, ubi pulla sordida veste
Inter femineas spectabat turba cathedras :
Nam quaecunque patent sub aperto libera caelo
Aut eques, aut nivei loca densavere tribuni.

Cum praeter morem cunctos omnes eques & tribuni densassent, quid propius fuit, quam ut illi penulati matronarum consessui sese insererent ? Nisi id praeter morem cecidisset, quid caussae fuerat, quamobrem poeta rationem eius facti afferret ?

dam statuerunt. Ac mea quidem sententia Apollinis προστατηρίυ imago fuisse videtur (90).

CAPVT SEPTIMVM.

De Campano amphitheatro per sequiora saecula.

I *Variae eiusdem appellationes.* II *Amphitheatri Campani per sequiorem aetatem historia.*

I *Amphitheatri huius per Langobardorum aetatem nomina.* II Colossus, *aut* colisaeum. III *In eius explanatione nominis doctorum allucinatio. Ab excelsitate fabricae vera est origo* IV *Altera appellatio*, Berelais *sive* Berolasis. V *Suus venationi amphitheatrali sub Gothis honor. An a* berla *Berelasis.* VI Berelais *non tam arenae, quam arcis appellatio fuisse videtur. Hungarico sermone quid significet.* VII Berolasis *idem quod* πελλίτονες. *Vetus Capua quando subversa funditus. Nova Capua quando exaedificata.* VIII *Schisma inter Landulfum & Landonulfum. Landulfus episcopus Berolasis.* IX *Cur interdum* Berelais *pro arena positum videatur? Dari* ad cohabitandum, ad convivendum *quid?* X *Vox* Berolasis, *qua* πελλίτονες *significat, unde adscenda.* XI *Campanum amphitheatrum a Gothis illesum & Saracenico urbis incendio superstes.* XII *Sub Comitibus Campanis in munimenti usum interpolatur.* XIII *Ex Erchemperto excerpta ex amphitheatro. Berelais Landonis* Seguis *portio* XIV *Duo Athanasii moribus dissimillimi. Berelais ab Athanasio infestatur.* XV, XVI *De Campano gymnasio.* XVII *Ab infestanda Berolasi Athanasium Pap. deterret, cuius ille detrectans imperium excommunicatur: statimque absolutus, non tamen resipuit.* XVIII *Berelais Athanasio paruit per sexennium.* XIX *Berolasica obsidio.* XX, XXI *Atenulfi victoria ad S. Carsium, & Berelais recuperatio. Guaiferii* Colossiensis *exitium. Annus recuperatae Berelais.*

I *Variae eiusdem appellationes.*

I AMphitheatri nostri veterum scriptorum qui meminerit neminem adhuc nancisci potui: posteriore autem aetate Erchempertus monachus Benedictinus natione Langobardus, qui nono exeunte saeculo, & qui-

(90) Apollinis προστατηρίυ seu praesidis meminit Euripides Elect.

Κλυοις ἂν ἤδη φοῖβε προστατήριε.

Apollinem supra portas sive templorum sive publicorum aedificiorum collocari consuevisse, memini alicubi me legisse: [(Gaspar Saggittarius de Ianuis vet. cap. 34 ait a Macrobio Saturn. I, 9 fieri mentionem Apollinis Θυραία, & ex Helladici Besantini auctoritate probat Apollinem Ἀγυιεὺ prae foribus cultum. Vide IV Reg. XIII, 11.)] id, si verum, τῷ τὸ προστατηρίυ ἐπωνυμία mirifice quadrat. Et colonias plerasque Apollinem praesidem adscivisse mihi persuadeo: in nummis certe tum Graecis tum Latinis Campaniae & vicinarum regionum nihil frequentius, quam Apollinis laureati caput, visitur. Adhaec coloniae Capuae peculiaris caussa, cur Apollinem sibi praesidem adoptaret, ea esse potuit, quod Campani in Dianae Tifatinae (quam πολιέοχον idest urbium praesidem Apollonius l. 1 vocat) tutela essent, cuius frater Apollo. Fortasse quemadmodum supra meridianam amphitheatri portam, quae Cumanum Phoebi χρηστήριον spectabat (& scimus aliquandiu Cumas in Campanorum potestate fuisse) Apollinis simulacrum fuit: ita supra borealem, quae Tifatinae Dianae fanum aspiciebat, huius Deae simulacrum cernebatur; quam ceteroqui Deam amphitheatralis venationis praesidem extitisse, alibi diximus; sicuti & Apollinem ἀγρευτὰν appellat Euripides. Vtut est, hanc certe, qua de agimus, Apollinis fuisse protomen, vix est ut dubites, cum & pulcherrimi iu-

quidem Capuae, ut videtur, suam Langobardicam scripsit historiam (quam olim ab Antonio Caracciolo, iterumque emendatiorem a Camillo Peregrinio editam nuper cl. Muratorius tomo secundo scriptorum Italiae inseruit) saepe huius molis iniicit mentionem; a quo modo *Berelais* modo *colossus*, alibi *amphitheatrum* aut *arena* appellatur. Itaque priorum potissimum duorum nominum caussas rimari libet: nam *arena* cur dicta fuerit, in promtu est ratio, quia in eius area arena insternebatur, in qua pugnae committerentur; & hodieque amphitheatra omnia ubiubi exstantia arenas communi vocabulo nuncupari Lipsius de amphitheatris quae extra Romam cap. I testatur.

II A *colossi* vocabulo ordiar, cuius haud difficilis investigatio exsistit, quippe ob eandem caussam, qua Flavium amphitheatrum *colisaeum* vulgo appellatur, nostrum quoque *colossum* dici placuit. Neque enim *collisaei* vocabulum nostra primum aut patrum nostrorum aetate de Romana cavea exaudiri coepit. Iamdudum illa vox omnium est sermone tritissima; & ex sequioris aetatis scriptoribus nonnulla exempla in Cangii glossario reperies (91).

III Verum undenam Flavium amphitheatrum id nomen invenerit, quis hactenus expedivit? Lipsius de amph. cap. 2. in margine hanc attulit caussam: *Quia*, inquit, *Neronis cum capite colossus in vicinia*. Id quod a Lucio Fauno hausisse videtur, qui lib. III de antiq. urb. Rom. cap.

iuvenis, & ἀκερσεκόμου, & non solum intonsi, seu ἀκερσοκόμου, verum etiam κορυμβοπλόκου (quemadmodum in anthologia appellatur) imo etiam calamistrati, cincinnis hinc & inde dependentibus, speciem exhibeat.

Verum quid illud est, quod urna sinistro in latera cernitur? De hoc nihil memini me legisse: nisi forte id spectat Apollinem vatem & πυθόμαντιν. Vidi nuper apud mihi amicissimum Franciscum Ciccarellium, cui amphitheatrici tituli farta tecta debet posteritas, elegantissimum anaglyptum; quo prope Phoebi cortinam Pythia virgo cernitur, manu altera lyram, altera pelvim in quam virgo altera alata liquorem nescio quem alte ex urceo effundit: de quo anaglypto alias fortasse differetur. [De anaglypti Ciccarelliani pelvi divinatoria vida adnotata ad Genes. XLIV, 5, & Plinium lib. XXX, initio cap. 2, ubi de divinatione per aquas & pelvim.]

Alia, sive capita humerorum tenus, quae imae dispositionis arcubus adhaerebant, sive umbilicata simulacra quae superioribus fornicibus affigebantur, & olim innumera, & quotidie deteguntur; cuiusmodi sunt Iovis Ammonis & Mercurii umbilicatae imagines exteriori praetorii parieti cum aliis nonnullis affixae, & alibi aliae.

(91) Ac primum exstat Bedae vaticinium in excerptis seu collectaneis eiusdem Bedae in hunc modum: *Quamdiu stabit Colyseus, stabit & Roma: quando cadet Colyseus, cadet & Roma: quando cadet Roma, cadet & mundus.* Sed & ex Anastasio in Stephano II haec affert Cangius: *Dum ad Colisseum advenissent* &c. Quae quidem verba in Stephani II seu potius III (nam Stephanus secundus is fuit, qui initio vitae Stephani III triduo aut quatriduo in pontificatu vixisse narratur) vita non reperi. Demum Vgutionis de *coleseo*, ut is appellat, putida fabella narratur de dispositis ibi arte necromantiae omnium provinciarum imaginibus, ex quibus Romani perooscerent, si quid in aliqua provincia turbarum interveniret. Quam fabulam vide apud Cangium in *Coliseum*. [Atque heic abs re non erit monere Periegetam Latinum a Iac. Gothofredo aditum nova loquendi consuetudine *Colosseum* (Romanum credo) *statuam* appellasse: nam cum sciret praegrandes statuas appellari colossos; quod colosseum vulgo dicebatur, id homo latine balbutiens, *statuam* nuncupavit. *Namque Rhodum insulam & civitatem maximam* (Romam intellige quae μεγαλόπολις tertio & quarto saeculo passim appellabatur, ut ad Apocal. XVI, 19 adnotavimus) *quas prophetavit Sibylla ab ira Dei esse perituras. Est autem in ipsam civitatem STATVA, quam omnes COLOSSEVM nominant, navam mirum magnitudinis, deius enim in ipsa fuit secundum prophetiam Sibyllae*, &c. Quae cum Bedae vaticinio, quod supra ex Cangii glossario attulimus, mire consonant.]

cap. 12 eandem ante Lipsium eius appellationis originem attulerat: idque ceteri caeco impetu potius quam certa ratione secuti sunt. Quid enim ea sententia habet, quo probari possit? (92) Vera eius vocis origo non ab aliquo in vicinia colosso petenda est, sed e colossea amphitheatri ipsius excelsitate, quam *aegre*, ut ait Ammianus, *visio humana conscendit*: praesertim cum non procerissimas tantum statuas, sed & quidquid in immensum surgeret, tali aliqua appellatione donatum inveniam (93).

IV

(92) Nihil certe ineptius fingi potest, quam a vicino colosso amphitheatrum appellatum esse *colosseum*. Prae hoc quidem commento tolerabilior illa fabula fuerit, quam affert Suidas in voce Κολοσσαεῦς, Colossenses illos, ad quos Paullus scripsit epistolam, non alios fuisse quam Rhodios, a celebri nimirum colosso ita appellatos: cum tamen constet a Phrygiae non obscuri nominis civitate Colossenses cognominatos. Verum fabulae istae facessant. Flavium amphitheatrum per sequiorem demum aetatem Colosseum dici coepit, cum non amplius colossum illum vicinum haberet, postquam diu antea Imperator Hadrianus alio colossum istum transtulisset, uti narrat Spartianus; qui *stantem atque suspensum per Decianum architectum* translatum in Hadriani vita prodidit. Vel veterum scriptorum aliquem proferant, qui politiore latinitatis saeculo sic Flaviam illam caveam appellatam doceat. Postremo per eadem posteriora saecula Campano etiam amphitheatro id nomen quaesitum fuit, cum nullum tamen in vicinia adsitum colossum haberet: tantumque abest, quin ab adiacente aliquo colosso id nomen sibi adsciverit, ut ipsum potius amphitheatrum *colossus* ab Erchemperto vocetur.

(93) Et Romanum amphitheatrum *colosseum*, & nostrum *colossus* sine controversia non aliunde, quam ab immanitate atque excelsitate molis sunt appellata. Κολοσσὸς, inquit Hesychius, ὁ διάκρατος ... ἀπὸ τοῦ ... ὄσσων. Quidquid ergo praeter morem subrectum conspiceretur, κολοσσὸς Hesychio teste dicebatur. Et favet huic notioni mirifice *colossi* etymon quod Etymologus affert: Κολοσσὸς, inquit ille, παρὰ τὸ κολούειν (ὅ ἐστι ...) τοὺς ὄσσους (τουτέστι τοὺς ὀφθαλμοὺς) διὰ τὸ μέγεθος, ὡς μὴ ἐφικνεῖσθαι τῶν ὀφθαλμῶν τὴν ὄψιν. Putat igitur dictum colossum ab *imminuendis* & *decurtandis* oculis qui minores se esse sentiant, quam ut obtutu possint assequi excelsitatem. Quam Etymologi sententiam Papinius silv. carm. I non parum iuvet, ubi comparatione inita inter colossicum Domitiani equum, & alterum e regione templi Veneris positum, longe illum excelsiorem affirmat; itaque ait:

Vix LVMINE FESSO
Explores, quam longus in hunc despectus ab illo.

[Idem etymon insinuat Vitruvius III 3. *Quoniam*, inquit, *altius oculi scandit acies, non facile persecat aeris crebritatem: dilapsa itaque altitudinis spatio, & VIRIBVS EXTRACTA, incertam modulorum renuntiat sensibus quantitatem. Quare semper adiciendum est rationis supplementum in symmetriarum membris, ut cum fuerint in altioribus locis opera, aut etiam ipsa COLOSSICOTERA* (ut recte rescripsit Philander, cum antea *Colossi terera* legeretur) *certam habeant magnitudinum rationem*.] Quare quidquid ita in altum erigeretur, ut oculorum aciem fatigaret, recte id sive colossus, sive colosseum ex Hesychii & Etymologi sententia diceebatur: nihil vero magis quam amphitheatrum illud Flavium de quo haec habet Ammianus Marcellinus, quae Etymologi verbis paria ac germana censebis. *Amphitheatri molem*, inquit lib. XVI, cap. 17, *solidatam lapidis Tiburtini compage, ad cuius SVMMITATEM AEGRE VISIO HVMANA CONSCENDIT*. Per altitudo & immanitas nostri fuit, ut merito *colossus* diceretur. Deinum sicut *colossicum signum* Plinius, [& *Statuam Colossicam* Vitruvius II 8, (non dubito enim ita restituendum quod vulgo legitur *statuam Colossi* ineptissime. Locus enim sic habet: *In summo arce media Martis fanum habens statuam colossicam, quam acrolithon dicunt, nobili manu Telocharis factam*)] & alii passim dicebant, sic amplissima quaeque *colossica* dici potuisse Vitruvii auctoritas docet, qui κολοσσικὰ onera dixit lib. x. cap. 4 in hunc modum: *Sin autem colossicoterа amplitudinibus & ponderibus onera in operibus fuerint, non erit sucula committendum*. [Postremo eadem notione Strabo lib I ad finem pag. 23 Κολοσσικὰ ἔργα dixit, quod interpres Xylander minime assecutus *ingentes statuas* interpretatur, cum potius *ingentia aedificia* vertere debuisset. Καθάπερ γὰρ καὶ ἐν τοῖς κολοσσικοῖς ἔργοις, οὐ τὸ καθ' ἕκαστον ἀκριβὲς ζητοῦμεν, ἀλλὰ τοῖς καθόλου προσέχομεν μᾶλλον, εἰ καλῶς τὸ ὅλον, &c. *Quemadmodum vero in ingentibus aedificiis, non in singulis particulis exacta quaeritur subtilitas, sed id magis perpendimus, totum ne opus recte sit confectum.* Profecto enim in maximis aedificiis id verum est, in toto accurationem quaeri magis, quam in singulis partibus, non item in statuis; quae

quo

IV Venio nunc ad alterum Campani amphitheatri nomen *Berelais* ſive *Berolaſis* (94) quod ad hunc uſque diem omnium ſermone uſurpatur (nec enim alio nomine, quam *Vorlaſci* docti indoctique caveam illam hodieque appellant) cuius inquiſitionem longe difficillimam puto ob ſeptentrionalium linguarum inſcitiam, unde hoc vocabulum manaſſe indubie oportuit: cum eo primum tempore orta ea vox fuerit, cum illa ſeptentrionalium populorum colluvies in Italiam inundavit.

V Et quidem Erchempertum, qui nono exeunte ſaeculo Langobardorum Capuae dominantium ſcripſit hiſtoriam, pervolutanti vix dubium eſſe videatur, quin vox *Berelais* amphitheatrum ſignificet: nam cap. 41 de Guaiferio ait: *Adveniens Berelais, hoc eſt amphitheatrum* &c. Adhaec idipſum quod ab eo *Berelais* appellatur, alibi *arena*, ſive *coloſſus*, ſive *amphitheatrum* dicitur: vix ut dubitandum videatur, quin alia nulla, quam amphitheatri notio ei vocabulo ſubiecta eſſet. Quod ſi res ita ſe habet, nec aliud ea voce quam amphitheatrum notatur, per Gothica maxime tempora eam vocem ortam oportuit: quippe cum ſciam ſub dominatione Gothica amphitheatralem venationem adhuc fuiſſe frequentatam, ac potiſſimum tempore Theodorici regis, uti conſtat ex Caſſiodoro v var. 42, qua Maximum hortatur ad liberalitatem in beſtiarios exhibendam, & multus eſt in variis venatorum artibus ad eludendas beſtias deſcribendis. [Idem Theodoricus in excerptis Chronicorum, quae Valeſius ad Ammiani calcem edidit, dicitur *exhibens ludos Circenſium & Amphitheatrum*; h. e. venationem, quae ſola tunc in Amphitheatris, abolitis gladiatoribus, dabatur. Ibidem paullo poſt de eodem Theodorico legitur: *Item Ticenum palatium, thermas, amphitheatrum, & alios muros civitatis fecit*.] Etymon vero quod attinet, dubitabam ſane utrum arceſſendum a vocabulo *berſa* eſſet, quod locum ſive ſaltum undique circumſeptum, nequis feris egreſſus pateat, ad exercendas venationes ſignificat: & *berſare* idem fuit quod intra eas berſas venari, & *berſarii* iidem, quod id genus venatores: de quibus vocabulis Cangii gloſſarium conſulatur. Accedebat, quod & iam olim initio non ob aliam cauſſam, quam ad venationes exhibendas exſtructa amphitheatra fuerint (unde θέα-

quo maiores ſunt, tanto exactiorem in ſingulis membris requirunt diligentiam. Quis enim negat multa in puſillis ſimulacris non exprimi, ac ne poſſe quidem, quae in coloſſicis ſignis negligere citra inſcitiae notam non liceat? Ergo κολοσσικὰ ἔργα Straboni ſunt amphitheatra, ac ſimilis fabricae.]

(94) Apud Erchempertum non aliud frequentius amphitheatri nomen occurrit, quam *Berelais*: quam vocem non uno modo ſcriptam in libris Peregrinius in var. lect. affirmat, nam & *Bereolis* & *Berelaſis* & *Berolaſſi* inveniri teſtatur. Sed magis eſt ut *Berelais*, ut in editione Erchemperti exhibetur, legatur, quo modo & apud Iohannem abbatem Caſinenſem Capuae olim Archidiaconum in chronico legitur. In duabus tamen epiſtolis Iohannis VIII, quas deinceps producam, *Berolaſis*, ſive ut in Harduini editione habetur, *Berolaſſis* appellatur. Demum in Anonymo Caſinenſi *Berelais* quoque inveniri Michael Monachus in Sanctuario Capuano pag. 228 affirmat, a quo & Vghelius eadem deſcripſit, & Cangius ab Vghello. Sed fugit memoria Monachum: nam in toto Anonymi illius chronico (quod olim Antonius Caracciolus inter quatuor chronologos, nuperque Muratorius ediderunt) ſemel iterumque a capite ad calcem pervolutato fruſtra eam vocem quaeſivi.

θέατρα κυνηγετικά, ut alibi dictum, Graecis appellabantur) & per Gothica tempora, desitis iam ab Honorii usque aetate gladiatoribus, non aliis usibus, quam venatibus serviebant, uti modo ex Cassiodoro v var. 42 demonstrabam. [Quin diu etiam post Theodoricum venationum spectacula adhibita Canon LI Trullanae Synodi sub exitum saeculi septimi coactae docet, quo inter cetera venationum spectationes cum Clericis, tum laicis interdicuntur, illis depositionis, his segregationis poena proposita.] Sed tamen vix est ut vox *Berolasis* a *bersa* adsciscenda videatur, quod una tantum syllaba utrique vocabulo sit communis (quemadmodum vix etiam a *bero* quod Belgis ursum significare dicitur, quod genus animal in amphitheatris frequens exhibebatur) & , quod totius rei caput est, si a Gothis id nomen fuisset impositum, cur ante nonum saeculum nusquam ea vox occurrit? Cur Flavium amphitheatrum & cetera per Italiam non eodem nomine appellata?

VI Itaque illa quoque suspicio subiit, utrum *Berelais* sive *Berolasis* arcem significaret, quippe qui ex Erchemperti historia* nossem nostrum amphitheatrum nono exeunte saeculo propugnaculi loco fuisse, de quo deinceps dicetur. Cumque de ea re virum optimum ac doctissimum Thaddaeum Omulrian Augustalium in hoc regno copiarum tribunum militum consuluissem, quod is non solum Hibernicam, unde domo profectus, Anglosaxonicam, Italicam, sed & Francicam, Germanicam, Belgicam, Slavicam, Hungaricam aliasque septentrionales linguas apprime callet: is pro sua humanitate sic Berolasim est interpretatus, ut *castrum Italicum* significare diceret: ut sit vox ex duabus Hungaricis conflata nominibus, *Var* quod arcem notat (95) & *Olasz*, quod Italiam signi-

(95) Plurima sunt per Hungariam oppida quae ex voce *Var*, quae arcem significat, aliquo praeposito aut postposito epitheto nomen invenerunt: ut *Ovar*, idest vetus arx, *Vivar*, nova arx, *Temesvar* ex *temes* quod rivulum valet, & *var* conflato nomine, quod ad cuiusdam riveli utramque ripam id castrum conditum iam ab initio fuerit, quod in celebrem postea urbem evasit; & *Feiervar*, idest alba arx, quae olim *Alba Iulia* & *Apulum*, nunc Germanis *Weissenburg*, ac demum *Carlstad* a nostro invictissimo CAROLO VI AVG. appellata. Alia innumera castrorum aut oppidorum nomina per Hungariam, Transylvaniam, Serviam, quae eadem analogia postposito *Var* formantur, quae idem doctissimus Omulrianus mecum amicissime communicavit, comportare huc supersedeo. Sed & *Var* interdum praeponitur (ut propius ad nostrum *Berolasis* accedatur) ut *Varadin*, idest arx melopeponum. Cognationem vero V & B litterarum cui inauditam putem, ut mirari possit ex *Var Berolasim* fieri potuisse? Aut quis ignorat A & E ceterasque vocales in linguis frequentissime permutari, & consonarum potissimum habendam esse rationem?

[Quin etiam *Barum* apud Langobardos ipsos *Arx* dicebatur. Testis mihi Paulus Diac. I, 26 *In castro Casini quod Harum appellatur*. Is locus mire adhuc torsit eruditos dum alii aliud substituunt. Nuceus (mihi pag. 163) *Arx* legi iubet: prorsus inepta lectio; ineptum est enim *in Castro quod arx appellatur*; neque enim *Arx* nomen proprium, sed appellativum. MS. codices non uno modo habent. Est ubi legitur *Barrum* (in variis lectionibus apud Paulum Diac. in Muratorio p. 4 1), alii apud Nuceum ibidem *Baurum* habent. Vera lectio *Barum* vox Langobardica arcem significans; unde prona fuit in *Harum* depravatio, quippe B & V consonans permutantur: V vero seu digammatis AEolici in H facilis mutatio. Atque hinc orta Baronum vox potius, quam unde arcessit Cangius. Sane feudorum res tota a Langobardis est, unde & nomen Baronum inde venisse est verisimile.

Accedit altera illius castri appellatio *Mello*. Sciendum Langobardos biblico sermoni fuisse

addi-

ſignificat (96). Ab Hungarico ſermone nemo miretur ſi vir doctus vocabulum arceſſiverit: nam Hunnos, a quibus Hungari propagantur, in Pannoniam primum, poſtea in Italiam irrupiſſe nemo eſt qui ignoret. Et habeo viro docto gratiam; tum quod ſane probabilem mihi interpretationem ſuppeditarit; tum etiam potiſſimum quod facillimus mihi inde gradus fuerit ad alteram firmandam coniecturam, quae iam tum, cum huic commentario manus admovi, animo obverſabatur.

VII Sic enim, uſu vocis *Berolaſis* apud ſcriptores ipſos etiam atque etiam perpenſo, mecum certiſſime ſemper ſtatueram, videri ea voce non aliud Langobardos ſignificare voluiſſe, quam παλαιπολιν, ſeu veterem civitatem. Etenim ante nonum medium ſaeculum nuſquam alibi ea vox occurrit, ac tum primum orta eſt, cum anno circiter 840 vetus illa Capua, quae ubi nunc oppidum, quod *S. Maria* dicitur, latiſſima in planitie explicabatur, Saracenico incendio conflagravit. *Cum his* (Saracenis), inquit ignotus monachus Caſinenſis Muratorii to. 2, p. 266, C, *Radelchis totam devaſtavit Siconolfi regionem, CAPVAMQVE PRIMARIAM redegit in cinerem*. Neque ſtatim poſt eam conflagrationem *Berolaſis* audiri coepit: etiam tum cum Sicopoli, quam in monte Triflifco condiderant, Campani degerent, tamen veteris urbis reliquiis Capuae nomen inhaeſerat (97). Demum poſtquam anno 856 incenſa Sicopoli, nova haec altera Capua *ad pontem Caſelini* eſt aedificata: tum demum & prior Capua eo nomine appellari deſiit, ne cum altera confunderetur, & *Berelais*, ſive *Berolaſis* nomen inaudiri coeptum ad veteris utique illius Capuae reliquias deſignandas. Hinc apud Erchempertum cap. 40 mortuo iam Landulfo epiſcopo & comite Capuae anno 879 eius nepotes *in unum collati*, inquit ſcriptor ille, *diviſerunt inter ſe ſub iureiurando Capuam* (ideſt comitatum Capuanum) *aequa diſtributione. Pandonulfus urbem Teanenſem & Caſamirtam; Lando* (non ille ſenior, cui olim Capua vetus obtigerat, ſed alter iunior, & *ſegnis* cognominatus, Pandonulfi filius, pater Landulfi qui poſtea epiſcopus Berelais fuit, uti poſtea dicetur) *BERELAIS & Sueſſam, alter Lando Calinium & Caiaziae* &c. Ridicula ſane Landonis *ſegnis* portio fuiſſet,

V ſi ei

addictiſſimos, vix enim alium librum in manus ſumebant. Hinc cum Mello nomen arcis in lib. Regum legiſſent, ea appellatione libenter uſi. Fruſtra ſunt qui aliter explicant. Sicuti ergo ſermone Biblico Arcem Caſini Mello appellarunt, ſic vernaculo *Barum*, ſeu *Varum*, quod arcem ſignificat.]

(96) *Olasz* Hungaris eſſe Italiam his exemplis conficit idem Omulrianus: nam *Olasz orszag* Italicum regnum ſignificat: *nem tudom olaſzul*, hoc eſt *non ſcio Italice*.

(97) Nam anno 842, *Subtracto*, inquit Erchempertus cap. 21 *ex hac luce Landulfo* (illo ſeniore) *Capuano comite* ... *quatuor relinquit liberos* ... *ex quibus Lando CAPVAM, Pando Marephais Suram, Landonulfus Teanum regebat* &c. Quo loco *Capuam* procul dubio veteris Capuae reliquias intelligit: nego enim Sicopolim eo nomine intelligi poſſe; nam praeter nominum diverſitatem, Sicopolis communiter ab omnibus fratribus inhabitabatur, eoque nemini eorum aſſignata fuit. Quemadmodum apud eundem Erchempertum cap. 40 cum nepotes Landulfi Epiſcopi vita functi comitatum Capuanum inter ſe partirentur, nemini eorum altera haec ad pontem Caſelini recens extructa Capua obtigit, quia communiter haec ab omnibus iis fratribus incolebatur.

si ei amphitheatrum tantum cessisset. Atqui *Berelais*, quae Landonem contigit, non aliud profecto fuit, quam quod ex vetere Capua superfuerat: & sermone Langobardico Berelais idem quod παλαίπολις fuerit.

VIII Accedit quod post eiusdem Landulfi episcopi mortem, exorto inter Landulfum Landonis *segnis* filium, eiusque patruum Landonulfum schismate: sic demum utcunque res est composita, ut Landonulfus nova in Capua sederet, Landulfus vero *Berolasim* idest (ut equidem interpretor) veterem Capuam, quae Landoni patri obtigerat, regeret. Et exstat Iohannis VIII epistola conscripta anno 881 quae sic inscribitur: *Omnibus episcopis Caietam, Neapolim, CAPVAM, BEROLASIM & Amalphim, Beneventum & Salernum incolentibus*. Vbi pontifex *Capuam a Berolasi* ita distinguit, tanquam si Capuam novam & παλαίπολιν dixisset. [Revera Constant. Porphyrog. apud Peregrinium in Camp. pag. 170 dictam eam, quae hodie exstat, ait Καπάνην; quod V. Cl. mutat in Κατάνων quasi Καπύην νέαν.] Age vero fac *Berolasim* pro amphitheatro positum, quis risum tenere possit, audito vix tantum episcopo amphitheatri? Sedes autem episcopi Berolasis in ecclesia S. Stephani fuit, cuius etiamnum haud procul amphitheatro vestigia visuntur. Constat id ex Erchemperto cap. 46: *Egressus*, inquit, *ex urbe* (Capua nova Landulfus) *episcopalem ad sedem propriam B. Protomartyris properavit, quo possit quietam ducere vitam*. Sed & ecclesiam *S. Mariae Suricorum*, quae nunc collegialis est, cathedralis ecclesiae loco fuisse constat ex altera Iohannis VIII epistola, qua idem Landulfus *episcopus Suricorum* appellatur.

IX Neque illud incommodat quod apud Erchempertum *Berelais*, *amphitheatrum*, *colossus* & *arena* tanquam synonyma usurpantur: nam cum veteris civitatis reliquiae amphitheatro potissimum adiacerent, ab eoque tanquam arce praesidium sibi adsciscerent: hinc factum ut *Berelais*, etsi ceteroqui παλαίπολιν significaret, tamen ad vitandam ταυτολογίαν (nam mirum in barbaro quamvis illo scriptore Erchemperto variae dictionis studium) aliis nominibus sive *arena* sive *amphitheatrum*, a potiore nimirum sui parte, appellaretur. Et tamen vel tum etiam cum amphitheatri voce utitur Erchempertus, non obscure tamen significat, se παλαίπολιν intelligere, veluti cum cap. 50 ait: *Dato AMPHITHEATRO eidem Athanasio: & ille Guaiferio ad cohabitandum tradidit* &c. Non enim amphitheatrum *ad cohabitandum* datum fuit, sed id universum quod ex urbe vetere superabat, quod a potissima sui parte *amphitheatrum* dicebatur. Frequens est apud sequioris aevi scriptores illa locutio, qua oppida alicui procerum *ad cohabitandum*, *ad habitandum*, *ad convivendum* dari dicuntur: qua quidem loquendi ratione non aliud quam oppidi illius dominatio, aut certe administratio designatur.

X Satis iam, opinor, superque demonstratum fuit, *Berelaim* seu *Berolasim* idem quod παλαίπολιν significasse. Nunc origo vocis perscrutan-

tanda esset: quae quoniam a septentrionalibus, uti saepius dixi, linguis est arcessenda (nam inde Langobardi profecti Italiam insederunt), idcirco viris doctissimis, qui in iis diu multumque sint volutati, eam inquisitionem integram relinquo. Tamen non inepte mihi videtur *Berolasis* ex Hungarica voce *Var* & Germanica *Alt* posse derivari. De *Var* iam supra dictum fuit, qua non solum arx, sed etiam civitas significatur, ut ex innumeris Hungaricis oppidis, quorum nomina in *Var* desinunt, (quorum aliqua not. 95 recensui) aestimari potest: quibus accedit quod *Varos* apud eosdem Hungaros non aliud quam civitatem significat. *Alt* autem, sive (ut Germani pronuntiare solent) *Olt*, idem est quod vetus: unde vox *Old* ad Anglosaxones manavit, quod idem significat, ut *Oldcastel* (quod cuiusdam Iohannis Wiclefianarum in Anglia partium quintodecimo ineunte saeculo cognomen fuit) idem Anglice valet, quod castrum vetus. Itaque ex duabus iis vocibus *Var* sive *Bar*, & *Olt* vocabulum *Berolasis* conflari potuit, ut idem hoc plane fuerit, quod παλαίπολις. Et vox Germanica *Olt* fieri potest ut olim per Langobardica tempora *Olas* diceretur. Sed rimentur ii felicius, qui arctoas dialectos norunt, quo pacto *Berelais* aut *Berolasis* veterem civitatem Langobardico idiomate notarit: modo illud constet, non aliam notionem ei vocabulo, quam παλαίπολιν, fuisse subiectam. [Eodem anno 1727, quo haec edidi, prodiit medii aevi Italia: in appendice ad tom. 2 script. Italiae, Berolasis veteris Capuae appellatio fuisse dicitur, sed nulla ratione allata. Laetor in eadem nos incurrisse vestigia.]

II *Amphitheatri Campani per sequiorem aetatem historia.*

XI Ac de barbara nostrae huius caveae appellatione satis. Nunc quid eidem per eadem illa infelicia saecula contigerit, porro exsequamur. Ac Genserico primum Capuae vastitatem afferente, num quid infortunii huic moli acciderit, quis facile assequetur? Et si quid a Genserico iniuriae passum, a Postumio Lampadio consulare Campaniae refectum puto, cuius olim inscriptio in amphitheatro reperta, quae nunc Capuae visitur, sic habet: POSTVMIO . LAMPADIO . V. C. ET . INLVSTRI . CONS. CAMPANIAE . RESTITVTORI . PATRIAE . ET. REDINTEGRATORI . OPERVM . PVBLICORVM. cetera lege apud Grut. p. 459, 1, de qua inscriptione alibi dicetur. Per Gothica certe tempora nego ullam ei illatam iniuriam: cum adhuc amphitheatralis venatus in pretio & honore esset, ut ex Senatore v var. 42 colligimus, ubi multus est in amphitheatrali venatione describenda. Adhaec Langobardica dominatione obtinente, quo tempore Radelchis Beneventi princeps Campanis, quod hi Siconolfo Salerni principi studerent, infensissimus, Saracenos sibi adiunxit, *Capuamque primariam* (ut verbis utar

 igno-

ignoti monachi Casinensis apud Murat. to. 2, p. 266) *redegit in cinerem:* vix fieri potest, quin maximum tum amphitheatro vulnus inflictum fuerit. Sed aedificii firmitas hostili, opinor, facile furori restitit, ne plane everteretur.

XII Demum sub extrema comitum Capuanorum tempora longe alia huius amphitheatri fortuna fuit; nam e ludicri spectaculi theatro in arcis usum ii traduxere: id quod & ex Erchemperti historia palam fiet, & ex quibusdam novitii operis substructionibus non uno equidem loco deprehendi (98). Et eam quidem cum multis per Europam amphitheatris fortunam communem habuit (99).

XIII Quando autem Erchemperti saepe facta est mentio: non erit inutile quaecunque ad nostram hanc arenam spectant ex eius historia decerpere. Ac primum omnium cap. 40 haec leguntur: *His quoque diebus Landulfus jam fatus praesul* (primus is novae Capuae episcopus, idemque comes) *percussus interiit* (anno 879) . . . *Videntes autem nepotes illius depositionem, in unum collati diviserunt inter se sub iureiurando Capuam* (idest comitatum Capuanum) *aequa distributione. Pandonulfus urbem Teanensem & Casamirtam* (hodie Casertam) *Lando BERELAIS & Suessam; alter Lando Calinium* (quae nunc Carinola dicitur) *& Caiaziae. Atenulfus coepit aedificare castrum in Calvo. Landulfum autem adolescentulum Landonis filium . . . . unanimiter pontificem constituerunt. Sed segnitie proprii genitoris* (Landonis cognomento segnis) *qua naturali-*

(98) Atque eo referendas puto quasdam in amphitheatri ruderibus sepulcrales inscriptiones interdum repertas: neque enim putandum est, licuisse olim in amphitheatro sepeliri. Quis unquam sibi hoc persuaserit? Verum posterioribus saeculis ad novas ibi substructiones moliendas quoscunque lapides ad manus habuissent, etiamsi tituli sepulcrales exsisterent, iis usi sunt. Vel dum haec scriberem, unus ex his sepulcralibus cippis novitio parieti inaedificatus sese prodidit, qui sic habet:

VICTORIA HAVE
B V

De statuarum vero aliusve generis inscriptionibus longe aliud esto iudicium. Clarissimorum enim virorum memorias in huiusmodi publicis locis poni nec apud Romanos, nec apud Graecas insolens fuit. Cic. IV fam. 12: *Posteaque curavimus, ut iidem Athenienses in eodem loco* (nimirum Academia) *monumentum ei* (Marcello) *marmoreum faciendum locarent*. Itidem Capuae clarorum virorum aut de colonia benemeritorum statuas & elogia in amphitheatro posita, testes eae epigraphae sunt, quas non raro ibidem detectas novimus. Prae ceteris Postumii Lampadii elogium, quod Capuae visitur, cum sua statua, qua quid factum sit nescio, in amphitheatro olim fuisse repertum in quodam MS. codice memini me olim legisse. Sed cum id epigramma Capuae, inquam, prostet: cur a Grutero p. 459, 1 Romae ponitur, & Capuae ex aedibus Michaëlis Perpignani Romam traductum refertur? An plures eodem exemplo inscriptiones Capuae repertae?

(99) Non Campanum tantum amphitheatrum praesidii loco usurpatum fuit. Nam Rotherius Episcopus Veronensis de Veronensi amphitheatro haec habet apud Cangium in *Arenae*: *Ipse*, inquit, *in circum quod Arena dicitur ob custodiam mansitaret*. Almoinus lib. III, cap. 1: *Treviris in arenis civitatis praesidio locato conatibus eius restiterunt*. De eodem amphitheatro historia Trevirensis p. 208: *Civium pars aliquanta in arena civitatis idest amphitheatro, quam munierunt, liberata est*. In historia Wambae regis: *Intra arenas* (Nemausenses) *quae validiori muro antiquioribus aedificiis cingebantur, se munitudes includunt*. Charta an. 1179 apud Cangium ibidem: *Fortitudinem de arenis* (Nemausensibus) nominat. Ac de arenis Nemausensibus exstat & Roderici Toletani testimonium apud Lipsium, quod pro munimento a Gothis fuerit usurpatum. Vide apud Cangium ibidem *arenarum Petrocoricensium excelsam turrim*; nec non *castrum arenarum* Massiliae. Nihil autem dubium quin his locis omnibus *arenae* sint amphitheatra.

raliter torpet , *detentus* , *non est mox sacratus* &c. Mox cap. 41 fratrum discordes animi in apertum bellum proruperunt , aliis Guaiferio Salerni principi , aliis Guaiderisio se adiungentibus . *Quibus* , inquit Erchempertus , *ex diverso sine mora per Caiaziam Sicopolimque adventantibus* , *ab occasu iuxta urbem Capuanam resederunt* . *Guaiferius autem e contra ab ortu solis adveniens BERELAIS* , *HOC EST AMPHITHEATRVM*, *applicuit cum suis* , *& vallata est civitas* (Capuana) *hostibus* .

XIV Tum cap. 44 narratur quemadmodum Pandonulfus cum Athanasio , non illo sanctissimo episcopo Neapolitano , sed altero iuniore illius, uti testatur Iohannes Diaconus , nepote , sed a patruo moribus dissimillimo , episcopo item Neapolitano , & duce Neapolis , foedus iunxerit . Tum subiungit : *Sequenti vero anno generaliter motionem faciens* (Pandonulfus) *cum suis*, *Neapolitibus* , *& Saracenis* (quos nimirum Sarecenos Athanasius pessimo totius Campaniae foederatos habebat) *super COLOSSVM* , *quo filii Landonis degebant* , *insedit* : *prius tamen illos*, *qui residebant in TERMIS iuxta ARENAM* , *pecuniata deposuit* , *& Capuam remisit* : *illis vero* , *videlicet filiis Landonis* , *in AMPHITHEATRO circumseptis pacem cessit* , *accipiens ab eis Liburiam* (quae ante *Laboriae* dicebantur) *sub sacramento* .

XV Atqui in *termis iuxta arenam* , quas verbis modo recitatis memorat Erchempertus , paullisper subsistere operae pretium fuerit . Nam & ex his thermis , & ex cryptoporticu , quae in hunc usque diem haud procul ab amphitheatro visitur , non modo Capuae gymnasium exstitisse, sed & eiusdem locus non obscure designari mihi videtur . Tamen ne festinanti moras iniiciam , quae huc faciunt , ea in subiectam notationem (100) in cupidorum commodum conieci : quae facile fastidiosi transilient.

XVI.

(100) Fuisse Capuae sub prioribus ipsis Caesaribus gymnasium ex Suetonio in Caligula cap. 18 non obscure percipio : *Munera* , inquit , *gladiatoria partim in septis aliquot edidit*; *quibus inseruit catervas Afrorum Campanorumque pugilum ex utraque regione electissimorum* . Quanquam aliquaodiu dubitavi , utrum illud *Campanorum* ad universam Campaniam pertineret , & Neapolitani Puteolanique potissimum essent capiendi , apud quos artes palaestricae maximo in pretio fuere . Verum difficile est Suetonii aetate *Campanos* dici eos potuisse , qui ex quocumque Campaniae oppido orti essent : & in inscriptione M. Bassaei , quam cap. V produxi , *victores Campaniae* potius quam *Campanos* dici placuit . At sequitur , inquies , apud Suetonium *ex utraque regione* . Quasi vero necesse sit regionem pro provincia usurpari . Atqui Cicero , pro tractu Arpinate posuit or. pro Plancio : *Tota* , inquit, *illa tractus celeberrimus Venafranus* , *Allifanus*, *tota denique nostra illa aspera & montuosa & fidelis & simplex & fautrix suorum regio* .

[Nisi vero *pugiles Campani* sunt gladiatores . Certe Lipsius I Sat. 12 illud Ammiani XIV, 7 *vetitis certaminibus pugilum* , de gladiatoribus accepit , quos Constantinus vetuerat ; sic etiam Lindenbrogius ad eum Ammiani locum . At Valesius ibidem πύκτας & πυκτεύειν Graecos de gladiatoribus dicere , ultro fassus , negat Latinis gladiatores *pugiles* appellari . Et ut est apud Suetonium non videntur pugiles esse gladiatores ; nisi pro *inseruit* legamus *conseruit* , aut pro *conseruit* , seu *commiserit* accipiatur .]

Nunc quod instat agamus . Nam Erchemperti locus supra recitatus non tantum gymnasium Capuae fuisse docet , sed & eiusdem locum designat prope amphitheatrum : *In thermis* , inquit, *iuxta arenam* : thermas enim , quas hic scriptor prope amphitheatrum fuisse prodit , ad gymnasium pertinuisse mihi persuadeo . Et thermae quidem

ex-

XVI Haec quae ex Erchemperto modo recitavimus, acciderunt anno 881, Erchemperto ipso testante, qui eodem cap. 44 captum se per id tempus bonisque exutum narrat, *& ad urbem Capuanam exsulem evectum* x *Kal. Septembris*, inquit, *anno domini* DCCCLXXXI.

XVII

gymnasii partem fuisse nemo ignorat, in tantum ut saepe gymnasia non aliter quam thermae appellarentur. Testis mihi locupletissimus Herodianus, qui quas vulgo *thermas Commodianas* appellant, ipse gymnasium nuncupavit: *Idem*, inquit, (Cleander) *GYMNASIUM quoque maximum exaedificaverat, publicatis etiam balneis, ut eo modo populum inescaret*. Ad haec Diocletiani thermae, quae hodieque toti vico *Termini* nomen *a thermis* utique corruptum indiderunt, quid aliud, quam gymnasium, idque amplissimum exstiterunt? Merito Ammianus de thermis Romanorum ait: *Lavacra in modum provinciarum exstructa*: intelligit enim laxissima aedificia, ita ut non tantum cellae ad lavandum ibi essent, sed & xysta, & platanones, & spatiosissimae porticus, diaetae, exedrae, ephebaea, sphaeristeria, conisteria, elaeothesia, & alia id genus. Neapoli regio illa, quae gymnasium fuit (ubi nunc *Furcilla* dicitur) *regio thermensis* dicebatur, teste Petro Lasena in gymn. Neap. cap. 10. Illud quoque simile inter Neapolitanum Campanumque gymnasium fuisse comperio, quod utrumque amphitheatro vicinum fuit (ut omittam quod Flavium quoque amphitheatrum thermas seu gymnasium sibi adhaerens habuit, testante id Suet. Tito cap. 7: *Amphitheatro*, inquit, *dedicato, thermisq. iuxta celeriter exstructis*) nam de Campano, uti dixi, testatur Erchempertus, qui thermas, hoc est gymnasium, prope amphitheatrum statuit: de Neapolitano vero edocet Fabius Iordanus in haec verba: *In vetustis quoque*, inquit, *Sancti Sebastiani tabulis amphitheatri, & vici amphitheatri regionis thermensis nomen saepenumero legimus: quo arbitrabar quandoque inter Capuanam Nolanamque viam in loco Don Petri dicto nedum thermas, sed aliud quoque amphitheatrum exstitisse. Sed . . . apud alios sit huiusce rei iudicium*. Verum Petrus Lasena tantum abest quin prope gymnasium alterum amphitheatrum fuisse putet, ut etiam cap. septimo, p. 135 neget inter doctos esse numerandos, qui omnino Neapoli, utpote Graeca civitate ullum amphitheatrum fuisse arbitrentur: quasi vero non sub Caesaribus in Graecis etiam passim civitatibus amphitheatra aedificarentur, uti Lipsius demonstravit. Frustra est ergo Lasenae interpretatio quae amphitheatrum in regione thermensi positum non aliud quam stadium fuisse contendit. Nec tamen necesse est duplex cum Iordano Neapoli amphitheatrum adstruere. Multo erit satius regionem thermensem eo usque protendere, ubicunque demum Neapolitana cavea fuerit.

Et nostrarum quidem thermarum seu gymnasii fit mentio in quodam inscriptionis fragmento, quod apud Casampullam in suburbano Camilli Peregrinii legitur in hunc modum:

. . . . VS. T. F. QVIR. NEPOS
. . . . . LAM. CALDARIAM. A . . .

ubi ἐδεῖνα QVIRina tribu cognomento NEPOS celLAM CALDARIAM (quam Vitruvius *caldarium* appellat, sed Plinius v. epist. 6 *caldariam cellam* pariterque habet) a fundamentis, opinor, sive aedificasse sive refecisse dicitur. Sed quoniam ubi id fragmentum inventum fuerit ignoratur, incertum quoque est, de thermisne prope amphitheatrum, an de aliis sit capiendum. Quis enim dubitat, quin sicuti Romae prope innumerabiles, ita & in frequentissima ac deliciis diffluente illa Capua plurimae huiusmodi fuerint?

Quae si cui forte parum firma videbuntur ad Campanum gymnasium eiusque positum indicandum, ad haec certe, quae de Campana cryptoporticu, Plinio praeeunte, sum dicturus, ne hiscere quidem audebit. Nam cryptoporticum gymnasii partem fuisse ex utriusque Plinianae villae descriptione didici, tum Laurentinae II, ep. 17, tum alterius in Tuscis v. epist. 6. Campanum ergo gymnasium haud procul amphitheatro fuit, & ibi omnino, ubi in hunc usque diem visitur *cryptoporticus*: quo sane nomine etiam Sanfelicius usus fuit ad triplicem illam porticum designandam, quae ante viginti ferme annos in regiorum stabulorum usum traducta fuit.

Et libet huc Plinii verba afferre, ex quibus intelligatur nostram cryptoporticum Plinianae fuisse non dissimilem. *Hinc cryptoporticus*, inquit lib. II, epist. 17, *prope publici operis, extenditur. Utrinque fenestrae, a mari plures, ab horto singulae & altius pauciores. Hae, cum serenus dies & immotus, omnes; cum hinc vel inde ventus inquietus, qua venti quiescunt sine iniuria patent. Ante cryptoporticum xystus violis odoratus. Teporem solis infusi repercussu cryptoporticus auget, quae ut tenet solem, sic aquilonem inhibet summovetque: quantumque caloris ante, tantum retro frigoris. Similiter africum sistit, atque ita diversissimos ventos alium alio a latere frangit & finit. Haec iucunditas eius hieme, maior aestate . . . Ipsa vero cryptoporticus tunc maxime caret sole, cum ardentissimus culmini eius insistit. Ad hoc patentibus fenestris favonios accipit transmittitque, nec unquam aëre pigro & manente ingravescit*. Ad haec lib. v, epist. 6 in hunc modum habet: *Nec procul a balineo scalae quae in cryptoporticum ferunt, prius ad diaetas tres. Harum alia areolae illi, in qua platani quatuor, alia prato, alia vi-*

neta

XVII Et ad eundem annum referenda est epistola Iohannis VIII (quae est 113 in Harduini collectione) ad Athanasium episcopum Neapolitanum, data prid. Id. Martii indict. XIV, idest anno 881. Ea in epistola Athanasium acriter reprehendit, quod nondum foedus cum Saracenis fregerit, uti promiserat, hortaturque uti quantocius id rumpat, & ut tandem resipiscat, Apostolicae excommunicationis sententia alioqui proscindendus. Ubi sub finem epistolae hoc legitur: *Nullam seditionem, nullam commotionem, nulla discrimina, vel laesionem cum his qui in BEROLASSI commorantur* (quod erat in Landonis *segnis* potestate) *aut facias aut facientibus omnino consentias*. Verum cum Athanasius neque Apostolicis adhortationibus excitatus, neque minis perterrefactus ab inceptis destitisset, sequenti mense excommunicatur. Constat id ex epistola 116 ejusdem Iohannis VIII data mense Aprili indict. XIV, quae inscribitur: *Omnibus episcopis Caietam, Neapolim, Capuam, BEROLASIM & Amalfim, Beneventum & Salernum incolentibus*. Qua in epistola Athanasium memoratis eius sceleribus & contumacia, iure a se excommunicatum significat. Verum eodem aut sequenti anno (nam non ultra annum 882 Iohannes pontifex advixit) Athanasius ab excommunicatione absolvitur, uti patet ex eiusdem Iohannis epistola 126 ad Athanasium, in qua nulla est nota temporis. Rediisse tamen statim ad ingenium Athanasium ex iis, quae de eo narrat Erchempertus, colligitur; a quo iam scriptore pergam, quae nostrum spectant amphitheatrum, delibare.

XVIII Ergo anno 882 inita non sine Athanasii fraude inter Capuanorum Comitum subolem pace, amphitheatrum in Athanasii ditione mansit. *Tunc*, inquit Erchempertus cap. 50, *omnes fratres in unum adunati Capuam adierunt, dato prius AMPHITHEATRO eidem Athanasio, & ille Guaiferio* (non Salerni principi qui biennio antea mona-

neis imminet, diversasque caeli partes ac prospectus habet. In summa cryptoporticu cubiculum ex ipsa cryptoporticu excisum, quod hypodromum, vineas, montes intuetur .... A latere aestiva cryptoporticus in edito posi o, quae non aspicere vineas, sed tangere vid . In media triclinium saluberrimum afft u Apenninis vallibus recipit .... Subt, porticus subterraneae similis, aestate frigore riget, contentaque aëre suo, nec d.. vat auras nec admittit: post utramque cryp porticum, unde triclinium desinit, incipit porticus, ante medium diem hiberna, inclinato die aestiva, &c. Non inutile erit Sidonii quoque haec pauca adtexere lib. II, epist. 2 ad Domitium: *A parte*, inquit, *vestibuli longitudo tecta intrinsecus patet, mediis non interpellata parietibus; quae .. cryptoporticus meo mihi iure vocitabitur*. Difficile quidem est Plinianae cryptoporticus structuram nostrae accommodare, quae adiacentibus exuta aedificiis, nudatum undique praebet latus; tamen & ab aestu & algore satis haec quoque munita fuit, & *subterraneae similis* (non enim olim subterranea fuit, antequam aggesto undique solo subsideret) utramque inclementiam devitabat. Flexuoso hinc atque inde itinere, ad arcendum externum aërem, me puero, adibatur, antequam stabulorum usui deret. Et evanidas quasdam summa in testudi- picturas memini me olim deprehendisse. Sed otoporticu tantum. Ex quibus intelligis ibi ab Erchemperto memoratas, Campanumsum prostitisse. Et in eadem quoque vi um fuit, de quo proximo capite dis merito Statius Neapolitanum gymna tro coniungens dixerit:

Et olem nudi tectique theatri.

Quem lo Lasena gymn. Neap. cap. 5 de & theatro interpretatur; quem vide.

nachus obierat, ut ex cap. 48 patet, sed alteri cuidam) *ad cohabitandum tradidit ad perpetuum Capuanorum iurgium* (101). Hinc iste Guaiferius, uti deinceps intelligetur, modo *colossensis*, modo *praefectus arenarum* Erchemperto appellatur, modo & *proconsul*: nimirum enim Athanasius, uti & ceteri Neapolitani duces, iidem *consules* quoque inscribebantur. Fuit autem per sexennium sub Athanasii potestate Amphitheatrum (id quod de veteris quoque Capuae reliquiis amphitheatro adsitis est intelligendum, uti supra diximus) hoc est ab anno 882 usque ad 888, quo iterum ab Atenulfo Capuae comite receptum: quod quemadmodum gestum sit, id iam ex Erchemperti historia demonstratum imus.

XIX Nam primum omnium Ajo Beneventi princeps ab Athanasio lacessitus, cum tria millia militum raptim Abellinum submisisset, audito Capuam ab Athanasii exercitu devastari, illuc celeriter advolavit. Cumque Athanasii copiae cursu praecipiti Neapolim se recepissent, Aio coniunctis cum Atenulfo copiis Liburiam, quae ab Athanasio tenebatur, igni ferroque vastavit, abactoque pecore ac mortalibus quos reperisset, puteisque obstructis, *AMPHITHEATRVM*, inquit idem historicus cap. 71, *profectus est; quo residens per aliquot dies, machinis & diversis telis fortiter expugnavit*. Vbi *expugnandi* verbum pro *impugnandi* positum scito: nam adhuc in Athanasii potestate tunc mansisse amphitheatrum fidem facit commissa paullo post inter Atenulfi Athanasiique copias ad Clanium pugna, e qua Atenulfus facile superior discessisset: *Sed superveniens*, subiicit Erchempertus cap. 72 *scara* (idest copiae) *THEATRALIS a tergo, & in medio circumsepti* (Capuani) *devicti sunt, partim capti, partimque gladiis extincti sunt*. Ex quo & ingentes spiritus sumsit Athanasius, & Atenulfo rem non segniter gerendi ardor iniectus.

XX Quare instaurato *ultra rivulum Lanii* (hoc est Clanii) *iuxta Sanctum Carsium* in agro Aversano maximis utrinque viribus proelio; Atenulfus fractis primo impetu hostibus, *pertrivit eos*, ait scriptor idem cap. 73, *usque ad ultimam perniciem, occisis ex eis plurimis, multisque* ca-

(101) Bene hoc noster dixit *ad perpetuum Capuanorum iurgium* amphitheatro inhaesisse Guaiferium: id quod ex sequentibus statim percipitur. Ait enim cap. 51: *Guaiferius autem COLOSSO residens suasus ab Athanasio, imo & Athanasius ab illo coactus, bellum coepit inferre dictis fratribus, atque cum Saracenis nimium eos affligebat* &c. Mox cum passim omnes Capuani vindemiae tempore in agris versarentur: *Ille vero* (Athanasius), inquit Erchempertus cap. 56, *suggerente hoc vel maxime Guaiferio COLOSSENSE, ex abditis Graecos, Neapolites, una cum THEATRALIBVS* (idest amphitheatralibus) *viris, & depraedavit totam Capuam, apprehensis in ea multis & praestantissimis viris, peculiisque non paucis* &c. Ad haec Atenulfo iam Capuam tenente, *Coepit*, inquit idem cap. 70, (Athanasius) *occasionem quaerere adversus Atenulfum, & obsides ab eo, seu & pacem innovare, decurrentibus inter alterutros missis . . . Quoc Athanasius ad AMPHITHEATRVM ire praecepit, simulque Atenulfum illic adesse voluit, quatenus firmato foedere una cum Guaiferio consule filium suum cum aliquantis e Capua obsidem mitteret . . . Sed Atenulfus & filium suum infra urbem clausit, supradictos viros misit ARENAM, egressusque statim Graecorum cuneus supradictos apprehendit viros cum aliis, & depraedavit totam Capuam graviter: neque sine dilatione cunctum equitatum & pedestrem exercitum mittens, omnia sata Capuae succidi exterminarique fecit funditus*.

captis, reliquos oppido fugere compulit; victorque triumphans ad castra onustatus ac laetus cum suis omnibus repedavit: de suis autem praeter unum amisit . . . . Ab hoc sane die coepit iam quasi potens esse Atenulfus, & Athanasius impotens. Hinc incboavit omnia sata eorum, qui in COLOSSO morabantur, diripere, cunctaque bona eorum vehiculis diversis ad urbem trahere. Tum cap. 74 narrat, quemadmodum *Guaiferius PRAEFECTVS ARENARVM, qui paene omnia mala quae facta sunt in diebus eius, is opere suo gessit, fecitque patrare* &c. *& exitium & finem accepit . . . . Nam subito superna inspirante gratia, a qua omne bonum procedit, in illum excitati illi, a quibus ille putabatur salvari, mutata mente* (102) *in eum surgentes apprebenderunt, bonaque ipsius diripientes vinxerunt, revertentes nibilominus ad solum, de quo nunquam diabolice abscissi sunt: ipsumque proconsulem* (Guaiferium) *despicabilem Capuam, Atenulfo consentientes, remiserunt pane tribulationis, & aqua angustiae sustentatum . . . Tunc coepit cobors Bardica triumphans regnare super eos, quos semper armis subegerant.* En igitur post sexennium idest anno 888, quo pugnam ad S. Carsium consignat Peregrinius, Berelais ab Atenulfo comite Capuano recepta fuit. Eaque consignatio temperis certissime confirmatur ex Iohanne Abbate Casinensi exarchidiacono Capuae in chronico apud Peregrinium, & Muratorium to. 2, p. 273, A. in haec verba: *Indictione* VI *post dies undecim* (a pugna ad S. Carsium, de qua proxime dixerat) *capitur BERELAIS a domno Atenolfo*. Is est annus aerae 888.

XXI Post pugnam ad S. Carsium idest post annum 888 ad nostra usque tempora, quid Campano amphitheatro factum fuerit, nihil dum inveni: nisi quod celebriora novae Capuae aedificia ex eius ingentibus saxis fuisse compacta, nemo est qui non videat. Et tamen quanta religione & abstinentia duobus ab hinc saeculis aggestos in ruderibus lapides Campani decuriones usurparent, ex Ioh. Antonio Manna, qui per illam aetatem nostras res litteris commendavit, existimari potest. Nunc demum dies ille appetiit antiquitati fatalis, quo iugulus ipse a stolidissimis parricidis petendus erat: nimirum

Aetas parentum peior avis tulit
Nos nequiores, mox daturos
Progeniem vitiosiorem.

X CA-

(102) Qui sunt isti, a quibus Guaiferium captum narrat Erchempertus? Haud alii profecto quam Saraceni, quibus characteres omnes ab Erchemperto hic descripti apprime conveniunt. *Illi*, inquit, *a quibus putabatur salvari*: nam Saracenos semper foederatos habuit Athanasius, eiusque praefectus arenarum Guaiferius. *Mutata*, inquit, *mente*: sed non tum primum mutata; nam in pugna ad S. Carsium, apud eundem cap 77, Saraceni immoti steterunt, cederet utri victoria, observantes. Accedit illud: *Revertentes ad solum, a quo nunquam diabolice abscissi sunt*. Noluit tamen noster Saracenos diserte nominare, ut invidiam declinaret, quod eos dixerit *Atenulfo consentientes*.

CAPVT OCTAVVM.

De Campanorum ſcenicis, eorumque theatro.

I Campanorum in ſcenicos ludos ſtudium. II De Campano theatro.

I *Naevius domo Campanus.* II *Mos inumbrandi theatra a Campanis invectus.* III *Pagorum Capuae ſcenici ludi.* IV *Legis Herculanenſis ſententia, & interpretatio.* V, VI *Eiuſdem legis plenior explanatio.* VII *Theatri ruinae.* VIII *Theatrum quando aedificatum.* IX *Sanfelicio lux.* X *Quis Capuae theatrum a fundamentis extrui curarit.* XI *Theatri aetas. Auguſtales aut decuriones gratuiti. Quid exactor operum publicorum.* XII *Campani proſcenii redemptor quis? Anaglypti explanatio.*

I Campanorum in ſcenicos ludos ſtudium.

I DIxi Cap. VI in omne genus ludicra Campanos fuiſſe intentiſſimos: ſupereſt ut de ſcenicis quoque pauca dicam. Neque enim non huic quoque voluptati plurimam eos operam dediſſe oportuit: cum Atellanarum Oſcarumque fabularum gratia Romae in tantum increbuiſſet, ut merito Titinnius expoſtularet:

Qui Opſce & Volſce fabulantur, nam Latine neſciunt.

Itaque praeter ceteros, qui Romae fabulas conſcripſerunt, cum primis celebrabatur is, qui bello Punico primo ſtipendia fecit, Cn. Naevius homo Campanus, qui alter poſt Livium Andronicum fabulam docuit; qui tanta in ſcribendo libertate uſus fuit, ut nobilium factione, praecipue Metelli Roma pulſus, Vticae tandem diem ſuum obierit. Quanto vero is in pretio fuerit, vel epitaphium quod ipſe ſibi conſcripſit, teſtatur apud Gellium I, 24, quod tale fuit:

Mortalis immortalis flere ſi foret fas,
Flerent divae Camoenae Naevium poetam.
Itaque poſtquam eſt orci traditus theſauro,
Oblitei ſunt Romae lingua Latina loquier.

Quanquam autem *epigramma Naevii plenum ſuperbiae Campanae, quod teſtimonium eſſe iuſtum potuiſſet, niſi ab ipſo dictum eſſet*, Gellius criminatur: tamen ſuo ſibi merito tantos ſumſiſſe ſpiritus, antiquorum de eo poëta exiſtimatio fidem facere poteſt.

II Illud vero maxime Campanorum in id ludicri genus effuſiſſimum ſtudium declarat, quod apud eos primum excogitatum id fuerit, ut theatra velis, ſive ad aeſtum, ſive ad frigus arcendum, inumbrarentur. Quem Romani morem, quandiu apud eos vetus illa ſeverior diſciplina manſit, adeo ſunt averſati, ut etiam theatra, ſi qua ſubitario ope-

opere lignea compingerentur, disiicerent. Itaque cum censores duo, a quibus obrepenti licentiae iri obviam oportuisset, M. Valerius Messalla & C. Cassius anno V. C. 599 theatrum in urbe posuissent: *Auctore*, inquit Valerius Max. II, 4, 2, *P. Scipione Nasica, omnem apparatum operis illorum subiectum bastae venire placuit: atque adeo S. C. cautum est, ne quis in urbe, propiusve passus mille subsellia posuisse, sedensve ludos spectare vellet, ut scilicet remissioni animorum iuncta standi virilitas propria Romanae gentis nota esset*. Idem legitur in Livii epitoma XLVIII. Tantum abest quin umbracula velis instruerent, ut sessus etiam casto illo reip. aevo vetaretur. [Hinc Propertius IV, I:

Nec sinuosa cavo pendebant vela theatro,
Pulpita sollemnes non oluere crocos.

Ovidius de Arte lib. I prope iisdem verbis:

Tunc neque marmoreo pendebant vela theatro,
Nec fuerant liquido pulpita rubra croco.

Lucret. IV, 73:

Et vulgo faciunt id lutea, rufaque vela,
Et ferrugina, cum magnis intenta theatris
Per malos vulgata trabesque trementia pendent.
Namque ibi consessum caveat subter, & omnem
Scenalem speciem patrum, matrumque, Deorumque,
Inficiunt coguntque suo fluitare colore: &c.]

Itaque sero admodum & lascivientis iam reip. temporibus omnium princeps Q. Catulus pessimo exemplo vela theatris induxit. *Postea*, inquit Plinius XIX, I, *in theatris tantum umbram fecere* (vela) *quod primus omnium invenit Q. Catulus, cum Capitolium dedicaret*. Id ubi semel admissum, statim & ad amphitheatrum vela perrepserunt. Verum quod Plinius Q. Catulum primum omnium id invenisse tradidit, cave aliter quam Romae illum hoc principem usurpasse accipias, quod diu iam antea in more Campanorum positum fuerat, illorum, inquam, veterum Campanorum, qui a luxu & lascivia omnium maxime infames fuere. Nec fallit nos Valerius Max. II, 4, 6: *Religionem*, inquit, *ludorum crescentibus opibus mox secuta lautitia est. Eius instinctu Q. Catulus, Campanam imitatus luxuriam, primus spectantium consessum velorum umbraculis texit*. Ammianus XIV, 14: *Nonnulli velabris velorum theatralium latent: quae Campanam imitatus lasciviam Catulus in aedilitate sua suspendit omnium primus* (103).

III Quid vero mirandum Capuae in urbe desidiosissima tantopere ludos scenicos celebratos, cum in ipsis eiusdem civitatis pagis maximo eosdem opere frequentatos intelligam? Non una est Capuae epigraphe ve-

X 2 tu-

(103) [Ad hunc locum Valesius optimis rationibus negat id in aedilitate contingere potuisse, ed serius, cum iam consularis esset. Sed quia Gellio II, 10 curator restituendi Capitolii dicitur, eam curationem aedilitatem Marcellinus appellat.]

tuſtiſſima centum ipſos & amplius ante Chriſtum natum annos inſculpta, ubi LOIDOrum paganicorum, ut opinor, fit mentio. Sed unam interea quantivis pretii nec hactenus editam libentiſſime adſcribam, quam Capuae in ſuis aedibus habet vir nobilis, & tum humaniorum omnium litterarum, tum huius generis cimeliorum ſtudioſiſſimus Ioſephus a Capua Capycius, qui ante hos paucos dies Campanorum ſexvirum primus eſt renuntiatus. Ea, ſi quaeris, inſcriptio in pago *Recale* Campani agri antea viſebatur in praetorio Patrum Societatis Ieſu, priuſquam idem vir praeſtantiſſimus nuper Vindobona reverſus ab iiſdem religioſiſſimis viris eam dono habuiſſet. Lapis ipſe non magnus eſt, quaqua verſus ſeſquipedalis, cuius inſcriptio minutis characteribus, ac ſaepe coëuntibus dictionibus, ita ut raro puncta compareant, in hunc maxime modum concipitur:

PAGVS. HERCVLANEVS. SCIVIT. A. O. X. TERMINA...
CONLEGIVM. SEIVE. MAGISTREI. IOVEI. COMPAGEI. S..
VTEI. IN. PORTICVM. PAGANAM. REFICIENDAM
PEQVNIAM. CONSVMERENT. EX. LEGE. PAGANA
ARBITRATV. CN. LAETORI. CN. F. MAGISTREI
PAGEIEI. VTEIQVE. EI. CONLEGIO. SEIVE. MAGISTRI
SVNT. IOVEI. COMPAGEI. LOCVS. IN THEATRO
ESSET. TAMQVASEISEILVOOS. FECISSENT
L. AVFVSTIVS. L. L. STRATO. C. ANTONIVS. M. L.
NICO. CN. AVIVS. CN. L. AGATHOCLES. C. BLOSSI
M. L. PROTEMVS. M. RAMNIVS. P. L. DIOPANT
T. SVLPICIVS. P. Q. PVL. Q. NOVIVS. Q. L. PROTEM
M. PACCIVS. M. L. PHILEM. M. LICCVLEIVS. M. L.
PHILIN. CN. HORDEONIVS. CN. L. EVPHEMIO
A POLLIVS. P. L. ALEXAND. N. MVNNIVS. N. L.
ANTIOCVS. C. COELIO. C. F. CALDO
.. DOMITIO. CN. F. AHENOBARB. COS

IV Quo elogio lex pagana, ſeu (quis enim ſic appellare vetat?) *pagiſcitum* pagi Herculanei continetur; cuius haec maxime eſt ſententia. Duo fuere pagi inter ſeſe finitimi, quorum alteri Herculaneo, alteri Iovo nomen fuit: qui ſive per omnia, ſive ſaltem in iis quae ludos ſpectarent, communiter adminiſtrabantur; unde merito ille alter *compagus* ab Herculaneenſibus appellatur: ſicut & Herculaneum viciſſim ab Iovienſibus compagum audiſſe mihi perſuadeo. Cum autem tempus paganicarum quarundam feriarum appeteret, quo ludi in pagi Herculanei theatro inſtaurandi erant: placuit Herculaneenſibus magiſtris, ea demum lege magiſtris Iovienſibus locum in theatro futurum, ſi hi porticum Herculaneenſis theatri pecunia ſua reficerent. Id si perficerent tum iis locum in theatro futurum aeque, ac ſi ipſi Iovienſes ſuis expenſis ludos facerent; qui ceteroqui ludi Herculaneenſium fiebant impendiis. Habes eius legis ſententiam. Libet

bet iam & interpretationem subiicere. *Pagus Herculaneus scivit ante diem decimum terminalia* (is est dies XIV Februarii) *uti collegium sive magistri Iovi compagi pecuniam* (quam apud se habebant) *consumerent in reficiendam porticum paganam* (quae in pagi Herculanei theatro erat, non vero in compago Iovo) *ex* (hac) *lege pagana* (idque facerent) *arbitratu Cn. Laetorii Cn. F. magistri pagi eius* (Iovi) *& uti ei collegio*, *sive magistri sunt* (idest sive magistris) *Iovi Compagi locus in theatro* (Herculaneensi) *esset tam*, *quasi si ludos* (ipsi magistri Iovi compagi) *fecissent*. Tum nomina duodecim magistrorum Herculaneensium subiiciuntur, qui ei decreto interfuerunt.

V Ex ea vero inscriptione colligimus fuisse in pagis ipsis vel tenuissimam quandam reip. imaginem, quam qui moderarentur, *magistri* appellabantur. Quanquam nolim hinc de omnibus omnino pagis fieri coniecturam, quorum fortasse non eadem omnium conditio fuerit. Et cum haec inscriptio in Campanae praefecturae tempora inciderit, antequam ulla Capuam colonia deducta esset: praeter ludos aliasque minoris momenti curationes, cetera maioris alicuius momenti a praefecto, qui Roma Capuam mittebatur, administrata fuisse oportuit. Plura de hac epigraphe si quis volet, adeat subiectam notationem (104), in quam, ne extra chorum

(104) *IN LEGEM PAGANAM PAGI HERCVLANEI COMMENTATIO.*

PAGVS.) Quae de *pagi* notione & etymologia viri docti tradiderunt, notiora sunt, quam ut iis immorandum videatur. [Nam plerique omnes Festum & Servium sequuti pagos ἀπὸ τῶν πηγῶν Dorice παγῶ deducunt. Itaque S. Augustinum, qui in X de Civ. 10 Areopagum vertit *Martis pagum*, nec non Sedulium, qui lib. 1 dixit:

. . . . . *Athenaei paedorem linquite pagi*.

postremo Bedam, qui ad cap. XVII Actorum & in libro *de nominibus locor. in Actis* eodem modo interpretatur, errasse putat Vossius in *Areopagus*, quod existimassent hoc Graecis notasse vocem πάγος, quod *pagus* Latinis; cum tamen Graece πάγος collem significet, & Areopagum fuisse ἀκρωτήριον Ἀθήνῃσι ex Stephani excerptis liqueat. Quidni igitur quos Latini pagos, eosdem Graeci πάγους dixerint ob eam caussam, quod primis temporibus in collibus securitatis caussa struxerint aedificia, uti testatur Dion Halicarn lib. IV? Huc etiam pertinet altera significatio vocabuli huius, qua totam aliquam praefecturam, sive Nomum interdum notat; unde Helvetiorum gens tota quatuor in pagos divisa Caesari De bello Gall. I, 12 dicitur In Glossis: Pagus τοπαρχεῖς, Χώρα, νομός. Quae sane divisio ad conventuum conciliorumque distributionem pertinet.]

HERCVLANEVS.) Est in hunc diem in agro Campano pagus *Hercules* appellatus. isne pagus Herculaneus fuit? an ille potius, cui nunc pago *Recali* nomen manet, ubi & lapis ille prostabat? Hoc certe propius fidem est: tum quia vox ipsa *Recale* ab Herculaneo omnino detorta videtur: tum etiam, quod non est credibile ab hominibus harum rerum incuriosis ab usque duobus tribusve passuum millibus, quot pagus Hercules abest, eo advectum non aliam ob caussam, quam ut villae atrio silicibus insternendo adhiberetur.

SCIVIT.) Ultima litera ad morem Graeci gamma caret sinistro cornu, quadratarii magis errore, quam certo consilio. Ex hac autem vocula SCIVIT vides non immerito legem, qua de commentamur, *pagiscitum* posse appellari: & revera *pagi scitum* reperi apud Grut. p 1007, 7, ubi legitur: EX. SITV. PAGI, sed rescribendum indubie SCITV; nec aliter habet Ligorius. Proderit autem totam eam inscriptionem adtexere, quae ad sacra paganica non parum allucet. Pederianae in ditione Brixiana eam ponit Gruterus, quae talis est: IOVI (nimirum PAGANICO, ut legitur apud Grut. 21, 11,) M. POMPONIVS. M F. PRIMIT. C POMPONIVS. M. F. ARAS. SEPTEM PAGANICO. (suppla deo) PAGI. FERRATIO. (id deo illi paganico nomen fuit) EX. SCITV. PAGI. PAGANORVM. FERRATICANORVM .... PROPTER. MAGISTERIVM PAGI. ET. VACATIONEM. IN. PERPETVVM. SIBI. ET FILIO. CIVIBVS CREMONENSIVM. D. P S.

A. O X.) Bis in hoc epigrammate O loco τοῦ D scalptum invenitur: semel hic, iterumque linea octava, ubi LVOOS pro LVDOS ponitur. Quod

rum saltare videar, ea omnia contuli, quae ad illius marmoris illustrationem conducere videbantur: libuit enim qualemcunque hanc operam viro

Quod utrum inter marmorarii *σφάλματα* referas, an ad quandam scribendi consuetudinem, nihil pensi duco. [Huius autem consuetudinis suspicionem movit horum elementorum in inscriptionibus non infrequens alternatio. In S. C. de Bacchanalibus anno V. C. DCLXVII facto, quod nuper ex aenea tabella edidit Aegyptius DQVOVTOD pro OCCVLTO: D pro O. Apud Gutherium de iure manium pag 457, IO pro ID.]

Ante Diem X TERMINAlia) Eruditissimus Norisius ad cenot. Pis. a pag. 342, ad 346, copiosissime demonstrat idem esse A. D. VIII Kal. MARTIAS, quo die in illis cenotaphiis mors Caii Caesaris consignatur, ac si diceretur *Octavo Kalendas Martias*: ita ut C. Caesar die XXII Februarii, hoc est prid. Terminaliorum diem suum obierit. Inter exempla, quae ibi copiose cumulat Norisius, digreditur ad l. 135. *Anniculus* de verb. signif. qua in lege interpretanda, nec non & loco Lactantii de mort. persec. ei cum Baluzio quaedam non ignobilis velitatio efferbuit, nimirum utrumne hae duae locutiones *ante diem decimum Kalendarum*, & *post diem decimum Kalendarum* idem significent, uti Norisius putavit, an vero altera illa locutio dies, qui Kalendas consequuntur, numerari iubeat, quemadmodum verisimilius existimavit Baluzius.

Et quidem Iosephus Scaliger in libris de emend. temp. locutiones illas *A. D IV. Eid.* itemque *Ex A. D. IV. Eid.* hinc natas existimat, quod cum dies vulgaris ab exortu solis ad occasum, dies vero naturalis, seu τὸ νυχθήμερον apud Romanos a media nocte ad alteram decurreret, hinc *ante diem*, vel *ex ante diem* nihil aliud notare putat, quam νυχθήμερα, non dies vulgares esse numerandos. Contra vero Petavius in II de doctr. temp. 72 *ante diem* idem esse putat in iis locutionibus, quod *ante diem confectum*.

Rem vero nostram quod spectat: non est dubium, quin *ante diem X TERMINAlia*, sive *TERMINAliorum* idem prorsus fuerit, quod *decimo Terminalia*. Quare cum Terminalia in XXIII Februarii olim inciderint; sequitur diem in inscriptione designatum non alium fore, quam XIV eiusdem mensis.

Non aliud vero monumentum, puto, invenias, quo ista dierum notandorum consuetudo reperiatur, ut dies ante Terminalia computentur: quare vel hac tantum particula marmor hoc viris eruditis se commendabit. Quo circa quid Terminalia sibi velint, operae pretium fuerit paucis hic docere. Terminalia festi cuiusdam in honorem dei Termini nomen fuit: quod festum extremo anni die (nimirum ut ille deus Terminus non tantum agros, sed & annos finiret) id est XXIII Februarii peragebatur; eoque is dies Terminalia appellabatur. Varro V de L. L. 3: *Terminalia, quod is dies anni extremus constitutus. Duodecimus enim mensis fuit Februarius: & cum intercalatur, inferiores quinque dies duodecimo demuntur mense*. Cave vero putes Varronem Terminalia a terminando deduxisse: quin potius a deo Termino deducere in animo habuit; quia initio capitis sic proposuerat: *Dicam prius, qui deorum caussa, tum qui hominum sint instituti*. Quamquam fortasse Termini festum in eum diem reiectum credidit, ut annum terminare diceretur. Semper autem Terminalia, quantum e veteribus intelligitur, in XXIII Februarii incidebant, nunquam vero in XXIV eiusdem mensis; quod interdum evenisse Scaliger sibi persuaserat: sed Scaligeri commentum Petavius in II de doctr. temp 72 copiose refellit. Cumque annus intercalaris veterum Romanorum XXIII Februarii die terminaretur: hinc quinque reliqui Februarii dies usque ad XXVIII, veluti appendices atque extra anni metas decurrebant, saltem in intercalari anno. Nam miror equidem Puteanum & alios viros doctos universe pronuntiare & constituere, quolibet anno Terminalia postremum anni diem fuisse habitum, ita ut quinque reliqui dies extra anni curriculum putarentur. Non assentior. Nam Varro, cuius modo verba sunt recitata, intercalari tantum anno quinque ultimos Februarii dies extra eum mensem decurrisse testatur: ex quo & illud sequitur, alternis tantum annis, idest cum intercalabatur, tum demum Terminalia pro ultimo anni die habitum. *Terminalia*, inquit, *quod is dies anni extremus constitutus*. Quod vero Terminaliorum dies extremus esset, duobus conficit rationibus, primum quod Februarius ultimus anni mensis esset: *duodecimus enim*, inquit, *mensis fuit Februarius*: deinde quod Terminalia in postremum eius mensis diem inciderent, propterea quod quinque insequentes dies ad eum mensem nequaquam pertinerent, idque anno tantum intercalari: *& cum*, inquit, *intercalatur, inferiores quinque dies duodecimo demuntur mense*. Ergo, (nisi vero nos togatorum eruditissimus fallit, cui sua potissimum tempora obscura esse non poterant) cum non intercalabatur, nec inferiores quinque dies duodecimo mense demebantur, nec proinde eo anno Terminalia ultimus anni dies putandus erat. Idem ex Macrobio colligo, cujus verba paullo post dabo.

Itaque ante Iulianam correctionem alter quisque annus intercalaris erat, eoque anno inter Terminalia idest XXIII Februarii, & Regifugium, quod XXIV Februarii diem perpetuo obsidebat, mensis intercalarius infindebatur; qui mensis μερκηδῖνος aut μερκηδόνιος, Plutarcho teste in Numae & Caesaris vitis, a Romanis dicebatur. Etymon eius nominis obscurissimum est: & vide an non vox Etruscae originis fuerit: certe enim in Etru-

viro clarissimo, quem maximi facio, eius marmoris possessori gratificari.

VI Ad rem vero nostram: si in pagis ipsis & erant theatra, & ludi in

Etrusca (an Osce ?) inscriptione, quae penes me est, Etruscis, sive Oscis litteris MERK. scriptum reperitur; id quod & in veteribus quibusdam Kalandariis notatur. Post elapsum hunc Merkedonium quinque reliqui Februarii dies statim pertexebantur. Merkedonius vero ipse, si quaeris, alternis bienniis modo XXII, modo XXIII diebus constabat. Iis iam, quae diximus, veterem unam alteramve auctoritatem libet subiungere. *Cum intercalarium mensem*, inquit Censorinus, *viginti duorum vel viginti trium dierum alternis annis addi placuisset, ut civilis annus ad naturalem exaequaretur: in mense potissimum Februario inter Terminalia & Regifugium intercalatum est*. Macrobius 1 Sat. 13: *Romani non confecto Februario, sed post vicesimum tertium diem eius intercalabant, Terminalibus scilicet iam peractis. Deinde reliqui Februarii mensis dies, qui erant quinque, post intercalationem subiungebant*. Ita Romani ante Iulianam correctionem unius Merkedonii beneficio annum suum lunarem CCCLV dierum cum solari conciliabant. Mensis quidem iste intercalaris ab Iulio Caesare ut inutilis sublatus fuit: sed ita tamen ut etiam is dies, qui per singula quadriennia intercalari iussus fuit, post XXIII Februarii, ut antea Merkedonius, insereretur, & XXIV eiusdem mensis diem ita insideret, uti bis sexto Kal. diceretur, unde & *bissexti* nomen manavit. Non enim essentior Iuventio Celso, qui l. 98 de verb. sign. ait: *Cum bissextum Kal. est .... id biduum pro uno die habetur: sed POSTERIOR dies intercalatur, non PRIOR*. Quod Celsi dictum laudatur etiam ab Vlpiano l. 3, §. *minorem*, de min. Mihi sane Celsi, qui ducentis post Iuliam correctionem annis scripsit, auctoritas non est tanti, ut putem Caesarem relicta veterum consuetudine tertium diem post Terminalia pro intercalari habuisse, idest eum diem, qui Regifugium pone sequeretur, cum antea postridie Terminaliorum & ante Regifugium mensis ἐμβόλιμος insinderetur. Quare mea sententia prior dies, non posterior, intercalarius Caesari fuit: quidquid postea iureconsultus ille censuerit. Accedit, quod ex prisca Ecclesiae consuetudine dies festus S. Matthiae apostoli, qui in XXIV Februarii incurrit, anno bissextili ab intercalario die summotus in XXV eiusdem mensis reiicitur. An non hinc petet priorem in eo biduo, non posteriorem ex veteri Ecclesiae instituto intercalarium haberi?

Verum, ut initio dicebam, apud nullum adhuc scriptorem, nullo in veteri monumento dierum isto modo computandorum rationem reperire licuit, ut sicuti a Kalendis, nonis, eidibus, sic ab extremo anni die idest Terminalibus dies numerarentur: eamque rationem, absque hoc epigrammate esset, nesciremus. Quartus decimus autem Februarii dies primus eorum dierum fuit, qui isto modo annuntiarentur. Non enim sicuti quartus decimus dies A. D X TERMINALIA dicebatur, sic tertius decimus eiusdem mensis *ante diem* XI *Terminalia* dici poterat, quod in hunc diem eidus inciderent, eoque *eidibus Februarii* dicendum fuisset.

Atque haec quidem dierum a Terminalibus computandorum ratio intercalaribus tantum annis mihi videtur fuisse usurpata; propterea quod eo tantum anno Terminalia ultimus anni dies haberetur, uti supra demonstravi. Revera consulibus iis, qui hoc in marmora describuntur, fuisse intercalatum facillime colligo in hunc modum. Annus confusionis, qui est ab V. C. DCCVII, quo C. Caesar III, M. Aemilius consules processerunt, certissime intercalaris fuit: ergo C. Coelio, L. Domitio Coss idest anno ab V. C. DCCIX, eo quod hic annus solidis bienniis ab illo altero DCCVII distaret, intercalatum quoque fuisse oportuit. Quare annis non intercalaribus, quarto decimo Februarii die dicere non licuit A. D. X. Terminalia, sed dicendum fuit, A. D XVI. Kal. Martias.

Fuit quoque altera horum dierum enuntiandorum ratio, quae intercalaribus annis usurpabatur, in quos Merkedinus mensis incurrisset. tum enim post eidus Februarias Kalendae intercalares numerabantur hoc modo. Quartus decimus Februarii dies XI *Kal. intercalares* dicebatur, & sic deinceps, ita ut ipsis Terminalibus *pridie Kal. intercalares* diceretur. Quae quidem putandorum dierum ratio ex Ciceronis or. pro Quin cognoscitur, ubi n. 25: *Ante v*, inquit, *Kalendas intercalares*. Et paullo post *pridie Kalendas intercalares*. Nam sine controversia errant, quicunque Kalendas intercalares apud Tullium sive Februarias sive Martias Kalendas interpretantur; nec dubium esse potest, quin Merkedonii Kalendas orator aspexerit: uti iam viri docti noterunt. Quae cum ita sint, quae caussa esse potuit, quamobrem non *ante diem* XI. *Kal. intercalares* potius, quam A. D X. TERMINALIA in inscriptione scalperetur? An liberum fuit utramvis numerandorum dierum rationem sequi? An vero, quod Terminalia inter paganicas ferias longe essent celeberrima, paganorum peculiaris ille putandorum dierum ratio fuerit; eoque nunquam eadem in scriptoribus occurrit? [Ac ne cui inusitatum fortasse videatur, quod a Terminaliorum festo, ac non a Kalendis, numerare illi pagani maluerint, similis prorsus computandi ratio Ioh. XII, 1 occurrit; Πρὸ ἓξ ἡμερῶν τοῦ Πάσχα. Nimirum quod hoc celeberrimum erat Iudaeorum festum, ab hoc numerare fatigabant. Vide ibi dicta]

Et quoniam Kalendarum intercalarium feci mentionem; quid illud est, quod M. Cicero ad Ligarium VI fam. 14 scribit? *Ego idem tamen*, inquit, *cum ad V Kal. intercalares priores rogare*

in his agitabantur: ecquid urbem ipsam Capuam otio & deliciis diffluentem non eorundem scenicorum studio perditissime inflammatam censebimus ? II

gatu fratrum tuarum venissem mane ad Caesa-rem &c. Dicam quid in hunc locum viri docti animadverterint. Hanc epistolam anno ipso confusionis scriptam oportuit: quo anno Caesar, ut in posterum menses ad suas rationes reverterentur, vide quid excogitarit. Praeter Merkedonium, qui forte eo anno post Terminalia immittendus fuit, duos alios menses inter Novembrem Decembremque inseruit; ita ut ille annus quindecim menses habuerit. Quare post idus Novembres is qui sequebatur quartus decimus dies ita enuntiandus fuit, ut diceretur XVIII *Kalendas intercalares priores*, & ita deinceps: itemque post eidus mensis intercalaris prioris Kalendae, opinor, intercalares posteriores numerabantur. Verum de his iam satis.

CONLEGIVM. SEIVE MAGISTREI) *Magistrare*, inquit Festus, *moderari: unde magistri non solum doctores artium, sed etiam PAGORVM, societatum, vicorum, COLLEGIORVM, equitum dicuntur, quia omnes hi magis ceteris possunt: unde & magistratus, qui per imperia potentiores sunt, quam privati*. De magistris collegiorum Asconius in Ciceronem: *Solebant*, inquit, *magistri collegiorum ludos facere, sicut magistri vicorum faciebant compitalitios praetextati*. Magistri vero pagorum occurrunt non raro in inscriptionibus, veluti ap. Grut. p. 26, 9, CERERI. AVGVST..... L. BENNIVS. PRIMVS MAG. PAGI. BENNIA. PRIMIGENIA. MAGISTRA. FECER. & pag. 1007, 7: MAGISTERIVM. PAGI. legitur. Apud Siculum quoque Flaccum de condit. agr. p. 25 *magistri pagorum* reperiuntur. Iidem posteriore aetate *praepositi pagorum* sunt appellati, uti ex C. Th. & Eusebio adnotat Salmasius ad Treb. Poll. cap. 24. Nostra aetate in hoc regno *electi universitatis* nuncupari solent. Taceo de magistris sodalitiorum, seu corporum. Vide de his omnibus indicem Gruterianum magistratuum, ubi occurrunt magistri anni primi, anni V, anni VI, anni LXXXII, anni CV. Fuere & fanorum magistri, ut in quodam Campano marmore legitur: Q PETICIO .... MAG. FANI. DIANAE T fatinae. Hodieque in hoc regno sacellorum sive sodalitiorum annui rectores *magistri* appellantur.

IOVEI.) Vbi is pagus fuerit, incertum; in Herculanei certe vicinia fuit. Et exsistit eiusdem pagi mentio in altero vetustiore Campano epigrammate, quod habet Grut p 59, 8. Ibi post magistrorum nomina subiungitur: HEISCE. MAGISTREIS. VENERVS. IOVIAE. MVRVM. AEDIFICANDVM. COIRAVERVNT &c. Vbi VENERVS pro VENERIS ἀρχαϊκῶς usurpatur, ut in aliis duobus Campanis titulis CERERVS legitur, & in Puteolano celebri marmore AD. AEDEM. HONORVS. *Venus* autem *Iovia* non a Iove, uti plerique sibi persuadent, sed a pago Campano *Iovo* nomen certissime invenit. *Porticus* vero *Iovia*, quae est apud Grut. p. 181, 6, cum a Diocletiano Iovio nomen habeat, nihil illa huc attinet.

COMPAGEI) Vox *Compagus* inaudita hactenus, ex hoc tantum elogio nota, lexicorum penum deinceps augebit; quae nitum quantum e vetustis titulis amplificari possint. Miror doctissimum Facciolatum id vocabulum ad caligae genus referre, auctore Trebellio Polione in Gallien. Sed apud Trebellium non *compagos*, sed *compagos* ab omnibus legitur, etiam a Dempstero, ad quem reiicit nos Facciolatus. Sed fuerit hoc viri eruditi ἀμάρτημα μνημονικόν: nam de *compagis*, quae viri eruditi notarunt, sunt porro tritissima. [A *Compagus* est COMPAGANVS, quod reperitur in Grut. 209 1, ubi INTER COMPAGANOS. PRIVILARENSIS. ET. VAL. FAVENTINAM.] Nostra vero quod interest: compagos sese invicem duo hi pagi appellitabant, ob ludorum, fortasse & sacrorum, connubiorum rerumque id genus communionem. Est enim scitissimum claris quandoque urbibus id usuvenisse, binae ut civitates communibus legibus, iudiciis, magistratibus rebusque ceteris administrarentur; ita ut unus populus duabus urbibus habitare diceretur. Ac ne peregre abeam, domestico uno exemplo contentus ero. Livius lib. VIII: *Palaepolis fuit haud procul inde, ubi nunc Neapolis sita est: duabus urbibus populus idem habitabat*.

S. . .) Elementum S, quod extrema linea nec integrum, confracto silice, visitur, pertinet ad integram vocem SVNT; quae hic, uti & initio septimi versus παρέλκει. Vide quae ibi dicturi sumus.

VTEI. IN. PORTICVM PAGANAM REFICIENDAM) Eam capio porticum, qua theatri Herculaneensis subsellia praetexebantur & fulciebantur. Vide porticus, quas cap. VI in amphitheatri descriptione delineavimus: nam theatrum dimidium amphitheatri fuit. Aut certe illa porticus intelligi potest, quae postico scenae praetendebatur. Vt ut est, porticus certe theatralis fuit: nam & apud Reinesium clas. 2, n. 30 porticum theatricam invenio in hunc modum: *T. Turranius L. F. Claud. Rufus. ob. honorem. aedilitatis. PORTICVM LONG. P. C. LAT. P. XX. ET. SCENAM. LATRAEGVM. curante. L. Turranio. Frontone Fil. fecit.* [Spartianus Hadriano cap. 8: *Theatrum, quod ille (Traianus) in campo martio posuerat, contra omnium vota destruxit*. At P. Victor in descriptione Vrbis: *Traiani porticus in campo martio*. Credo quod theatri Vulpii porticus tantum remanserat, destructo visorio.] Theatrum autem Herculaneense ligneum, non ne-

II *De Campano theatro*.

VII Exstant in hunc usque diem Campani theatri ruinae prope cryptoporticum, & prope turrim S. Erasmi, quam nostri homines, ut

Y obi-

caementitium aut lapideum fuisse necesse est: primum quod in ipsa Roma ante Pompeium Magnum nullum nisi e materia theatrum fuit: deinde cum ludi, de quibus inscriptio loquitur, Terminalibus ipsis essent exhibendi, uti deinceps dicam, quis unquam sibi persuaserit, paucis ante Terminalia diebus eius porticus refectionem, nisi opus e materia totum compingrbetur, fuissa eggressuros.

PEQVNIAM) Sic non raro in veteribus cippis, quoties Q ante V ponitur. Quid enim altero V opus fuerat? Et ceteroqui PEQVNIA pro PECVNIA non insolens in vetustis titulis scriptio est.

EX. LEGE. PAGANA) pagi Herculanei: nimirum hac ipse, quae hoc marmore describitur. Fuit & ille *lex pagana*, quam habet Plinius lib. XXVIII, cap. e: *PAGANA*, inquit, *LEGE in plerisque Italiae praediis cavetur, ne mulieres per itinera ambulantes torqueant fusos, aut omnino detectos ferant; quoniam adversetur id omnium spei, praecipueque frugum*.

ARBITRATV. GN. LAETORI.) Frequens hoc in vetustis titulis. ut quoties quidpiam sit faciendum, simul adiungatur, cuius *arbitratu* transigendum id sit. Pleut. rud.

Videsis cuius arbitratu rem nos facere vis. Vlpianus de verb. sign. *Illa verba: Arbitratu L. Titii: fieri: ius significant, & in servum nec cadunt*. Tele est quoque illud apud Horatium, II serm. sat. 3: *Arbitrio Arri*.

GN. F.) Maior., uti vides, dignatio pagi Iovi fuit, in quo inter magistros iste ingenuus erat (imo in altero pagi Iovi marmore, quod habet Grut. p. 59, 8 duodecim magistri ingenui omnes ennumerantur) quam Herculanei, cuius magistri infra omnes libertini homines recensentur.

PAGEI. EI.) puta Iovi.

EI.) Genitivus *ei* pro *eius* haud alibi, quod legerim, quam in hoc saxo reperitur. Illud quod apud Lucretium legitur lib. II, 1135:

Nec facile in venas cibus omnis diditur EII, dandi casu non gignendi est positum, & ad producendam syllabam I duplicatur, sicut etiam apud Plautum Curc. 4, 3. 15. *Ei* autem gignendi casu non alibi, uti dicebam, quam in hoc marmore legitur. Quanquam illa Prisciani praeceptio istud EI quoque complectitur. *Vetustissimi*, inquit is grammaticus lib. VI, *solebant omnium genitivum in IVS terminantium & in I dativum, etiam in I genitivum & in O dativum in genere masculino & neutro. in feminino vero secundum primam declinationem in AE diphthongum proferre.* Itaque quemadmodum a recto EA est casus patrius EAE apud antiquos, quod iampridem grammatici notarunt, & dandi casus plurativus EABVS: sic masculinum ac neutrum EI genitivo casu fieri potuit. Sed tamen ante hoc marmor cum exempla τοῦ EI non suppeterent, nil mirum si nihil de eo casu expresse traditum reperitur. Dausquius, qui pag. 94 multa exempla genitivorum *alii*, *alteri*, *illi*, *ipsi*, *isti*, *nulli*, *neutri*, *cui*, *soli*, *toti*, *uni*, *ulli* cumulavit, ne EI quidem omisisset, si quidem in hoc saxum incidisset. Quanti vetusta marmora, quae immutata ad nos pervenerunt, ad rem grammaticam suot momenti! Hinc etiam liquet in EIVS & CVIVS medium I non consonam esse litteram, sed vocalem, aeque ut in aliis his omnibus *illius*, *unius* &c. Nam sicuti in priscis genitivis EI, CVI ultimam litteram vocalem esse intelligimus, quidni etiam in hodie usitatis EIVS, CVIVS? Tamen difficile est e recepta typographorum consuetudine recedere, qui illud I longiusculum consonans depingere solent.

VTEIQVE. EI. CONLEGIO. SEIVE. MAGISTREI. SVNT. IOVEI. COMPAGEI.) hoc est *& uti ei collegio sive magistris Iovi compagi* nam τὸ SVNT παρέλκει, uti supra ad alteram lineam monebam. Cuiusmodi est illa formula sepulcralis singularis notata litteris H. M. S. S. E. H. N. S. idest *hoc monumentum, sive sepulcrum est, heredem non sequitur*. Et variante quamvis per obliquos casus priore vocabuloque, tamen illud *sive sepulcrum est* immutatum manet: veluti *huius monumenti*, *sive sepulcrum est* &c. *huic monumento*, *sive sepulcrum est* &c. quae non raro in epitaphiis reperi.

LOCVS. IN TEATRO. ESSET.) De Herculanensi theatro est sermo.

TAM. QVASEI. SEI) Diphthongus, qui in QVASEI adhibetur (non solum hic, verum etiam in fragmento agrario apud Grut. p. 203. lin. 25. ubi QVASSEI legitur, itemque pag. 628, & 629,) syllabam natura longam designat: itaque nonnisi elisione prioris vocalis E eadem saepe corripitur, id quod in diphthongis Graeci non raro fecerunt. In eundem modum sunt illa in monumentis NISEI, VBEI, SIBEI &c. quae priore vocali expuncta a poëtis breviantur.

Iam vero illud *si* post particulam *quasi* elegantissime adhibetur non hic solum, verum etiam in tabula aenea apud Grut. p. 628 SIREMPSQVE. EIS. VIATORIBVS. . . . IVVS. LEXQVE. ESTO. QVASEI. SEI. EI. VIATORES. &c.

obiter dicam, Capitolium fuisse aiunt; quibus vero indiciis ibi potius, quam alibi Campanum Capitolium adstruant, ignoro. Multo maiora me ado-

&c. Et paullo post pag. 629. SIREMPSQVE. EIS. PRAECONIBVS . . . . IVVS. LEXQVE. ESTO. QVAESEI. SEI. EI. PRAECONES. &c.

LVOOS.) De O loco τα D posito monui supra.

LVDOS. FECISSENT) In spectaculis apud Romanos optimo semper & honestissimo loco ii fuere, qui ludos facerent. Itaque aediles, praetores, censores, aut quicunque spectaculum exhiberent posito tribunali in podio spectabant. Ita magistris Ioviensibus honestissimus locus instruitur, quando editoribus aequiparantur, seu ita habendi esse dicuntur, quasi si ipsi ludos fecissent, qui tamen per Herculaneenses magistros fiebant.

Quos ludos pagatim celebrari consuetos haec inscriptio memorat, scito eos per paganicas ferias sive paganalia (id rusticorum sacris nomen fuit) a rusticis in suorum deorum honorem quotannis rite instauratos fuisse. Nam singuli sane pagi suos habuere deos ex Ser. Tullii institutione: unde de *Iove Paganico*, & de *Genio pagi Tigorini*, nec non & de aris *Farraelo* deo *paganico* positis exstant apud Gruterum inscriptiones: & in pago nostro Iovio *Venus Iovia*, uti supra dictum fuit, colebatur. De Ser. Tullii instituto, quod attigi, libet Dionysii verba adnectere lib. IV: *Ut etiam*, inquit, *rusticanae multitudinis facilius iniri posset numerus, per singulos pagos aras iussit dedicari diis tutelaribus, quotannisque ibi conventum fieri & sacrificium, (festum hoc . . . vocatum Paganalia) simulque eorum sacrorum ritus, qui nunc quoque servantur, conscripsit. Ad id sacrificium, eumque conventum omnes paganos iussit in singula capita conferre certum numismatis genus, sed aliud viros, aliud mulieres, aliud puberes: quibus connumeratis per sacrorum praesides, apparebat hominum numerus per aetates ac sexus distinctus.*

Atque hic quidem libet ex paganicis feriis duas potissimum describere, pagorum lustrationem & Terminalia: tum ad utrum horum festorum ludi isti paganici sint referendi, quivis facile diiudicabit.

Praecipua inter paganicas ferias fuit pagorum lustratio, de qua Ovid. I. fast. 669:

Pagus agat festum, pagum lustrate coloni,
Et date paganis annua liba focis.
Placentur matres frugum Tellusque Ceresque
Farre suo, gravidae visceribusque suis.

Magistrorum cuiuscunque pagi fuit eos lustrare, eaque lustratione agros omnes finesque agrorum circuire: ita ut Siculus Flaccus eo usque territorii limites trahendos dicat, quatenus illi lustrarent. Verba sunt paullulum involuta, sed attendentibus clara, sic enim habet lib. de cond. agr. p. 25: *De quibus* (pagis) *non puto quaestionem futuram, quorum territoriorum ipsi pagi sint, sed quatenus territoria. Quod tamen intelligi potest, magistri pagorum quoad pagos lustrare soliti sunt uti trahamus, vel eu hoc quatenus lustrarent.* Atque eam sane lustrationem mense Maio [fieri solitam colligo ex Epistola S. Vigilii Tridentini de SS. MM. Sisinnio, &c. apud Ruinartum pag. 611, num. 2, ubi eius sacri pulcra descriptio, in qua *diversarum pecorum pompis* sunt suovetaurilia: in mensem, inquam, maium ambarvalia illa inciderunt, quia IV. Kal. Iunias martyres interfecti fuere. Eodem mensa maio eam lustrationem] consignat vetus Kalendarium rusticum Farnesianum apud Grut. p. 13 & diem, qui in Kalendario nullus certus praestituitur, suspicabatur Holstenius fuisse V idus, indicio cuiusdam inscriptionis, quam cum Holstenii commentario profert Reinesius in appendice n. 8. Sed scitissime idem Holstenius sese recipiens ex Varrone docet paganalia dumtaxat fuisse stativa, paganicas vero ferias, inter quas lustratio, conceptivas fuisse. Quid quod ne mensis quidem Maius certus fixusque ei lustrationi fuit? Reperio enim alibi nonas Iunias ei ritui assignatas. Id quidem cum ex quadam paganica agri Beneventani epigraphe apud Fabrettum p. 232, n. 610 collegerim, eam inscriptionem in medium afferendam duxi: *M. Nasellius. M. F. Pal. Sabinus. praef. coh. I. Dalmatar. et. Nasellius. Vitalis. pater. Aug. II. quinq. paganis. communib. pagi. IVOVL.* (vide an non in marmore scriptum sit IOVI aut IOVEI, ut idem fuerit ac pagus Campanus Iovus, aut ei certe cognominis) *porticum. cum. apparatoria. et. compitum. a. solo. pecun. sua. fecerunt. et. in. perpetuum. VI. id. Iun. die. natale. Sabini. epulantibus. hic. paganis. annuos. X.* (idest denarios) CXXV. *dari. iusserunt. ea. condicione. VT. NON. IVN. PAGVM. LVSTRENT. ET. SEQQ. DIEBVS. EX. CONSVETVDINE. SVA. CAENENT. item. VI. id. Iun. natale. Sabini. epulentur. quod. si. factum. non. erit. tum. hic. locus. ut. supra. scriptum. est. cum. annuis. X. CXXV. in. perpetuum. ad. collegium. medicor. et. ad. libertos. N.* (hoc est nostros) *pertineat. ut. ii. VI. id. Iun. die. natale. Sabini. hic. epulentur.*

Sacrificium quod ea lustratione fiebat ambarvale dicebatur. Vide quae de hoc sacro viri doctissimi notarunt, eiusque descriptionem apud Virg. I geor. 343. Ad quem locum Servius, id sacrum *saepe de porca fecunda & gravida fieri* consuevisse scribit, id quod & Ovidius modo in partes vocatus testatur. Bene Servius *saepe* sic factum ait, non perpetuo: nam fuit cum apparatius id sacrum instrueretur, & suovetaurilia sive, ut alii malunt, solitaurilia circum agerentur, teste Catone de r. r. c. 141, ubi ritus descri-

adolescente eius theatri vestigia superabant : nam memini ante amplius viginti annos magnam illius hemicycli partem fuisse disiectam , non

aliam

scribitur, & legitima verba sic concipiuntur: *Ianum Iovemque vino praefati sic* (dicebant) *Mars pater te precor quaesoque , uti sies volens propitius mihi , domo familiaeque nostrae, quoius rei ergo agrum , terram fundumque meum solitaurilia circumagi iussi : ut tu morbos visos invisosque , viduertatem vastitudinemque , calamitates intemperantiasque prohibessis , defendas averruncesque , utique tu fruges , frumenta , vineta virgultaque grandire , beneque evenire sinas: pastores pecuaque salva servassis , duisque bonam salutem valetudinemque mihi , domo familiaeque nostrae Harumce rerum ergo fundi , terrae agrique mei lustrandi , lustrique faciendi ergo , sicut dixi , macte hisce solitaurilibus lactentibus immolandis esto.* Quae quidem formula privatorum lustrationibus accommodata, paullo aliter a magistris pagorum publice eum ritum peragentibus concipi potuit : & loco Martis , cuius Romae & in agro Romano praecipua veneratio fuit , suum cuiusque pagi numen ἐν χώριον invocatum puto. Eodem pertinet illa apud Festum in *pesestas* formula : *Avertas morbum , mortem , labem , nebulam , impetiginem , pesestatem* , idest pestilentiam.

Sed finis non sit, si de agrorum lustratione & ambarvalibus porro disputare perrexero . Quin potius Terminalia aggredior . quae inter paganica festa magnopere celebrabantur ? Ea vero sic dicta fuere , quod deo Termino , sive Iovi Terminali eo die (puta XXIII Februarii) sacra fiebant ex Numae institutione , auctore Dionysio , quem loquentem hic facere non pigebit : *Numa* , inquit lib II, *ut contenti propriis aliena non concupiscerent , novit lege de terminandis praediis . Cum enim iussisset unumquemque agrum suum circumscribere , atque in finibus statuere lapides . hos sacros Iovi Terminali esse voluit : iussitque ut quotannis stata die rei divinae eo loca in paganorum coetu fieret , sacrata cum primis nobili festa in honorem deorum , qui terminis tutelares praesident. Id Romani vocant Terminalia , sicut lapides ipsos terminos , quos nostri variante una littera τερμῶνας : quos si quis transferre ausus fuisset aut tollere . lege terminali caput eius his diis devovit , interfectori ipsius , tanquam sacrilegi , impunitate promissa & purltate a scelere .* Et ex Numae instituto non hostiae Terminis caedebantur, quod nefas esset eos lapides eruentari , sed liba & frugum primitiae offerebantur , ut ibidem auctor est Dionysius . Sed postea teste Plutarcho , obtinuit , ut animalia eo quoque festo immolarentur , veluti porca aut agnus . Horatius:

Vel agna festis caesa Terminalibus .

Praeter ceteros Ovidius horum sacrorum ritus in secundo fastorum accurate describit.

Quorsum vero haec tam multa de paganicis feriis ? Nimirum ut intelligatur ad aliquod eorum festorum ludos Herculaneenses pertinuisse : ludi quippe pars non ultima religionis festorum fuit . Potissimum vero ad Terminalia , quae iam appeterent , ut ex initio epigrammatis constat , eos ludos spectasse crediderim . Cetera nunc porro exsequamur .

L. AVFVSTIVS. L. L. STRATO.) Magistrorum nomina subnectuntur , omnino duodecim . Suspicabar duodenarium magistrorum numerum in nostris hisce pagis fuisse observatum ex prisco Etruscae gentis instituto , quae , ut in Etruscis originibus demonstrabitur , duodenario numero summopere est delectata , in tantum ut quamcunque insiderent regionem , duodenis eam urbibus incolerent , ut cetera omittam . Et augebat suspicionem , quod in finitimo pago Iovo duodecim quoque magistri essent , ut patet apud Grut. p. 39 , 8 , item in altero paganico epigrammate , quod Capuae prostat , (non vero Casini , ubi id per incogitantiam statuit Fabrettus p. 626, n. 225.) duodecim quoque magistrorum nomina recensentur . Tamen , ne hisce argutationibus nimis indulgeam , facit , quod in eo Campano elogio , quod idem Fabrettus habet p. 635, n. 298 , tredecim magistrorum nomina (si modo id epigramma est paganicum) adscribuntur: ubi post magistrorum nomina subiungitur : HEISCE. MAGISTREIS CERERVS MVRVM. ET. PLVTEVM. LONG P. LXXX. ALT. P. XXI . FACIVND. COIRAVERE . EIDEMQ. LOID FEC. ATILIO Q SERVILIO COS. Is murus cum superstructo *pluteo* (idest cortinula , θωρακίῳ, ac veluti podio) ad spectandum ludos aedificatus fuit . Quare , ut obiter moneam, non e materia tantum apud nostros loca ad spectandum antiquissimis temporibus construebantur, sed etiam mansura . & stabilia .

Adscribam porro ἐλλογοκριμένα: ea tantum nomina , quae inexpertum lectorem remorari possint : C. BLOSSIVS. M. L. PROTEMVS. M. RAMNIVS. P. L. DIOPANTus (idest Diophantus) T. SVLPICIVS P. Q (idest *Publii* , *Quinti* supple *libertus*) PVL. (non *Pulcher* interpretandum videtur ; sed Graecum aliquod cognomen a πυλ. aut φυλ. syllaba incipiens libertino homini videtur potius afferendum , quae sexcenta esse possint) Q. NOVIVS. Q. L. PROTEMus. M. PACCIVS M. L. PHILEMatio. M. LICCVLEIVS M L. PHILINus. A. POLLIVS. P. L. ALEXANDer. Numerius MVNNIVS. &c.

C. COELIO. C. F. CALDO . . DOMITIO. CN. F AHENOBARB COS) Idest anno V. C. DCLIX. Supplentur hinc fragmenta Capitolina , quae habent . . . CALDVS L. DOMITIVS. C. . . . Et ex his vicissim fragmentis Lucii praenomen, quod in nostro marmore deperiit,

apud Fabrettum p. 403, n. 304. Non alii porro sunt decuriones aut augustales *gratuiti*, quam gratis & sine ulla impensa ob aliqua sua merita in eos ordines allecti: unde apud Fabrettum p. 744, n. 530 diserte legitur AVGustali GRATis CREATO. Nam ceteroqui quicunque decurionatum aut augustalitatem consequerentur, aut pecunia iis eroganda erat, aut opus publicum faciendum, aut munus edendum, aut tale aliquid, ut ex innumeris inscriptionibus constat. Q. autem Annius Ianuarius ob theatrum sua cura a fundamentis erectum gratis in Augustalium ordinem fuit a Campanis decurionibus cooptatus. Quid vero sibi velit EXACTOR. OPERVM. PVBLicorum, ne longum faciam, consule substratam hic notam (107).

XII

(107) *DE EXACTORIBVS OPERVM PVBLICORVM, REDEMPTORIBVS, ARBITRATV, PROBATIONE*

SCHEDIASMA.

Nomen hoc magistratus, quem qui gererent, *exactores operum publicorum* dicerentur non alibi, quod sciam, invenias, quam in recitato Campano epigrammata, & in vetari inscriptione apud Fabrettum pag. 94, num. 204 EXACTORI OPERVM, & in alia apud Fleetvvood pag. 187, 2. EXACTORI OPERVM DOMINICOR. Sed e veteribus tamen scriptoribus facile eius vim vocis assequemur. Nam *exigere opus* is dicebatur. ad quem operis curatio pertinebat. Et *exactor operis* habet respectum ad *redemptorem*: hic opus *probatum tradere*, illa *exigere* dicebatur. Itaque postquam vim huius vocis *exige* scriptorum exemplis illustravero, tum de *redemptoribus*, *arbitratu*, *probatione* praeterea agam.

Exactio operum publicorum praeter cetera apud Ciceronem pro Domo occurrit: *Quid*, inquit, *operum publicorum exactio? quid inscriptio nominis sui?* Columella I, 7: *Nulla est autem maior vel nequissimi hominis custodia, quam operis exactio.* Ovidius in epistolis:

Ipse necis cuperem nostrae spectator adesset,
Auctorisque oculis exigeretur opus.

Plinius X, Epist. 85 paullo explicatius ac plena locutione *exigere rationem operis* dixit: *Exigendam esse*, inquit, *a Dione rationem operis, antequam reipublicae traderetur, quod aliter fecisset ac debuisset.* Ad haec Papyrius iureconsultus l. 9, Dig. De admin. rerum ad civ. pertinentium: *Antoninus*, inquit, *& Verus rescripserunt operum exactionem sine cautione non oportere committi*. Et ex eiusdem legis initio percipimus quam EXACTOREM OPERVM PVBLICORVM nostra inscriptio appellat, eumdem ac *curatorem* fuisse. *Impp.* ait ibi Papyrius, *Antoninus & Verus rescripserunt, pecuniae, quae apud CVRATORES remansit, usuras exigendas: eius vero, quae a redemptoribus operum exigi non potest, sortis dumtaxat periculum ad CVRATORES pertinere*. Nulli dubium quin exactor operum publicorum idem qui *curator* fuerit; qua voce nihil est magis in inscriptionibus obvium. Nam ubi quaeso hoc non invenies? *Curator operum publicorum* (quod est tritissimum); item *operum maximorum*; itemque *aedium sacrarum, operum, locorum publicorum*; nec non *alvei Tiberis, & riparum, & cloacarum urbis*; *aquae deducendae*; *pontis Aug. in Moesia*; *viarum sternendarum*, &c. de quibus vide indicem Gruterianum Magistratuum. Cum *Curatores* operum tam saepe in inscriptionibus inveniantur, mirari subit, cur hoc tantum Campano titulo *Exactor operum publicorum* appelletur: praesertim cum haec ipsa ceteroqui locutio scriptoribus, uti modo demonstrabam, sit sane quam familiarissima. Etsi sequiora aevo non inusitata fuit ea magistratus appellatio; & duo huiusmodi exempla apud Cangium reperio. In his Chronicon Fontanellense cap. 16: *Exactor operum regalium in Aquisgrani palatio regio sub Heinbarda Abbate a Domino rege constitutus est*. Et Iohannes Tzetzes Chil. V cap 17:

Ἐφ' ἧ γαμβρὶς ἐξάκτωρ γ' ἔργων ἔχων,
Πολλὰς ποχὰς ἀνέκτισε τρακοσιάς βουλ...

Venio ad sartorum tectorum exactionem: quam quidem procurationem in urbe Roma propriam censorum fuisse non uno ex Livii loco doceri potest. Lib. XLII, 3: *Censorem*, inquit, *moribus regendis creatum, cui sarta tecta exigere sacris publicis, & loca tuenda more maiorum traditum esset*. Et de Gracco & Claudio censoribus lib XLV, 15 ait: *Petentibus, ut ex instituto ad sarta tecta exigenda ..... anni & bimenstris tempus prorogaretur*. Interdum tamen eam procurationem senatus consulibus aut praetori mandabat, quod in C. Verris praetura evenit. Itaque non erit inutile ex libro primo in Verram nonnulla huc adtexere: *Quapropter*, inquit n. 40, *ita modo praeturae* (C. Verris) *criminibus audiete, ut ex utroque genere & iuris dicundi & sartorum tectorum exigendorum ea postuletis, quae maxime digna sunt eo.*

ceo

XII Habes *exactorem* operis hujus: de eiusdem theatri, aut saltem eius partis, quae proscenium dicebatur, *redemtore* nunc accipe, nempe eo,

ren. Tum n. 50 haec quoque ait: *Aedem Castoris, iudices, P. Iunius habuit tuendam L. Sulla, Q. Metello Censoribus. Is mortuus est: reliquit pupillum parvum filium. Cum L. Octavius, C. Aurelius Cos. aedes sacras* (tuendas) *locavissent, neque potuissent omnia sarta tecta exigere; neque ii praetores, quibus erat negotium datum, C. Sacerdos & M. Caesius: factum est S. C. quibus de sartis tectis cognitum & iudicatum non esset, uti C. Verres, P. Coelius praetores cognoscerent & iudicarent.* Quem ad locum Asconius: *Harum rerum cura proprie censoribus datur, i. e. sartorum tectorum exigendorum. Verum haec tueri & procurare, cum ceteris item tum publicis tum privatis operibus, aedilium cura est annua. Praetores, nisi senatus decrevit, de hac re minus laborant.* Sed aliter, puto, censores, aliter aediles his de rebus cognoscebant: hi a redemptoribus tantum rationem operis exigebant; illi autem non a redemptoribus tantum, sed ab ipsis, opinor, etiam aedilibus: id quod & Asconii verba attendenti innuunt: & censorum vero potestas quam late protendebatur, quis ignorat? Sicut vero censorum, consulum, praetorum, aedilium, etsi vario fortasse respectu, exigere fuit, ita redemptorum *tradere opus*. Paullo post eum locum Cicero: *Quaesivit* (Verres) *quis aedem Castoris sartam tectam deberet tradere.* Nec post multa: *Quaerit ecquid sit, quod a pupilla traditum non sit, quod exigi oporteat.* Tum quae sequuntur n. 51 magis etiam *exactionis* huius vim notionemque declarant: ibi Verres cum omnia in aede Castoris nova atque integra deprehendisset, nec fore suis latrociniis locum, eo se demum convertit: *Nam mehercule*[1], inquit, *sic agamus: columnae ad perpendiculum exigantur.* Vide porro quae adversus illam morosam praetoris praedae inhiantis diligentiam habet ibi Tullius.

Etsi quae de *exactoribus* hucusque disserui, satis etiam quid sibi *redemptor* velit ostendunt: de hoc tamen etiam vocabulo in anaglypti (de eo notatione sequenti fusius agam) gratiam, quo quidam LVCCEIVS. PECVLIARIS. REDEMPTOR. PROSCENI Campani dicitur, adiungere non erit inutile: *Redemptores*, inquit Festus, *proprie atque antiqua consuetudine dicebantur, qui, cum quid publice faciendum, aut praebendum conduxerant effecerantque, tum demum pecunias ACCIPIEBANT: nam antiquitus EMERE pro ACCIPERE ponebatur. At ii nunc dicuntur redemptores, qui quid conduxerant praebendum utendumque.* In re tam trita exemplorum nubem densare putidissimum fuerit. In veteribus glossis legitur in hunc modum: *Redemptor* ἐργολάβος; & apud veteres iureconsultos *redemptores* ii sunt, qui suis caementis, suoque labore aedificant, constituto pretio: *Redimere* autem, sicut & *locare aedes sacras* apud Cic. Lib. I in Verrem, num. 50, & seq. etiam qui aedium sacrarum sarta tecta redimerent aut locarent dicuntur. Et redemptoris quidem vocabulum ad curatores seu exactores operum publicorum, aut quoscumque locatores a quibus utique opus faciendum conducebant, refert Cic. V in Verrem: *Eundemque se meminisse censoriae quoque leges in sartis tectis EXIGENDIS tollere, & commutare, ne is REDIMERET, cuia res esset.*

Illi quoque a redemptoribus opus exigere dicebantur, quorum *arbitratu* res esset facienda. Itaque saepe hoc in inscriptionibus deprehendas, quoties aliquid fieri iubetur ARBITRATV τοῦ δεῖνα ut fiat. Ne longe abeam, in Herculanensi epigrammate quod supra (pag. 564) recitavimus, ARBITRATV. CN. LAETORI porticus reficienda iubetur. Plautus Rud. *Videsis cuius arbitratu rem nos facere vis.* Vlpianus de verb. sign. *Illa verba ARBITRATV L. TITII FIERI ius significant, & in servum non cadunt.* Horatius Serm. II, 3:

Heredes Staberi summam incidere sepulcro:
Ni sic fecissent, gladiatorum dare centum
Damnati populo paria, atque epulum arbitrio Arri.

Sane apud Ciceronem Orat. pro dom. n. 37, & Orat. post redit. in sen. n. 7, atque in Pisoniana n. 9 *arbitria funeris* Hottomannus mercedem libitinariorum interpretatur: quod inde factum puto, quod funeria expensae alicuius arbitratu ut fierent caveri testamento solebat.

Demum operis *probatio*, *comprobatio*, *improbatio* ad eosdem operum exactores seu curatores pertinuit. Ac fuit, sat scio, victimarum probatio, de qua videatur Brissonius in Formulis p. 17. Fuit & equorum probatio, quae quandoque in veteribus kalendariis occurrit, de qua vide Argolum in Panvin. De lud. circ. I, 12. Adde bovum probationem de qua Varro De R. R. I, 20: *Prima*, inquit, *est probatio qui idonei sint boves.* Columella quoque *boves probare* dixit, & vetus Evangeliorum interpres Luc. XIV, 19. Adde mensurarum probationem, de qua Modestinus l. 39, D. ad l. Corneliam de falsis dixit: *Mensuras vini & frumenti publice probatas corrumpere*; quae probatio ad aediles pertinuit, ut in quadam lege in pandectis memini legisse, & ad eosdem ponderum probationem pertinuisse existimo, qui per SACOMARIOS, quorum mentionem in inscriptionibus deprehendi, pondera exigerent. Accedit pecuniae probatio, de qua Mela l. 39, D. solut. ait: *Si soluturus sibi pecuniam eam apud nummularium, quoad probaretur* (i. e. ad obrussam exigeretur) *deposuerim.* Accedit tritici probatio, quae in castris qui-

eo, qui proscenium faciendum conduxit, aut eo quidem certe, qui eiusdem proscenii sarta tecta tuenda suscepit. Fuit autem is, qui in veteri anaglyptici operis marmorea tabella reperitur in hunc modum: LVCCEIVS. PECVLIARIS. REDEMTOR. PROSCENI. EX. BISO. FECIT. Atque eius quidem anaglypti delineationem in tabula excusam habes,

quidem ex l. 12 D. de re milit. ad tribunos pertinuit, ubi vero sive a praetore ea probatio imperabatur, ut Lib. III in Ver. n. 30, & 31; sive, opinor, ab aedilibus, maxime si de frumento publico ageretur. Praeterea *armatum probare* apud Cic. Orat. pro Caecina est, si probe memini, explorare num armatus sit. Mitto alios innumeros probationes, quae apud veteres Scriptores possint occurrere; ut est illa, qua Alexander Severus dicitur a Lampidrio cap. 40 *Purpurae clarissimae venalis gravissimus exactor fuisse*; i. e. id opus ut optimum fieret non segniter institisse. De aedificiorum vero probatione brevem hanc tractationem institui propterea quod nihil frequentius in operum publicorum titulis legitur, quam hoc: *ὁ δεῖνα* FACIVNDVM. CVRAVIT. IDEMQ. PROBAVIT: sive ubi est sermo de pluribus: FACIVNDVM. COERAVERVNT. EIDEMQ. PROBAVERVNT. quod Livius utpote compendio studens, sic contraxit IV, 22: *Censores villam publicam in Campo Martio probaverunt.*

Probare autem in his talibus probum ne iudicare significet, an examinare & tamquam exigere ad obrussam, an utrumque disputat Graevius ad Lib III in Ver. n. 30, & 35, ubi de tritici probatione est sermo; ac levi quadam cum Scioppio concertatione utitur, dum ille negat probare in his talibus aliud esse quam *probum iudicare*: hic contra & experiri & probum aestimare recte interpretatur. Equidem sic rem transigi posse existimaverim, ut praesenti quidem tempore id verbum modo explorandi modo comprobandi vim habeat, praeterito vero tempore plerumque idem sit, quod rem exploratam atque inspectam comprobare, ita ut utraque simul notio & explorandi & comprobandi ei verbo subiiciatur tum, cum dicitur FACIVNDVM. COERAVERVNT. EIDEMQ. PROBARVNT i. e. inspexerunt, & inspectum comprobarunt. Id perinde se habet, ut Romani *vixisse* eos dicebant, quos vita functos significare vellent, teste Plutarcho in Cicerone de Catilinae coniuratis: *ἔζησαν, εἶπεν (ὁ Κικέρων) οὕτω δὲ Ῥωμαίων οἱ δυσφημεῖν μὴ βουλόμενοι τὸ τεθνάναι σημαίνουσι.* In eundem modum *probasse* & operis explorationem notat, & simul, id quod explorationem, tamquam mors vitam, consequeretur, comprobationem.

Sed missis huiusmodi *ἀντιβολίαις*, *probare*, *comprobare*, *improbare* ad exactores operum pertinuit, seu ad quoscumque locatores, aut quorum arbitratu res fieret. Itaque eam curam Frontinus De aequaed. Lib. II ad censores & aediles refert, quorum & *exigere* fuit: *Eorumque*, inquit, *operum probandorum curam fuisse constat per censores & aediles*. Livius XLV, 55 iisdem censoribus & *exigere*, & *probare* tribuit: *Petentibus, ut ex instituto ad sarta tecta exigenda, & ad opera, quae locassent probanda, anni & bimestris tempus prorogaretur.* Contra redemptores dicebantur ii quidem *probare* aut *approbare*, verum non absolute, sed *locatori*, cui etiam *opus approbatum* tradere dicebantur. Cicero Lib. I in Ver. 54: *Locatur opus id quod mea pecunia reficiatur: ego me refecturum esse dico. Probatio futura est tua, qui locas: praedibus & praediis populo cautum est.* Rursus eadem Ver. n. 55: *Quid ita? ne vitiosum opus fieret? at erat probatio tua.* Et pro Fonteio n. 4: *Obiectum est etiam, quaestum M. Fonteium ex viarum munitione fecisse: ut aut ne cogeret munire, aut id, quod munitum esset, ne improbaret. Si & coacti sunt munire omnes, & multorum opera improbata sunt, certe utrumque falsum est, & ob vacationem pretium datum, cum immunis nemo fuerit: & ob probationem cum multa improbata sint.* Vitruvius IX, 3: *Auream coronam votivam immani pretio locavit faciendam, & aurum ad sacoma appendit redemptori. Is ad tempus opus manufactum subtiliter regi approbavit, & ad sacoma pondus coronae visus est praestitisse.* Ex *μελέταις* Hadriani Sophistae Tyrii (quas edidit Allatius in Excerptis variis Graecorum Sophistarum: Romae an 1641, 8) secunda hoc habet argumentum: *Μισθοφόροι τὸν ποταμὸν τοῖς πολεμίοις ἐπάγαγον, καὶ ἀπαιτοῦσι τὸν μισθὸν παρ' Ἀμφικτύοσι δοκιμαζόμενοι.* Illud *δοκιμαζόμενοι* neglexit (an minus intellexit?) interpres: verte sic: *Mercenarii milites flumine in hostes* (quo obruerentur) *deducto, cum opus suum* (exactori sive locatori) *approbassent, mercedem exigunt in iudicio Amphictyonum.* Ita vero demum redemptores *approbabant*, cum magistri opificiorum ex inspectione opus esse probum & recte factum pronuntiarent: id fuit *opus approbatum tradere*. Fuit tamen, cum arbitratu domini, qui locaret, ex lege dicta operi faciundo res esset approbanda. Paullus l. 24 D. locati haec habet: *Si in lege locationis comprehensum sit, ut arbitratu domini opus approbetur: perinde habetur, ac si viri boni arbitrium comprehensum fuisset.* Cur autem opus probatum tra

habes, quam vide: eiusdem vero explanationem, quam post tot clarissimos viros eam rem aggressos potui, ne te amplius detineam, in eam-

 quam

tradere redemptor diceretur, Macer l. 7, § 1 de leg. Iul. rep. declarat his verbis: *Illud quoque cavetur, ne in acceptum feratur opus publicum faciendum . . . sarta tecta tuenda, antequam PERFECTA, PROBATA, PRAESTITA LEGE erunt*. Quatuor requirebantur, antequam in acceptum ferretur opus, ut perfectum, ut probatum, ut praestitum sive traditum, utque id ex lege dicta operi faciundo; cuiusmodi lex operi faciundo concipitur in vetere Neapolitano marmore: QVOD . EORVM VIGINTI. IVRATI . PROBAVERINT . PROBVM . ESTO QVOD . IMPROBAVERINT . IMPROBVM . ESTO. Huiusmodi legis saepe fit in pandectis mentio: ut in hac ipsa re, qua de agimus, Labeo ait l. 60, § 3, D. locat. *Lege dicta domus facienda locata erat, ITA VT PROBATIO AVT IMPROBATIO LOCATORIS AVT HEREDIS EIVS ESSET: redemptor ea voluntate locatoris quaedam in opere permutaverat: respondi opus quidem ex lege dicta non videri factum: sed quoniam ex voluntate locatoris permutatum esset, redemptorem absolvi debere*.

Magni vero intererat primo quoque tempore opus approbatum tradere, quod interea periculum redemptoris esset. Idem Labeo l. ult. eodem titulo ait: *Si rivum quem faciendum conduxeras & feceras, antequam eum probares, labes corrupit, tuum periculum est*. Sed ita demum, ut ibidem Paullus distinguit, si operis vitio accidat; nam si soli, locatoris erit periculum. Quod autem apud Labeonem redemtor *probare* dicitur, supplendum est *locatori* (nam ceteroqui locator tantum aut arbiter absolute *probare* non item redemtor dicitur) quemadmodum plena locutione dixit Iavolenus l. 37, eodem titulo: *Si prius*, inquit, *quam LOCATORI opus probaretur, vi aliqua consumptum est: detrimentum ad locatorem ita pertinet si tale opus fuit, ut probari deberet*. Idem Iavolenus l. 51, §. locavi, eodem titulo quaedam habet eodem pertinentia, utrius nempe periculum sit, antequam bonitas operis locatori a conductore approbaretur. Eodem quoque spectat eruditi Florentini sententia, quam non possum non huc afferre, etsi est paullo prolixior: *Opus*, inquit is l. 36, eodem titulo, *quod AVERSIONE* (i. e. quod vulgo dicimus *a corpo non a misura*, ἐν ἱμάσι, ἐν κόπῳ, quasi si aversi negotium contrahamus, ἐπιῤῥιψάμενοι τὸ πρόσωπον: vide Modestinum l. 62, §. ult. de contrah. emt.) *locatum est; donec adprobetur, conductoris periculo est. Quod vero ita conductum sit, VT IN PEDES MENSVRASVE PRAESTETVR: eatenus conductoris periculo est, quatenus admensum non sit. Et in utraque caussa nociturum locatori, si per eum steterit, quominus opus adprobetur, vel admetiatur. Si tamen VI MAIORE opus prius interciderit, quam adprobaretur, locatoris periculo est*, &c.

Sed redeo in viam. Specimina illa, quae (ut in Diatribe De Dedicationibus IV dictum fuit) in operis dedicatione seu ἐγκαινισμῷ edebantur, si quidem ὁμογενῆ fabricae fuissent (i. e. ex iis potissimum rebus, quarum caussa opus exstructum fuisset, veluti cum in theatro dedicando fabulae dabantur, & cetera in eumdem modum) ad probationem instituendam initio fortasse introducta fuere: non enim celebritatis tantum caussa adhibebantur, verum etiam ac potissimum, ut exploraretur utrum fabrica recte se haberet comparate ad id, cuius gratia exstructa fuisset: etsi procedente tempore obtinuit, ut in encaeniis non tantum ὁμογενῆ aedificio spectacula exhiberentur, sed alterius quoque generis ad celebritatem concursusque ciendos. Hinc quorum cura fuit opera publica exigere, censorum, consulum, praetorum, aedilium, eorum quoque publica spectacula edere proprium fuit. Celeberrimum sane illud ac sumtuosissimum emissarii lacus Fucini opus quandonam improbatum est, nisi cum illud Claudius celebritate maxima dedicaret? Et libet hic Taciti narrationem adtexere XII An. 56, quae in hunc maxime modum habet: *Sub idem tempus inter lacum Fucinum amnemque Lirin perrupto monte, quo magnificentia operis a pluribus viseretur, lacu in ipso navale proelium adornatur*. Sequitur descriptio proelii longe illius quidem instructioris, quam pro ludicro spectaculo ἐν τοῖς ἐγκαινίοις edi solito, quo proelio undeviginti hominum millia pugnavere. *Sed perfecto*, inquit, *spectaculo apertum aquarum iter, & incuria operis manifesta fuit haud satis depressi ad lacus ima vel media*. Ecce tibi operis improbationem. *Eoque*, inquit, *tempore interiecto, altius effossi specus: & contrahendae rursus multitudini* (ad dedicationem probationemque redintegrandam) *gladiatorum spectaculum editur, inditis pontibus pedestrem ad pugnam. Quin & convivium effluvio lacus appositum magna formidine cunctos affecit; quia vis aquarum prorumpens proxima trahebat, convulsis ulterioribus, aut fragore & sonitu exterritis. Simul Agrippina trepidatione principis usa, ministrum operis Narcissum incusat cupidinis ac praedarum*. Vides ut iteratum ἐγκαινισμὸν probationemque iterata quoque improbatio consecuta fuerit: neque enim refert quod propria eius rei vocabula, *dedicationem*, *probationem*, *improbationemque* is scriptor non usurparit, modo rem teneamus. Contra vero domum suam Nero princeps quando nam *comprobavit*? tum quoque cum eam dedicaret. De eo Suetonius cap. 31: *Eiusmodi*, inquit,

quam hic subnexui notationem (108) conieci. Anaglyptum illud centum prope ab hinc annos e theatri ruderibus erutum postea sexviri Cam-

inquit, *domum* (qualem multis Tranquillus descripserat) *cum absolutam DEDICARET, hactenus COMPROBAVIT, ut se diceret quasi hominem tandem habitare coepisse*. Non temere *comprobandi* verbum a nobili biografo adhibitum, sed quod sollemne ac proprium eius rei esset. Vides profecto ἐγκαίνια non inepte cum probatione coniuncta, & hanc illis subsecutam; & probationem in eius, opinor, iudicio plerumque positam, qui dedicaret, qui eo temporis articulo pronuntiaret, rectene se opus illud haberet. Et ab ea fortasse est caussa, quod iis in inscriptionibus operum publicorum, quibus probationis mentio exsistit (veluti quod saepissime legitur FACIVNDVM. COERAVERVNT. EIDEMQ PROBAVERVNT) nihil de dedicatione adiungitur: alias saepe dedicatio memoratur, probationa praeterita. Neronis vero iudicium da tam laxis aedibus ἀποδοκιμαστικὸν fuit, eoque ab historico notatum. Putasses illum operis magnificentiam demiraturum. Verum is *hactenus comprobavit, ut se diceret quasi hominem tandem habitare coepisse*. Ac de exactoribus & probatione operum tantum: quae ad veteres scriptores inscriptionesque intelligendas non inutilia fore speravi.

(108) *IN CAMPANI PROSCENII ANAGLYPTVM EXERCITATIO.*

I. *De singulis eius anaglypti imaginibus.*

Primus omnium qui hanc anaglypticam tabulam, etsi parum exacte delineatam evulgaverit, fuit Ioh. Petrus Paschalis, commendatione ille quidem dignissimus, quod illud monumentum publice ut collocaretur cum Campano magistratu egerit, nisi etiam perexiguo edito libello eo demum evasisset, ut illas Palladis, Iovis, Cupidinisque (sic enim pharetratam illam imaginem interpretatur) effigies ad Trinitatis mysterium detorqueret.

Sed & vir eruditissimus Ioh. Mabillonius suo illo per Italiam itinere cum marmor oculis delibasset, dignissimum duxit, quod cum eruditis viris commune faceret (etsi parum accurata delineatum, quod illud e Paschali descripsisset) brevi etiam explicatione adiecta, quae non potest sine piaculo praeteriri. Sic enim ait: *Ioh. Petrus Paschalis e Soc. Iesu exiguo libello has figuras explicavit, ita ut prima figura machinam versatilem ad sustollendos lapides grandes, secunda sculptorem vel architectum, tertia Palladem, quarta Iovem sedentem, quinta Cupidinem, sexta senatorem qui impensas operi suppeditabat, septima denique Volturnum fluvium significari existimet. De quatuor primis explicationibus vix ulla difficultas: alias non facile admissuri sunt viri eruditi. Nam & quinta Apollinem refert melius, quam Cupidinem, qui nudus pingi solet: sexta sacrificum, qui Genio theatri sacrificat, dextra craterem effundens in aram, sinistra flores in cornucopiae gestans. Nam Genio res sacra fiebat mero & floribus ex Varrone & Censorino. Apud Oiselium Tab. XLII Genio Augusti eodem modo sacrificatur. Porro Genium serpentis imagine aliquando significatum fuisse, praeter Rosinum, Virgilius auctor est Aeneid. lib. v. Unde septima figura sine dubio exhibet Genium theatri, ut titulus superpositus indicat. Sic apud Grut. p. 111 Genius theatri Pompeiani, apud Reinesium p. 183 Genius theatri Augusti legitur. Sed haec viderint alii.*

Demum Raphaël Fabrettus in volumine inscriptionum p. 78. Mabillonii explicatione in medium allata, hoc tantum a viro erudito dissentit, quod quem Apollinem putat Mabillonius, is Dianam *alte succinctam* esse verissime affirmat. *Muliebris quippe*, inquit, *est ille vestitus, & omnino similem cum arcu, pharetra & venabulo (quod Soli usquam appictum non memini) nummi octavus & undecimus tab. L apud Oiselium exhibent, ut marmora praetermittam*. Verissime id, inquam, nec est cur de eo quisquam addubitet: & accedit, quod numen Capuae πάτριον non aliud quam Diana fuit; quod ex templo percelebri Dianae Tifatinae, & ex aliis constat monumentis. Sed tamen post Mabillonii & Fabretti doctas animadversiones & conatus de integro hunc lapidem volvere aggredior.

Ac primum de sacrifico & serpente non usque adeo certa sunt quae Mabillonius statuit, quin potius imaginem illam, cui crater in manibus, Genium fuisse putem, serpentem vero interpreter Capuae ἐπιχωριτικὸν simulacrum. Quare singulas iam lustrabo imagines a postrema exorsus. Non enim, uti dixi, serpens ille cristatus pro Genio theatri esse accipiendus videtur, sed ad vetustissimas fortasse Capuae origines alluditur. Nam Campani initio Opici fuera: Opices vero a serpentibus sic appellatos, testatur Stephanus in Ὀπικοί in haec verba: Οἱ δὲ, ὅτι Ὀφικοὶ ἀπὸ τῶν ὄφεων. *Alii vero*, inquit, *Opicos, quasi Ophicos, a serpentibus appellatos putant*. Servius ad illud Aen. VII, *Oscorumque manus* sic commentatur: *Capuenses dicit, qui ante Osci* (fortasse legendum *Opici*, aut certe *Opsci*) *appellati, quod illic plurimi abundavere serpentes: nam graece ὄφις dicitur serpens*. Porro qui antea *Opici* a serpentibus dicebantur, postea contractius *Opsci* & *Osci* sunt appellati; uti iam viri docti demonstrarunt. Quare serpens ille videtur Capuae ἐπιχωριτικὸν signum

Campani in fornice S. Eligii collocandum curarunt; ibidem nimirum, ubi hunc amphitheatri titulum, quem hoc qualicumque commentario

Z 2 illu-

signum fuisse, uti Capricornus Augusti, & alia id genus, quae huc congerere non est opus. Accedit, quod in hunc usque diem nostra haec civitas duo sibi insignia usurpet, unum usitatius, quo crux depingitur, alterum, quo septem serpentes in cratere surrecti exsculpuntur. Peregrinium sane memini in Camp. Fel. (quanquam locum reperire non potui) negare pro satis antiquo habendum esse illud insigne crateris cum serpentibus: sed illud quoque memini novitatem eius stemmatis nullo modo a laudato viro probari. Et ceteroqui etiam scio, cum primum ista insignia usurpari coeperunt, ad veteres origines saepe alludi placuisse: in tantum ut non pudeat hodie Gaditanos, quamvis Christianos, in publico sigillo Herculem exhibere cum hac inscriptione *Hercules Gadium fundator dominatorque*, id quod didici ex to xs biblioth. selectae Clerici p 115. Quid ergo impedimento est, quominus, cumprimum hoc sibi insigne nostri cives asciverunt, ad veterem de serpentibus narrationem spectarint? Nam quod in cratere eos angues assurgentes effinxerint: id eo spectat, quod nostra haec Campania, quam Opici initio inhaeseruns, *Crater* olim appellabatur, quod eius pars litoralis in crateris formam sinuatur. Strabo de Campania loquens sic ait: *Antiochus ab Opicis habitatam fuisse eam regionem narrat, qui iidem & Ausones appellarentur: at Polybius significat se pro duabus diversis gentibus eos habere; ait enim Opicos & Ausones terram quae est circa CRATEREM incoluisse*. Potest igitur non inepte serpens iste ad eam, quam dixi, narrationem referri: nam quamvis opinio sit quandoque veteres Genium sic depinxisse, ut anguem exsculperent: tamen nihil magis in proposito marmore quis Genius theatri fuerit declarat, quam superposita inscriptio. Nunc epigrapha illa GENIVS THEATRI non supra serpentem, sed supra praecedentem figuram scalpitur, quemadmodum in tabula vides. Fugit enim virum magnum memoria, qui supra serpentem eam inscriptionem statuit.

Neque enim dubium esse potest, quin is qui dextra pateram, sinistra cornucopiae gerit, is demum Genius theatri sit habendus. Docet id tum ei superne respondens epigramma, tum etiam quod Genius eo demum habitu a veteribus depingatur, uti Traiani & Hadriani numismata testantur. Nec alia specie, opinor, visebatur Genius populi R. qui regione urbis octava aureus stabat. Certe Genii publici, qui Iuliano ad imperium evecto per quietem apparuit, non alia deformatio fuit. *Nocte tamen*, inquit Ammianus xx 12 *quae declarationis Augustae praecesserat diem ... per quietem aliquem visum, ut FORMARI GENIVS PVBLICVS SOLET*. Qualis vero illa species fuerit lib. xxv, cap. 5 declaratur: nam sub tentorio degens Imperator, *vidit squalidius ... speciem illam Genii publici, quam cum ad Augustum surgeret culmen conspexit in Galliis, velata cum capite, cum cornucopia, per aulaea tristius discedentem*. Haec dum scribo grandiusculos duos Constantii Chlori nummos licuit contrectare: in quorum aversa parte GENIO POPVLI ROMANI inscripta Genius sic exhibetur, dextra ut pateram effundat, sinistra cornucopiae ferat, capiti vero calathum insistentem habeat. Et calathum, quem Genii vertici haec numismata superimponunt, ne a nostro quidem anaglypto supra Genii caput abfuisse suspicor: quamvis enim ea parte marmor contractum cernatur; tamen intervallum quod inter utramque superpositae inscriptionis dictionem intercedit, nonnulli est indicio surrectum aliquid supra Genii caput exstitisse, quod epigraphen interrumpi cogeret. Verum de calatho quidem res est incerta: sed tamen capite velato, quemadmodum Ammiani verba modo recitata declarant, hunc nostrum fuisse, ex lacinia a capite in sinistrum humerum dependente palam fit. Non est ergo haec penultima imago sacrificus aliquis, sed ipse Genius theatri sacrificantis ritu exhibitus. Quae cum ita esse certissime demonstrarim: illud quoque sequitur serpentem, de quo supra disserebam, quidvis potius, quam Genium fuisse. [Anguis eodem positu quo heic, visitur in altero anaglypto apud Spon. Sect 2, art. 7. pag. 31 in in quo in medio tres nymphae Naiades aquam ex urna fundunt, hinc serpens erectus & in spiram revolutus cernitur, illinc adolescens sacris operatur. Inscriptio substernitur: NVMINI. NYMPHARVM. AQVAR. AVGVSTALIS. AVGGG. LIB].

Sed si tamen cum anguem pro Capuae symbolo accipere forte detrectas, & ad Genium referre mavis: sic transigi res poterit, non ut ille coluber Genius fuerit, sed Genii tantum δεικτικὸν σημεῖον. Neque enim temere hoc est, quod Virgilius v Aen. 95 post serpentis accuratam descriptionem subiecit.

Incertum Geniumne loci, famulumne parentis
Esse putet.

Ad quem locum Servius nullum locum Genio carere dicit, qui per anguem plerumque ostenditur. Isidorus in x11 orig. 4. *Angues autem apud gentiles pro geniis locorum erant habiti semper: unde & Persius:*

Pinge duos angues, pueri, sacer est locus.

Vide quae Casaubonus ad Persii locum notavit, ex quibus intelligas deos quosvis topicos sive locorum Tutelas per angues fuisse designatos; unde & Propertius lib. iv, elegia 8 de dracone:

Lanuvium annosi vetus est Tutela draconis.

Tutela autem & Genius una eademque res fuit, uti

illustravimus, in eum modum, quem supra posui, suppletum statuendum iusserunt. Vtinam vero eandem diligentiam sexviri ceterique Campani

uti patet ex Gruteriano epigrammate p. 105, 2: DEO. TVTEL. GENIO. LOCI. Apud Ammianum quoque XXI, 28 sic reperio. *Et putabatur Genius quidam tutelae salutis appositus eum reliquisse*. Cetera porro, quae apud eundem sequuntur, sunt sctu iucunda: *Ferunt enim*, inquit, *theologi in lucem editis hominibus cunctis, salva firmitate fatali, huiusmodi quaedam velut actus rectura numina sociari, admodum tamen paucissimis visa, quos multiplices auxere virtutes. Idque & oracula & auctores docuerunt praeclari: inter quos est etiam Menander Comicus, apud quem hi senarii duo leguntur:*

Ἅπαντι δαίμων ἀνδρὶ συμπαρίσταται
Εὐθὺς γενομένῳ, μυσταγωγὸς τοῦ βίου.

Talesque fuisse ait Pythagorae, Socratis, Numae, Scipionis, Marii, Octaviani, Trismegisti, Apollonii, Plotini genios. Quanquam quae viri docti de geniis sive daemoniis ex ethnicorum doctrina collegerunt, vel si summatim delibare velim, dies me citius, quam sermo deficiet (nec actum agere tanti erit) tamen vel ex iis paucis, quae dixi, intelligis eorum pleraque ex vera Angelorum bonorum malorumque doctrina ad ethnicos manasse. Nam malum etiam unicuique genium veteres assignarunt: *Cum nascimur*, inquit Servius ad VI Aen. 717, *duos Genios sortimur; unus est, qui hortatur ad bona, alter, qui depravat ad mala*. Et apud Florum IV, 23 memini legisse, atram quandam imaginem Bruto per noctem oblatam, &, quae esset, interrogatam, *suus*, respondisse, *MALVS GENIVS*. Per bonos genios *& desideria nostra*, inquit Apuleius, *& merita ad Deos commeant..., qui ultro citroque portant hinc petitiones, inde suppetias, ceu quidam utrinque interpretes & salutigeri*. Eosdem *omnium non modo actorum testes, verum etiam cogitatorum* appellat: eosdem ait post mortem *trahere veluti custodiam suam ad iudicium, atque illic in caussa dicenda assistere; si qua commentiatur arguere; si qua vera dicat, asseverare; prorsus illius testimonio ferre sententiam*. Ac ne illud quidem a nostra religione magnopere abhorret, quod non tantum hominibus, sed & urbibus & locis genios praesidere putabant: unde Prudentius ad Sym. lib II, 444:

Quanquam cur genium Romae mihi fingitis unum,
Cum portis, domibus, thermis, stabulis soleatis
Assignare suos genios, perque omnia membra
Vrbis, perque locos geniorum millia multa
Fingere?

[Euseb. de martyrib. Palaestinae cap. XI fin. *Ante diem III. Non. Martias, quo die natalis Genii publici, ut gentiles existimant, apud Caesaream celebratur*. Natalis Genii publici idem videtur esse ac natalis illius Civitatis.] Hinc in nostro hoc marmore & alibi GENIVS THEATRI legitur. Hinc apud Grut. 75. 5 GENIVS. CONSERVATOR. HORREORVM. GALBIANORVM. Et sexcenta huiusmodi. Illud quoque ex inscriptionibus constat, quod est sane tritissimum, qui in maribus *Genius*, in feminis *Iunonem* audisse. In una eademque inscriptione apud Fabrettum p. 73, n. 72 GENIo. ET. HONori. MAGI. GERMANI ... ET. IVNONI. CISSONIAE. &c. Hinc illae occurrunt apud Gruterum dedicationes Iunonibus *Claudiae, Iuniae Torquatae. Graviae Albanae, Iuliae Aufidense* &c. Ac de geniis plura iam, quam oportuit.

Iam vero tres illae in medio anaglyphi figurae nihil dubium, quin Iovem, Palladem, & Dianam exhibeant. Iupiter quidem cum dextera fulmen habeat, non alius erit quam Iupiter Tonans, qui in Capuae Capitolio aeque ac Romano colebatur. Romae in aede Iovis Capitolini tres fuere *cellae ex ordine*, inquit Dionysius, *a lateribus communione parietum clausae: media Iovis, utrinque altera Iunonis, altera Minervae, sub eodem laqueari eodemque tecto.* Eandem trium Deorum συνναῶν communionem in coloniarum Capitoliis imitabantur: ab eaque est caussa quod Arnobius ait: *Nonne vides in Capitoliis omnibus virginales esse species Minervarum?* Iidem Campanae aedis Capitolinae Dii σύνναοι fuere, nisi quod pro Iunone Etruscorum patrio numine Diana a Campanis Etruscis colebatur, (ut alibi mihi demonstratum) & Diana ceteroqui eadem, quae Iuno fuit. Ergo tres isti Dii Iupiter Tonans, Minerva, & Diana, qui in medio marmoris depinguntur, Campani Capitolii Dii σύνναοι fuerint; [& Aldhelmus apud Monachum in recognit. pag. 7. meminit Dianae in Capitolio]. Apposite autem tribus hisce συνναοῖς Diis Genius loci seu theatri coniungitur, quemadmodum apud Reinesium cl. I n. 28. I. O. M. IVNONI. REGINAE. MINERVAE. ET. GENIO. LOCI. T. FL PEREGRINVS ... V S. L. M. Sed in nostro, uti dicebam, anaglypto Diana pro Iunone pingitur ob caussas mihi modo memoratas.

Et quidem eodem positu hic Iovem, Minervam, Dianam exsculptos puto, quo in aede Campani Capitolii visebantur. Minerva ac Diana stantibus Iupiter sedet: sic quoque in Capitolio. Porphyrius apud Eusebium in III de praep. 3. Iovem sedentem facit, superne nudum, inferna tectum, ut hic vides. Adhaec diadematus quoque nostro in marmore conspicitur: dextra fulmen gerit (& *Iupiter*, inquit Minucius, *cum Capitolinus dicitur, tunc gerit fulmina*) sceptrum vero sinistra. Ac de sceptro Iovis Capitolini Augustinus IV de civ. 9 ait: *Ipsum enim*

pani decuriones adhibuissent in iis statuis, columnis, aliisque ornamentis servandis, quae elapso saeculo ex eiusdem theatri ruinis ab Hieronymo

nim deorum omnium, deorumque regem esse volunt: hoc eius iudicat sceptrum, hoc in alto colle Capitolium. Quanquam & extra Capitolium Iupiter cum sceptro effingebatur, cuiusmodi est Iovis simulacrum, de quo Pausanias in Atticis σκῆπτρον inquit ἔχει &c. Et Eliacorum priore cap. 11 de Iove Olympio ait: τῷ δὲ ἀριστερᾷ τοῦ θεοῦ χειρί ἐστι σκῆπτρον μετάλλοις τοῖς πᾶσιν ἠνθισμένον. *Laeva elegans sceptrum habet omnium metallorum varietate distinctum*; ad notandum, ut opinor, diversum pro hominum ingeniis supremi numinis esse imperium, probos sceptro aureo regi, in refractarios ferreo animadverti: quo spectare putem illud ex altero psalmo, quod αὐτολεξεὶ ex Hebraeo sic habet: *Pasces*, seu *reges eos sceptro ferreo*. Et sceptrum quidem in nostro marmore crassiusculum vides, cuiusmodi olim fuisse mihi persuadeo. Nam profecto Homerus Od. xvii, v. 195 & seq. ῥόπαλον & σκῆπτρον synonymas ponit: & Il. β 265 Ulysses Thersitae convitia ructantis

Σκήπτρῳ δὲ μετάφρενον ἠδὲ καὶ ὤμω
Πλῆξεν.

unde & vibex ei cruenta in dorso extumuit. Et sane quidem caput, seu globulus ille quo sceptrum in nostra tabella praefixum vides, ad percutiendum non parum momenti habuit. Proprium autem ac peculiare Iovis sceptrum fuisse docet Servius ad Aen. xii, 206: *Ut autem*, inquit, *sceptra adhibeantur ad foedera, haec ratio est, quia maiores semper simulacra Iovis adhibebant: quod cum taediosum esset, praecipue quando fiebant foedera cum longe positis gentibus: inventum est, ut sceptrum tenentes, quasi imaginem simulacri redderent Iovis. Sceptrum enim ipsius est imperium.* Ab Iove reges sua sceptra, tanquam insigne imperii, obtinere credebantur. Hom. Il. β:

Εἷς βασιλεύς, ᾧ ἔδωκε Κρόνου παῖς ἀγκυλομήτεω
Σκῆπτρόν τ' ἠδὲ θέμιστας, ἵνα σφίσι βασιλεύῃ.

De Diana, quae supra ex Fabretto recitavi satis esse possunt. Minerva vero talis hic ferme scalpitur, hastata, galeato & cristato vertice, cum Medusae capite in pectore, qualem Pausanias depingit in Atticis cap. 24: *In galeae*, inquit, *cono Sphinx eminet . . . utrinque galeae partem gryphes tenent . . Minervae ipsius signum* (ὀρθόν ἐστιν ἐν χιτῶνι ποδήρει, καί οἱ κατὰ τὸ στέρνον ἡ κεφαλὴ Μεδούσης &c.) *recte statu est, cum tunica talari: in eius pectore Medusae caput ex ebore factum . . manu hastam tenet, iuxta ad pedes scutum*, &c. Quid vero caussae est, quamobrem dexteram manum machinae admotam habet Minerva? non enim hoc significatione vacat. Sine ulla controversia spectari puto ad Palladem cognomento Μαχανῖτιν, de qua haec apud eundem Pausaniam in Arcadicis cap. 39. invenio: Ἔστι δὲ Ἀθηνᾶς ἱερὸν ἐπίκλησιν Μαχανίτιδος, ὅτι βουλευμάτων ἐστὶν ἡ θεὸς παντοίων καὶ ἐπιτεχνημάτων εὑρέτις. *Minervae etiam illic Machinatricis delubrum: hoc deae cognomen inde est, quod ipsa excogitatorum omne genus & machinationum inventrix existat.* [Porro Minerva μαχανῖτις eidem Pausaniae in Attic. xxiv. Ἐργάνη quoque cognominatur, itemque in veteri inscriptione Romae prope rupem Tarpeiam reperta, quam ex Gudianis affert Petrus Relandus in Fastis consularibus pag. 19, quae inscriptio talis est: MINERVAE. ERGANAE. SACRVM. QVINQVENNALIT. ... CORPOR. DENDROFORI. TIGNARI. CASSARI. SCRINIARI. SELLVLARI. SCABILLARI. CARPENTARI. KAL. MART. L. AELIO. COMMODO. ET SEX. SEXTILIO. LATERANO. COS. Favorinus Ἐργάνη ἡ Ἀθηνᾶ, &c. Homerus hymno in Venerem 12 de Minerva ait:

Πρώτη τέκτονας ἄνδρας ἐπιχθονίους ἐδίδαξε.
Terrigenas prima edocuit fabrilia fabros.

Item inter Homerica hymno in Vulcanum, de hoc dicitur:

Ὃς μετ' Ἀθηναίης γλαυκώπιδος ἀγλαὰ ἔργα
Ἀνθρώπους ἐδίδαξεν.]

Quod si Pallas hic exsculpta Μαχανῖτις fuit, quidni etiam Iupiter & Diana eodem pertinebunt? Testis mihi idem Pausanias in Corinthiacis cap. 22, ubi cum de cippo quodam Dianae, Iovis, Minervae simulacra sustinente dixisset, subiecit: Λυκέας δὲ ἐν ἔπεσιν ἐποίησε Μηχανέως τὸ ἄγαλμα εἶναι Διός. *Lyceas versibus mandavit, signum illud esse Iovis cognomento Machinatoris.* Si Iupiter ille Μηχανεὺς fuit, etiam σύμβωμοι Diana atque Pallas Μηχανίτιδε fuerint oportet; idemque de anaglypto nostro dicendum erit.

Sequitur iam altera imaguncula humi cubans cum malleo & scalpro in opus nescio quod incumbens. Demus hoc Paschali, fuisse hunc Lucceium, non architectum, ut is quidem appellat, sed redemtorem, quomodo in marmore appellatur. Inter architectum enim & redemtorem interfuit sane plurimum. Tacitus 1 hist. 27: *Libertus Onomastus nunciat exspectari eum ab architecto & redemtoribus.* In veteribus glossis *redemtor* est ἐργολάβος sive qui opus faciendum conduxit, aut qui sarta tecta tuenda suscepit.

Demum machina illa versatilis quoddam instrumenti genus fuerit, quodve eius nomen, neque Mabillonius, neque alii indicarunt. Fuit procul dubio tympanum, cuius exstat apud Vitruvium x, 9 & apud Lucretium mentio. Tympanum erat machina rotunda ad rotae similitudinem, (nisi quod rota ex radiis, tympanum solidis e tabulis contexebatur, teste Iunio Philargyro ad georg. ii, 444) qua a calcantibus hominibus versata, sustollebantur pondera, aut demittebantur. Lucretius lib. iv, 903:

Mul-

nymo Vva, aliisve, ad quos illa possessio, quae turris S. Erasmi dicitur, transiit, educta fuere, ac Romam, Neapolim, alioque avecta; uti

Multaque per trochleas & tympana pondere magno
Commovet, atque levi sustollit machina nisu.
Trochleam, quam tympano adhibet Lucretius, in nostro anaglypto expressam summo in carchesio vides, & per trochleam ductarium funem, qui circum tympanum advolvitur. Id vero quod supra pondus depingitur, alterane trochlea fuit, ut dispaston appellare liceat; an vero ferreus forfex Vitruvianus, quo pondus prehenderetur? Omnino trochlea. Vel hac autem parte hoc anaglyptum viris eruditis sese est commendaturum, quod expressum hic habemus tympani architectonici formam cum duobus eam versantibus tympanotribis, si modo sic eos appellare licet: nam ceteroqui Plautus Truc. II, 7, 49, *tympanotribam* pro tympani pulsatore accepisse videtur.

II. *De huius tabellae usu divinatio.*

Dixi iam de singulis tabellae imaginibus. Verum quem, inquies, ad finem exsculpta fuit? Nihil de eo Mabillonius. Ac de eo antequam conicere aggredior, monendum, quod Mabillonius & ante eum Paschalis ad subvehendum pondus eam machinam, quam tympanum appellari diximus, adhibitam hic fuisse putarunt, cum tamen ex positu hominum per eam machinam gradientium, demitti pondus, non subvehi videatur. Verum hinc oritur difficultas, ecquid opus fuerit cippum seu columellam illam e trochlea dependentem deorsum ferri; non enim columnae nisi supra terram eriguntur. Quare subierat mihi sane suspicio, fuisse aliquod lapidis auspicati genus in proscenii fundamenta a Lucceio illo *redemtore* coniecti. Nam quod hodie in templorum & id genus operum fundamenta sacrati lapides sollemnibus caeremoniis demittuntur: id veteres quoque consuevisse, lapis apud Grut. p. 39, 5 Romae erutus in ruinis templi Dianae in Aventino fidem facit, qui lapis talem inscriptionem praefert:

LAPIS. AVSP. S.Q. CAECILIO. METELLO.
PONT. MAX SOLLEMNI. CVM
PRAECATIONE. PAL. POP. ROM.
CONIECTVS
IN. FVNDAMENTA. PORTICVS. MINERV.
AVENTINENS. AB. LATERE. COLL.
VIC. ARMILVSTR. &c.

Hic Q. Caecilius Metellus is est, qui C. Iulium Caesarem in pontificatu maximo successorem habuit, ex Dione lib. XXXVII. Ac recta quidem ex hac inscriptione Iacobus Gutherius in III de jur. pont. 5 colligit ritum lapidis auspicati sive sacrati (quanquam vide an non LAPIS. AVSPicato Sacratus illae notae sint exponendae) in fundamenta demittendi. Sed quis stupor virum doctum corripuit, ut non etiam Taciti luculentissimum locum afferret, quo res universa vivis coloribus depingitur? *Curam*, inquit accuratissimus scriptor IV hist. 53, *restituendi Capitolii in L. Vestinum confert* (Vespasianus) *equestris ordinis virum, sed auctoritate famaque inter proceres*. Vides obiter, ut Suetonii & Xiphilini fidem Tacitus evertit, qui absentem eo tempore facit imperatorem, cum illi contra non tantum interfuisse fundando Capitolio Vespasianum, sed & praefuisse velint, quippe quem ruderibus purgendis manum admovisse primum, ac suo collo extulisse quaedam scripserint, quo minus cetera multitudo operam suam denegaret. Pergit vero Tacitus: *Ab eo* (Vestino) *contracti haruspices monuere, ut reliquiae prioris delubri in paludes aveherentur, templum iisdem vestigiis sisteretur: nolle deos mutari veterem formam. Undecimo Kal. Iulias, serena luce, spatium omne, quod templo dicabatur, evinctum vittis coronisque, Ingressi milites, qui fausta nomina* (veluti *Salvius*, *Statorius*, & similia: Vide Cic. I de divin. Plin. XXVIII, 2. Plut. quaest. R. 30. & 31 ex quibus intelliges & in lustratione nomina victimas ducentium prospera fuisse requisita, & in delectu primum quemque militem bono nomine) *felicibus ramis. Dein virgines Vestales cum pueris puellisque patrimis matrimisque aqua vivis e fontibus amnibusque hausta, perluere. Tum Helvidius Priscus praetor, praeeunte Plautio Eliano pontifice, lustrata suovetaurilibus area, & super caespitem redditis extis, Iovem, Iunonem, Minervam, praesidesque imperii deos precatus uti coepta prosperarent, sedesque suas pietate hominum inchoatas divina ope attollerent, vittas, quis ligatus LAPIS, innexique funes erant, contigit. Simul ceteri magistratus & sacerdotes & senatus & eques & magna pars populi studio laetitiaque connixi SAXVM ingens traxere: passimque iniectae fundamentis argenti aurique stipes, & metallorum primitiae nullis fornacibus victae, sed ut gignuntur.* Quem locum eo integrum descripsi, quo Gutherii lib. III caput quintum inde locupletius evadat. Redeo iam ad institutum sermonem. Ergo cippus ille ex fune ductario dependens fuerit sane, si lubet, lapis auspicatus in fundamenta proscenii coniciendus: alioqui quid ejus cippi demissio sibi velit non intelligo. Quid si hoc demum ipsum anaglyptum lapis auspicatus fuerit: quo in lapide ritum ipsum demittendi cippi expressum voluerit Lucceius? Quemadmodum columna illa, quam amplissimus Cardinalis NICOLAVS CARACCIOLVS nunquam interiturae memoriae

Cam-

uti testatur Ioh. Petrus Paschalis in perexiguo libello, quem de ea anaglyptica tabella vulgavit. Habenda est Peregrinio gratia, qui in Camp. Fel.

Campanorum Archiepiscopus io area ante Cathedralis ecclesiae peristylium nuper erexit, priscis temporibus cereo paschali sustinendo haud dubie inservierat: & tameo uoiversa illa, quae io columnae ambitu insculpitur, historia nihil aliud, quam cerei paschalis ritum exhibet, ubi & columna ipsa eiusdem formae cum iosistente cereo scalpta visitur. Ex ioscriptione vero subiecta cognoscimus Lucceium illum cognomento Peculiarem (quis eoim Paschali adsenseris, qui illud PECVLIARIS ad nescio quam Lucceii commendationem trahit? & cognomeo PECVLIARIS occurris apud Grut. p. 358, 1.) sed ex ioscriptione, inquam, cognoscitur Lucceium Peculiarem EX BISO idest ex viso, seu per quietem admooitum id anaglyptum fecisse. Ac sicuti in Taciti narratiooe praetor Helvidius aedi fundandae praefectus *vittas, quis ligatus lapis inexique funes erant, contigit:* ita Lucceius, quod per quietem Palladem ipsam Deam lapidem contiogentem ac veluti dimitteotem videre visus esset, ideirco in eum modum anaglyptum EX. BISO. FECIT.

Atque haec aliquando levissime cooiiciebam: quae marmoris ipsius iospectione doctior effectus peoitus reiicio. Nam id quidem, quod per tympaoum sive sustollitur sive demittitur, columna certe videtur, quae oulli ad fundameota usui esse potuit, & ad eiusdem columnae, ut videtur, capitulum elaborandum adsidens sculptor dat operam. Tum si lapis sacer is suisset, io fundameota coniiciendus, cur non id marmori inscriptum esses, quemadmodum io Gruteriano marmore supra recitato? Forma ipsa lapidis, quem lamioam Paschalis appellat, fundando aedificio inepta fuit.

Quidquid tameo hoc fuit; quin somoium eo marmore depingatur, vox EX BISO dubitare noo finit; [VIDEO eoim est per quietem videre. Pontius io vita Cypr. cap. 53. *Eodem die, quo id viderat, coronatus est.*] Idque somnium a Lucceio in Campani Capitolii aede captetum, ex insculptis Capitolinis oumioibus, (nam Capuae uti supra dicebam Diana pro Iunone colebatur) licet cooiicere. Scimus in more olim fuisse positum, ut in aede Capitolina victimarum pellibus iocubarent ii qui somoia captarent. Ad illud Virgilii VII, Aen. 87

Et caesarum ovium sub nocte silenti
Pellibus incubuit stratis, somnosque petivit:

ait Servius: *Incubare dicuntur proprie hi, qui dormiunt ad accipienda responsa: unde est ILLE INCVBAT IOVI, idest dormit IN CAPITOLIO, ut responsa posset accipere.* Respexit, credo, Servius ad illud Plauti Curc. II, 2, 16:

Namque INCVBARE satius te fuerat IOVI,
Tibi qui auxilio in iureiurando fuit.

Co. *Siquidem incubare velint, qui periuraverint, Locus non praeberi potis est in CAPITOLIO.*

[Io Theophylacti Simocattae historiis pag. 140. edit. Paris. traditur Mauricius Imp. io Sophiae templo divinum somoum expectasse, sed frustra].

Verum quam ob caussam haec tabella insculpta fuerit, ecquis iam coniectura assequetur? Nec vero id magnopere refert: praesertim cum fieri possit, ut perridiculum tantum in usum ea posita fuerit. Nam vide quid coniecerim. Lucceius iste REDEMTOR PROSCENI, non a fundamentis, opinor, exstruendi, sed tuendi fuit. Apud veteres eoim scriptores *locare* aut *redimere aedes sacras* idem fuit, quod earum sarta tecta locare aut conducere. Cicero lib. 1 in Ver. n. 50: *Aedem Castoris, iudices, P. Iunius habuit tuendam:* atqui eius heres *redemptor* eadem oratione non raro appellatur. Paucis interiectis: *Cum L. Octavius, C. Aurelius COS. aedes sacras* (supple tuendas) *locavissent*. Accedit quod qui apud Labeonem l. 60. §. 6. D. locat. *redemtor pontis* appellatur, a viris doctis is capitur, qui eum sartum tectum tuendum susceperat: quanquam equidem portorii redemtores (sicuti *redemtores vectigalium* dicuntur) ibi interpretari malim. Ad sartorum tectorum autem redemtores non tantum integrum tueri aedificium pertioebat, verum etiam muoditiem quaerere, & urinam aliasque huiusmodi sordes arcere. Ad eas propulsandas iniurias deorum imagines in iis angulis Lucceius posuit, ubi urinam facere vulgo consuevissent: nam extremae impietatis fuisset eas imagioes temerare; qualis illa Neronis temeritas fuit, qui Deam Syriam a se antea impense cultam *mox ita sprevit, ut urina contaminaret*, testante Suet. cap. 56. Scitum est illud Chrysippi apud Plutarchum affirmantis, *recte Hesiodum prohibere, nequis in fluvios aut fontes* (qui veteribus sacri fuere) *mingat: id tamen esse tolerabilius, quam si quis contra aram, aut locum deo sacratum meiat*. Anguem autem potissimum Lucceius adpinxit: nam ita fieri mos erat, undecunque eam immunditiem arcere voluissent. Persius Sat. 1:

Hic, inquis, vero quisquam faxit oletum.
Pinge duos angues: pueri, sacer est locus: extra
Meiite.

Verum quo, inquies, somnium? Quid illud EX BISO sibi vult? Ad mentes formidine percellendas EX VISO moniti, sive, ut interdum in Grutero legitur, *per somnii admonitionem* sacrum eum esse locum, atque id se vetare veteres testabantur; id quod ex duabus apud Fabrettum inscriptionibus colligo: una est p. 604, n. 43 in hunc modum: D M. C. ANNIDIENI. &c. ad finem vero epigrammatis DIS. MANIB. NE. QVIS. HIC. VRINA. FACIAT EX

Fel. p. 155, & 739 tres inscriptiones in theatro repertas ad posteros transmisit. Quod si eiusdem viri egregii lucubrationes doctissimae non conflagrassent; quot vetusta monumenta, quae non exstant, haberemus? Quae iam ob unam viri magni mentis alienationem aeternum desiderabimus.

EX VISO NVTRICIS. Altera sepulcralis quoque inscriptio est p. 661, n. 513. ad cuius finem sic legitur.

. . . RELIGIOSO. LOCO
. . ANCTVS. POSITVS. EST
NE. QVIS. VELIT
LOCO. INIVRIAM. FECISSE
. . . . PER. QVIETEM
. . . . . . TITVLO. CAVI

Ea inscriptio *adeo attrita* dicitur Fabretto, *ut vix legi possit*. Itaque quisquis ille fuit, qui eam excepit, eum τὸ RELIGIOSO. LOCO praecessisset, putavit, detritis sequente linea characteribus, SANCTVS legendum fuisse: & quia S aberat, idcirco duobus praepositis punctis ANCTVS nobis exhibuit. At equidem quovis pignore contenderim, nihil initio lineae defuisse, & ANG . . S. hoc est ANGVIS in marmore scriptum fuisse. Quippe ad arcendam urinam ceterasque huiusmodi iniurias, Persio teste, angues insculpebantur; idque se EX VISO aut PER QVIETEM monitos facere dicebant, quo maior dictis fides accederet. Atque ea est, opinor, anaglypti interpretatio. Hinc etiam in sepulcralibus cippis non otiose aut ornatus tantum caussa, sed ad vetandas huiusmodi sordes, nonnunquam serpentes exsculptos vidi. Quanquam & ceteroqui sepulcra contaminare veteres religioni sibi ducebant. Hor. art. poët. v. 470:

Nec satis apparet cur versus factitet, utrum
Minxerit in patrios cineres.

Et tamen nonnunquam eam ignominiam deprecabantur; eoque spectant illae formulae, veluti quod in Campano marmore legitur; *rogo te mi viator, noli mi nocere*: & alibi apud Gruterum: *illi Deos iratos, quos omnis colunt, si quis de eo sepulcro violarit: rogo per deos superos atque inferos . . ne mea ossa obviolet*. Alibi expressa urinae vetatio: HOSPES. AD. HVNC. TVMVLVM. NE MEIAS. OSSA. PRECANTVR. TECTA. HOMINIS. [Et apud Fabrettum pag. 510, n. 270: QVI. HIC. MIXERIT. AVT . . . HBEAT. DEOS. SVPEROS. ET. INFEROS. IRATOS.]

Tabellae certe nostrae sculptura tam rudis est, ut bene in hunc usum subitario opere fieri potuerit. Etsi pictor elegantius secundum graphices canones eam delineavit. Sed quo, inquis, tympanum? An πάρεργον operis? An ea species indormienti Lucceio obversata fuerat; ad significandum & sacrum eum esse locum, & diis praesidibus fuisse exstructum?

Sed piget pudetque tam diu huic sculpturae immoratum, putida tandem interpretatione emunctas criticorum nares offendisse. Tamen cum mutilo amphitheatri titulo tantum tribuissemus, ut iusto eum volumine commentaremur: an ista σύνναος imo & σύνθρονος tabella (sub eadem enim porticu ad S. Eligii prostat, ubi & amphitheatri titulum collocandum Campani sexviri decreverunt) cum obscurae praesertim significationis esset, poterat ieiune ac tantum in transcursu commemorari?

IN-

INDEX

RERUM, VERBORUM, SCRIPTORUMQUE, QUI SIVE NOTANTUR HOC OPERE SIVE ILLUSTRANTUR.

Numerus paginam, littera a *priorem* , b *posteriorem notationum columnam designat.*

A

B

Gades

M

N

Pen-

Q

Qua-

Sor-

Ill.mus ac R.mus Dominus D. Andreas Simioli Metropolitanae Ecclesiae Canonicus revideat, & in scriptis referat. Neapoli die 28 Septembris 1797.

CAIETANVS CAN. VITOLO V. G.

FRANCISCVS ROSSI CAN. DEP.

EMINENTISSIME PRINCEPS

Lubentissimo quidem animo, Eminentissime Princeps, tuo iussu perlegi Commentarium Alexii Symmachi Mazochii in Mutilum Campani Amphitheatri Titulum, quem nunc quamplurimis autographis Auctoris additamentis locupletiorem denuo in lucem emittit honestissimus Collega meus Canonicus Vincentius Calà, qui qua est ακριβεια ac diligentia omnes a Sanctissimo sene hac illac libri orae agglutinatas schedulas incredibili patientia suis locis aptissime disposuit. De quo Commentario operam certe luderem si verbum addere vellem, cum eius cumulatissima laus sit nomen Auctoris. In eo autem tantum abest ut quidquam vel minimum laedat fidem ac bonos mores ut potius optandum sit ut reliqua Mazochii opera, quae in forulis latent, bono litterariae reipublicae quamprimum edantur. Datum Neap. XIII Kal. Decemb. an. MDCCXCVII.

Humillimus & addictissimus famulus
Andreas Can. Simioli.

Attenta relatione Domini Revisoris, imprimatur. Die 19 mensis Februarii 1798.

CAIETANVS CAN. VITOLO V. G.

FRANCISCVS ROSSI CAN. DEP.

Ill.mus Dominus D. Michael Vecchioni Praeses Regiae Camerae Summariae vigore Regalis Diplomatis diei XXIV. infrascripti mensis, & anni revideat autographum enunciati operis, cui se subscribat ad finem revidendi ante publicationem, num exemplaria imprimenda concordent ad formam Regalium Ordinum, & in scriptis referat potissimum si quidquam in eo occurrat, quod Regiis iuribus, bonisque moribus adversetur, & si merito typis mandari possit. Ac pro executione Regalium Ordinum idem Revisor cum sua relatione ad nos directe transmittat etiam autographum ad finem, &c. Datum Neapoli die 27 mensis Iunii 1797.

FR. ALB. ARCHIEP. COLOSS. C. M.

S. R. M.

PRaestantissimum ac elaboratissimum de Amphitheatro Campano Comentarium clarissimi viri Alexii Symmachi Mazochii Canonici Metropolitanae Ecclesiae Neapolitanae, & Primarii Professoris in Regia Studiorum Vniversitate huius Regni, cura Vincentii Calà, itidem Canonici huius Metropolitanae Ecclesiae, & defuncti Mazochii vere alumni, tam ob culturam eximiam humaniorum litterarum, quam ob omnes illas animi egregias virtutes, quibus celeberrimus Mazochius & praefulsit, & omnibus acceptus extitit, denuo prodit in lucem typis Ursinianis, & iis selectissimis accessionibus adauctum, quas postmodum auctor ipse, dum novam, ac uberiorem operis editionem meditaretur, congesserat, atque schedulis sua propria manu exaratis margini operis adiecerat ita stylo, & omnimoda eruditione, ac gravitate, & pondere operi iam evulgato consentaneas, ut undequaque redoleant Auctorem ipsum, & Mazochio ipsi tributae fuissent, etiamsi anonymae prodiissent: quibus in hac nova editione etiam accedunt judicia clarissimorum Virorum de priori foetu Mazochiano, deque Mazochio ipso, quae, quia, ut plurimum, non adhuc edita reperiebantur, ab omnibus desiderabantur. Quum itaque opus istud nec bonis moribus, nec Religioni, nec iuribus Regiae Coronae ullo modo adversetur, & alioquin litteraturae solidi erit adiumenti, ut publicam lucem obtineat & censeo, & exopto, dummodo M. V. cui hoc, qualecumque sit, judicium obsequenter submitto, ita pariter videatur.

Datum ex meo Museolo prid. Kal. Ian. MDCCXCVIII.

MICHAEL VECCHIONI.



Die 12 mensis Februarii 1798. Neap. &c.

Viso rescripto S.R.M. sub die 6 supradicti mensis currentis anni , ac relatione Illmi Domini D. Michaelis Vecchioni , de commissione Reverendi Regii Cappellani Maioris ordine prefatae Regalis Maiestatis &c.

Regalis Camera S. Clarae providet , decernit , atque mandat , quod imprimatur cum inserta forma praesentis supplicis libelli , ac approbationis dicti Revisoris . Verum non publicetur nisi per ipsum Revisorem facta iterum revisione affirmatur quod concordat servata forma Regalium Ordinum , ac etiam in publicatione , servetur Regia Pragmatica hoc suum &c.

PECCHENEDA . MASCARA . TARGIANI . V. F. R. C.

Ill. Marchio Mazzocchi P. S. C. et ceterarum aularum Praefecti impediti.

Linguiti .

Izzo Canc.

Reg. fol.




NAPOLI









